JOHANNES VIROLAINEN

OTAVA

KARJALAISET SUOMEN KOHTALOISSA

Kustannusosakeyhtiä Otavan painolaitokset
Keuruu 1988

ISBN 951-1-10263-X

Sisällys

Lukijalle

Hitler hyökkäsi Puolaan 1.9.1939 ja kolmea päivää myöhemmin länsivallat julistivat sodan Saksalle. Näin alkoi toinen maailmansota, joka levisi nopeasti yli Euroopan ja vähitellen koko maailmaan. Sodan uhka saapui Suomeen lokakuun alussa, kun ulkoministeri V. Molotov lähetti kollegalleen Eljas Erkolle kirjeen ja pyysi tätä heti saapumaan Moskovaan neuvottelemaan Neuvostoliittoa ja Suomea koskevista tärkeistä kysymyksistä.

Suomen hallitus ryhtyi silloin varotoimenpiteisiin: reserviläisiä kutsuttiin ylimääräisiin kertausharjoituksiin (YH alkoi) ja eräiden Karjalan kannaksen ja Laatokan Karjalan rajakuntien väestön siirtäminen pois kotiseudultaan aloitettiin. Näin alkoivat tapahtumat Suomessa ja erityisesti Karjalassa vyöryä: tuloksettomien Moskovan-neuvottelujen jälkeen syttyi 30.11.1939 talvisota Neuvostoliiton hyökätessä Suomen rajan yli laajalla rintamalla. Vaikka väestön evakuoiminen rajaseuduilta oli syksyllä vain varotoimenpide, se jäi monen kohdalta pysyväksi, syksyllä 1939 alkaneelta »evakkotieltä» ei enää palattukaan kotiin, vaikka Karjala saatiinkin sotaonnen käännyttyä kesällä 1941 väliaikaisesti takaisin.

Meillä syntyi syksyllä 1939 ja talvella 1940 sodan siirtoväen ongelma, kun yli 400 000 karjalaista siirtyi kodeistaan ja kotiseuduiltaan ja menetti omaisuutensa sekä toimeentulomahdollisuutensa. Kun karjalainen väestö keväällä 1940 Moskovan rauhan jälkeen valitsi Suomen ja toisen kerran syyskuussa 1944, se ei ole tätä valintaansa katunut. Se kävi kostoa hautomatta sodan päätyttyä kaikin voimin rakentamaan uutta tulevaisuutta suomalaisen isänmaan supistuneiden rajojen sisällä. Lyhyessä ajassa, vajaassa kymmenessä vuodessa, tämä suuri ongelma saatiin onnellisesti ratkaistuksi. Talvisodasta puhuttiin maailmalla »Suomen ihmeenä» – karjalaisen siirtoväen sijoittuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ilman suuria järkytyksiä oli tähän ihmeeseen verrattava tapahtuma.

Vuosina 1939–44 karjalainen siirtoväki joutui omakohtaisesti kokemaan sotaonnen vaihtelut ja rintamalinjojen muutokset. Sodan uhkan alta rajaseudun väestön poissiirtäminen aloitettiin lokakuussa 1939, mutta talvisota ja Moskovan rauha estivät kotiinpaluun, ja seurasi puolisentoista vuotta kestänyt erittäin raskas väli-

rauhan kausi. Karjalaisen väestön sijoittaminen suomalaiseen yhteiskuntaan aloitettiin nopeasti ja aktiivisesti heti rauhanteon jälkeen. Säädettiin siirtoväen pika-asutuslaki, jonka toimeenpano alkoi – tosin karjalaisten mielestä liian hitaasti – kesällä 1940. Loppukesällä saatiin valmiiksi myös menetetyn omaisuuden korvauslaki, mutta vasta kiivaan, jopa kiihkeän taistelun jälkeen. Kesäkuuhun 1941 tultaessa oli noin kymmenesosa maataloussiirtoväestä saanut oman tilan, mutta korvausten maksamista ei vielä ehditty aloittaa.

Karjalaisten aseman järjestämistä koskevien lakien kovin hidas toimeenpano ja talvisodan aikana vallinneen uhrimielen nopeasti unohtuessa hermostuneisuus ja tyytymättömyys alkoivat levitä siirtoväen keskuudessa. Sitä oli omiaan lisäämään se, että valtiovalta syrji siirtokarjalaisia. Maan hallitukseen ei talvisodan jälkeen otettu yhtään siirtokarjalaisten edustajaa ja heidän voimamiehensä Urho Kekkonen ja Juho Niukkanen joutuivat koko Risto Rytin valtakaudeksi pois hallituksesta. Rangellin hallitukseen nimitettiin tammikuun alussa 1941 siirtoväen ministeri – siirtoväkeä edustavien kansanedustajien enempää kuin Karjalan Liitonkaan mielipidettä kysymättä. Mutta hänen hoidettavakseen ei annettu siirtoväkeä koskevia keskeisimpiä kysymyksiä, ja myöhemmin hänen vastuualuettaan vielä supistettiin.

Myöhäiskeväällä ja alkukesästä 1941 tyytymättömyys muuttui yllättäen ja äkillisesti suureksi optimismiksi: Hitler olikin muuttanut strategiaansa, alkoi tihkua tietoja siitä, että Saksan hyökkäyksen pääsuunta oli kääntymässä lännestä itään, sen tarkoituksena oli nujertaa ensin Neuvostoliitto ja kääntyä sen jälkeen uudestaan länteen tai pakottaa länsivallat rauhaan.

Karjalaisten mieliin nousi nyt uusi toive: saamme Karjalan takaisin, otamme omamme, mikä meiltä väkivalloin riistettiin. Talvisota oli jättänyt niin suurta katkeruutta jälkeensä, ettei ole ihmettelemistä, jos tavalliset kansalaiset innostuivat Saksan hyökkäyksestä itään. Samanlainen into ja – kuten pian nähtiin – epärealistinen usko Saksan voittoon oli vallannut Suomen hallituksen ja kansan suuren enemmistön. Silloin ei pysähdytty harkitsemaan todellisia voimasuhteita: toisella puolella Hitlerin Saksa harvoine ja osittain heikkoine liittolaisineen, toisella puolella lähes koko maailma, ennen muuta Yhdysvallat, jonka mukaantulo ratkaisi toisen maailmansodan lopputuloksen, kuten ensimmäisenkin.

Kesällä ja syksyllä 1941 suomalaiset joukot valtasivat Karjalan takaisin ja Suomen lippu nostettiin Viipurin linnan Pyhän Olavin torniin. Karjalaiset halusivat malttamattomina palata heti koteihinsa hävitettyyn ja raiskattuun maakuntaan. Ennennäkemättömällä voimalla rakennettiin Karjalaa kesään 1944 saakka, vaikka mielen pohjassa eli koko ajan epäily: onko tämä kaikki totta ja voiko tämä kestää?

Se ei kestänyt, neuvostoarmeijan suurhyökkäys alkoi kesäkuun 9. päivänä 1944, ja vajaassa parissa viikossa Karjalan kannas Viipuria myöten oli menetetty. Rauhan työ loppui siihen paikkaan, edessä oli uusi lähtö ja nyt lopullinen.

Teokseni *Karjalaiset Suomen kohtaloissa* perustuu omiin muistiinpanoihini ja vuosina 1939–50 väestönsiirroissa ja siirtoväen jälleenrakennustehtävissä saamiini kokemuksiin. Jouduin koko mainitun ajanjakson olemaan aktiivisesti ja keskeisillä paikoilla näitä asioita hoitamassa.

Minua karjalaisena ja Karjalan molemmat luovutukset omakohtaisesti kokeneena on jatkuvasti kiinnostanut näiden tapahtumien alkusyy: talvisota ja siihen johtaneet tekijät. Syksyllä 1939 Moskovan neuvottelujen epäonnistumisen jälkeen syttyneen talvisodan aloittamisen on itänaapurimme pannut aina viime aikoihin saakka Suomen syyksi. Kuluvan vuoden aikana he ovat myöntäneet itse sen aloittaneensa Josef Stalinin vaatimuksesta.

J.K. Paasikivi oli syksyllä 1939 »toisinajattelija». Hän arvosteli Suomen 1920- ja 1930-luvuilla harjoittamaa idänpolitiikkaa ja oli vakuuttunut siitä, että talvisota olisi vältetty, jos olisimme menneet pitemmälle Stalinin ehdotuksia vastaan.

Oliko Paasikivi oikeassa? Hän oli sitä mieltä, että Stalinin lokakuussa 1939 tekemä ehdotus itärajan siirtämisestä Karjalan kannaksella Valkjärven Lipolasta Koiviston saarelle kulkevalle linjalle oli todeksi tarkoitettu. Se olisi siirtänyt Suomen itärajaa noin 40–50 kilometriä kauemmaksi Leningradista, jonka turvallisuus siihen aikaan oli itänaapurillemme todellinen huoli. Suomi olisi tämän ehdotuksen mukaan joutunut luovuttamaan alueen, jonka pinta-ala oli noin 2 300 km², lisäksi Suomenlahden ulkosaaret ja tukikohdan Suomenlahden pohjoisrannalta Hangon seudulta. Vastikkeeksi Stalin tarjosi noin 5 500 km²:n laajuista aluetta Porajärveltä ja Repolasta.

Moskovan rauhassa 12.3.1940 raja vedettiin suunnilleen samalle linjalle kuin Uudenkaupungin rauhassa 1721 ja rajan taa jäi

noin 23 500 km^2 Viipurin läänistä.

Teoksessani kuvaan, historiallisen katsauksen jälkeen, lähinnä syksyllä 1939 syntynyttä tilannetta, talvisodan aikaa sekä Moskovan rauhan ja kesäkuun 1941 välisen ajan siirtoväkipolitiikkaa. Lyhyt välirauhan aika loi siirtoväelle uuden ja hyvin vaikean tilanteen. Pian osoittautui että elintilan saaminen yli 400 000 henkeen nousevalle siirtokarjalaiselle väestölle vaati todella voimakkaita toimenpiteitä, ajoittain todellista taistelua.

Tänä ajankohtana nousi esille kolme kysymystä:

– siirtoväen väliaikainen majoittaminen ja toimeentulo, josta käytettiin nimitystä »siirtoväen huolto»,

– väestön lopullinen ja pysyvä majoittaminen, vaikein oli maatalousiirtoväen asuttaminen sekä

– menetetyn omaisuuden korvauskysymys.

Näiden pääongelmien lisäksi nousi mainittuna aikana luonnollisesti monia muitakin tärkeitä ongelmia esille, kuten luovutetun alueen kuntien ja seurakuntien toiminnan järjestäminen, siirtoväen vapaiden järjestöjen toiminta, kaupunkien ja muiden asutuskeskusten työntekijöiden ja toimihenkilöiden sijoittaminen sekä siirtoväen osallistuminen sijoituspaikkakuntiensa yhteiskunnalliseen toimintaan.

Mutta kaikkein tärkeimpiä olivat edellä mainitut kolme suurta ongelmaa, joiden ympärille siirtoväen, sen keskusjärjestön Karjalan Liiton ja väestön poliittisten edustajien työ keskittyi.

Suurista vaikeuksista huolimatta näiden perusongelmien ratkaisua varten saatiin jo kesän 1940 kuluessa eduskunnassa aikaan lainsäädäntö, joka turvasi siirtoväen tasaveroiset kansalaisoikeudet Suomessa.

Tätä lainsäädäntöä laadittaessa Suomen eduskunta osoitti suurta ymmärtämystä siirtokarjalaisia kohtaan, kun taas silloiset hallitukset, varsinkin korvauslain osalta, tekivät ehdotuksia, jotka herättivät tyytymättömyyttä karjalaisissa. Voidaan todeta, että juuri Suomen kansaa edustavat maan eri osien kansanedustajat käsittivät sodan siirtoväen ongelman oikealla tavalla: siirtoväelle oli mahdollisimman nopeasti luotava edellytykset päästä takaisin itsenäiseen yritystoimintaan ja työhön yhteisen isänmaan hyväksi. Tämä eduskunnan asennoituminen takasi sen, ettei karjalainen väestö ryhtynyt rettelöimään ja kapinoimaan, se säilytti joka vaiheessa uskon Suomeen ja oli valmis toisten kanssa jakamaan yhteiset kohtalot. Se ei muodostanut omia puolueitaan, se ei eristäy-

tynyt, vaan halusi niin nopeasti kuin mahdollista päästä itse vastaamaan toimeentulostaan.

Meillä ei syntynyt pakolaisleirejä, kuten monissa Lähi-idän maissa eikä siirtoväkiongelmaa käytetty poliittisena painostuskeinona. Sodan siirtoväen ongelmaa ratkaistaessa tuli esille Suomen parlamentaarisen järjestelmän voima ja kyky tajuta nopeasti yhteiskunnan muutosten synnyttämät ongelmat. Kun nykyään aika yleisesti arvostellaan eduskuntaa, ettei se pystyisi ratkaisemaan suuria kysymyksiä eikä vetämään linjaa kansakunnan yhteisiä tulevaisuuden tavoitteita varten, vuosien 1940–45 tapahtumat osoittavat, että näiltä väitteiltä puuttuu asiallinen pohja. Eduskunta osoitti mainittuina vuosina olevansa todella suomalaisen kansanvallan korkein elin, ja se loi suurilla periaateratkaisuillaan lujan pohjan koko kansan yhteistyölle.

Samanlaista voimaa eduskunta osoitti vuosina 1945–48, joita on kutsuttu vaaran vuosiksi. Silloin eduskunta – maaliskuun 1945 vaalien jälkeen – valitsi Suomen kansan linjan, se asettui puolustamaan omaa parlamentaaris-demokraattista järjestelmäänsä ja torjui sitä vastaan kohdistuneet ulkoparlamentaariset hyökkäykset. Nimenomaan karjalaisella siirtoväellä on jatkuvasti syytä tuntea kiitollisuutta eduskuntaa kohtaan, se ymmärsi ylivoimaisten vaikeuksien keskellä kamppailevaa kotinsa ja kotiseutunsa menettänyttä heimoa ja teki kaikkensa, jotta se väliaikaisuuden tila, jossa siirtoväki joutui elämään niin talvisodan jälkeen kuin syksystä 1944 lähtien, muodostuisi mahdollisimman lyhyeksi.

Tämä teokseni ei pyri olemaan historia eikä se voi käsitellä sodan siirtoväen ongelman kaikkia puolia. Se on lähinnä mukana olleen kuvaus tapahtumista, omien käsitysten esittämistä tehtyjen ratkaisujen johdosta ja eräiden johtopäätösten tekemistä noilta vaikeilta, nyt jo kauas taakse jääneiltä ajoilta. Minun on ollut pakko rajoittaa kuvaukseni ajallisesti ja keskittää se käytännössä talvisodan ympärille. En selosta syksyn 1944 tapahtumia yksityiskohtaisesti, esitän sen jälkeiseltä ajalta vain eräitä yhteenvetoja, lähinnä sijoitus- ja korvauskysymyksistä. En myöskään tässä teoksessa voi puuttua perusteellisesti palautetun Karjalan jälleenrakentamiseen vuosina 1941–44 enempää kuin siirtoväen huoltokysymyksiinkään vuosilta 1944–48. Toimin vuosina 1941–44 päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston päällikkönä palauttamassa väestöä Karjalaan ja sitten armeijasta lomautettuna vuosina 1943–44 johtamassa palautetun alueen maatilatalouden jälleen-

rakennustyötä. Välirauhan teosta 19.9.1944 lähtien toimin sisäasiainministeriön siirtoväenasiainosaston osastopäällikkönä vuoden 1948 loppuun johtamassa siirtoväen majoitusta ja huoltoa. On otettava huomioon, että vuosina 1940–41 ennen uutta sotaa suoritetut toimenpiteet loivat lainsäädännöllisen pohjan siirtoväkiongelman ratkaisulle. Syksystä 1944 lähtien jouduttiin tavallaan toistamaan se, mitä oli vuosina 1940–41 tehty – ja karjalaisen siirtoväen tilanne oli silloin paljon helpompi kuin keväällä 1940.

Maa oli kyllä syksyllä 1944 vielä paljon köyhtyneempi kuin keväällä 1940 ja rauhanehdot raskaammat kuin 12.3.1940. Mutta Suomen kansa oli varsinkin kesän 1944 jälkeen kypsyneempi tunnustamaan tosiasiat kuin ennen. Venäläisten suurhyökkäys kesäkuussa 1944 osoitti, ettei karjalaisilla ollut paluuta kotiseudulleen, heidät oli pakko sijoittaa supistuneeseen Suomeen. Tästä varmaan johtui se, ettei nyt syntynyt sellaisia vastarintavoimia kuin keväällä 1940. Koko kansa alkoi vähitellen ymmärtää, että oli elettävä rauhassa itäisen naapurin kanssa ja tehtävä siitä oikeat johtopäätökset, se oli nyt kaikkea muuta hallitseva realiteetti. Toinen suuri realiteetti oli sodan siirtoväen ongelman nopea ja onnistunut ratkaisu.

Vironperällä kesällä 1988
Johannes Virolainen

I Karjala ja Suomen itäraja

Pähkinäsaaresta 1323 Stolbovaan 1617

Karjalaiset ovat jo ajanlaskumme ensimmäisten vuosisatojen aikana asuneet laajalla alueella, joka ulottuu Suomenlahdesta Laatokan ja Äänisjärven kautta aina Vienanmerelle saakka. Ennen vuotta 1000 jKr. he elivät riippumattomina niin idän kuin lännenkin holhouksesta. Karjalassa oli silloin alueellisia heimoryhmiä, jotka rakensivat alueittensa suojaksi linnoja. Näistä huomattavin lienee ollut Tiurin linna Vuoksen varrella. He taistelivat silloin ruotsalaisia, hämäläisiä ja novgorodilaisia vastaan ja tekivät ryöstöretkiä sekä pohjoiseen että länteen. Vuonna 1178 he hyökkäsivät Turun tienoille ja veivät mukanaan kristityn piispan ja hiukan myöhemmin, vuonna 1187, tekivät luultavasti virolaisten kanssa sotaretken Ruotsiin ja polttivat Sigtunan kaupungin.

Karjalaiset olivat noina aikoina etevää merenkulkijakansaa, he purjehtivat Itämerellä, Suomenlahdella ja Laatokalla ja kulkivat veneillään Suomen jokia pitkin ja yli järvikannasten Laatokan seuduilta ylöspäin. Nämä veneretket ulottuivat Pohjanlahden perukoihin ja sieltä edelleen aina Ruijan raukoille rajoille saakka.

Itään karjalaiset kulkivat Laatokalta Syvärin kautta Ääniselle, sieltä pohjoiseen Vienaan sekä etelään Volgan latvoille ja sieltä edelleen virtaa pitkin etelämmäksi.

Karjalaiset kehittivät korkeatasoisen kulttuurin. He osasivat ra-

kentaa hirrestä savupirttejä, takoa raudasta työkaluja ja aseita ja heidän taitavat hopeaseppänsä valmistivat kauniita koruja. Naiset kutoivat kankaita ja tekivät tyylikkäitä pukuja.

He harjoittivat maanviljelyä ja karjanhoitoa, mutta myös metsästys ja kalastus sekä kauppa muodostivat tärkeän toimeentulon ja vaurauden lähteen.

Tuo aika oli Karjalan mahtavuuden aikaa ja eräät tutkijat uskovat, että Kalevalan runot, jotka pelastettiin vasta 1800-luvulla Karjalasta, kertovat Karjalan vapauden ajoista tai että ainakin runojen on täytynyt saada vaikutteita näistä ajoista.[1] Tätä käsitystä perustellaan mm. sillä, että Keski-Euroopassa kukoisti jo 700-luvulta lähtien sankarirunous. Viikinkiajalla se näyttää elpyneen myös Pohjoismaissa. Suomalaisilla ja karjalaisilla oli omia sankaritarinoitaan ja Karjalassa kehittyivät monet kertovat runot, itkuvirret ja loitsut runomuotoisiksi. Tämä kehitys jatkui Karjalassa vielä senkin jälkeen, kun kristinusko alkoi saapua karjalaisten asuma-alueille ensin idästä ortodoksisena, sitten lännestä roomalaiskatolisena uskontona.

Selostaessaan karjalaisten alkuperää Kirkinen mainitsee, että geenitutkimuksen mukaan sekä suomalaisten että karjalaisten geenipohja on pääasiassa läntinen, mutta itäinen geeniaines on Karjalassa runsaampaa kuin Länsi-Suomessa. Karjalan ja karjalaisten kohdalla on tällöin otettava huomioon paitsi Laatokan Karjalan myös paljon laajemman Itä-Karjalan vanha jo kivikautinen väestöpohja. Tälle ei voida osoittaa läntistä alkuperää ja toisaalta geeniperinnön muovautumiseen on vaikuttanut tuhansien vuosien kuluessa tapahtunut eri väestöainesten yhteensulautuminen, jossa läntinen aines voi olla ainakin osittain vasta keskiajan, jopa uuden ajan perua.

Kertoessaan Novgorodin valtion varhaisvaiheista Venäjän vanhat kronikat mainitsevat 800–1000-luvuilla tšuudit ja vepsäläiset Novgorodin valtioon kuuluvina heimoina. Ne kertovat myös »taipaleentakaisista tšuudeista», jotka asuivat Vienanmeren rannikon lähettyvillä. Näihin asukkaisiin kuului tunnettuja karjalaisia sukuja.

Tšuudeilla tarkoitettiin ilmeisesti useita itämerensuomalaisia väestöryhmiä, joita asui Novgorodin rajoilla itäisestä Virosta Inkerinmaalle, Laatokan ympäristöön ja Vienanmerelle asti. Jo 1100-luvulla alueen vanhaan väestöön oli sekoittunut siirtolaisia Baltiasta sekä Suomenlahden ja Laatokan kaakkoisrannan suunnilta.

Heidän asuma-alueellaan oli nimi »Korela» (Karjala) ja asukkaat olivat »karjalaisia». Alueen väestöllä oli oma identiteetti, joka kuvastuu vanhassa karjalaisessa kulttuurissa.

Karjalaiset joutuivat kristinuskon kanssa tekemisiin 1000-luvulla. Kun Novgorodissa kreikkalaiskatolinen uskonto oli tullut valtion uskonnoksi jo 900-luvulla, Novgorod aloitti aktiivisen käännytystyön lähialueillaan noin sata vuotta myöhemmin. Näin Laatokan rannoilla asuneet karjalaiset joutuivat uskonnollisen paineen kohteeksi huomattavasti aikaisemmin kuin muut suomalaiset.

Suomen kielen ensimmäiset kristilliset lainasanat on saatu venäjän kielestä: »risti», »pappi», »pakana», »raamattu» ja »kummi».

Näistä ajoista alkaen karjalaiseen kulttuuriin ja elämään on vaikuttanut itäinen kulttuuriaines, alkuaan Bysantista lähtenyt ja nimenomaan Venäjän ortodoksisen kirkon kautta levitetty uskonto ja elämänkatsomus. Tämä varhainen aika saattoi myös Karjalan itäisen osan väestön läheiseen yhteistyöhön Novgorodin kanssa useiden vuosisatojen ajaksi.

Suomen heimot, karjalaiset, savolaiset, hämäläiset ja varsinaissuomalaiset eivät muodostaneet valtiota, vaikka he puhuivat samaa kieltä ja ilmeisesti muissakin suhteissa olivat lähellä toisiaan. He elivät hajanaisina heimoina ja kahakoivat keskenään. Kun ulkopuoliset valloittajat Ruotsi ja Novgorod alkoivat tunkeutua heidän asuma-alueilleen, he eivät silloinkaan pystyneet kokoamaan voimiaan taisteluun ulkoa tunkeutuvia vastaan, vaan liittyivät usein hyökkääjiin ja taistelivat omiansa vastaan.

Kun Ruotsi alkoi laajentaa valtaansa itää kohti ja oli vallannut Suomen läntiset osat 1100-luvulla, se seuraavalla sataluvulla lähti armeijan ja kirkon voimalla valtaamaan lisää alueita idän suunnasta. Ristiretki Hämeeseen tehtiin 1239 ja sen seurauksena perustettiin vallattuja alueita suojaamaan Hämeenlinna. Vuosisadan lopulla ehdittiin jo Karjalan kannakselle, jonne tehtiin kolmas ristiretki vuonna 1293 ja Torkkeli Knuutinpoika perusti Ruotsin vallan turvaksi Viipurin linnan. Ruotsi ja sen mukana saapunut roomalaiskatolinen kirkko kohtasivat Itä-Suomessa ortodoksisen karjalaisen asutuksen ja joutuivat taistelemaan heitä vastaan saadakseen jalansijaa ortodoksisten karjalaisten hallussa olleilla alueilla.

Myös Viipurin seudut olivat ennen kolmatta ristiretkeä Novgorodin kanssa yhteistyössä olleiden karjalaisten asuma-aluetta. Lin-

nan perustaminen karjalaiselle alueelle oli sotilaallinen toimenpide, jonka tarkoituksena oli hyökkäystukikohdan rakentaminen Ruotsin offensiiville itään päin.

Hyvällä syyllä voidaan sanoa, että kolmas ristiretki merkitsi pitkällisen sodan alkamista Ruotsin ja Novgorodin välillä Karjalan omistamisesta. Tämä taistelu Karjalasta jatkui vuosisatojen ajan, yli kuusisataa vuotta. Siinä tehtiin monta rauhansopimusta, jotka eivät kuitenkaan lopettaneet taisteluja eivätkä tuoneet kestävää rauhaa. Jos ei avoin sota ollut käynnissä, jatkuivat pienemmät kahakat ja Karjala hävitettiin perusteellisesti. Ensimmäinen rauhansopimus tehtiin vuonna 1323 Pähkinäsaaressa. Tässä rauhassa Karjala jaettiin Ruotsin ja Novgorodin välillä. Ruotsi oli saavana ja Novgorod luovuttavana puolena. Rauhansopimuksen mukaan Novgorodin ruhtinas Juri luovutti Ruotsille ystävyydenlahjana kolme karjalaista pogostaa (kirkkopitäjää): Äyräpään, Jääsken ja Savilahden. Niiden asukkaat oli jo siihen aikaan käännytetty ortodoksiseen uskontoon. Jääski ja Savilahti sijaitsivat pohjoiseen ja Äyräpää etelään Viipurista, josta tuli ruotsalaisen vaikutuksen keskus.

Suomalaiset ja venäläiset historiantutkijat ovat esittäneet Viipurin seudun alkuperästä erilaisia käsityksiä. Kun Neuvostoliiton joukot valtasivat kesäkuussa 1944 Viipurin, alkoivat neuvostoliittolaiset esittää Viipuria vanhana venäläisenä kaupunkina ja sen linnaa vanhana venäläisenä linnana. Nyttemmin perestroikan aikakaudella he ovat tarkistaneet käsityksiään. Kuluvan vuoden aikana eräs inkeriläinen arkeologi on kertonut venäläisessä lehdessä, että Viipurin linnan alueelta on kaivauksissa löydetty jäännöksiä puusta rakennetusta linnasta, joka olisi rakennettu huomattavasti ennen vuotta 1293. Tämä vanha puulinna on mainitun arkeologin mukaan läntistä alkuperää.

Saamieni tietojen mukaan Viipurin linnan portilta olisi poistettu venäläisten sodan jälkeen asettama taulu, jossa kerrottiin linnassa kävijöille, että se oli vanha venäläinen linna.

Viipurin seudun asutus on ennen ruotsalaisten tuloa ilmeisesti ollut ortodoksisten karjalaisten asuma-aluetta ja siellä sijainnut karjalaisten rakentama linnavarustus on ollut Novgorodin kanssa yhteistyössä olleiden ortodoksikarjalaisten rakentama. Koska he olivat yhteistyössä Novgorodin kanssa, heidät on yritetty leimata venäläisiksi, joita he eivät koskaan olleet.

Neuvostoliitossa esiintyi vuosina 1944–55, siis Stalinin aikana ja

heti sen jälkeen, yllättäviä käsityksiä karjalaisista, heidän alkuperästään ja asemastaan Suomessa. Vuonna 1952 ilmestyi D.I. Arhipovin *Finljandia*-niminen kirjanen, jossa tekijä esittää, että 91,2 % Suomen väestöstä on suomalaisia ja karjalaisia ja 8,6 % ruotsalaisia sekä 0,2 % muita kansallisuuksia. Hänen käsityksensä karjalaisista ilmenee hänen todetessaan: »On kuitenkin tarpeen huomauttaa, että suomalaisen väestön keskuudessa on noin 350 000 karjalaista, joita taantumus-šovinistiset piirit pyrkivät väkisin suomalaistamaan. He kieltävät heitä käyttämästä äidinkieltään ja tunnustamasta ortodoksista uskontoaan sekä sovelluttamalla karjalaisiin siirtolaisiin sellaista politiikkaa, että heidät sijoitetaan pieninä ryhminä hajalleen suomalaisen väestön keskuuteen.»[2]

Tekijän mukaan maamme kaakkoisosassa Neuvostoliitolle luovutettujen alueiden – ja mahdollisesti myös jäljellejääneiden Suomen-Karjalan osien – väestö ei siis ollutkaan kansallisuudeltaan suomalaista, vaan karjalaista. Tämä väestö puhui omaa kieltään ja tunnusti ortodoksista uskontoa. Hän puhuu teoksessaan »Suomen karjalaisesta ja suomalaisesta väestöstä», joka jo 1808–09 sodassa avusti venäläisiä joukkoja taistelussa ruotsalaisia vastaan.

Selostamani artikkeli ilmestyi niinkin myöhään kuin kahdeksan vuotta Moskovan välirauhan jälkeen, ja Pariisissa oli viisi vuotta aikaisemmin allekirjoitettu lopullinen Suomen ja Neuvostoliiton välinen rauhansopimus. Arhipovin kirjoitus ilmestyi Neuvostoliitossa noin 100 000 kappaleena leviävässä historiateoksessa, jonka perusteella Suomen ulkoministeriö, jonka raportista olen esittämäni tiedot saanut, epäili ettei kirjoitus ilmestynyt sattumalta vaan että sillä olisi ollut määrätty tarkoitus.

Ulkoministeriö viittaa epäilystensä tueksi Neuvostoliiton tiedeakatemian kirjallisuus- ja kielitieteellisen osaston aikakauskirjassa ilmestyneeseen Väinö Kaukosen artikkeliin,[3] jossa käytettiin Suomen rajojen sisällä asuvaa väestöä tarkoittaen sanontaa »karjalais-suomalainen kansa». Ulkoministeriöllä ei ollut tietoa siitä, oliko tri Kaukonen käyttänyt tätä sanontaa vai oliko aikakauskirjan toimittaja itse sen keksinyt.

Vahvistettu raja kulki Karjalan kannaksen halki, vain vähän matkaa Viipurin itäpuolelta, Vuoksen kautta Saimaalle, ja jatkui ns. järvikapeikon kautta ylös maan keskiosiin ja sieltä Pohjanlahden rannalle nykyisen Raahen paikkeille. Kun raja vedettiin karjalaisten nautinta-alueille, niin maan keski- kuin pohjoisosissakin ja rajan itäpuolelle jäi edelleen laajoja alueita heidän käyttöönsä,

karjalaisille turvattiin rajan pinnassa ollut vesitie, jota pitkin he saattoivat kulkea aina Pohjanlahden rannikolle saakka.

Karjalaiset taistelivat maahan tunkeutuvia ruotsalaisia vastaan, mutta heidän voimansa eivät riittäneet ja he joutuivat peräytymään. Novgorod ei pystynyt antamaan riittävästi apua karjalaisille.

Pähkinäsaaren raja käytiin maastossa ja se myös merkittiin maastoon. Ilmeisesti rajan eteläpäässä merkintä oli aika selvää eikä suuria riitoja syntynyt rajan paikasta. Mutta mitä pitemmälle pohjoiseen mentiin, sitä heikommin raja oli maastoon merkitty ja rajan kulusta syntyi jatkuvia kiistoja. Mainittakoon, että kun Viipurin linnan isäntä Erik Akselinpoika Tott alkoi vuonna 1475 rakentaa Savon vesikapeikkoon Olavinlinnaa, karjalaiset eivät sitä hyväksyneet. He väittivät, että linna rakennetaan heidän alueelleen. Linnan rakentaminen oli myös vastoin rauhansopimusta, jonka mukaan hyökkäystukikohtia ei saanut mihinkään rajaseudulle pystyttää. Karjalaiset yrittivät häiritä linnan rakennustöitä tekemällä hyökkäysretken alueelle, mutta he kärsivät tappion ja linna kohosi suunnitelmien mukaan. Se katkaisi lopullisesti karjalaisten pohjoiseen johtavan vesitien, mikä ilmeisesti olikin eräs rakentamisen päätavoite.

Pähkinäsaaren rajasta muodostui tärkeä kulttuuriraja, koska se jakoi ensimmäisen kerran virallisesti karjalaisten asuma-alueen itäiseen ja läntiseen osaan. Pääosa karjalaisista jäi rajan itäpuolelle, siis Novgorodin vaikutuspiiriin. Rauhansopimuksen mukaan kahden uskonnon välille muodostui valtioiden määrittelemä raja, jota ei aikaisemmin ollut. Vaikka määriteltyä rajaa ei silloin voitukaan valvoa yhtä tarkasti kuin nykyään, ja ilmeisesti asukkaat sen molemmin puolin saattoivat ylittää rajan aika vapaasti, raja oli kuitenkin olemassa. Jos rajasopimusta rikottiin, ja varsinkin jos perustettiin pysyvää asutusta rajan toiselle puolelle, toisen valtakunnan alueelle, siitä syntyi riitoja.

Karjalan jako heijastuu yhä tänään murteissa ja kansankulttuurin yleiskuvassa. Karjalaiset saivat runsaasti itäisiä vaikutteita ja heidän kauttaan itäinen vaikutus tuntuu yhä tänään koko suomalaiskansallisessa kulttuurissa. Oikeastaan jo näistä ajoista lähtien voidaan puhua »kahdesta Karjalasta», Venäjän Karjalasta (Novgorodin valta siirtyi Venäjän hallitsija Iivana III:lle 1479) ja Suomen Karjalasta eli Viipurin Karjalasta.

Läntinen Karjala alkoi Pähkinäsaaren rauhan jälkeen hahmot-

tua Viipurin linnan ympärille. Sen elämä perustui roomalaiskatoliseen uskontoon ja Ruotsin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Viipurin Karjalaa voidaan myös kutsua Etelä-Karjalaksi, joka jo 1300-luvulla ulottui Suomenlahden rannikolta ja Karjalan kannakselta Käkisalmen läänin rajaan, sieltä Vuoksen varsille ja Saimaan rannalle. Sen vaikutus levisi aika pitkälle länteen, Kymenlaaksoon ja Itä-Uudellemaalle saakka. Etelä-Karjalaan liittyi läheisesti Savo, johon samoin juurtuivat muun Suomen mukana Ruotsin ylivalta, sen uskonto, yhteiskuntajärjestys ja Ruotsin lait.

Viipuri sai kaupunginoikeudet vuonna 1403 ja siitä alkoi kehittyä, paitsi Ruotsin voimakas rajalinnoitus, myös vilkas satamakaupunki. Se oli paitsi Etelä-Karjalan talouselämän keskus myös tärkeä kaupan ja merenkulun risteyskohta. Se loi yhteyksiä paitsi Novgorodin, myös Baltian ja Saksan kaupunkien kanssa. Luonnollisesti sillä oli yhteys myös Ruotsiin. Kauppayhteyksien mukana Viipuriin levisi kansainvälisiä kulttuurivaikutteita. Vaikka monet sodat häiritsivät kaupungin ja sen ympäristön Etelä-Karjalan kehitystä, Viipurista muodostui jo varhain Suomen kansainvälisin kaupunki. Siellä olivat ikkunat auki sekä länteen että itään ja kaupunkiin saapui runsaasti ulkomaalaisia, siellä oli enemmän kuin missään muussa maamme kaupungissa keskiajalta lähtien ruotsalaisia, saksalaisia ja venäläisiä, jotka vaikuttivat sen kehitykseen.

Savo laajeni näinä aikoina voimakkaasti ja paine Pähkinäsaaressa sovittua rajaa kohtaan oli voimakas. Yleisenä suuntauksen oli, että raja painui jatkuvasti itään päin.

Se osa Karjalaa, joka jäi rauhanteossa edelleen Novgorodin yhteyteen, toipui hitaasti niistä rasituksista, joita ennen rauhan tekoa käydyt sodat olivat aiheuttaneet. Alueen puolustusta varten 1200-luvulla rakennettua Käkisalmen linnaa vahvistettiin vuonna 1360. Käkisalmesta muodostui kaupan ja käsiteollisuuden keskus sekä ortodoksisen kirkon tukikohta. Laatokan saarille ja rannikolle perustettiin useita luostareita, joista merkittävin oli Valamo. Se oli perustettu luultavasti jo 1100-luvulla.

Toinen merkittävä luostari oli Konevitsan luostari Laatokan saarella, se oli lähellä Pyhäjärven Sortanlahden kylää. Alueen muita huomattavia keskuksia olivat Kurkijoki ja Sortavala sekä Laatokan itärannalla Aunus. Laatokan Karjalan asutus levisi nykyiseen Pohjois-Karjalaan, Ilomantsin pogosta muodostettiin jo 1300-luvulla.

Nimenomaan ortodoksinen uskonto muovasi olosuhteita Nov-

gorodin eli Venäjän Karjalassa toisenlaisiksi kuin Viipurin Karjalassa. Kun Novgorodin asema keskiajan lopulla heikkeni, myös siihen kuuluneen Laatokan Karjalan taloudellinen asema heikkeni. Venäjän Karjala jäi jälkeen Suomen eli Viipurin Karjalan taloudellisesta ja kulttuurikehityksestä. Karjalan jako Novgorodin ja Ruotsin välillä Pähkinäsaaren rauhassa syvensi ajan mukana eroja näiden Karjalan kahden osan välillä.

Raja siirtyy itään

Pähkinäsaaren rauha oli Ruotsin Mauno-kuninkaan ja Novgorodin ruhtinas Jurin välillä tehty »ikuisiksi ajoiksi», mutta raja »eli» ja »liikkui» koko ajan. Ruotsi oli laajeneva valtakunta ja Novgorod oli lähes jatkuvasti vaikeuksissa. Se alistettiin 1400-luvun lopulla Venäjän Moskovalle, jonka hallitsijat tulivat sen jälkeen Suomen ja Ruotsin idänpolitiikassa Novgorodin tilalle. Venäjän puoli vaati jatkuvasti, että rajan oli seurattava alkuperäistä linjaansa, »Retusaaresta ja Siestajoesta Vuokselle ja sieltä Suonenjoen, Keiteleen, Kolimajärven ja Pyhäjoen kautta Pohjanlahteen». Kun ruotsalaiset eivät sanoneet löytäneensä maastosta riittävästi rajan kulkua osoittavia rajamerkkejä, venäläinen osapuoli esitti että maastossa toimitettaisiin uusi rajankäynti. Ruotsin puoli kuitenkin viivytteli uutta rajankäyntiä, koska se tiesi, että sen puolelta oli tietoisesti viety rajaa kohti itää.

Ehkä nopeimmat muutokset tapahtuivat Savon osalta. Savolaiset olivat silloin, kuten myöhemminkin, Suomen »taitavimpia uudisasukkaita». He tunsivat parhaiten kaskiviljelyn vaatimukset, he osasivat rakentaa taloja ja muuta asutusta kauas asumattomiin erämaihin ja valitsivat asuinpaikoikseen jatkuvasti alueita Pähkinäsaaren rauhan rajan itäpuolelta. Myös pohjalaiset uudisasukkaat siirsivät rajaa ja valtasivat vanhat karjalaisten eränautinta-alueet pohjoisessa.

Tästä aiheutuneista jatkuvista kiistoista on todettava, että Novgorod ei ollut kovin kiinnostunut Karjalan rajakiistoista, sillä sen päämielenkiinto oli kohdistunut Baltiaan ja Liettuan–Puolan rajakysymyksiin. Novgorodin karjalaiset vaativat itse varsinkin 1400-luvun lopulla, että heidän vanhat alueensa, jotka Ruotsi oli vallannut, oli saatava takaisin. Kun Moskova peri Novgorodin vallan, se

kiinnostui ensi kertaa Karjalan rajoista 1495–97, jolloin se Tanskan liittolaisena yritti valloittaa takaisin karjalaisten menettämät alueet.

Hyökkäys Viipuria vastaan kuitenkin epäonnistui (Viipurin pamaus), ja Moskova jätti Karjalan rauhaan kahden sukupolven ajaksi. Ruotsi pystyi puolustamaan Suomen etuja Viipurin Karjalassa paremmin kuin Moskova auttamaan venäjänkarjalaisia saamaan takaisin Ruotsille menetettyjä alueita. Suomalaisten, niin savolaisten kuin pohjalaistenkin, asutus laajeni 1500-luvulla Oulunjärven seuduille ja pohjalaiset valtasivat karjalaisten nautinta-alueet niin Pohjanlahden rannalla kuin pohjoisessakin. Kahakat ja heimotaistelut nimenomaan karjalaisten ja savolaisten välillä jatkuivat noin sadan vuoden ajan. Molemmat osapuolet kärsivät suuria menetyksiä, ja on muistettava, että nämä taistelut käytiin kahden suomalaisen heimon, savolaisten ja karjalaisten, välillä.

Kun Venäjä oli varmistanut rauhan muilla suunnilla, oli Ruotsin vuoro 1555–57, mutta käydyssä sodassa kumpikaan osapuoli ei saavuttanut ratkaisevaa voittoa. Rauhassa vahvistettiin entiset rajat. Taas kerran päätettiin, että maastossa tehtäisiin rajankäynti, mutta Ruotsi onnistui tälläkin kerralla väistämään sen.

Sodista ja levottomuuksista huolimatta suomalainen asutus levisi vähitellen, ei suurin harppauksin, mutta asteittain ja vääjäämättä harvaanasutuissa erämaissa. Ne sijaitsivat tosin rajan itäpuolella ja ne oli sopimuksen mukaan tunnustettu karjalaisten eränautinta-alueiksi, mutta karjalaiset asuivat kaukana ja asuttajat lähellä. He kaskesivat maita, rakensivat talojaan ja jäivät sinne asumaan. Karjalaiset valittivat, he vastustivat kehitystä ja tekivät hyökkäysretkiä näille uusille alueille ja hävittivät minkä ehtivät. Mutta he eivät voineet viipyä alueilla pitkään, ja kun he olivat lähteneet, asutus ja elämä jatkuivat. Asutuksen vauhti kiihtyi varsinkin 1540- ja 1550-luvulla jolloin raja siirtyi jopa 200 kilometriä itään.

Ruotsin ja Venäjän välillä puhkesi uusi sota 1570, kun ne kävivät kiistaa Baltiasta. Tämä sota laajeni sitten myös Karjalaan, missä Ruotsi yritti laajentaa valtaansa Nevalle ja Laatokalle sekä aina Vienanmerelle saakka. Tämä ns. pitkä viha päättyi Täyssinän kylässä Inkerinmaalla lähellä Narvan kaupunkia 18.5.1595 tehtyyn Täyssinän rauhaan.

Ruotsi palautti sodan aikana valloittamansa Käkisalmen läänin rajankäynnin jälkeen. Raja tuli siihen, mihin se käytännössä oli asettunut suomalaisten vanhan rajan itäpuolelle levinneen asu-

tuksen johdosta. Raja vedettiin Kuusamon Iivaaraan ja Kitkajärveen saakka, mutta sitten erimielisyydet tulivat niin suuriksi, erityisesti rajan paikasta Lapissa, että rajankäynti keskeytyi. Vain pitkän painostuksen jälkeen Ruotsi palautti Venäjälle Käkisalmen vasta 1597. Savo ja Pohjois-Pohjanmaa siirtyivät virallisesti Ruotsin omistukseen. Rajankäyntiä pohjoisessa ei saatu valmiiksi.

Käkisalmen läänissä alkoi nyt voimakkaan kehityksen aika, Venäjän valtio alkoi tukea sitä mm. verohelpotuksia myöntämällä. Lahjoituksia annettiin esimerkiksi luostarien rakentamiseen. Talouselämä elpyi nopeasti, väestö alkoi lisääntyä ja hallintoa jaettiin pienempiin alueisiin.

Stolbovan rauha – Ruotsista suurvalta

Täyssinän rauhaa seuranneen lyhyen rauhan kauden aikana kehitys rajan molemmilla puolilla korjasi nopeasti ja tehokkaasti sodan suuria tuhoja. Varsinkin Viipurin asema satamakaupunkina vahvistui ja Viipurin Karjalassa niin maatalous kuin muutkin elinkeinot elpyivät. Pitkästä aikaa olot paranivat myös Venäjän Karjalassa. Sodan aikana Venäjälle siirtynyt väestö palasi takaisin, kirkkoja ja luostareita rakennettiin, kauppa elpyi ja olot yleensä normalisoituivat.

Rauha järkkyi jo 1600-luvun alussa, kun Venäjällä useat vallantavoittelijat taistelivat tsaarin kruunusta. Tilannetta pahensi se, että ulkopuoliset maat Puola ja Ruotsi sekaantuivat Venäjän sisäiseen valtataisteluun. Puola hyökkäsi maahan ja Ruotsi tarjosi apuaan puolalaisten karkottamiseksi, jos se saisi palkaksi Käkisalmen läänin. Tsaari Vasili Šuiski hyväksyi Ruotsin tarjouksen. Ruotsi ja Venäjä tekivät Viipurissa vuonna 1609 asiasta salaisen sopimuksen: yhdentoista viikon kuluttua siitä, kun Ruotsin joukot saapuvat Venäjälle, Käkisalmen lääni luovutetaan Ruotsille. Palkkasoturipäällikkö Jaakko De la Gardie marssi suomalaisjoukkoineen Moskovaan 1610, mutta ei onnistunut voittamaan puolalaisia, vaan joutui peräytymään takaisin. Siitä huolimatta hän vaati luvatun palkkion ja kun Käkisalmen lääniä ei annettu, hän valloitti sen lähes kokonaan vuonna 1611, joskin taistelut jatkuivat vielä usean vuoden ajan. Stolbovan rauhassa 1617 Venäjä luovutti

Ruotsille Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin. Ruotsista tuli nyt suurvalta, johon liitettiin koko Karjalan kannas, Laatokan Karjala ja nykyinen Pohjois-Karjala.

Kahdessa verisessä sodassa Venäjän Karjala oli hävitetty perusteellisesti, ensin pitkän vihan aikana 1570–95 ja sitten vuosina 1610–17. Molemmilla kerroilla ruotsalais-suomalainen armeija oli sen miehittänyt, armeija oli ryöstänyt ja hävittänyt kaiken tai lähes kaiken, mikä oli mahdollista. Alueen asutus oli sodassa paikoin hävinnyt lähes olemattomiin, sen elinkeinot lamassa ja henkinen kulttuuri lähes kuollut. Ruotsi hävitti valloittamaltaan alueelta ortodoksiset luostarit ja suuren määrän kirkkoja. Länsi-Karjala ja Savo olivat päässeet heimosodassa voitolle ja ne käyttivät sitä hyväkseen, vaikka olivatkin samaa kansaa kuin voitetut. Murheellisinta tässä suomalaisten heimosodassa olikin, että vieraiden valtioiden etuja puolustaessaan karjalaiset rajan molemmin puolin taistelivat toisiaan vastaan ja surmasivat toisiaan. Suomen sekä Venäjän karjalaisten läheiset sukulaiset, savolaiset hyökkäsivät vihollisena heimoveljiensä ortodoksikarjalaisten kimppuun.

Tuskin milloinkaan on Venäjän Karjalaa hävitetty niin pitkään, niin laajalta alalta ja perusteellisesti kuin pitkän vihan ja Ruotsin intervention aikana. Rauhakaan ei tuonut Käkisalmen läänin karjalaisille helpotuksia. Varsinkin henkinen ja uskonnollinen painostus oli kovaa ja raakaa, ruotsalaisten hallintovirkamiesten ote oli tiukkaa ja raskasta.

On suuri ihme, että karjalainen kulttuuri kaikista vaikeuksista huolimatta vielä elpyi ja säilytti luovan kykynsä. Osaltaan tähän vaikutti sekin, että Novgorodin Lapin, Vienan Karjalan ja Pohjanmaan välisissä suurissa erämaissa karjalainen väestö sai elää rauhassa sekä lännen että idän valtiailta. Nuo laajat seudut säästyivät sodan hävityksiltä ja niihin pakeni asukkaita sekä Venäjän Karjalasta että Suomen puolelta. Varsinkin nuijasodan jälkiselvittelyt aiheuttivat pakolaistulvan itärajan taa. Muuttajien joukossa oli alkuperältään itäsuomalaisia ja karjalaisia sukuja, mutta myös muita suomalaisia. Näillä alueilla säilyi siten karjalaisen kulttuurin korvaamaton perintö, joka Kalevalan sankarirunojen muodossa antoi pohjaa koko Suomen kansallisen kulttuurin nousulle.

Niiden noin kolmensadan vuoden aikana, jolloin Ruotsin vaikutus suuntautui voimakkaana itään, Suomen itäraja siirtyi jatkuvasti. Vaikka tänä aikana käytiin useita sotia, raja siirtyi itään suurimmaksi osaksi rauhanomaisen asutuksen tietä. Ennen Stolbo-

van rauhaa tehdyt rajasopimukset kohdistuivat karjalaisten asumiin alueisiin, joista Ruotsi valloitti yhä suuremman osan. Vaatimukset rajan muuttamiseksi eivät perustuneet kansallisten näkökohtien tai kielellisten vähemmistöjen vaikutukseen, koska rajan molemmin puolin asui sama kansa. Ruotsin vaatimusten pohjana olivat yksinomaan sen valtapoliittiset edut, se halusi laajentamalla alueitaan saada uusia raaka-ainelähteitä ja lisää väestöä. Sen voimat eivät kuitenkaan riittäneet alueensa laajentamiseen linjalle Laatokka–Äänisjärvi–Vienanmeri.

Siitä riippuen, kumpi valtio pystyi enemmän tukemaan rajan läheisyydessä asuneiden suomalaisten ja karjalaisten vaatimuksia, raja siirtyi. Koska Ruotsi oli keskiajalta aina Stolbovan rauhaan saakka vahvempi ja tunsi suurempaa mielenkiintoa Suomen karjalaisten kuin Novgorod-Venäjän rajan itäpuolella asuvien karjalaisten vaatimuksia kohtaa, raja siirtyi itään. Suomalaiset tutkijat puhuvat usein »idän uhkasta», kun he selostavat Karjalan rajoista käytyjä taisteluja. Kirkinen on huomauttanut, että vähintään yhtä suurella syyllä voitaisiin puhua »lännen uhkasta», sillä rajasodissa oli pääasiassa kysymys Ruotsin ja suomalaisten hyökkäyksistä itään, karjalaisten asumille alueille.

Ruotsi antoi yleensä täyden tukensa näille hyökkäyksille samoin kuin sille asutustoiminnalle, joka rauhanomaisesti laajensi suomalaista asutusta yli itärajan ja toi näin ollen uusia alueita Ruotsin vallan alle. Hyökkäykset idästä karjalaisten aikaisemmin hallitsemien alueiden palauttamiseksi olivat yleensä karjalaisten itsensä aloitteesta tehtyjä ja Novgorod lähti niihin mukaan vastahakoisesti. Vain 1495–97 sodassa Moskova tuli mukaan sotaan tavoitteenaan valloittaa takaisin Ruotsille menetetyt Karjalan alueet. Novgorod-Venäjän intressit olivat yleensä, kuten edellä on todettu, etelämpänä, Itämerellä ja Baltiassa. Samoin Venäjä puolusti tiukasti Itä-Karjalan alueita sekä Vienanmeren rannikkoa. Ruotsalaiset pääsivät muutaman kerran Ääniselle ja Vienanmerelle saakka, mutta eivät milloinkaan saaneet näiltä alueita pitempiaikaista jalansijaa. Ruotsin itäraja ei siten ole ulottunut kauemmaksi kuin siihen karjalaisten alueen halki vedettyyn rajalinjaan, joka Stolbovan rauhassa vahvistettiin.

Sodan aikana ennen Stolbovan rauhaa Ruotsin joukot pitivät hallussaan huomattavia Venäjän alueita. Käkisalmen läänin ohella he olivat miehittäneet myös Novgorodin. Kustaa II Aadolfilla oli silloin mielessään suuria suunnitelmia.

Kuningas esitti idänohjelmansa: Laatokan koillispuolelta oli saatava alueita Vienanmerta myöten ja Laatokan eteläpuolelta iso kappale, parhaassa tapauksessa itse Novgorodkin. Venäläinen on nyt – esitti Oxenstierna rauhanneuvottelijoille kuninkaan ajatukset – niin lyöty, että »suurin ja paras osa hänen maistaan on vihollisen hallussa tai hävitettynä ja hyödyttömänä, jota paitsi enin osa hänen parasta väestöään on viime aikoina lyöty kuoliaaksi, niin että tuskin on muuta kuin metsärosvoja jäljellä. Päästää hänet nyt irti, jopa auttaa häntä jaloilleen ilman, että hänestä nypitään joitakin höyheniä ja hänen asemaansa heikennetään ja meitä taas jonkin verran vahvistetaan, näyttäisi olevan sekä vahingollista että moitittavaa.»

Mutta rauhanneuvotteluissa Ruotsi tyytyi siihen, että se sai Käkisalmen läänin lisäksi vain Inkerinmaan ja mitättömän sotakorvauksen. Kukaan ei olisi uskonut, että Ruotsin kuningas antaa takaisin suuren Novgorodin valtakunnan niin vähäisestä rahasummasta. Sitä ihmettelivät eräät vihollisetkin.[4]

Kustaa Aadolf oli haaveillut – kuten jo isänsä Kaarle IX – Jäämeren herruudesta, mutta tyytyi vähäisiin alueluovutuksiin. Moskova oli myös yllättynyt sille edullisesta rauhasta ja Ruotsin valtiopäiväedustajat olivat pettyneitä. Puolustaessaan rauhansopimusta valtiopäivillä Kustaa Aadolf osoittautui realistiseksi, sillä säädyille puhuessaan hän kuvaili Venäjän mittaamatonta laajuutta, sen rikkauksia ja purjehduskelpoisia virtoja, joiden avulla se saattoi koota sotavoimansa. Venäjän kanssa oli pidettävä hyviä välejä ja omaa valtakuntaa vahvistettava muilla suunnilla. Hän korosti, että nyt muodostuneita valtakunnan rajoja, myös Suomen osalta, oli helppoa puolustaa, mikä osoittautui oikeaksi arvioksi. Yhdeksän seuraavan vuosikymmenen aikana Suomi joutui paljon vähemmän hyökkäysten kohteeksi kuin sitä ennen tai sen jälkeen.

Vallatut alueet olivat ns. voittomaita, niiden väestöllä ei ollut oikeutta valita edustajiaan valtiopäiville, niihin ei sovellettu asevelvollisuutta ja verot annettiin läänitysherrojen koottavaksi. Asukkaat olivat suomalaisia, karjalaisia, vatjalaisia ja venäläisiä.

Stolbovan rauha jakoi taas Karjalan kahtia: se erotti Käkisalmen läänin vanhoista kulttuuriyhteyksistään ja liitti sen Ruotsiin. Se muutti tämän karjalaisen alueen historian kulkua enemmän kuin mikään aikaisempi tapahtuma. Ruotsin uskonto, tavat ja tottumukset olivat erilaisia kuin Käkisalmen läänissä. Luterilainen kirkko alkoi pakolla käännyttää ortodokseja luterilaiseen uskoon.

Alueelle perustettiin luterilaisia seurakuntia, joihin ortodoksien oli liityttävä, ja rakennettiin luterilaisia kirkkoja, joiden rakentamiskustannuksiin ortodoksien oli osallistuttava. Ruotsalaiset valloittajat olivat uskonnollisesti ahdasmielisiä ja jyrkän suvaitsemattomia, mikä aiheutti läänin väestölle suuria kärsimyksiä.

Myös elinkeinotoiminta vaikeutui rauhan teon jälkeen, sillä kaupankäynti Käkisalmen läänin maaseudulla oli vapaata, mutta Ruotsin lain mukaan se oli kiellettyä. Ruotsissa noudatettiin edelleen merkantilistismin ajan jäykkää ja kaupunkikeskeistä järjestelmää, joten alueen liittäminen Ruotsiin merkitsi selvää taantumista.

Jo ennen Stolbovan rauhan tekoa Kustaa II Aadolf lähetti vuonna 1616 Käkisalmen ruotsalaiselle linnanpäällikölle käskykirjeen, jossa ankarasti kiellettiin kaikki maakauppa, koskipa se hamppua, pellavaa, humalaa, kalaa, suolaa, nahkoja, vuotia tai mitä tahansa. Väestön piti tuoda kaikki myytävä tavara kaupunkeihin ja sallittuihin kauppasatamiin, maksaa tavaroista tulli ja tehdä kaikki kauppansa kaupungeissa. Karjalaiset olivat tottuneet vapaaseen kauppaan ja tällaiset kiellot olivat heille hyvin vastenmielisiä.

Läänin väestöstä pakeni suuri osa Venäjälle, mistä tsaari oli luvannut heille asutusalueita Moskovan eteläpuolelta Tverin kuvernementista. Sinne siirtyi kymmeniä tuhansia ortodoksikarjalaisia Käkisalmen läänistä ja he asuttivat siellä useita kymmeniä kyliä. Vielä meidän päivinämme tällä alueella on karjalaiskyliä, missä ortodoksinen uskonto on säilynyt, samoin kuin kansan tavat ja tottumukset, jossain määrin karjalan kielikin, jota myös nuorin polvi ainakin osittain puhuu. Asukkaita muutti myös Aunukseen.

Ruotsin valtio siirrätti Venäjälle muuttaneiden tilalle asukkaita Suomen puolelta rajaa ja vaikka uudet asukkaat olivat kanta-asukkaiden heimolaisia – pääasiassa karjalaisia rajan länsipuolelta, joukossa tosin savolaisiakin – uusien ja entisten asukkaiden väliset suhteet pysyivät pitkään jännittyneinä, sillä uusi hallinto alkoi suomalaistaa maakuntaa jopa väkivaltaa käyttämällä.

Rajankäynti maastossa Ruotsiin liitetyn uuden alueen itärajasta muodostui aikaavieväksi ja erittäin vaikeaksi. Sitä hankaloitti myös se, että Ruotsi esitti jatkuvasti uusia aluevaatimuksia. Kun rauha oli tehty helmikuun 27. päivänä 1617, Kustaa Aadolf käski jo seuraavassa kuussa Käkisalmen käskynhaltijaa tutkimaan, ulottuiko Käkisalmen lääni mahdollisesti Vienanmereen saakka ja missä itäraja kulki. Kun rajan molemmin puolin täälläkin asui karjalaisia,

jotka viljelivät kaskiaan ja tekivät heinää rajan molemmin puolin, oli hyvin vaikea määritellä rajan tarkkaa kulkua, ilmeisesti rajaa ei ollut harvaan asutuissa erämaissa maastossa tarkoin määriteltykään. Nimenomaan Lapissa vanhaa rajaa oli lähes mahdotonta määritellä, sillä alueen asukkaat olivat maksaneet verojaan eri paikkoihin eri aikoina sen mukaan, mikä oli käytännössä helpointa. Niinpä Repolan asukkaat olivat maksaneet veroja toisinaan Käkisalmeen ja toisinaan Kuolaan. Suojärven ns. Hyrsylän mutkan kohdalla syntyi suuri riita ja sen tuloksena oli, että rajaan tuli tässä suuri ja vaikeasti käsitettävä mutka, joka säilyi samana aina viimeiseen alueluovutukseen saakka syksyyn 1944. Repolan ja Porajärven osalta kiisteltiin pitkään, sillä ruotsalaiset väittivät, että Porajärvi kuului Käkisalmen lääniin, koska siellä oli Valamon luostarille kuuluvaa maata ja Repola oli maksanut veroa Käkisalmelle. Venäläiset torjuivat nämä väitteet, asia jäi auki ja vasta kesällä 1620 Kustaa Aadolf antoi määräyksen, että nuo kiistanalaiset pitäjät oli annettava Venäjälle – hän valmistautui sotaan Puolassa eikä halunnut Venäjän siirtyvän Puolan puolelle.

Mitä pitemmälle venäläiset pystyivät viivyttämään rajankäynnin valmistumista, sitä tärkeämpänä pidettiin Ruotsissa voimien keskittämistä Puolaa vastaan. Kuningas katsoi, ettei »kappale vähäarvoista karjalaista erämaata» saanut lykätä suurta sotaretkeä Puolaa vastaan.

Tästä kuninkaan lausumasta ilmenee hänen ja sittemmin koko Ruotsin ulkopoliittisen linjan muutos: Ruotsin päähuomio siirtyi idästä etelään. Siitä oli seurauksena, että ote idässä herpautui. Arvi Korhonen katsoo, että tämä suunnanmuutos oli hyvin kohtalokas Suomelle, joka jäi Ruotsin politiikassa »selän taakse, se alennettiin valtakunnan takaeteiseksi, jolla oli sotilaspoliittisesti vain se merkitys, että se antoi erittäin käyttökelpoista sotilasainesta ja että sen voitiin laskea hidastuttavan vihollisen pääsyä valtakunnan keskukseen ja pääosaan».[5]

Käkisalmen läänin itäraja vedettiin pääosaltaan taitavien venäläisten neuvottelijoiden vaatimusten mukaan.

Rajankäynti keskeytyi useaan kertaan ja vaikka rauha oli tehty jo helmikuussa 1617, rajankäynti maastossa saatiin valmiiksi vasta elokuussa 1621, jolloin allekirjoitettiin yhteinen rajapöytäkirja.

Ruotsi menetti Stolbovan rauhanehdot hyväksyessään viimeisen mahdollisuutensa saada Itä-Karjala Vienanmerta myöten alueeseensa. Jos se olisi silloin keskittänyt voimansa Suomen itärajan

vetämiseen sinne, mihin kuningas sen alun perin halusi, siihen ilmeisesti olisi ollut mahdollisuuksia. Olisiko Ruotsi pystynyt alueen pitämään, on jo toinen asia. Puola oli silloin tärkeämpi ja Euroopan politiikka, uskonsota Saksassa houkutteli suurvallaksi nousevaa Ruotsia. Ehkä ajateltiin, että ehkä voitaisiin Stolbovassa tehty virhe korjata – mutta siihen ei myöhemmin ollut mitään mahdollisuuksia.

Ruotsi oli liian pieni, jotta se olisi voinut laajentua lähes joka suuntaan ja pitää hallussaan valtaamiaan alueita. Sen kuninkaat seikkailivat Itämeren eteläpuolella ja kaukana Venäjällä koko 1600-luvun loppupuolen ja 1700-luvun alun. Kaarle XII jätti Suomen oman onnensa nojaan, minkä seurauksena tsaari Pietari alkoi vuodesta 1703 – perustettuaan uuden pääkaupungin Nevan suulle Suomenlahden pohjukkaan – nopeasti edetä Suomen suuntaan. Kaarle XII lähti liian syvälle Venäjälle ja tuhosi suurvalta-Ruotsin. Syvälle Venäjälle ovat hänen esimerkkiään seuraten hyökänneet Napoleon ja Hitler – jotenkin yhtä huonoin tuloksin.

Venäjä on niin suuri maa, ettei vieras valta pysty sitä hallitsemaan, vaikka onnistuisi Moskovankin valtaamaan.

Ruotsin resurssit ovat liian pienet – suurvalta-asema menetetään

Ruotsin laajenemispolitiikka itään päättyi Stolbovan rauhaan. Tämän jälkeen se pystyi noin sadan vuoden ajan säilyttämään niin idän kuin etelänkin suunnalla tekemänsä valtaukset. Tuntuu lähes uskomattomalta, että niin pieni ja resursseiltaan rajoittunut maa kuin mitä Ruotsi oli 1600-luvulla pystyi valtaamaan suuria alueita Venäjältä, Puolalta, Tanskalta ja Saksalta. Se oli hankkinut itselleen herruuden Itämerellä ja koko Pohjois-Euroopassa. Se hallitsi tärkeitä asemia Itämeren rannoilla, mikä teki sille mahdolliseksi kontrolloida Venäjän, Puolan ja Pohjois-Saksan Itämerenkauppaa.

Mutta realistisesti arvioiden Ruotsin suurvalta-asemalla ei ollut vakaata materiaalista perustaa.[6] Šaskolski (1983) huomauttaa, et-

tä Ruotsi oli 1600-luvulla pieni ja vähävarainen maa, jolla oli jälkeenjäänyt maatalous ja yksipuolisesti kehittynyt teollisuus. Sen väestö oli 1600-luvun alussa noin miljoona henkeä ja vuosisadan lopussa vain noin 1,5 miljoonaa. Sitä vastassa oli valtioita, joilla oli monimiljoonainen väestö, valtavat alueet ja runsaat luonnonvarat ja niiden mukana suuret taloudelliset resurssit. Yksinomaan Venäjällä oli tuona aikana noin 6 miljoonaa asukasta.

Ruotsin kuninkaat ja hallitusmiehet pystyivät käyttämään taitavasti hyväkseen kansainvälisiä ristiriitoja, sisäistä sekasortoa ja sisällissotia naapurimaissa. Tästä johtuen he onnistuivat valloittamaan Viron Saksalaisen ritarikunnan hajotessa, Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin Venäjän »sekasorron» aikana ja osan Saksan rannikkoa 30-vuotisen sodan aikana. Ruotsi saattoi pitää valloittamansa alueet mainittujen valtioiden sisäisen heikkouden ja niiden välisten ristiriitojen vuoksi. Saksa pysyi feodaalisesti hajanaisena, Puolassa valtiovallan huomion veivät sisäiset taistelut ja Venäjä kärsi valtiollisen rakenteen ja talouden jälkeenjääneisyydestä. Suurimman osan 1600-lukua Venäjän ja Puolan ulkopolitiikka oli sidottu taisteluun länsivenäläisistä, ukrainalaisista ja valkovenäläisistä alueista, jotka kuuluivat silloin Puolan alaisuuteen. Ruotsin vastustajat eivät kyenneet 1700-luvun alkuun saakka muodostamaan ruotsalaisvastaista koalitiota, joka olisi pystynyt palauttamaan niille takaisin Ruotsin valtaamat alueet ja siten hävittämään Ruotsin suurvalta-aseman.

Kun Ruotsin vastustajat 1700-luvun alussa yhdistivät voimansa, Ruotsi jäi pian alakynteen. Se saattoi vielä menestyksellisesti taistella yhtä vastustajaansa vastaan – tämä kävi selvästi ilmi myös Kaarle XII:n aikana. Hän voitti taistelun naapuriaan Tanskaa vastaan, löi Puolan, erotti sen kuninkaan ja menestyi aluksi myös tsaari Pietaria vastaan käymässään Narvan taistelussa 1700. Mutta varsin pian tämän »sankarikuninkaan» komean nimen saaneen ruotsalaisen taistelijan voimat alkoivat ehtyä. Hän kärsi Pultavalla Venäjällä murskatappion vuonna 1708, menetti armeijansa ja pakeni Turkkiin. Pultavaan loppui käytännössä suurvalta-Ruotsi.

Suomen kannalta Pultavan tappio merkitsi käännekohtaa: Pietarilla oli nyt vapaa tie Suomen suunnalla. Ruotsin kuningas oli ulkomailla ja ruotsalaisia joukkoja oli Suomessa niin vähän, että ne joutuivat jatkuvasti peräytymään venäläisten edestä.

Suomen osalle tuli sotavuosina huomattava osa sodankäynnin aiheuttamista kustannuksista, Ruotsin hallitus ja sen virkakunta

säästivät maanmiehiään ja sälyttivät Suomen väestölle suurempia rasituksia kuin omilleen.

Juuri suuren pohjan sodan aattona vuosina 1695 ja 1697 Suomea kohtasivat raskaat katovuodet ja väestöstä kuoli nälkään 20–30 %. Vasta 1698 saatiin normaali sato ja talous alkoi korjaantua. Ruotsalaiset joukot poistuivat Suomesta vuonna 1714 ja siihen mennessä oli Suomesta otettu palvelukseen yhteensä noin 60 000 miestä. Kun armeijan huolto-olot olivat huonot, sen taistelukunto heikkeni ja sotilaiden karkaamiset tulivat yleiseksi.

Venäläiset valtasivat Viipurin 1710 ja vasta 1713 he jatkoivat maan valtausta. Suomi vallattiin nopeasti vuoteen 1714 tultaessa eikä suurempia taisteluja enää käyty. Ruotsalaisjoukkojen taistelukunto oli alhaalla, kun kuningas oli yhä Turkissa.

Pietarin sodan päämääristä Suomen osalta venäläiset tutkijat korostavat, ettei hänen tarkoituksenaan missään vaiheessa ollut liittää koko Suomea Venäjään. Yliamiraali Apraksinille, joka johti sotaretkeä, Pietari ilmoitti, että Suomen valtaus oli tarpeen väliaikaisena toimenpiteenä. Pietari halusi sillä riistää Ruotsilta yhden sen tärkeimmistä materiaalisten ja inhimillisten voimavarojen lähteistä.[7] Hän halusi painostaa Suomen tilapäisellä valtauksella Ruotsia ja luopuessaan Suomesta tämän myönnytyksen hinnalla varmistaa Venäjälle tärkeämmät alueet Baltiassa ja Nevan rannoilla.

Kun sota vuoden 1714 jälkeen jatkui vielä monta vuotta, venäläiset miehitysjoukot yrittivät päästä paikallisen väestön kanssa normaaleihin suhteisiin, jotta hallintoasiat olisi voitu hoitaa.

Suomalaiset ja ruotsalaiset tutkijat ovat antaneet näistä isonvihan vuosista erittäin synkän kuvan. Venäläiset tutkijat korostavat, että suomalaisilta ei kannettu veroja muuta tarkoitusta varten kuin miehitysarmeijan ylläpitoon, eivätkä siihen kannetut verot riittäneet, vaan huoltoa varten oli joka vuosi tuotava tavaraa Venäjältä. Samalla venäläiset korostavat, että oloja pyrittiin kaikin keinoin palauttamaan entiselle kannalle niin maallisen kuin kirkollisenkin hallinnon osalta. Jopa elinkeinoja elvytettiin perustamalla uusia teollisuuslaitoksia.

Myös suomalaiset historioitsijat ovat viime aikoina alkaneet antaa isonvihan ajoista ja venäläisen sotaväen käyttäytymisestä Suomessa vähemmän synkän kuvan kuin aikaisemmin. Niinpä viime sodan jälkeen ilmestyneessä *Suomen historiassa* todetaan, että olot maan eri osissa vaihtelivat huomattavasti eikä maata suinkaan hä-

vitetty siinä määrin kuin ennen esitettiin, eihän se olisi ollut venäläisten etujen mukaistakaan.[8]

Suomea tarvittiin tukialueena mahdollista hyökkäystä varten Ruotsia vastaan. Eräillä alueilla tapahtui väkivallantekoja siviiliväestöä vastaan runsaastikin, mutta yleensä ylemmän päällystön tietämättä tai ainakin tahtomatta. Ei maanviljelykään ollut täysin lamassa. Varsinaisen hyökkäysvaiheen jälkeen vuodesta 1714 lähtien esimerkiksi kylvöalat olivat eräissä Lounais-Suomen pitäjissä jopa yli 70 % vuoden 1710 kylvöalasta. Tällaista viljelyä ei voi harjoittaa piilopirteistä käsin, asukkaat olivat hyökkäysvaiheen jälkeen yleensä palanneet koteihinsa arkisiin askareisiin.

Tämä kaikki osoittaa, että Pietarin kirjeessään Apraksinille esittämä käsitys, ettei hänen tarkoituksenaan ollut vallata koko Suomea, piti paikkansa. Sen jälkeen kun isoviha loppui vuonna 1721 tehtyyn Uudenkaupungin rauhaan, venäläiset joukot vedettiin sovitulle rajalle.

Rauhanneuvotteluja käytiin jo keväällä 1718 Ahvenanmaalla. Silloin kaavailtiin uuden itärajan kulkevan siten, että se jättäisi Venäjälle Viipurin ja Kannaksen, mutta liittäisi Suomeen melkoisia alueita Itä-Karjalasta.[9] Nämä neuvottelut kuitenkin raukesivat.

Rauhaneuvotteluissa venäläiset ensimmäisen kerran puhuivat Pietarin turvallisuudesta. Uutta rajaa Venäjän ja Ruotsin välille vedettäessä venäläiset katsoivat, että Venäjän oli saatava riittävä alue Karjalasta suojelemaan tsaarin Venäjän uutta pääkaupunkia Ruotsi-Suomen taholta uhkaavaa hyökkäystä vastaan. Yhä tänään voidaan kysyä, mikä oli syynä, että silloin vielä varsin vaatimattoman Venäjän pääkaupungin suojaksi piti ottaa Viipuri ja sen lisäksi Laatokan länsipuoli kokonaan. Laatokasta muodostui venäläinen sisäjärvi, raja vedettiin kauas Sortavalan taa ja koko suomalainen Laatokan Karjala liitettiin Venäjään. Venäläiset rauhanneuvottelijat antoivat kertoman mukaan suuria lahjuksia saadakseen Ruotsin neuvottelijoilta myönnytyksiä. Ratkaisevassa vaiheessa Ruotsin pääneuvottelija ilmoitti, ettei hänellä ollut valtuuksia luovuttaa Viipuria venäläisille. Silloin venäläiset huomauttivat: »Mutta meidän tietojemme mukaan Ruotsi on valmis luovuttamaan Viipurin.» Ilmeisesti Ruotsi oli silloin niin suuressa heikkouden tilassa, että siellä ei edes ollut yhtenäistä kantaa siitä, mille pohjalle rauha olisi rakennettava.

Karjalan muuttunut asema – Vanha Suomi

Kun Pietari Suuri oli valloittanut Kaakkois-Suomen ja se oli liitetty Venäjään, Ruotsi oli hävinnyt sodan Venäjää vastaan ja sen suurvalta-asema oli romahtanut, Ruotsi alkoi nyt tuntea suurempaa kiinnostusta Suomea kohtaan kuin aikaisemmin. Suurvaltakauden loppupuolella Suomen puolustus lyötiin laimin ja sen lisäksi Ruotsi verotti Suomea omaa etelässä taistellutta armeijaansa varten erittäin raskaasti. Ei ole ihme, että Suomessa tunnettiin katkeruutta Ruotsia kohtaan, kun Pietari Suuri pääsi varsin vapaasti Suomen alueella etenemään. Mutta ei kulunut kauankaan Kaarle XII:n kuolemasta, kun häntä jo Ruotsissa palvottiin sankarina, ja sitä on voimaltaan ja muodoltaan vaihdellen jatkunut meidän päiviimme saakka. Tukholmaan hänelle on pystytetty suuri muistopatsas, missä hän suuntaa miekkansa itään!

Suomessa Kaarle XII ei ole saanut hyvää nimeä, päinvastoin. Suomenruotsalainen historioitsija Eirik Hornborg sanoo hänestä: »Valtakuntansa Kaarle XII jätti tuuliajolle, mutta hän vaati, että Ruotsi-Suomen piti sokeasti antaa kaikki voimansa hänen käytettäväkseen. Joukkojaan hän kohteli säälimättömästi, mutta odotti, että nämä tunteettomina seuraisivat häntä minne hän heidät veisikin. Puolan hän polki jalkoihinsa, mutta uskoi, että siitä tulisi luotettava liittolainen Venäjää vastaan. Tsaari Pietarille hän antoi vapaat kädet Suomen suunnalla kahdeksaksi vuodeksi, mutta luuli, että tämän sotilaallinen voima pysyisi samalla tasolla, millä se oli Narvan taistelun aikoihin vuonna 1700. Silloinhan Kaarle XII löi Pietari Suuren armeijan.»[10]

Ruotsissa eli varsin laajoissa piireissä ajatus, että sopivan tilaisuuden tullen Suomi vallattaisiin takaisin. Sovitteluin ja myönnytyksin oli pidettävä Venäjää, tätä vaarallista naapuria, hyvillä mielin, kunnes aika ja suhdanteet toisin myöntäisivät. Kun eräs myssypoliitikko vastusti Suomen linnoittamista, hän päätti lausuntonsa sanoihin: »On odotettava hetkeä, jolloin nykyinen ajanjakso Venäjän kansan vaiheissa muuttuu ja Herra Jumala armollisesti suvaitsee antaa sellaiset olosuhteet, jotka voivat muodostua Ruotsille edullisiksi.»

Suomen asema oli Uudenkaupungin rauhan jälkeen täysin

muuttunut, se oli suorastaan järkkynyt. Suomi oli menettänyt etumaastonsa Inkerinmaan, Karjalan kannaksen kapeikon ja päälinnoituksensa Viipurin. Sen uusi strategisesti epäedullinen raja oli tyystin varustamaton. Se oli emämaahan verrattuna tavattomasti heikentynyt, koska siitä oli lohkaistu runsasväkisiä ja siihen vanhastaan kuuluneita alueita, kun taas emämaa oli säilyttänyt aikaisemmin valloitetut eteläiset maakunnat ja niiden mukana merirajansa.

Miltei koko Suomen virkamiehistö oli ollut maanpaossa Ruotsissa ja tottunut siellä puhumaan yksinomaan ruotsia. Moni oli jäänyt sille matkalle ja näiden tilalle saapui uutta virkamiesainesta Ruotsista. Rauhan palattua sivistyneiden luokkien ruotsalaistuminen jatkui nopeasti. Vielä 1700-luvun alussa suuri osa virkamiehistöä, papistoa, useimmat säätyläiset maaseudulla sekä suuri osa Suomen kaupunkien kauppiaista ja porvareista käyttivät keskinäisessä keskustelussaan pääasiassa suomen kieltä. Nyt tilanne oli kielellisesti kokonaan muuttunut. Kansa ja virkamiehet lakkasivat ymmärtämästä toisiaan, ja kysymys virkamiesten kielitaidosta tuli polttavaksi.

Kun Ruotsin valta-asema Itämeren piirissä oli romahtanut ja vaikka Suomesta vain pieni osa oli jouduttu luovuttamaan Venäjälle, Suomessa usko Ruotsin valtioon väheni aivan silmissä. Kansalaisten mielet täytti pelko siitä, että koko maa ennen pitkää tulisi liitetyksi Venäjään. Ruotsalaiset virkamiehet raportoivat Tukholmaan, että Suomen kansalaiset varsin helposti alistuisivat venäläisten valtaan, koska mielialat olivat niin masentuneita.

Tämä herätti luonnollisesti Ruotsissa suurta levottomuutta ja sen hallituksen huomio kääntyi nyt Suomeen aivan ainutlaatuisella tavalla. Ilman Suomea Ruotsi ei olisi Ruotsi, lausui kruununperillinen Aadolf Fredrik ja suomalaisia alettiin poliittisissa piireissä kiittää siitä, että he olivat pysyneet Ruotsin kruunulle yhtä uskollisina vaikeina aikoina kuin mikä tahansa Pohjanlahden länsipuolella ollut maakunta. Siksi oli välttämätöntä tehdä Suomen asukkaista tyytyväisiä alamaisia ja lisäksi osoittaa, että emämaa sekä halusi että pystyi heitä puolustamaan.

Sisäpoliittinen taistelu jyrkän linjan ja myöntymyslinjan edustajien välillä johti siihen, että Ruotsin valtiopäivillä alettiin käyttää ulkopolitiikkaa häikäilemättä sisäpolitiikan välineenä. Jyrkän linjan edustajat hatut ja Venäjään nähden myöntyväisyyspolitiikkaa noudattavat myssyt iskivät häikäilemättä yhteen. Viimeksi maini-

tut eivät kaihtaneet asettumasta läheiseen yhteistoimintaan venäläisten kanssa. He jopa ehdottivat venäläisille, että keisarikunta esiintymällä uhkaavasti pakottaisi Ruotsin panemaan armeijansa liikekannalle, mistä seuraisi kansalle suuria rasituksia. Jos nämä keinot eivät vielä riittäisi hattujen johtaman hallituksen kukistamiseen, olisi Venäjän miehitettävä koko Suomi.

Kun myssyjen maanpetoksellinen toiminta paljastui, hatut julistivat heinäkuussa 1741 sodan Venäjää vastaan. Sodan päämäärät olivat mahtavat: parhaassa tapauksessa oli vallattava kaikki suuressa pohjan sodassa menetetyt maakunnat sekä Laatokan ja Vienanmeren välinen alue, pahimmassakin tapauksessa Kaakkois-Suomi ja kappale Inkeriä.

Sodan ensimmäinen suuri taistelu käytiin Lappeenrannan luona Ruotsi-Suomen puolella rajaa. Se päättyi täydelliseen katastrofiin, venäläiset löivät Ruotsi-Suomen joukot sekasortoiseen pakoon ja se jäi sodan ensimmäiseksi sekä viimeiseksi taisteluksi. Venäläiset joukot valtasivat tärkeimmät suomalaiset varuskunnat yleensä ilman taistelua, joukkojen puolustustahto loppui. Niinpä Hämeenlinnan komentaja ammutti kunnialaukauksia luovuttaessaan viholliselle linnoituksensa avaimet. Suomessa alkoi uusi miehityskausi, ns. pikkuviha. Tällä kerraa virkamiesten suuri enemmistö jäi kotimaahan ja yritti rakentaa suhteita miehitysarmeijaan, joka vältti väkivallantekoja.

Hattujen sota oli sisäpoliittisista syistä aloitettu kostosota, jonka tärkeä tavoite oli Kaakkois-Suomen takaisinvaltaus. Sillä ei ollut vähäisiäkään mahdollisuuksia onnistua ja ennakolta oli selvää, että se päättyisi tappioon. Mutta tässä sodassa käytettiin Ruotsin ja Venäjän välillä ensimmäistä kertaa ns. Suomi-korttia.

Jo sodan alkupuolella 18.3.1742 keisarinna Elisabet antoi ns. manifestin, jossa tuotiin esille ajatus Suomen itsenäisyydestä. Elisabet syytti Ruotsia sodan aloittamisesta, mutta hän ei halunnut panna suomalaisia vastuuseen hyökkäyksestä, vaikka hänen oli pakko sallia sotajoukkojensa tunkeutuminen Suomeen. Hän korosti, ettei halunnut »jalan leveyttä» vierasta maata. Hän käytti jotenkin samaa sanontaa, mitä Josef Stalin käytti syksyllä 1939, kun hän vaatiessaan Kannakselta ja Suomenlahden pohjoisrannalta tukikohtia väitti, ettei hän halunnut kämmenen leveyttä Suomen aluetta. Kun Stalinilta tiedusteltiin, minkä vuoksi hän sitten katsoi välttämättömäksi, että Suomi luovuttaisi hänelle omia alueitaan, hän sanoi, että tässähän on kysymyksessä vaihtokauppa! Hän an-

taa Suomelle yli kaksi kertaa niin suuren alueen Itä-Karjalasta kuin mitä ehdotti otettavaksi.

Elisabet korosti, että hän on valmis antamaan apua suomalaisille, jos Suomen »suuriruhtinaskunta» haluaisi olla »vapaa, ei kenenkään vallan alla olevainen maa». Näihin houkutteluihinsa keisarinna liitti uhkauksen: jos suomalaiset tukisivat Ruotsin armeijaa, hän hävittäisi maan »tulen ja miekan terän kautta». Kun venäläiset sitten sodan aikana olivat miehittäneet maan, ei Suomen autonomiasta enää puhuttu mitään. Suomalaisten oli kuitenkin pakko tarttua tähän itsenäisyysajatukseen, koska ainoana vaihtoehtona tuntui silloin olleen maan joutuminen kuvernementtina Venäjän yhteyteen. Maa oli vallattu vaivattomasti ja ilman että suomalaiset itsekään tekivät juuri mitään vastarintaa. Keisarinnalla ei enää propagandasyistäkään ollut tarvetta puhua Suomen itsenäisyydestä. Elisabet oli päätynyt siihen käsitykseen, että »itsenäinen Suomi» ei pysyisi keisarikunnalle uskollisena, ellei Venäjä pitäisi Suomessa vahvoja sotavoimia.

Hattujen epärealististen valtakuvitelmien aloittama, täydellisesti epäonnistunut sota päättyi Turussa elokuussa 1743 allekirjoitettuun rauhansopimukseen. Kaakkois-Suomea ei saatu takaisin, taas jouduttiin kappale Suomea luovuttamaan Venäjälle. Uusi itäraja kulki nyt Kymijokea pitkin, leikkasi Saimaan vesistöväylän kolmesta kohdasta ja yhtyi sitten Parikkalan paikkeilla Pietari Suuren rajaan. Suomen väkiluku supistui noin 10 prosentilla ja uusi raja oli puolustuksen kannalta huomattavasti epäedullisempi kuin vanha raja. Itä-Suomen yhteydet merisatamiin, joita jo Uudenkaupungin rauhan raja oli pidentänyt, katkesivat nyt kerrassaan jäljelle jääneen laajan Itä-Suomen talouselämän vahingoksi.

Venäläiset joukot poistuivat miehityksen jälkeen ja asettuivat rauhansopimuksessa määrätyille rajoille. Ruotsi oli heikko ja sisäisesti rikkinäinen, sillä puoluetaistelu jatkui entistä kiivaampana ja myöntyväisyyssuunnan miehet kävivät suorastaan kauppaa venäläisten kanssa maan kohtalosta.

Kustaa III:n vallankaappaus kesällä 1771 ja uuden hallitusmuodon julistaminen 1772 muuttivat tilanteen täydellisesti. Tällä hallitusmuodolla oli Suomelle paljon suurempi ja pitkäaikaisempi merkitys kuin Ruotsille. Suomen autonominen olemassaolo riippui yli sadan vuoden aikana tämän lain varsin sekavien pykälien tulkinnasta. Ehkä tämän vanhan hallitusmuodon huomattavin sovellus Suomessa tapahtui syksyllä 1918, kun monarkistit yrittivät

muuttaa Suomen tasavaltaisen hallitusmuodon monarkistiseksi. He valitsivat tynkäeduskunnassa Suomelle kuninkaaksi saksalaisen prinssin Friedrich Karlin juuri vuoden 1772 hallitusmuotoon vedoten.

Suomessa oltiin yleensä varsin tyytyväisiä kuninkaan hallituskauden alkuvuosiin, mutta kun Kustaa III alkoi hautoa ulkopoliittisia seikkailuja, Suomessa kasvoi pelko hänen aikomuksiaan kohtaan. Kustaa III neuvotteli Katariina II:n kanssa 1783 Haminassa siitä, pysyisikö Venäjä puolueettomana, jos Ruotsi valloittaisi Tanskalta Norjan. Katariina ei tähän suostunut, mutta Ruotsin sotilaspiireissä alettiin sen jälkeen puhua siitä mahdollisuudesta, että Ruotsi sittenkin valloittaisi Norjan ja tyydyttääkseen Venäjää antaisi tälle koko Suomen. Venäläiset ruokkivat omalta puoleltaan taitavasti tätä kannunvalantaa Suomessa. He liittivät siihen taas epämääräisiä lupauksia maan itsenäisyydestä Venäjän suojeluksessa, kuten oli tapahtunut Elisabetin aikana. Suomessa pelättiin Venäjän vallan alaisuutta kuin orjuutta, mutta itsenäisyyttäkään ei kannatettu, koska arveltiin että Suomi ei olisi muuta kuin suupala Venäjälle haukata milloin sen päähän juolahtaa. Mutta nämä huhut synnyttivät tyytymättömyyttä Ruotsia kohtaan, jota tyytymättömyyttä lisäsi se, että Suomen linnoitustyöt, joita aikaisemmin oli aktiivisesti toteutettu, keskeytettiin kokonaan. Kustaa III:n 1785 hyväksymän puolustussuunnitelman mukaan oli armeijan heti – jos sota syttyisi Venäjän kanssa – vetäydyttävä Helsinkiin saakka ja hätätilassa koko Suomi Pohjanmaata lukuun ottamatta oli luovutettava viholliselle. Kaakkoisella rajaseudulla, joka parhaassakin tapauksessa voisi heti joutua venäläisten käsiin, oli lukuisilla aatelisilla upseereilla omat maatilansa ja nämä upseerit pyrkivät keinoista piittaamatta estämään sodan syttymisen Venäjän kanssa.

Suomalaiset eivät voineet olla havaitsematta, että Venäjä tuli vuosi vuodelta Ruotsiin verrattuna yhä mahtavammaksi. He tiesivät myös, että Venäjä jo aikaisemminkin oli ilmoittanut tavoitteekseen koko Suomen valloittamisen ja se oli esittänyt vihjauksia Suomelle myönnettävästä laajemmasta tai suppeammasta itsenäisyydestä. Ei ole ihme, että Suomessa alkoi syntyä sellainen ajatustapa, että kun Suomi joka tapauksessa ennemmin tai myöhemmin joutuu Venäjän yliherruuteen, olisi edullisinta alistua siihen riittävän ajoissa ja vapaaehtoisesti. Niin kauan kuin Suomi olisi Ruotsin osa, se joutuisi jatkuvasti olemaan sotanäyttämönä Venäjän ja

Ruotsin välisissä sodissa. Suomalaisten oli otettava ohjakset omiin käsiinsä ja ryhdyttävä välittömiin kosketuksiin Venäjän hallituksen kanssa.

Tältä pohjalta Suomessa syntyi ensimmäisen kerran 1780-luvulla ns. separatistinen liike. Sen kannatus rajoittui varsin suppeisiin aatelispiireihin. Liikkeen johtaja oli Kustaa III:ta hänen vallankaappauksessaan auttanut eversti Göran Magnus Sprengtporten. Hän löi poikki suhteensa kuninkaan kanssa, koska katsoi että tämän puolustussuunnitelma ei turvannut Suomen rajoja ja että Kustaa oli laiminlyönyt Suomen kehittämisen. Hän erosi Ruotsin palveluksesta ja esitti Hollantiin siirryttyään Venäjän Haagin lähettiläälle suunnitelman Suomen erottamiseksi Ruotsista. Suomi oli niin lähellä Venäjän pääkaupunkia, että se herätti Ruotsin osana epäluuloja keisarikunnassa, ja niin etäällä Ruotsissa, että emämaa ei pystynyt sitä suojelemaan. Suomen itsenäisyys oli poistava kummankin epäkohdan tekemällä mahdolliseksi luottamuksellisten välien syntymisen Venäjän ja Ruotsin välillä. Suomalaisten oli aloitettava kapina Ruotsia vastaan talvella, jolloin yhteys Ruotsiin oli hankalin, ja keisarinna Katariina II:n oli annettava nuorelle valtiolle sotilaallista ja taloudellista apua sekä taattava sen valtiomuoto. Venäjän lähettiläs toimitti kyllä Katariinalle Sprengtportenin ehdotuksen, mutta epäili itsekin sen realistisuutta. Katariina yhtyi lähettiläänsä mielipiteeseen ja sanoi että suomalaisten asiana on pudistaa harteiltaan Ruotsin ies ja että tämän tapahduttua kaikki muu käy itsestään. Hän kuitenkin toivotti Sprengtportenin tervetulleeksi Venäjän palvelukseen, jonka tämä tekikin 1786.

Kustaa III joutui säätyjen kanssa vaikeuksiin ja kun hän sai tietoja Suomen separatistisesta liikkeestä, hän päätti puolestaan aloittaa sodan Venäjää vastaan, sillä voitollinen sota, niin hän toivoi ja kuvitteli, vahvistaisi hänen asemaansa. Kesäkuussa 1788 Kustaa III saapui Helsinkiin, otti ylipäällikkyyden käsiinsä ja lähetti Venäjälle nootin, jossa vaadittiin Uudenkaupungin ja Turun rauhassa menetettyjä alueita takaisin.

Kustaa III:n aloitettua sodan eräät johtavat suomalaiset upseerit solmivat Anjalan liiton ja yrittivät päästä yhteistyöhön keisarinna Katariina II:n kanssa. Nytkään Katariina ei ollut tähän yhteistyöhön innostunut. Anjalan liiton miesten suunnitelmat itsenäisen aseman saamiseksi Suomelle jäivät turhiksi kuvitelmiksi.

Seuraavana vuonna 1789 heinäkuun 9. päivänä Kustaa III saa-

vutti ainutlaatuisen voiton Venäjän laivastosta Ruotsinsalmen meritaistelussa. Venäjän laivasto menetti kokonaista 52 alusta ja 9000 miestä, kun taas Ruotsi-Suomen laivaston menetykset olivat vähäisiä. Tämän jälkeen Katariina II suostui rauhaan, joka tehtiin Värälässä 1790. Rajat pidettiin ennallaan, joskin Katariina lupasi vähäisiä rajan tarkistuksia. Tämä Kustaa III:n sota osoitti, että Ruotsi-Suomi ei kyennyt lyömään Venäjän luoteisarmeijaa edes sellaisessa tilanteessa, jossa keisarikunnan päävoimat olivat sidotut muualle.

II Aleksanteri I ja autonomian aika 1809–1917

Karjala palaa Suomen yhteyteen

Ruotsin yritykset saada Uudenkaupungin rauhassa menetetyt alueet takaisin olivat turhia. Maa oli siinä määrin heikentynyt ja Venäjä vahvistunut, että hyökkäykset tsaarin Venäjää vastaan olivat suorastaan itsemurhapolitiikkaa. Suomen kysymystä käytettiin Ruotsissa 1700-luvulla lähinnä sisäpolitiikan välineenä ja siihen syyllistyivät molemmat johtavat puolueet, samoin kuin kuningas Kustaa III:kin.

Euroopan tilanteen muuttuminen Ranskan vallankumouksen ja sitä seuranneen Napoleonin valtakauden aikana vaikutti ratkaisevalla tavalla Suomen ja Karjalan kohtaloihin ja johti siihen, että Suomi liitettiin tsaarin Venäjän yhteyteen.

Kustaa III:n seuraaja Kustaa IV Aadolf joutui keskelle Napoleonin synnyttämää Euroopan suurpoliittista myrskyä eikä pystynyt siitä selviytymään. Ruotsi yritti aluksi pysyttäytyä Ranskan ja Englannin välisessä kiistassa puolueettomana, mutta ajautui vähitellen Englannin puolelle. Syntyneessä tilanteessa Ruotsissa tultiin siihen tulokseen, ettei kriisin sattuessa enää kyettäisi puolustamaan Suomea. Siksi armeijaa oli säästettävä ja sen oli väistyttävä ylivoiman tieltä, jos vihollisen hyökkäys tapahtuisi talvella. Koko Suomi Svartholmaa, Viaporia ja Pohjanmaata lukuun ottamatta oli silloin luovutettava venäläisille. Vasta keväällä Ruotsin laivasto voisi antaa apua Suomelle ja silloin Ruotsi ryhtyisi toimenpiteisiin talvella menetettyjen alueiden takaisin valtaamiseksi.

Suomalaisten silmissä tällainen suunnitelma oli todistus alistumisesta, se oli Suomen kannalta kyyninen, eivätkä suomalaiset

voineet sitä hyväksyä. Maan sivistyneistö, joka saattoi seurata Euroopan kehitystä, totesi että Suomi oli ollut jo kaksi kertaa venäläisten miehittämä ja viimeisten viiden, kuuden vuosikymmenen aikana oli lähes jatkuvasti puhuttu maan liittämisestä Venäjään. Sivistyneistö menetti lopullisesti uskonsa Ruotsiin ja piti realistisena sitä, että Suomi liittyy tai liitetään tsaarin Venäjään. Pääosa kansaa näki tämän mahdollisuuden edelleen suurena uhkana, mutta sille ei nähty vaihtoehtoa.

Suomen kohtalo tuli ratkeamaan maailmanpolitiikan kehityksen mukaisesti, se määrättiin meidän ulkopuolellamme meitä kuulematta, meiltä mitään kysymättä. Kesällä 1807 suurvaltojen johtajat Napoleon ja Aleksanteri I sopivat Tilsitissä ja sittemmin Erfurtissa, että Ruotsi oli erotettava Englannista. Jos se ei siihen vapaaehtoisesti suostuisi, Venäjä valtaisi Suomen. Aleksanteri lupasi vastahakoisesti tehdä tämän, sillä hänen johtamansa maan, Venäjän, mielenkiinto kohdistui voimakkaammin Balkanin suunnalle kuin Pohjolaan. Hän viivytteli hyökkäystä Suomeen, mutta kun Kustaa IV Aadolf ei taipunut, hän antoi määräyksen joukoilleen ja nämä ylittivät Suomen rajan helmikuussa 1808. Venäjän osalta tässä oli kysymys liittolaisvelvollisuuden täyttämisestä Ruotsia vastaan. Hyökkäyksen syynä ei ollut Suomen valloittaminen, korosti Aleksanteri I. Tämä ilmeisesti pitikin paikkansa. Tarkoituksena oli vallata Suomi ja pitää sitä hallussa niin kauan kuin Ruotsin kuningas tekisi sovinnon Napoleonin kanssa. Tässä Aleksanteri käytti samantapaista sanontaa kuin Pietari Suuri 1710-luvulla miehittäessään Suomen. Pietari veti joukkonsa sodan jälkeen pois sovitun rajan taa – mutta Aleksanteri piti Haminan rauhassa koko Suomen.

Samanlainen Euroopan johtajien karttojen korjailu jatkui toisessa maailmansodassa. Hitler ja Stalin tekivät elokuussa 1939 sopimuksen, jossa määräsivät mistä kahden suurvallan vaikutusalueiden rajat kulkisivat. Suomi liitettiin tässä sopimuksessa Neuvostoliiton vaikutusalueeseen, ainakin maan kaakkoisosa.

Sodan aikana Aleksanteri oli toistanut ennen venäläisten joukkojen maahan hyökkäystä, että Suomen miehitys olisi vain väliaikainen. Tämän lupauksensa hän voitollisen sodan jälkeen unohti, venäläiset joukot jäivät Suomeen. Suomea ei miltään osalta nyt palautettu Ruotsille, kuten oli tapahtunut 1700-luvun sotien jälkeen. Koko Suomi alistettiin tsaarin Venäjän ylivaltaan. Ehkä Aleksanterin ennen sotaa ja sen aikana antamat lupaukset kuiten-

kin vaikuttivat siihen, että hän kohdisti Suomeen erikoiskohtelun maansa muihin, varsinaisiin venäläisiin alueisiin verrattuna.

Aluksi venäläiset joukot etenivät varsin nopeasti, mutta kesään tultaessa Suomen armeija alkoi menestyä sekä läntisellä että itäisellä sotanäyttämöllä ja vastustushenki siviiliväestön keskuudessa oli lujittumassa. Vaikka venäläinen ylipäällikkö vaati valaa kaikilta valtaamansa alueen virkamiehiltä, monet kieltäytyivät valaa vannomasta ja Turun yliopiston rehtori Matias Calonius puolusti rohkeasti niitä, jotka eivät taipuneet. Kun piispa Tengström vaati yhteisymmärrystä venäläisten kanssa, hän tuli niin vihatuksi kansan keskuudessa, että katsoi parhaaksi piiloutua. Tämä suomalaisten kova vastarinta vaikutti tsaari Aleksanteriin. Hän ilmoitti, että hän halusi pitää huolta suomalaisista ja toivoi, että nämä lähettäisivät Pietariin valtuuskunnan, jossa olisi edustajia kaikista neljästä säädystä. Delegaatio valittiin, mutta samalla korostettiin, että lähetystö ei edustanut valtiopäiviä. Ennen kuin tämä valtuuskunta ehti saapua Pietariin, venäläiset olivat valloittaneet koko Suomen ja Aleksanterilla oli vapaat kädet Suomeen nähden.

Aleksanterin mielenkiinto oli kohdistunut hänen laajan valtakuntansa sisäisten olojen uudistamiseen. Koska hän oli tietoinen, että monet valtakunnan läntiset reuna-alueet, erityisesti myös Suomi, olivat kehittyneempiä kuin laaja sisämaa, hän oli valmis antamaan näille alueille erikoisoikeuksia. Hänen neuvonantajansa Speranski sai tehtäväkseen suunnitella valtakunnan länsirajalle vyöhykkeen, jonka hallinnossa otettaisiin huomioon paikalliset mm. kansalliset ja uskonnolliset eroavuudet varsinaisesta Venäjästä. Tämä läntinen alue käsitti Puolan, Baltian maat ja Suomen, ja sitä voitiin pitää eräänlaisena kokeilukentätnä, missä Aleksanteri oli valmis soveltamaan Euroopasta omaksumiaan valistusaatteita.

Kun Suomen valtuuskunta sitten saapui Pietariin ja ilmoitti, ettei se voinut toimia valtiopäivävaltuuksin, keisari vastasi, että valtiopäivät kutsuttaisiin kohdakkoin koolle. Samalla hän 1. päivänä joulukuuta 1808 määräsi, että Suomen asiat oli esiteltävä suoraan hänelle ohi Venäjän ministerien. Tämä päätös loi edellytykset Suomen erikoisaseman syntymiselle, mutta se ei perustanut Suomen valtiota, sillä autonomialla ei vielä ollut sisältöä. Myöntyvyysmiehet panivat suotuisan lopputuloksen voittajan jalomielisyyden ja voitettujen viisaan alistumisen tiliin. Keisarin politiikassa oli kuitenkin sodan aikana tapahtunut käänne – ilmeisesti Suomen armeijan voittoisan etenemisen aikana. Toisaalta maailman tapah-

tumat vaikuttivat Suomen kohtaloihin voimakkaammin kuin aikalaiset osasivat aavistaa. Osansa autonomian saavuttamisessa oli myös Sprengtportenin taitavalla toiminnalla.

Sprengtporten osasi elämänsä loppuvuosina yhdistää toiminnassaan reaalipoliittisen ajattelun ja Suomen etujen ajamisen. Ennen sodan syttymistä hän heitti kokeeksi esille ajatuksen, että Suomesta muodostettaisiin erillinen valtio, jota hallitsisi joku keisarihuoneen jäsen. Tähän keisari Aleksanteri ei kuitenkaan suostunut, mutta se julistus, joka jo sodan alussa annettiin Suomen kansalle ja jossa vakuutettiin, ettei venäläisten tarkoitus ollut valloittaa Suomea, oli Sprengtportenin käsialaa. Toisaalta hän sodan aikana sitkeästi ja taitavasti vaihtelevien poliittisten ja sotilaallisten tilanteiden mukaan piti yllä ajatusta valtiopäivien koolle kutsumisesta. Kun tsaari Aleksanteri syksyllä 1808 lupasi kutsua valtiopäivät koolle, Sprengtporten voi pitää tätä ehkä elämäntyönsä merkittävimpänä saavutuksena.

Eurooppalaisen sotatilanteen kehitys kehotti Aleksanteria kiiruhtamaan Suomen valtiopäivien koollekutsumista, vaikka rauhaa Ruotsin kanssa ei vielä ollut tehty. Valtiopäivät kokoontuivat maaliskuussa 1809 ja Porvoossa perustettiin silloin autonominen Suomen valtio. Erittäin merkittävää oli se, että Aleksanteri julisti pitävänsä Suomessa voimassa kaikki Ruotsin vanhat lait, joista tärkeimpiä oli vuoden 1772 hallitusmuoto ja sitä eräissä olennaisissa kohdissa muuttanut yhdistys- ja vakuuskirja. Suomalaisten jo varhain omaksuman käsityksen mukaan valtiopäivillä solmittiin kaksipuolinen sopimus: Suomen kansa vannoi uskollisuutta Venäjän keisarille ja Venäjän keisari vahvisti »maan uskonnon ja perustuslait sekä ne erikois- ja muut oikeudet, joita itse kukin sääty mainitussa suuriruhtinaskunnassa erittäin ja kaikki sen asujaimet yhteisesti niin ylhäisemmät kuin alhaisemmat tähän asti ovat nauttineet». Keisari totesi itse lopettajaispuheessaan, että Suomen kansa oli nyt korotettu kansakuntien joukkoon. Yritys tulkita keisarin sanaa »kansakunta» pelkästään etniseksi kansaksi raukeaa sekä filologiseen että lähdetieteelliseen mahdottomuuteen. Kansa etnisessä mielessä suomalaiset olivat aina olleet kenenkään hallitsijan tarvitsematta tai voimatta heitä kansaksi korottaa. Hiljattain on osoitettu, että Aleksanteri I käytti ranskankielisessä kirjeenvaihdossaan »nation»-sanaa valtiokansan merkityksessä. Näitä keisarin sanoja pidettiin muutamaa vuotta myöhemmin Suomen poliittisen olemassaolon perustana.

Rauha Ruotsin kanssa allekirjoitettiin vasta vuoden 1809 syyskuussa Haminassa. Ruotsi luovutti kuningaskunnan itäisen puoliskon Venäjälle. Valtakuntien välinen raja määrättiin kulkemaan Muonion- ja Tornionjokea myöten, missä vanhastaan kulkivat Suomen ja Ruotsin paikallisten hiippakuntien rajat. Ruotsi teki kaikkensa säilyttääkseen Ahvenanmaan, jopa vetosi Napoleoniin saadakseen sen pitää, mutta turhaan. Kun venäläisten nimenomaisena vaatimuksena sopimuskirjasta jätettiin pois suomalaisten oikeuksia koskeva pykälä, ei Suomen asemaa vahvistettu millään kansainvälisellä sopimuksella, kuten oli sittemmin laita Venäjän toisen voittomaan Puolan osalta.

Autonomisen Suomen hallintoa järjestettäessä malliksi otettiin Ruotsin laitokset ja muutettiin niitä, missä muuttaminen oli tarpeen hallitsijan henkilökohtaisen poissaolon vuoksi. Vuonna 1809 asetettiin Suomen ylimmäksi hallintoelimeksi Suomen kansalaisista muodostettu hallituskonselji ja Porvoon valtiopäiviltä pyydettiin lausuntoa sen ohjesäännöstä. Vuonna 1816 keisari antoi tälle hallintoelimelle senaatin nimen osoittaakseen, että laitos ei ollut Venäjän ylimmän hallintoviraston alainen, vaan pikemminkin siihen rinnastettavissa.

Aleksanteri I on säilyttävä aina merkittävän sijan Suomen kansan historiassa. Hänen toimenpiteensä Porvoon valtiopäivillä olivat todella historialliset. Lähes saman vertainen oli hänen toimenpiteensä, jolla vuonna 1812 ns. Vanha Suomi liitettiin takaisin Suomeen. On perin harvinaista, että voittaja luovuttaa alueita voitetulle maalle, olkoonkin, että viimeksi mainittu on jäänyt tämän yliherruuden alaisuuteen. Toimenpiteen muodollis-juridiseksi edellytykseksi voidaan esittää suuren Venäjän ja pienen Suomen välillä syntynyttä eräänlaista personaaliunionia. Tässä valtioteossa voidaan nähdä esimerkki tapauksesta, jossa keisari-suuriruhtinas piti ensi sijassa silmällä suuriruhtinaskunnan etuja eikä pääosin Venäjän valtakunnan etuja. Aleksanteri I oli omakohtaisesti vakuuttunut siitä, että olot olivat paljon paremmat ruotsalaisessa eli Uudessa Suomessa kuin venäläisessä eli Vanhassa Suomessa. Ruotsalais-suomalaisen yhteiskuntajärjestyksen juuresta oli pakolla yritetty saada kasvamaan venäläinen muodostelma. Pelkkä huolenpito paristasadasta tuhannesta alamaisesta tai pelko siitä, että nämä olisivat havaintoesimerkkinä Uuden Suomen asukkaille siitä, mikä oli oleva viimeksi mainittujen kohtalo Venäjän vallan alaisuudessa, ei olisi saanut keisaria astumaan näin yllättävää askelta.

Siihen vaadittiin monenlaisia tekijöitä ja monia suosittajia. Napoleon valmisteli parhaillaan hyökkäystä Venäjälle ja hän tarjoili jälleen Suomea Ruotsille, jossa revanssisodan ajatus sai voimakasta kannatusta. Oli itsestään selvää, ettei Venäjä missään tapauksessa sallisi Ruotsin ulottuvan Pietarin liepeille saakka. Ruotsalaisten toiveiden toteutuessa vastikään valloitettu Suomi joutuisi jälleen silvotuksi ja suomalaisilla oli painava syy vastustaa tällä kertaa vanhan emämaansa hyökkäystä Suomeen. Varmaan keisarilla oli yhtenä vaikuttimena pyrkimys muodostaa kansallisesti ja uskonnollisesti yhtenäisiä hallintoalueita. Ainakin kolme, ellei neljä vaikutusvaltaista neuvonantajaa puolsi Vanhan Suomen jälleenyhdistämistä Suomeen. Heitä olivat Sprengtporten, jonka Suomen sodan aattona kaavailemaan suomalaiseen valtioon myös Venäjän aikaisemmin valtaamien alueiden tulisi kuulua, Suomen asiain komitean puheenjohtajaksi nimitetty Armfelt, Vanhasta Suomesta kotoisin oleva Venäjän palvelukseen antautunut diplomaatti, kreivi Alopaeus, kenties myös keisarin puolalainen suosikki ruhtinas Sartoryski.

Vanhalla Suomella samoin kuin osittain Virolla ja Liivinmaalla oli 1700-luvulla ollut jossakin määrin erilaiset yhteiskunnalliset laitokset kuin Venäjän venäläisissä kuvernementeissa. Niinpä täydellistä maaorjuutta ei siellä ollut toteutettu. Olipa läntisimmän, vasta Turun rauhassa 1743 Suomesta Venäjään liitetyn alueen asukkaille itse rauhansopimuksessakin taattu eräitä erikoisoikeuksia. Silti yhdistyminen merkitsi melkoisia muutoksia tälle Ruotsi-Suomesta lähes sadan vuoden ajan irrotettuna olleelle alueelle. Vaikeimmaksi osoittautui vuonna 1812 ja sen jälkeen kysymys feodaalisista lahjoituksista, joita tsaarit olivat antaneet venäläisille ylimyksille. Näihin lahjoitusmaihin kuului kolmannes Vanhan Suomen talonpojista. Ruotsi-Suomesta feodaalilaitos oli hävinnyt jo 1600-luvun lopussa ja yleisesti odotettiin, että jälleenyhdistymisen tapahduttua venäläisten kartanoherrojen oikeudet Vanhan Suomen talonpoikiin rajoitettaisiin tai ainakin tarkoin säädettäisiin.

Päinvastoin kuitenkin kävi, sillä vuonna 1826 entisen Vanhan Suomen feodaaliset alueet julistettiin maanomistajaherrojen täydelliseksi omaisuudeksi.

Samana vuonna, jolloin Viipurin lääni palautettiin muun Suomen yhteyteen, keisari teki toisenkin kauaskantoisen päätöksen: autonomisen suuriruhtinaskunnan pääkaupungiksi määrättiin

pieni linnoituskaupunki Helsinki, jota Viaporin tykit suojasivat ja joka oli etäämpänä Ruotsista kuin rajakaupunki Turku. Uusi pääkaupunki oli saava korkean arvonsa mukaisen ulkomuodon ja sen suunnittelua helpotti vähän aikaisemmin sen keskiosassa riehunut tulipalo. Kaupungin suunnittelua johti senaattori J.A. Ehrenström ja tärkeimmät julkiset rakennukset piirsi saksalaissyntyinen arkkitehti Engel. Vain keisarin henkilökohtainen mielenkiinto – hän mm. tarkasti itse kaikki tärkeimmät piirustukset – teki mahdolliseksi sen, että tämän 4 000 asukkaan kaupungin keskus suunniteltiin niin monumentaaliseksi, että se puolustaa paikkaansa vielä 1900-luvun lopun kaupunkiarkkitehtuurissa.

Autonomian ajan kehityksen perustana oli Aleksanteri I:n suuri valtiomiesteko, autonomian takaaminen Suomelle. Toisaalta Vanhan Suomen palauttaminen takaisin Suomen yhteyteen loi perustan itäisen Suomen myönteiselle kehitykselle. Suomi sai elää pitkän rauhan kauden, sen yhteiskunnalliset ja valtiolliset laitokset kehittyivät nopeasti, ja sadan vuoden aikana, vuosina 1809–1917, Suomi kehittyi nopeammin kuin milloinkaan ennen. Ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa Suomi omasi joka suhteessa itsenäisen ja riippumattoman valtion toiminnan edellytykset. Ehkä tärkein tsaarinvallan aikaan tapahtunut reformi oli eduskuntauudistus. Ensimmäiset yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvat yksikamarisen eduskunnan vaalit pidettiin talvella 1907. Naiset saivat näissä vaaleissa ensimmäisinä Euroopassa äänioikeuden ja ensimmäisinä koko maailmassa vaalikelpoisuuden.

Suomen suhde Venäjän hallitsijaan oli aina 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun sortokausiin saakka myönteinen, kansa oli uskollinen lailliselle hallitusvallalle. Mutta kun tsaari rikkoi lupauksensa ja Venäjän hallitus yritti lopettaa Suomen autonomiaan liittyvät erityisoikeudet ja toteuttaa niin Suomessa kuin muissakin tsaarin Venäjän läntisissä maissa yleisvenäläisen järjestelmän, Suomi nousi vastarintaan. Suomessa syntyi liike, jonka tarkoituksena oli ensimmäisen maailmansodan luomissa oloissa irrottaa Suomi Venäjästä – tarvittaessa aseelliseen vastarintaan turvautuen.

III Toisiaan epäilevät naapurit 1917–1939

Itsenäinen tasavalta

Suomen eduskunta julisti kuudentena joulukuuta 1917 Suomen Venäjästä riippumattomaksi, itsenäiseksi tasavallaksi. Sille lähdettiin välittömästi hakemaan tunnustusta ulkovalloilta. Suomen hallituksen valtuuskunta matkusti Svinhufvudin johdolla joulukuun lopulla Pietariin pyytämään tunnustusta Leninin johtamalta, vasta parisen kuukautta sitten vallan ottaneelta bolševikkihallitukselta. Lenin oli ennen vallankumousta vakuuttanut, että hänen johtamansa hallitus olisi valmis siihen, että Suomi halutessaan voisi irrottautua Venäjästä. Nyt odotettiin hänen kannanottoaan hyvin suuren jännityksen vallassa.

Lenin piti lupauksensa ja ajoi päättävissä elimissä läpi päätöksen Suomen tunnustamisesta. Hän ojensi 31.12.1917 Suomen valtuuskunnalle, porvarillisen hallituksen edustajille, itse allekirjoittamansa päätöksen, jolla Neuvosto-Venäjä tunnusti Suomen itsenäisyyden. Se oli erittäin merkittävä, historiallinen ratkaisu nimenomaan Sumen tasavallan kannalta. Mutta se oli tärkeä päätös myös itäisen naapurimme kannalta, koska se osoitti, että Lenin noudatti toisenlaista kansallisuuspolitiikkaa kuin tsaarien hallitukset. Mutta Suomessa ei Svinhufvudin johtama hallitus, eduskunnan porvarillinen enemmistö sen enempää kuin kansakaan tajunnut päätöksen ratkaisevaa merkitystä. Suomen poliittiset johtajat olivat ilmeisesti siinä määrin pettyneet tsaarien kauden viimeisten vuosien politiikkaan – olihan heistä moni, mm. Svin-

hufvud, suljettu Venäjän vankiloihin tsaarin hallituksen laittomien päätösten vastustamisen vuoksi – etteivät he luottaneet myöskään maan uusien johtajien puheisiin. Leninin päätös tunnustaa Suomen itsenäisyys ei kuitenkaan ollut vain puhetta, se oli suuri valtiomiesteko ja se olisi pitänyt ottaa vakavasti.

Suomessa arveltiin, että Leninin käyttäytyminen oli vain hetken taktinen ja tilapäiseksi tarkoitettu ratkaisu. Kun tulisi ensimmäinen sopiva tilaisuus, hän olisi valmis valtaamaan Suomen ja liittämään sen Neuvosto-Venäjään. Suomalaisten puolustukseksi on todettava, että joulukuussa 1917 Suomen sisäinen tilanne oli levoton, jopa uhkaava. Sisällissodan merkit olivat jo selvästi nähtävissä. Kun maassa oli huomattava määrä venäläisiä joukkoja, joiden pois siirtymisestä ei ollut itsenäisyysjulistuksen jälkeenkään mitään tietoa, valkoisen puolen itäistä naapurimaata kohtaan tuntemat pelot lisääntyivät. Pelättiin, että aseellisen selkkauksen sattuessa venäläiset joukot voisivat – jopa Leninin määräyksestä – sekaantua voimien mittelyyn punaisten puolella. Sisällissodan puhjettua tammikuun lopussa 1918 venäläiset joukot eivät kuitenkaan heti puuttuneet taistelujen kulkuun. Punaiset saivat kyllä monin paikoin tukea venäläisiltä joukoilta, ensi sijassa aseita ja ammuksia. Kun punaisten tappio oli selvä, suuri osa heidän johtajistaan pakeni rajan yli Neuvosto-Venäjälle. Heidät otettiin siellä aatetovereina vastaan, ja se lisäsi suomalaisten naapurimaata kohtaan tuntemaa epäluuloa ja epäluottamusta. Varsin pian Suomesta paenneet punajohtajat perustivat Pietarissa Suomen Kommunistisen Puolueen, joka ryhtyi perustamisestaan lähtien julistamaan uutta hyökkäystä Suomen valkoista hallitusta vastaan. Huomattavien suomalaisten johtama puolue olikin vuosina 1918–39 eräs merkittävä epäluottamuksen lietsoja ja ylläpitäjä Suomen ja Neuvostoliiton välillä.

Leninin asenne Suomea kohtaan joulukuussa 1917 oli myönteinen ja Neuvosto-Venäjän antama tunnustus itsenäiselle Suomen valtiolle oli joka tapauksessa kumoamaton tosiasia, jota mitkään epäilyt tai vähättelyt eivät voi mitätöidä. Suomen hallitus teki virheen, kun se ei antanut tälle ratkaisulle sille kuuluvaa arvoa. Vasta Neuvosto-Venäjän antaman tunnustuksen jälkeen muut suurvallat tunnustivat Suomen itsenäisyyden. Oikeastaan Suomessa on alettu tajuta Leninin ratkaisun merkitys vasta toisen maailmansodan jälkeen. Sekä Paasikivi että Urho Kekkonen korostivat useissa yhteyksissä tämän ratkaisun suurta merkitystä. Se

olisi luonut lujan pohjan näiden kahden naapurimaan luottamuksellisten suhteiden kehitykselle. Mutta sitä pohjaa ei osattu, ei kai aina haluttukaan, käyttää. Maittemme välisten suhteiden kehittyminen lähti siten jo vuonna 1918 väärille raiteille. Puolin ja toisin, myös Suomen puolella, tehtiin jatkuvasti ratkaisuja, jotka eivät lisänneet luottamusta, päinvastoin lisäsivät epäluuloja ja epäluottamusta. Ensimmäisiä näistä virheratkaisuista oli oikeiston kuningasseikkailu vuonna 1918.

Oikeiston kuningasseikkailu

Vapaussodan vielä jatkuessa eräät oikeisto- ja aktivistipiirit alkoivat käydä keskustelua siitä, oliko tasavaltainen hallitusmuoto sittenkään sovelias Suomelle, vai olisiko palattava monarkiaan. Silloin olisi mahdollista saada maahan riittävän luja hallitusvalta. Vasemmiston aloittamaa kapinaa pidettiin näissä piireissä osittain liiallisen eduskuntavaltaisuuden tuloksena. Eduskunnan voimasuhteethan saattavat vaihdella hyvinkin nopeasti, jolloin vakaa kehitys häiriintyy. Nämä monarkiaa jo talvella voimakkaasti kannattaneet piirit katsoivat samalla, että nuorella valtakunnalla oli ratkaistavanaan niin paljon ja niin suuria ulko-, sisä- ja talouspoliittisia ongelmia, että parhaaseen tulokseen päästäisiin, jos maassa olisi suurilla valtuuksilla varustettu valtionpäämies, kuningas. Liiallisesta eduskuntavaltaisuudesta olisi päästävä irti, sillä kansa ei vielä omannut sellaisia tietoja ja sitä vastuuta, että sen valitsemalle eduskunnalle voitaisiin antaa lähes rajaton valta, kuten sosiaalidemokraatit olivat ennen sisällissotaa vaatineet.

Monarkiaa kannattivat sekä vanhasuomalaiset että Ruotsalainen Kansanpuolue. Ne aloittivat aktiivisen toiminnan hallitusmuodon muuttamiseksi maalis–huhtikuussa 1918 ja väittivät, ettei Suomea koskaan ollutkaan virallisesti muutettu tasavallaksi, se oli niin Ruotsin kuin tsaarin Venäjän vallan aikana monarkian osa. Vaikka se nyt oli tullut itsenäiseksi, ei valtio- ja hallitusmuotoa voida jollakin julistuksella muuttaa.

Tämä monarkistien esiintyminen nostatti vastalauseita tasaval-

taa kannattavien taholta. Huomattavin tasavaltarintaman edustaja oli professori K.J. Ståhlberg. Hän kirjoitti huhtikuussa 1918 pitkän artikkelin nimeltä »Tulevaisuuden lähtökohtia». Se julkaistiin heti sodan päätyttyä ja sitä pidettiin yhtenä hänen kaikkein merkittävimmistä sanomalehtiartikkeleistaan. Se oli voimakas puheenvuoro tasavaltaisen hallitusmuodon puolesta. Artikkelinsa alussa Ståhlberg toteaa, että maailmanhistorialliset tapahtumat olivat tehneet Suomen itsenäisyyden mahdolliseksi, mutta sosialistisen puolueen johto nostatti venäläisten kehotuksesta aseellisen vallankumouksen laillisesti valittua eduskuntaa vastaan. Nyt oli kuitenkin normaali elämä saatava käyntiin, sodan haavat parannettava, vauriot korjattava ja pyrittävä luomaan yhteiskunnallisesti eheä kansa. Yksikamarinen eduskunta ja yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli säilytettävä koskemattomina ja tasavaltainen hallitusmuoto oli valtiosäännössä vahvistettava. Ne kunnalliset ja yhteiskunnalliset uudistukset, jotka oli toteutettu ennen sisällissotaa, oli pidettävä voimassa. Suomen työväestöä ei saanut rangaista sen johtajien vallankumouksesta, kapinaan osallistuneiden vastuullisuutta oli arvioitava voimassaolevan oikeuden mukaan ja kun eduskunta oli vaillinainen, oli pidettävä uudet vaalit mahdollisimman nopeasti.

Hän asettui voimakkaasti vastustamaan monarkian puolesta tehtyjä ehdotuksia ja totesi, että ulkomaisen monarkin valitseminen veisi Suomen vieraan maan johdon ja holhouksen alaiseksi ja itsenäinen Suomi voisi olla vain ohimenevä unelma. Ståhlbergin artikkeli aiheutti raivokkaan ja häntä henkilökohtaisesti häpäisevän arvostelun.

Dagens Press -lehdessä aktivisti Rafael Eklund katsoi, että Ståhlbergin ohjelma on ahdistava ja vastenmielinen. Innostavan näkemyksen, kansallisen nousun, kunnian ja loiston asemesta Ståhlbergilla oli tarjottavanaan vain vanha perustamme, yksikamarisen kina ja puhetulva, se maaperä, josta bolševismin taimi oli noussut. Tasavaltaa voivat kannattaa vain tietämättömät massat, mutta kansanarmeijalle oli singottava vetoomus: Antakaa meille kuningas! Eklund solvasi avoimesti Ståhlbergia syyttämällä häntä jo ohimenneiden ajatusten esittämisestä. Hän vertasi artikkelin kirjoittajaa oksennukselleen palaavaan koiraan!

Tämä osoittaa, että mielialat olivat jo keväällä 1918 jyrkästi jakautuneita. Keväästä 1918 lähtien aina heinäkuuhun 1919 saakka maassa käytiin eräs kiihkeimpiä poliittisia kamppailuja, mitä itse-

näisyytemme aikana on milloinkaan koettu. Silloin oikeisto yritti tosissaan vastoin kansan enemmistön mielipidettä toimien ajaa maahan saksalaissyntyisen kuninkaan.

Puuttumatta kovin syvällisesti tämän koomisiakin piirteitä saaneen kamppailun yksityiskohtiin on syytä kosketella niitä perusteluja, joita monarkistit esittivät, koska ne liittyivät läheisesti myös kysymykseen Suomen itärajasta ja lisäsivät Neuvosto-Venäjän epäluuloja Suomea ja sen politiikkaa kohtaan.

Monarkistien rintama vahvistui sen jälkeen kun P.E. Svinhufvudin johtama senaatti palasi toukokuun alussa 1918 Vaasasta Helsinkiin. Svinhufvud itse ja enemmistö senaatin jäsenistä olivat jo silloin monarkian kannalla. Saksan Suomen vapaussotaan lähettämä kreivi von der Golzin johtama apujoukko, Itämeren divisioona, vahvuus noin 10 000 miestä, lisäsi kansalaisten myötätuntoa Saksaa kohtaan ja tuki monarkisteja. Länsiliittoutuneiden kanta Suomeen oli aina syksyyn 1918 – Saksan romahtamiseen saakka – hyvin pidättyvä, jopa vihamielinen. Tämä oli omiaan viemään suurten sisäisten vaikeuksien kanssa kamppailevaa Suomea yhä lähemmäksi Saksaa.

Vuoden 1918 keväästä aina syksyyn saakka Suomessa vallitsi eräänlainen Saksan ja saksalaisuuden ihailun tunnelma. Tämä johtui osaksi myös siitä, että juuri itsenäistynyt valtio tunsi itsensä heikoksi. Sen johtajilta puuttui itseluottamus ja siksi oli turvauduttava apuaan antavan suurvallan tukeen. Varsinkin konservatiivien keskuudessa saksalaisihailu versoi voimakkaana kypsyttäen ajatusta saksalaisen prinssin saamisesta Suomen kuninkaaksi. Saksalaisen kuninkaan valitsemista puolsi silloin myös painava suomalaiskansallinen tekijä: aktivisti- ja oikeistopiirit pitivät välttämättömänä, että Itä-Karjala – ainakin merkittäviä osia siitä – voitaisiin liittää Suomeen ja se olisi mahdollista vain Saksan avulla.

Saksalaissuuntauksen päätaistelija oli kieltämättä Svinhufvud, joka meni niin pitkälle, että hän oli valmis keväällä 1918 melkein heti Helsingissä 16.5.1918 pidetyn sodan juhlaparaatin jälkeen erottamaan Mannerheimin ja antamaan armeijan organisoimisen saksalaisten tehtäväksi. Se oli Mannerheimille liikaa, hän halusi pitää armeijan johdon suomalaisten käsissä. Svinhufvud korosti voimakkaasti, että Itä-Karjalan liittäminen Suomeen oli välttämätöntä, koska Suomi saisi silloin strategisesti edullisen itärajan. Sieltä saataisiin niin paljon taloudellista tukea – erityisesti rikkaat metsävarat olivat tärkeitä – että Suomi pystyisi Itä-Karjalan tu-

ella ylläpitämään riittävän vahvaa armeijaa puolustaakseen rajojaan niitä uhkaavaa bolševismia vastaan.

Svinhufvudin johdolla Suomi oli keväällä 1918 niin tiiviisti sidottu Saksaan, että Max Jakobson katsoo silloisen hallituksen alistaneen juuri vähää aikaisemmin itsenäiseksi julistautuneen Suomen niin taloudellisesti kuin sotilaallisesti Saksan satelliitiksi.[1] Talvella 1918 kapinan aikana punainen kansanvaltuuskunta oli tehnyt Neuvosto-Venäjän kanssa sopimuksen, joka asetti vallankumouksellisen solidaarisuuden kansallisten etujen edelle. Kumpikin osapuoli tunsi vuonna 1918 asemansa niin heikoksi, että katsoi välttämättömäksi sitoa Suomen suurvaltaan, punainen puoli itään, valkoinen puoli länteen.

Vaikka hallitus tunsi asemansa heikoksi, yksityiset aktivistiryhmät olivat sitäkin rohkeampia, ne jatkoivat sodan päättymisen jälkeen rajanloukkauksia. Niinpä toukokuun alussa 1918 eräs yksityinen ryhmä tunkeutui Petsamoon ja yritti vallata sen. Mutta se sai sieltä äkkilähdön, kun venäläiset, punakaartilaiset ja englantilaiset olivat vähällä tuhota koko joukon. Se pelastautui hädin tuskin Norjan puolelle. Suurvalta Englanti oli suomalaista ryhmää karkottamassa. Suomen hallitus ei suinkaan esittänyt Englannille valitteluaan rajanloukkauksen vuoksi, vaan lähetti sille paheksuvan nootin jossa vetosi siihen, että Aleksanteri II oli vuonna 1864 luvannut antaa Suomelle Jäämeren rannikolta korvauksen, kun Suomen alueesta oli erotettu maata Siestarjoen asetehdasta varten. Ei Aleksanteriin vetoaminen kuitenkaan vähääkään muuttanut sitä tosiasiaa, että suomalaiset yksityiset seikkailijat olivat syyllistyneet vakavaan rajanloukkaukseen.

Ei ole toisaalta ihmettelemistä siinä, että Englanti epäili Petsamoon tunkeutuneen suomalaisen ryhmän olleen saksalaisten asialla, sillä Suomen silloinen Berliinin-lähettiläs Edvard Hjelt oli jo talvella 1918 raportoinut Saksan tuntevan mielenkiintoa Jäämeren rannikkoa ja Muurmannin rataa kohtaan.

Sisällissodan päätyttyä eduskunta oli vajaalukuinen, sosiaalidemokraattisesta ryhmästä oli jäljellä vain Matti Paasivuori, mutta Svinhufvudin johtama hallitus ei järjestänyt uusia vaaleja vuonna 1918, kuten Ståhlberg oli edellä mainitussa kirjoituksessaan vaatinut. Svinhufvud valittiin kesällä 1918 valtionhoitajaksi ja hänen jälkeensä tuli pääministeriksi senaatin talousosaston varapuheenjohtaja J.K. Paasikivi. Tämän hallituksen päätehtäväksi tuli monarkistisen hallitusmuodon voimaansaattaminen, läheisen yhteis-

työn jatkaminen Saksan kanssa ja Itä-Karjalan liittäminen Suomeen.

Nyt monarkistien taistelu tasavaltaa vastaan kiihtyi, eikä kautta maan aloitetussa kampanjassa sanoja säästetty. Propagandassa Suomi kuvattiin lännen etuvartijana, jonka tehtävänä oli suojella lännen rajoja »aasialaiselta ryövärijoukolta ja sen hävityshimon ruttotartunnalta».[2] Länsi oli Saksa ja monarkian suomalaiset vastustajat olivat ympärysvaltojen agentteja, jotka olivat ottaneet punakaartin paikan. Kampanjan pääpaino oli suunnattu talonpoikaisväestöön, jonka varassa vapaussota oli käyty ja joka nyt piti pelastaa monarkian puolelle. Monarkisteille ei merkinnyt mitään se, että itsenäisyysjulistus oli annettu tasavallan nimeen ja että sitä ennen käydyssä keskustelussa oli pidetty itsestään selvänä asiana, että itsenäinen Suomi olisi tasavalta. Hyökkäys kohdistui voimakkaimpana tasavaltaa puolustaviin keskustan johtajiin, ennen muita Ståhlbergiin, Alkioon ja Holstiin.

Ståhlberg asettui päättävästi vastustamaan kaikkia edellä mainittuja hallituksen itselleen asettamia tavoitteita: monarkiaa, kiinteätä yhteistyötä Saksan kanssa ja Itä-Karjalan valloittamista. Ståhlberg korosti, ettei ollut mitään syytä lähteä hallitusmuotoa muuttamaan. Hän vastusti liittymistä Saksaan ja katsoi kesällä 1918, että Suomen olisi noudatettava samaa puolueettomuuden linjaa, joka oli ollut yhteisenä tavoitteena vuonna 1917, kun maa julistautui itsenäiseksi. Hän vastusti jyrkästi Itä-Karjalan valtaamista ja sanoi, että ainoa mahdollisuus alueiden saamiseen itärajan takaa olisi neuvottelu ja sopiminen Neuvosto-Venäjän kanssa. Kaikki muut tiet olisivat hyvin vaarallisia. Vaikka monarkistit painottivat Itä-Karjalan tärkeyttä, Ståhlberg korosti, että Suomen kansa ja sen etu oli vieläkin tärkeämpi kuin lisäalueiden saaminen idästä. Samalla hän uudestaan painotti sisäisen sovinnon välttämättömyyttä, ja kun eräät oikeistolaiset suunnittelivat punavankien lähettämistä Saksan kalkkikaivoksiin, Ståhlberg piti tällaisia suunnitelmia mahdottomina. Ne olivat Suomen rikoslain vastaisia ja vaarallisia myös maan ulkoista asemaa ajatellen. Hän vastusti jyrkästi kaikenlaista seikkailupolitiikkaa, jonka noudattaminen saattaisi saavutetun itsenäisyyden vaaraan.

Vaikka hallitus oli vielä toukokuussa vakuuttanut, ettei tasavaltaista hallitusmuotoa lähdettäisi muuttamaan, vaan että eduskunnalle annetun tasavaltaisen hallitusmuodon käsittelyä jatkettaisiin, toukokuun lopussa monarkistit keskeyttivät asian käsittelyn

perustuslakivaliokunnassa ja hallitus antoi uuden esityksen, joka tarkoitti kuningasvallan perustamista Suomeen.

Ståhlberg, Santeri Alkio ja muut tasavallan puolustajat tekivät kyllä kaikkensa estääkseen monarkistien aikeiden toteutumisen, mutta he jäivät vähemmistöön. Näin jälkeenpäinkään ei ole yllättävää, että Paasikivi siihen aikaan puolusti sinnikkäästi kuningasvaltaa, hänhän sanoi olevansa monarkisti vielä silloinkin, kun hänet oli valittu tasavallan presidentiksi. Hän perusteli kantaansa 1950-luvulla pääasiassa sillä, että kuningas on valtionpäämiehenä vakaa ja luotettava eikä hänen tarvitse kosiskella äänestäjiä, kuten määrävuosiksi valittavan presidentin. Lisäksi hän piti pahana sitä, että ennen vaaleja ehdokkaat joutuvat ankaran kritiikin kohteeksi. Siinä tapahtuu paljon ylilyöntejä, jotka vievät ehdokkaiden arvovallan. Kuka heitä sen jälkeen voi arvostaa, kun yksi ehdokkaista joka tapauksessa valitaan? Sen sijaan Paasikiven osalta herättää enemmän ihmetystä se, että hän 1918 niin innokkaasti kannatti, jopa vaati Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Hän ilmeisesti uskoi silloin, kuten Svinhufvud ja Carl Gustaf Mannerheim – molemmat myöhemmin tasavallan presidenttejä –, ettei Leninin johtama bolševikkien valta olisi pitkäikäinen. Voidaan myös kysyä, miten laillisia menettelytapoja kunnioittava ja konsensusta noudattava Paasikivi – tämä ilmeni hänen presidenttikaudellaan kaikista hänen ratkaisuistaan – saattoi 1918 menetellä vastoin jo siihen aikaan noudatettua parlamentaarista käytäntöä ja kannattaa sellaista lain ylitsekäymistä, jota kuninkaanvaali vuonna 1918 merkitsi?

Suomessa omaksuttu Itä-Karjalan vapauttamispyrkimyksiä tukeva asenne oli varmaan vaikuttamassa siihen, että Aunuksessa tapahtui keväällä 1918 kansannousu bolševikkihallitusta vastaan ja Suomen hallitus alkoi kansannousua tukea. Englanti ja Ranska ilmoittivat silloin, etteivät ne salli Suomen hallituksen suoranaista puuttumista Itä-Karjalan asioihin. Tämäkin oli omiaan lisäämään Saksan vaikutusta Suomessa, koska sen avulla kuviteltiin aina syksyyn 1918 saakka voitavan ratkaista Suomea koskevat ulkopoliittiset ongelmat.

Paasikiven hallitus ajoi läpi eduskunnassa monarkistisen hallitusmuodon (8.10.1918) mutta ei saanut riittävää enemmistöä lain julistamiseksi kiireelliseksi. Esitys hyväksyttiin äänin 74–34, mutta äänestettiin yli vaalien. Silloin hallitus turvautui hätäkeinoon, se päätti suorittaa seuraavana päivänä kuninkaanvaalin Ruotsin vuo-

den 1772 hallitusmuodon mukaan. Hallitus luki lokakuun 10. päivänä 1918 eduskunnalle seuraavan kirjelmän:

> Suomen Eduskunta ylimääräisille valtiopäiville kokoontuneena tekee tiettäväksi, että koska Suomi on tullut itsenäiseksi valtakunnaksi ja Eduskunta elokuun 21 päivänä vuonna 1772 annetun hallitusmuodon 38 §:n mukaan on velvollinen valitsemaan Suomelle kuningassuvun, on Eduskunta lokakuun 9 päivänä 1918 valinnut Hänen Korkeutensa Hessenin prinssi Friedrich Karlin Suomen kuninkaaksi hallitsemaan Suomen kuningaskuntaa sen valtiosäännön lakien mukaan.

Monarkistien menettely oli laitonta, se oli häpeällistä koko suomalaisen kansanvaltaisen järjestelmän kannalta. Kuninkaan valitsemista kannatti 9.10.1918 tynkäeduskunnassa suoritetussa äänestyksessä vain 64 kansanedustajaa ja sitä vastusti 41.

Milloinkaan tätä ennen enempää kuin tämän jälkeenkään ei suomalaista kansanvaltaa ole parlamentin vähemmistön toimesta siinä määrin loukattu kuin tässä lokakuun alussa 1918 suoritetussa »vaalissa».

Ennen kuninkaan»vaalin» toimittamista niin Ståhlberg kuin Alkiokin vaativat, että sitä koskeva kysymys olisi asetettava kansanäänestykseen. Monarkistit torjuivat nämä vaatimukset tilapäiseen enemmistöönsä turvautuen.

Murheellista tässä kampanjassa oli se, että Ståhlbergin oman puolueen, nuorsuomalaisen puolueen rivit hajosivat, monarkistien suostuttelujen ja uhkausten edessä osa nuorsuomalaisia taipui, mutta Alkion johtama Maalaisliitto pysyi loppuun saakka tasavallan kannalla.

Kun hallituksen edellä mainittu kirjelmä oli eduskunnassa luettu, Maalaisliiton taholta ehdotettiin, että saksalaiselle prinssille, tulevalle kuninkaalle, lähetettävässä tiedotuksessa olisi ilmoitettava, että vain vähemmistö eduskunnan jäsenistä oli häntä kannattanut. Mutta tämäkin ehdotus hylättiin äänin 75–25. Tästä havaitaan, että vaaliin osallistui vain puolet eduskunnan jäsenistä, mutta vaalin todellista tulosta ei ilmeisesti uskallettu prinssille kertoa.

Eduskunta lähetti puhemies Lauri Ingmanin ja Ernst Nevanlinnan Saksaan ilmoittamaan valitulle kuninkaalle vaalista ja pyytämään häntä saapumaan valtakuntaansa. Yllätykseen Ingman

totesi ennen lähtöään, että innokkaat kuninkaantekijät Svinhufvud ja Paasikivi olivatkin menettäneet rohkeutensa, koska vaali oli mennyt kehnosti. Ingman mainitsee myöhemmin, että varsinkin Paasikivi oli alkanut epäillä koko kuningashommaa prinssin heikon kannatuksen ja muuttuneen kansainvälisen tilanteen vuoksi.

Ingman ja Nevanlinna sekä Frankfurtiin ennen heitä matkustanut Antti Tulenheimo tapasivat valitun kuninkaan lokakuun 17. päivänä. Kuultuaan Ingmanin selostuksen prinssi oli pitänyt saamaansa kannatusta perin epätyydyttävänä, minkä vuoksi hän arveli että näyttäisi pahalta, jos hän näin vähäisen kannatuksen varassa tulisi Suomeen. Kun Saksa oli silloin vaikeuksissa, sanottaisiin, että hän pyrki helpompiin oloihin. Siksi prinssi sanoi voivansa antaa lopullisen vastauksen vasta jonkin ajan kuluttua.

Ingmanin muistiinpanojen mukaan prinssi oli tehnyt häneen hermostuneen ja jossakin määrin väsyneen miehen vaikutuksen. Yleisvaikutelmanaan Ingman, taitava suomalainen poliitikko ja monissa asioissa suuri realisti, toteaa: »Harkitseva, tasapuolinen, hieno mies mutta miten soveltunee semmoiseen mylläkkään, mikä hänellä on edessään meillä?»

Ennen lähtöään Frankfurtista Ingman sai tiedon Suomen Berliinin-lähetystön Tulenheimolle osoittamasta sähkeestä, josta ilmeni, että Englanti vastusti saksalaisen prinssin tuloa Suomen kuninkaaksi. Ranskan antama nootti, joka oli jätetty Suomen ulkoministeriölle Ingmanin ja Nevanlinnan lähdön jälkeen, saapui hänelle myös. Siinä Ranskan hallitus, todettuaan tunnustaneensa Suomen tasavallan itsenäiseksi, huomautti ettei se voinut antaa tukeaan maalle, joka suostui olemaan Saksan vallan alainen. Tämä valtakunta yritti nyt lännessä kärsimänsä täydellisen tappion korvaukseksi ulottaa valtaansa ennen Venäjälle kuuluneilla alueilla. Nootissa todettiin lopuksi, että Ranskan väliaikaisesti suoma itsenäisyyden tunnustus ei voinut kohdistua uuteen hallitusmuotoon, jota ei voitu toteuttaa muulla tavalla kuin loukkaamalla perustuslain säännöksiä, todellisen vallankaappauksen avulla. Vaikka Paasikiven hallitus ei ottanut huomioon oman oppositon varoituksia, se ei voinut mitään sille, että läntisen suurvallan hallitus syytti sitä vallankaappauksesta: kuninkaanvaali oli suoritettu perustuslain vastaisella tavalla, se oli suoranainen vallankaappaus.

Ingman joutui olemaan Saksassa aina marraskuun neljänteen päivään saakka, jolloin pidetyssä neuvottelussa prinssi Friedrich Karl ilmoitti Suomen eduskunnalle lähetettävässä kirjeessä, että

eräät seikat jotka eivät olleet hänen määrättävissään pakottivat hänet vielä joksikin aikaa lykkäämään lopullista ratkaisuaan. Prinssi huomautti tässä kirjeessään, että koska hänen vaalistaan näytti kasvavan este Suomen itsenäisyyden tunnustamiselle (Englanti ja Ranska ilmoittivat myöhemmin, etteivät ne hyväksy prinssiä Suomen hallitsijaksi ja että prinssin luopuminen oli itsenäisyyden tunnustamisen ehto), hänen mielestään Suomelle oli erittäin tärkeätä saada hyvät suhteet myös niihin suurvaltoihin, jotka eivät vielä olleet itsenäisyyttä tunnustaneet.

Ingman pääsi lähtemään kotimatkalle 5.11.1918.

Nevanlinna oli palannut Helsinkiin jo ennen Ingmania, ja hän otti heti yhteyttä Paasikiveen ja muihin puoluetovereihinsa. Hän totesi silloin, että sekä Svinhufvud että Paasikivi olivat nyt jyrkästi sitä mieltä, ettei valittu kuningas saisi missään tapauksessa tulla Suomeen. Svinhufvud uhosi, että jos hän tulee tänne, hänen on heti lähdettävä takaisin Saksaan. Paasikivi oli aivan vauhko, kertoo Nevanlinna: »Hän oli mitä kiihkoisimmalla tuulella, kiihtyi yhä enemmän, haukkui itseään ja kaikkia muita, kulki ympäri huonetta kiljuen: Hän ei saa tulla tänne, se on estettävä! En katsonut mahdolliseksi ruveta herrojen kanssa keskusteluun, sovittiin, että annan raporttini myöhemmin. Kun saman päivän iltapäivällä esitin raporttini senaatille, Paasikivikin oli jossain määrin rauhoittunut. Hän oli keskustellut eräiden kollegojensa kanssa eikä enää vastustanut prinssin tuloa, mutta heitti esiin aivan uuden ajatuksen. Prinssin olisi annettava manifesti: hän haluaa jäädä Suomen kuninkaaksi ainoastaan, jos Suomen kansan enemmistö kansanäänestyksellä (tai uusilla vaaleilla) osoittaa tahtovansa sitä ja jollei hänen jäämisensä estä Suomen ja ulkovaltojen välien lopullista järjestämistä maan etujen mukaisella tavalla.»[3]

Ulkoministeri oli jo silloin sitä mieltä, että prinssin olisi kieltäydyttävä. Senaatin jäsenet olivat yleensä kannattaneet Paasikiven manifestiehdotusta, vain Renvall oli prinssin saapumisen kannalla. Valtionhoitaja Svinhufvud ei sanonut mitään, ilmeisesti hän oli samaa mieltä kuin aamulla, prinssin ei pitäisi tulla Suomeen. Paasikiven käyttäytyminen oli todella yllättävää: ensin ajaa väellä ja voimalla kuninkaan valitsemista, ei suostu Ståhlbergin ja Alkion vaatimukseen kansanäänestyksestä, sitten asettaa kansanäänestyksen kuninkaan tulon ehdoksi!

Sen sijaan Ingman eduskunnan puhemiehenä katsoi, että kun eduskunta oli valinnut kuninkaan – sillä oli siihen oikeus – kunin-

kaan pitäisi saapua valtakuntaansa. Marraskuun 11. päivänä Ingman esitti prinssin kirjeen eduskunnalle, jonka pöytäkirjoihin se liitettiin.

Euroopan kehitys meni kuitenkin Suomen kuninkaantekijöiden ohi. Marraskuun 9. päivänä Saksa teki aselevon, ja keisari oli paria päivää aikaisemmin luopunut vallasta. Ingman totesi 7.11. prinssille lähettämässään kirjeessä, että Saksan tapahtumat olivat muuttaneet myös Suomen tilannetta: monarkistien on ollut pakko tehdä toisten porvarillisten puolueiden kanssa sisäinen aselepo. Sopimuksen mukaan hallituskysymys ratkaistaan uusien vaalien jälkeen laillista tietä, monarkian toimeenpaneminen nykyisessä tilanteessa johtaisi sekasortoon. Tietoja oli tullut siitä, että Neuvosto-Venäjä valmistelee hyökkäystä. Lopuksi hän lausui toivomuksen, että eduskunnan valitsema kuningas voisi mahdollisimman pian nousta Suomen valtaistuimelle. Tämä toive ei milloinkaan toteutunut.

Svinhufvud erosi ja hänen tilalleen tuli Mannerheim. Myös Paasikiven hallitus erosi 27.11.1918, ja uuden hallituksen pääministeriksi tuli Ingman. Hallituksessa oli yhä niukka monarkistien enemmistö. Mutta tilanne oli täysin muuttunut, eikä monarkisteilla ollut tämän jälkeen mitään mahdollisuuksia toteuttaa tasavaltaisen hallitusmuodon muuttamista.

Joulukuun 14. päivänä 1918 Friedrich Karl ilmoitti luopuvansa Suomen valtaistuimesta.

Helsingissä kerrottiin, että heti kuninkaanvaalin jälkeen alettiin uudelle päämiehelle etsiä linnaa asuttavaksi ja hovihenkilökuntaa häntä palvelemaan. Edelleen suunniteltiin aateliston luomista, jopa kreivikuntien perustamista. Tasavaltalaiset lehdet kertoilivat tarinoita monarkistien puuhailuista, mm. siitä että »Satakunnan kreivikunnan» perustamisen valmistelut olivat lokakuun alussa edistyneet jo aika pitkälle. Sitä kuuleman mukaan tarjottiin nuorsuomalaisista monarkisteihin siirtyneelle E.N. Setälälle. Kuninkaan virkaanastujaisjuhlia varten tilattiin lokakuussa 1918 ilotulitustarvikkeita, jotka sitten pari vuotta myöhemmin eräiden juhlien yhteydessä päästettiin ilmaan »pois lauhtumasta».

Jos monarkistit olivat kovassa vauhdissa, kyllä monarkian vastustajatkin toimivat aktiivisesti. Tätä osoittaa mm. se, että he lähettivät heti vaalin jälkeen kirjastonhoitaja Georg Schaumanin Saksaan. Alkio antoi Schaumanille valtakirjan, jonka perusteella hän informoi prinssi Friedrich Karlia Suomen tasavaltalaisten mielipi-

teistä. Vaikka Suomen lehdissä oli heti vaalin jälkeen ollut suuria uutisia siitä, että prinssi oli suostunut ottamaan kuninkaan viran vastaan ja että Suomen Saksan-lähettiläs onnistui estämään Schaumanin pääsyn prinssin puheille, Schauman ei jättänyt tehtäväänsä kesken. Hän kirjoitti kuninkaalle pitkän kirjeen, jossa perusteellisesti selvitti Suomen tilanteen. Tämä varmaan lisäsi kuninkaan epäilyjä. Schauman antoi asiasta laajan selostuksen myös Saksan lehdistölle. Nyt alkoi Saksassakin syntyä arvostelua maan hallitusta vastaan sen liiallisesta sekaantumisesta Suomen sisäisiin asioihin.

Suomen tasavalta ja K.J. Ståhlberg

Saksan keisarikunnan romahtaminen merkitsi uuden ajanjakson alkamista sekä Suomen sisä- että ulkopolitiikassa. Itsenäisen tasavallan ensimmäiset eduskuntavaalit pidettiin maaliskuun alussa 1919. Sosiaalidemokraatit palasivat takaisin eduskuntaan (80 paikkaa) ja Maalaisliitto, joka oli johdonmukaisimmin puolustanut tasavaltaa, nousi suurimmaksi porvarilliseksi puolueeksi (42 paikkaa), Kokoomus oli seuraavaksi suurin (28 paikkaa) ja Edistyspuolue neljännellä tilalla (26 paikkaa). Vaalien jälkeen pääministeriksi tuli Edistyspuolueen Kaarlo Castrén ja hallitus otti ohjelmaansa kohdan, jossa se lupasi valmistella ja antaa eduskunnalle esityksen tasavaltaisesta hallitusmuodosta. Esitys hallitusmuodoksi annettiin eduskunnalle toukokuussa ja kun siinä esitettiin presidentin valinta annettavaksi eduskunnalle, Mannerheim merkitytti eriävän kantansa valtioneuvoston pöytäkirjaan.

Hallituksen esitys käsiteltiin eduskunnassa varsin nopeasti ja jo kesäkuun 14. päivänä esitys hyväksyttiin kolmannessa käsittelyssä, mutta vähemmistö äänesti sen yli vaalien. Silloin asia otettiin esille uudestaan edustaja Ritavuoren aloitteen pohjalta, ja kesäkuun 21. päivänä 1919 kiireellisyyttä vastaan äänesti enää ruotsalaisten ryhmän pääosa ja neljä kokoomuslaista. Hallitusmuodon hyväksymisen takasi sosiaalidemokraattien asettuminen kokonaisuudessaan sen taakse.

Uusi laki ei tyydyttänyt Mannerheimia, joka viivytteli kuukau-

den verran lain vahvistamista. Aktivistit, Ahdin mukaan uusaktivistit, suunnittelivat kesällä 1919 osallistumista Pietarin valloittamiseen ja houkuttelivat Mannerheimia suomalaisten joukkojen komentajana osallistumaan tähän pelastusoperaatioon, jonka tarkoituksena oli hävittää Pietari ja pelastaa länsimainen sivistys bolševismilta.[4]

Eduskunnan enemmistö alkoi olla valtionhoitajalle kiukkuinen hänen viivyttelystään ja vasemmisto-keskustaryhmittymä suunnitteli Mannerheimin valtionhoitajavaltuuksien peruuttamista, ellei hän vahvistaisi lakia. Toisaalta aktivistit suunnittelivat – niin ainakin eräät tutkijat väittävät (mm. Ahti) – ettei hallitusmuotoa vahvistettaisi, että oikeisto tekisi heinäkuussa 1919 Mannerheimin johdolla vallankaappauksen, eduskunta hajotettaisiin ja Suomen armeija hyökkäisi Mannerheimin johdolla yhdessä Venäjän »valkoisten kenraalien» joukkojen kanssa Pietariin. Martti Ahti väittää, että tästä käytiin kesällä 1919 pitkiä neuvotteluja aktivistien edustajien ja Mannerheimia lähellä olleiden kanssa.[5]

Mannerheim neuvotteli asiasta myös Kokoomuksen johtomiesten kanssa. Ratkaiseva neuvottelu pidettiin 17.7.1919. Siinä olivat mukana mm. Ingman, Nevanlinna, Paasikivi, Setälä, Hugo Suolahti ja Artturi H. Virkkunen. Ingmanin kanta muodostui hyvin ratkaisevaksi hänen todettuaan: »Bolševismi merkitsee meille 'helvetillistä menoa' ja Pietari 'saastan lähdettä', mutta meidän voimamme eivät riitä Pietarin tuhoamiseen.»

Paasikivi asettui jyrkästi vastustamaan hyökkäystä Pietariin, koska Suomi saisi tällaisella operaatiolla niskaansa maailman yleisen mielipiteen, »kaiken maailman demokraatit» syyttäisivät meitä. Operaation rahoittaminen olisi mahdotonta ilman eduskuntaa, jonka tukea ei saada. Setälä ja Suolahti olivat valmiit hyökkäyksen aloittamiseen.

Kuultuaan johtavien kokoomuslaisten epäilyt, Mannerheim oli todennut lyhyesti: »Minä vahvistan hallitusmuodon tänään kello neljä.» Sotilas ei voi toimia politiikassa ilman jonkin merkittävän puolueen tukea. Ja niin tapahtui, samana päivänä hallitusmuoto vahvistettiin – ja se on pääosiltaan yhä tänään voimassa.

Vaikka Mannerheim kieltäytyi lopulta houkutuksista eikä lähtenyt johtamaan hyökkäystä Pietaria vastaan, Suomen aktivistit olivat liikkeellä Pietarissa räjäyttämällä maalis–huhtikuussa samana vuonna pommin vesijohtolaitoksessa onnistuen aiheuttamaan vähäisiä häiriöitä vedenjakelulle.[6] Apuna he käyttivät inkeriläisiä,

joita kiireesti koulutettiin tihutöitä varten. Suomalaisten aktivistien tarkoituksena ei kuitenkaan ollut ensi sijassa bolševikkien aseman heikentäminen, vaan koska Suomen monarkistit uskoivat, että Venäjän valkoiset kenraalit palaisivat pian valtaan (nämä eivät kannattaneet Suomen itsenäisyyttä), valkoisten kenraalien asemaa oli vaikeutettava ja tehtävä elämä Pietarissa mahdottomaksi. Silloin Venäjän pääkaupunki saataisiin siirtymään pois entiseltä paikaltaan, liian läheltä Suomen rajaa. Täytyy sanoa, että kyllä olivat mutkikkaita aktivistien ajatuksenjuoksut – eihän Luojakaan kiellä suurista ajatuksista!

Tänään tuntuu käsittämättömältä, että suomalaiset vakavissaan puhuivat Pietarin tuhoamisesta tai ainakin pääkaupungin siirtämisestä pois liian läheltä Suomen rajaa. Ei tämä silloin ollut vain aktivistien käymää keskustelua. Itse Mannerheim puhui keväällä 1919,[7] että Pietarista ei enää koskaan voi tulla Venäjän pääkaupunkia. Se on liian lähellä Suomen rajaa. Olisi kaikin voimin pyrittävä vähentämään Pietarin merkitystä. Moskova tai Kiova sopisivat venäläisten pääkaupungiksi, mutta ei Pietari.

Tämän mukaan Mannerheim olisi tarkoittanut silloin, että Pietari uhkasi Suomen turvallisuutta, kaksikymmentä vuotta myöhemmin Stalin oli kääntänyt ongelman kokonaan toisin päin: Suomi uhkasi Leningradin turvallisuutta.

Huhtikuussa 1919 tehtiin hyökkäys yli rajan Aunukseen, ja vaikka hallitus oli suhtautunut hankkeeseen pidättyvästi, jopa kielteisesti, 17.4.1919 nimitetty Castrénin hallitus joutui yleisen mielipiteen ja aktivistien painostuksen edessä taipumaan ja antamaan tälle harkitsemattomalle operaatiolle tukensa.

Eduskunta suoritti presidentinvaalin heinäkuun 25. päivänä 1919. Vaalissa oli kaksi ehdokasta, KHO:n presidentti K.J. Ståhlberg ja kenraali Mannerheim. Ståhlbergia pidettiin »tavallisena suomalaisena miehenä», kuten Santeri Alkio korosti. Hän oli tullut tunnetuksi Suomen laillisten oikeuksien puolustajana, harkitsevana ja tiukkana laki- ja hallintomiehenä sekä järkkymättömänä tasavallan kannattajana. Mannerheim oli korkea-arvoinen ja ansioitunut sotilas ja hänellä oli suuret ansiot maan vapauttamisessa valkoisen armeijan ylipäällikkönä. Hänen tiedettiin suhtautuneen tasavaltaiseen hallitusmuotoon epäillen ja häntä pidettiin kansasta kaukana olevana, mieleltään ja kieleltään ruotsalaiseen yläluokkaan kuuluvana. Oli selvää, etteivät sosiaalidemokraatit missään tapauksessa asettuisi häntä tukemaan. Hallitusmuototais-

telun aikana myös Alkio ja Maalaisliitto olivat etääntyneet Mannerheimista, ja niin sosiaalidemokraatit kuin keskusta asettuivat tukemaan Ståhlbergin valintaa. Sillä oli vaalin tulos jo ennakolta selvä. Kokoomus ja ruotsalaiset jäivät kannattamaan Mannerheimia. Ståhlberg sai 143 ääntä ja Mannerheim 50.

Vaalin tulos oli Mannerheimille suuri yllätys. Rudolf Walden oli Castrénin hallituksen puolustusministerinä ja hän suorastaan loukkaantui Mannerheimin puolesta. Kun Ståhlberg antoi eduskunnan edessä juhlallisen presidentin vakuutuksen 26.7.1919, hän joutui mielenosoituksen kohteeksi: hallitus oli poistunut Heimolan istuntosalista puolustusministeri Waldenin vaatimuksesta ja kaikki kolme Mannerheimin adjutanttia, everstit Kekoni ja Lindeman sekä taidemaalari Akseli Gallen-Kallela pysyivät poissa uuden presidentin suuresta ja merkittävästä tilaisuudesta. Adjutantit pitivät Ståhlbergin valintaa presidentiksi vapaussodan ylipäällikön syrjäyttämisenä, eivätkä he halunneet palvella presidenttiä joka heidän mielestään ei riittävästi arvostanut vapaussotaa ja sodan sankaritekoja.

Ester Ståhlberg kertoo vuonna 1987 ilmestyneessä muistelmateoksessaan värikkäitä yksityiskohtia Ståhlbergin presidenttikauden alkuajoista.[8]

Ståhlberg oli tullut Heimolaan taksiautolla kotoaan Tehtaankadulta ja pyytänyt taksia odottamaan. Kun tilaisuus oli loppunut, ei mitään autoa ollut häntä odottamassa, Ruotsin lähettiläs oli sen taksin ottanut.

Uuden presidentin annettua juhlallisen vakuutuksen Heimolan istuntosalissa puhemies Lauri Kristian Relander piti hänelle puheen, jonka jälkeen presidentti lähti etsimään hallitusta. Vahtimestari ohjasi hänet samassa talossa siihen huoneeseen, johon hallitus oli siirtynyt ja pääministeri Castrén piti aika nolona lyhyen puheen presidentille. Tilaisuuden jälkeen presidentti ei kävellyt kotiinsa Tehtaankadulle, kuten tarina kertoo – puolustusministeri Walden luovutti hänelle auton joka vei hänet kotiin.

Mannerheim pahoitti mielensä häviönsä vuoksi ja kantoi Ståhlbergille kaunaa, kertoo Ester Ståhlberg. Vasta talvisodan jälkeen keväällä 1940, kun vietettiin suurta kansalaisjuhlaa Messuhallissa, Mannerheim oli ensimmäisen kerran tullut ystävällisesti tervehtimään Ståhlbergia ja hänen vaimoaan. Hän ei käynyt onnittelemassa presidenttiä vaalin jälkeen, mutta kesällä hän pyysi presidentiltä suomalaisia joukkoja hyökätäkseen Pietariin. Ståhlberg

kieltäytyi jyrkästi antamasta joukkoja. Mannerheim kirjoitti Pariisista samasta asiasta syksyllä 1919 ja pyysi uudestaan joukkoja, mutta Ståhlbergin kanta oli muuttumaton.

Ståhlbergin valitseminen presidentiksi lopetti siten spekulaatiot valkoisten venäläisten kenraalien auttamisesta ja merkitsi pyrkimystä idänsuhteiden normalisoimiseksi. Samalla sisäpolitiikka siirtyi askelen oikealta kohti keskustaa, sillä Ståhlberg nojasi lähinnä keskiryhmiin sekä myös sosiaalidemokraatteihin, joilla ei vielä 1920-luvun alussa ollut mahdollisuuksia tulla hallitusvastuuseen. Sovintopolitiikka tuli kesästä 1919 lähtien näyttelemään keskeistä osaa Suomen sisäpolitiikassa.

Vuoden 1918 johtavat »valkoiset» tunsivat tulleensa petetyiksi, kun Ståhlberg valittiin presidentiksi, kun sosiaalidemokraatteja ymmärrettiin ja Neuvosto-Venäjän hallitusta alettiin kohdella arvostavasti. Ahti katsoo vapaussodan jälkeistä aktivismia tutkiessaan, että sovintopoliitikot menivät Ståhlbergin aikana ja myöhemminkin 1920-luvulla liian pitkälle ja liian nopeasti. Vapaussodan aikana johtoasemissa olleet voimat oli tungettu syrjään, he olivat voimattomia, katkeroituneita ja seurasivat epäluuloisina, kun uudet voimat astuivat maan johtoon. He eivät voineet milloinkaan antaa tätä anteeksi Ståhlbergille ja keskusta-vasemmistovoimille, he alkoivat hautoa kostoa. Alkaneen 1920-luvun lopulla he näkivät tilaisuuden tulleen, kun lapuanliike aloitti hyökkäyksen kommunismia vastaan. He liittyivät siihen ja olivat suorastaan hurmioituneita siitä, että nyt avautui tie viedä vapaussodan »valkoinen perintö» lopulliseen toteutumiseen: Suomi puhdistettaisiin kommunismin ja yleensäkin marxilaisen vasemmistolaisuuden saastasta.

Martti Ahti käyttää vuosien 1918–19 Suomen idänpolitiikasta nimitystä »hyökkäävä idänpolitiikka».[9] Esittämäni lyhyt katsaus kuningasseikkailusta ja vaatimuksista Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen, jatkuvista rajanloukkauksista sekä Suomen tukeutumisesta avoimesti Saksaan vuoden 1918 loppuun saakka osoittavat, että idänpolitiikka oli todella hyökkäävää. Tämän hyökkäävän politiikan takana ja tukena oli ennen muuta äärioikeisto, muu oikeisto ja ns. aktivistit, mutta se sai osittain kannatusta myös keskustaryhmiltä, varsinkin heimoaatteeseen perustunut vaatimus Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen. Myös Mannerheim antoi tälle politiikalle tukensa ja vaati kesällä ja syksyllä 1919, että sitä aktivoitaisiin.

Monet silloiset ratkaisut oli välittömästi tai välillisesti suunnattu Neuvosto-Venäjää vastaan. Kun perehtyy näiden itsenäisyysajan ensimmäisten vuosien tapahtumiin, joutuu pakosta ihmettelemään, miten kaikki oli mahdollista. Suomen johdossa ei näyttänyt olleen yhtään poliitikkoa, joka olisi varoittanut harkitsemattomista asenteista tai toimenpiteistä.

Mannerheim, Svinhufvud ja Paasikivi olivat kaikki innostuneita Itä-Karjalan valtaamisesta, Svinhufvud ja Paasikivi ajoivat jopa kyseenalaisiin keinoihin turvautumalla saksalaissyntyisen kuninkaan valitsemista Suomen valtion päämieheksi. Tekojen ja asenteiden neuvostovastaisuutta ei haluttu mitenkään peitellä, pidettiin aivan luonnollisena, että Suomi avoimesti haki tukea Saksalta. Kun Stalin syksyllä 1939 totesi Paasikivelle: »Emme me Suomea pelkää, pelkäämme sitä, että eurooppalainen suurvalta (Saksa) valtaa Suomenlahden rannalta alueita ja käyttää sitä tukikohtana hyökkäykseen Leningradia vastaan», hänen pelkonsa ja epäilyksensä saattoivat perustua myös niihin kokemuksiin, joita naapurimme oli saanut vuosilta 1918–19 ja Suomen käyttäytymisestä silloin.

Ei kukaan 1920-luvun alkuvuosina ennen Tarton rauhaa puhunut maittemme ja kansojemme välisestä luottamuksesta, niin tärkeätä kuin se olisi jo silloin ollut, ja viimeistään kun tultiin tilanteeseen syksyllä 1939.

Keskustelu itärajasta ennen Tarton neuvotteluja

Vapaussodan päättymisen jälkeen toukokuussa 1918 tilanne itärajalla oli varsinkin Karjalan kannaksella epäselvä ja levoton. Valtiollista rajaa osoittavaa raja-aukiota ei läheskään kaikkialla ollut avattu, näkyvät rajamerkit olivat harvassa ja puuttuivat eräin paikoin kokonaan. Kun ei myöskään ollut riittävästi varoja rajan vartiointiin, oli varsin helppoa pimeän aikana ylittää raja, varsinkin asumattomilla seuduilla.

Jo kesäkuussa 1918 eräät venäläiset lehdet alkoivat kirjoittaa rajan siirtämisestä Karjalan kannaksella. Viipurissa ilmestyvä *Karjala* kertoi 9.6.1918, että venäläiset lehdet olivat vaatineet, että eräät raja-alueet – Ino ja Raivola – olisi irrotettava Suomesta ja liitettävä Neuvosto-Venäjään. Ino kuului Uudenkirkon ja Raivola Kivenna-

van pitäjään, joista jo tsaarin aikana oli vaadittu alueita liitettäväksi Venäjään. *Karjala* oli tiukasti tällaisia vaatimuksia vastaan: »Suomen hallitus ja eduskunta eivät koskaan saata kallistaa korvaansa tällaisille houkutuksille. Sitä ei kansan itsetunto tule sallimaan», lehti korosti.

Lisäksi lehden mielestä Saksan kanssa jo solmittu rauhansopimus, jossa maamme alue julistettiin koskemattomaksi, estää puuttumisen maamme rajoihin. Samassa kirjoituksessa paheksutaan liittolaisvaltojen torjuvaa suhtautumista Suomen yrityksiin tukea rajantakaisten heimolaistemme vapauspyrkimyksiä. »Rajantakaiset kuulumiset eivät siis ole erikoisen lohdullisia. Me luotamme siihen, että maamme hallitus, jolla on tarkat tiedot rajantakaisista suunnitelmista, selviytyy niistä onnellisesti ja voi saattaa levottoman itärajan rauhalliseksi ja turvalliseksi.»

Vapaussodan jälkeen *Karjala*, Viipurin ja Kannaksen karjalaisia edustava laajalevikkinen Kokoomuksen äänenkannattaja, piti aivan kuin itsestään selvänä, että Suomen hallituksen oli valvottava Itä-Karjalan väestön oikeuksia.

Mutta vaikka rauhanneuvottelut itäisen naapurimaan kanssa eivät vielä olleet alkaneetkaan, keskustelu Karjalan rajasta kävi vilkkaana. Parin viikon kuluttua lehti joutui palaamaan Karjalan itärajaan uudestaan, sillä venäläiset olivat suunnitelleet Suomen Karjalan liittämistä »Jäämeren-Onegan tasavaltaan», jonka nimisen tasavallan muodostamisesta oli naapurimaassa puhuttu. Tällaiseen suunnitelmaan olivat englantilaiset lehden mukaan suhtautuneet myönteisesti. *Karjala* sai tämän johdosta aiheen kysyä: »Onko siis ihme, että välit liittolaismaihin yhä kylmenevät ja lujittuvat sen maan kanssa, joka on osoittanut ymmärtävänsä asemamme ja pyrkimyksemme sekä sen mukaisesti toiminut.»

Samana kesänä Suomen ja Neuvosto-Venäjän edustajat tapasivat Berliinissä 2.8.1918. Sieltä saatiin tieto, että venäläisten edustajat esittivät Suomenlahden ulkosaarien ja koko Kannaksen luovuttamista itäiselle naapurille. Lehti piti tällaisia vaatimuksia ja ehdotuksia aivan mahdottomina ja katsoi, ettei niiden esittämiselle ollut mitään tosiasioihin perustuvia syitä.

Näissä rauhattomissa ja levottomissa oloissa rajanloukkaukset nimenomaan idästä päin olivat yleisiä ja lisäsivät levottomuutta rajan kansan keskuudessa. Sen vuoksi annettiin marraskuussa 1918 asetus, jolla kahdeksan rajakuntaa asetettiin sotilashallinnon alaisiksi. Se rajoitti siviiliväestön liikkumista näissä kunnissa ja alueet

joutuivat muutenkin erityisvalvonnan kohteiksi. Mutta tämäkään rauhan aikana hankala toimenpide ei lopettanut laittomia rajanylityksiä nimenomaan Karjalan kannaksella. Rajojen vartiointi oli jätetty pääosiltaan paikallisten suojeluskuntien tehtäväksi. Kannaksen väestön keskuudessa syntyi suurta tyytymättömyyttä sen mielestä liian pitkään jatkuneen poikkeuksellisen tilanteen vuoksi.

Levoton tilanne rajalla kuitenkin jatkui ja seuraavana vuonna jännitys purkautui melkein avoimeksi sodaksi, kun venäläiset kesäkuussa 1919 ampuivat kiivaasti Suomen puolelle pitkin rajaa aina Suomenlahdesta Laatokkaan saakka.

Tilannetta kiristi edelleen se, että vapaussodan ylipäällikkö kenraali Mannerheim toimitti syksyllä 1919 maan sanomalehdille jäljennöksen tasavallan presidentille lähettämästään kirjeestä, jossa hän Lontoosta ja Pariisista saamiinsa vaikutelmiin vedoten esitti varmana vakaumuksenaan: Suomen on otettava osaa bolševikkien pääaseman Pietarin kukistamiseen. Mannerheimin mielestä Pietarin kohtalo oli silloin suomalaisten käsissä, sen valloittamista ei ollut pidettävä suomalais-venäläisenä, vaan maailman kysymyksenä lopullisen rauhan aikaansaamiseksi ja ihmisyyden palvelemiseksi. Kun samanaikaisesti Nikolai Judenitšin armeija oli etenemässä Pietaria kohti ja kolkutti jo sen portteja, ei ole ihme, että tämä Mannerheimin harkitsematon ja epärealistinen julistus innosti varsinkin oikeistopiirejä, ns. myöhäisaktivisteja, jotka vapaussodan päättymisestä lähtien olivat kiihottaneet kansaa »bolševikkien hirmuvaltaa vastaan».

Karjalassa ei innostuttu Pietarin valloittamiseen. Se johtui pääasiassa siitä, että tsaarin kenraalien käymään sotaretkeen ei luotettu. Tiedettiin, etteivät nämä »valkoiset kenraalit» kannattaneet Suomen itsenäisyyttä. Erityisesti Karjalan kannaksella pelättiin vuosina 1918 ja 1919 sekä vielä 1920 aina rauhantekoon saakka, ettei Venäjällä olisi hallitusta joka pystyisi täyttämään sovitut rauhanehdot. Samalla pelättiin, että Suomi joutuisi luovuttamaan alueita Kannakselta. Jo mainittuina vuosina *Karjala* esitti sen vaatimuksen, joka sitten syksyllä 1939 tuli koko kansan yhteiseksi tunnukseksi: omaa maata ei saa luovuttaa tuumaakaan!

Suomen vapaussota oli päättynyt keväällä 1918, Neuvosto-Venäjä oli tunnustanut Suomen itsenäisyyden jo vuoden 1917 lopussa ja se oli valmis vuoden 1918 aikana aloittamaan rauhanneuvottelut Suomen kanssa. Eräitä yhteenottoja olikin Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä sekä vuosina 1918 että 1919. Mutta Suomessa oli paljon niitä, jotka vastustivat liian aikaista rauhantekoa itäisen naapurin kanssa, sillä näinä vuosina uuden neuvostovaltion asema oli heikko, interventiot jatkuivat ja valkoiset kenraalit yrittivät jatkuvasti kaataa bolševikkihallituksen.

Rauhanteko Neuvosto-Venäjän kanssa tuli ensimmäisen kerran ajankohtaiseksi elokuussa 1919, kun bolševikit olivat saaneet Viron pohtimaan tekemäänsä rauhanneuvottelutarjousta. Suomen presidentin ja hallituksen neuvoteltua siitä, olisiko Suomenkin pyrittävä aloittamaan neuvottelut, lähetettiin pääministeri ja ulkoministeri Tallinnaan ottamaan selvää tilanteesta ja ilmoittamaan sinne kokoontuneille Baltian valtioiden edustajille, mikä oli Suomen kanta neuvotteluihin ryhtymisestä. Kun Neuvosto-Venäjä juuri Tallinnan neuvottelujen aikana teki Suomellekin neuvottelutarjouksen, Suomi hyväksyi sen vaihtoehdon, että se olisi valmis yhdessä ententevaltioiden kanssa neuvottelemaan Neuvosto-Venäjän kanssa rauhasta. Kuitenkin hallituksen jäsenistä vain yksi oli rauhanteon kannalla, muut olivat sitä mieltä, ettei edellytyksiä vielä ollut lopullisen rauhan solmimiselle. Hallitus esitti kantansa eduskunnalle, joka hyväksyi sen, vain sosiaalidemokraattien ryhmä oli jo silloin sitä mieltä, että rauhanneuvottelutarjous olisi hyväksyttävä ja pyrittävä tekemään rauha mahdollisimman pian.

Oikeisto oli syyskesällä 1919 sitä mieltä, että rauhan tekeminen bolševikkien kanssa oli samaa kuin »vihkiminen kuolinvuoteella», sillä oikeistosta näytti siltä, että valkoisten venäläisten Pietaria vastaan aloittama hyökkäys johtaisi Leninin hallituksen kukistumiseen. Jo lokakuun alkupäivinä oli Arkangelin kuvernementin pohjoisosissa vallan saavuttanut Pohjois-Venäjän hallitus ehdottanut yhteistyötä Suomen hallitukselle. Suomi ei sitoutunut mihinkään tämän, enempää kuin muidenkaan valkoisten venäläisten hallintoelinten kanssa, ilmoittaen samalla ettei osallistu hyökkäykseen Pietaria vastaan. Suomen hallitus kehotti Suomen hallussa olleiden Porajärven ja Repolan asukkaita noudattamaan valkoi-

siin venäläisiin passiivisen vastarinnan periaatetta, kun nämä uhkasivat toimittaa asevelvollisten kutsunnat Repolassa ja Porajärvellä.

Suomen hallitus noudatti syksyllä 1919 varovaista ulkopoliittista linjaa eikä lähtenyt seikkailupolitiikan tielle. Kaikenlainen seikkailupolitiikka oli täysin vierasta Ståhlbergille. Valkoisten venäläisten hyökkäysvoima alkoikin vähitellen ehtyä ja Ståhlberg teki aivan oikein, kun hän ei myöskään Mannerheimin pyynnöistä, jopa kehotuksista, huolimatta lähtenyt syksyllä 1919 sekaantumaan Venäjän sisäisiin taisteluihin.

Ainoastaan Petsamon suunnalla Ståhlberg suostui siihen, että sinne lähetettiin majuri K.M. Walleniuksen johtama osasto, joka saapui Petsamon satamaan 10.2.1920. Bolševikit karkottivat seuraavassa kuussa osaston Petsamon alueelta.

Vuoden 1920 alkupuolella liittoutuneet kehottivat lopettamaan sodan Neuvosto-Venäjää vastaan ja lupasivat Suomelle apua mahdollisissa vaikeuksissa. Mutta kun ulkoministeri Holsti, kenraali Enckell ja varapuhemies Kotonen kävivät huhtikuun alussa neuvottelumatkalla Lontoossa, Pariisissa ja Roomassa, he havaitsivat, ettei mitään varsinaista tukea ollut saatavissa Suomelle Neuvosto-Venäjää vastaan. Suomi oli rauhanteossa taas jäänyt yksin.

Huhtikuun 7. päivänä Suomi ilmoitti olevansa valmis aseleponeuvotteluihin. Niitä käytiin parisen viikkoa tuloksettomina. Ne kuitenkin osoittivat, että tie rauhaan oli ilmeisesti löydettävissä. Huhtikuun puolivälissä presidentti asetti eri puolueista kokoonpannun komitean valmistelemaan rauhanneuvotteluissa noudatettavaa politiikkaa, muista puolueista oli yksi edustaja kustakin, mutta sosiaalidemokraateista ja Kokoomuksesta kaksi kummastakin. Seuraavan toukokuun puolivälissä Neuvosto-Venäjän hallitus tarjosi Suomelle rauhaa. Se oli joutunut Puolan menestyneen hyökkäyksen johdosta vaikeuksiin ja halusi rauhoittaa tilanteen Suomen suunnalla. Neuvottelut alkoivat Tartossa 10.6.1920.

Neuvottelut kestivät aina lokakuun puoliväliin saakka, siis neljä kuukautta. Niissä tuli esille monia riitakysymyksiä, mutta aluekysymykset muodostuivat kaikkein vaikeimmiksi. Suomen valtuuskunta oli lähtenyt Tarttoon mukanaan ohjeet, että Suomen oli saatava Repola ja Porajärvi, jotka olivat Suomen miehittämiä. Lisäksi oli saatava Petsamo ja itäkarjalaisten oli saatava päättää kansanäänestyksellä kohtalostaan.

Saamiensa ohjeiden mukaan Suomen valtuuskunnan puheen-

johtaja Paasikivi esittikin ensimmäisessä neuvottelussa, että Petsamo, Venäjän Lappi ja Itä-Karjala Petroskoita myöten liitettäisiin Suomeen. Täytyy sanoa, ettei Suomen valtuuskuntaa enempää kuin sen johtajaakaan vähääkään pelottanut esittää näin mahtavia vaatimuksia: Suomi vaati itselleen alueita, jotka eivät milloinkaan olleet siihen kuuluneet. Vain Repolan ja Porajärven kunnat Itä-Karjalasta Suomi oli omilla joukoillaan miehittänyt niiden asukkaiden pyynnöstä 1918 ja 1919. Ne olivat siten olleet yhteydessä Suomeen ennen Tarton rauhaa toinen parisen vuotta ja toinen vuoden. Petsamo oli, kuten jo mainittiin, luvattu meille tsaari Aleksanteri II:n aikana, mutta kaikki mainitut alueet olivat kuuluneet Novgorod-Venäjä–Neuvosto-Venäjään koko historiallisen ajan, yli 800 vuotta. Tällaisten ehdotusten tekeminen oli mahdollista vain sen vuoksi, että naapurimaamme oli heikko.

On selvää, etteivät Neuvosto-Venäjän neuvottelijat suostuneet Suomen vaatimuksiin. He puolestaan esittivät, että Pietarin turvallisuuden vuoksi olisi rajaa Karjalan kannaksella siirrettävä kauemmaksi Pietarista, ja Suomenlahden ulkosaaret luovutettava Neuvosto-Venäjälle, jotta laivakulku Pietariin voitaisiin turvata.

Presidentti Ståhlberg omaksui rauhanneuvotteluissa kovan realistisen linjan: oli yritettävä saada Suomelle Petsamo ja lisäalueita Itä-Karjalasta, mutta sitä ei saanut tehdä omia alueita luovuttamalla. Hän katsoi, että Suomen alue oli säilytettävä koskemattomana, se oli pääasia, uusien alueiden saaminen oli vasta toisella sijalla.

Kuukauden ajan Suomen valtuuskunta piti kiinni alkuperäisistä vaatimuksistaan eikä halunnut aloittaa neuvotteluja muista rauhaan liittyvistä kysymyksistä. Se oli todella harvinainen ja Suomen historiassa ainutlaatuinen tilanne: pieni 3,5 miljoonan asukkaan Suomi lateli vaatimuksia suurvallalle ja vaati siltä suuria alueita antamatta vastikkeeksi mitään! Neuvostovaltio oli suuren heikkouden tilassa, kun joutui kuuntelemaan ja kestämään tällaisia loukkauksia. Suomalaiset odottivat, että Puolan hyökkäys edistyisi ja vastaneuvottelijat sen johdosta pehmenisivät. Mutta sotaonni näytti kääntyvän ja Neuvosto-Venäjän valtuuskunta ehdotti 14.7.1920 että neuvotteluissa pidettäisiin kahden viikon tauko. Englanti ehdotti neuvottelujen siirtämistä Lontooseen, mutta Neuvosto-Venäjä sai tämän ehdotuksen torjutuksi. Tilanne tauon aikana oli parantunut huomattavasti Neuvosto-Venäjän kannalta. Kun neuvotteluja 17.8. jatkettiin, venäläiset pitivät mahdollisena Petsamon luovuttamista, mutta vaativat kompensaationa osia Karjalan kan-

nakselta ja eräitä ulkosaaria. Valtuuskunta oli valmis luovuttamaan Seiskarin, Peninsaaren ja Lavansaaren sekä Ollilan ja Kuokkalan kylät Terijoelta. Mutta presidentti Ståhlberg ei tähän suostunut, hän piti yhä kiinni siitä periaatteesta, että »askeltakaan maa-alueesta ei anneta».

Seuraavassa tapaamisessa venäläiset esittivät ne ehdot, joilla Petsamo annettaisiin Suomelle: muutama ulkosaari lisää siihen mitä oli luvattu, Suomelle jäävien ulkosaarten neutralisoiminen, Repolan ja Porajärven palauttaminen Venäjälle ja eräitä taloudellisia etuja. Presidentti oli edelleen lujana omalla kannallaan: tuumaakaan omaa aluetta ei luovuteta, mutta Repola ja Porajärvi voitiin palauttaa Neuvosto-Venäjälle, vaikka niistä oli pidetty siihen saakka tiukasti kiinni. Niiden vastapainoksi oli saatava Petsamo. Näillä perusteilla sopimus syntyi lokakuun 14. päivänä.

Näin lopputulokseksi muodostui, että raja Karjalan kannaksella, Pietarin alueella, pysyi entisellään. Paasikivi on jälkeenpäin eri yhteyksissä arvellut, että raja vedettiin silloin liian lähelle Pietaria ja että se olisi ollut eräs talvisodan syy. Suomi sai Petsamon alueen, joka oli hyvin merkittävä saavutus. Sopimuksen mukaan suomalaisten joukkojen oli poistuttava Repolasta ja Porajärveltä viimeistään 31.12.1920 ja linnoituslaitteet Suomenlahden rannikolla, Inossa ja Puumalassa oli hävitettävä. Aluevesiraja Suomenlahden itäisellä rannikolla vedettiin vain puolentoista meripeninkulman päähän Suomen rannikosta, minkä vuoksi parhaat kalastusalueet menetettiin.

Näistä myönnytyksistä huolimatta tämä itsenäisen tasavallan ensimmäinen rauhansopimus oli paras Suomea koskevista rauhansopimuksista. Paasikivi korosti presidenttikaudellaan, että Tarton rauhansopimus oli ehkä liian hyvä Suomelle. Pieni valtio oli vaatinut ja saanut itselleen liikaa, se oli onnistunut nöyryyttämään suurvaltaa, joka ei sellaisia ratkaisuja anna anteeksi. Sen on ennemmin tai myöhemmin palautettava arvovaltansa. Neuvostoliitto oli vuosina 1917–20 heikkouden tilassa, uuden hallituksen voitettavana oli suunnattomia vaikeuksia. Sen vuoksi se oli valmis Suomen suunnalla tekemään myönnytyksiä, joista eräät menivät sen mielestä ilmeisesti liian pitkälle. Kun suurvalta vahvistui, se piti välttämättömänä korjata ja korvata mielestään kohtuuttomat menetykset.

Suomessa ei tsenäisyytemme alkuvuosina pysähdytty lähemmin tarkastelemaan ja analysoimaan itärajan kulkua Karjalan kannak-

sella nimenomaan siltä osin kuin raja kulki Valkjärven ns. Lipolan mutkasta Rajajoelle. Etäisyys Rajajoelta Leningradin kaupungin rajalle oli, kuten Stalin syksyllä 1939 moneen kertaan huomautti, vain 32 km. Me emme vielä silloinkaan ottaneet asiaa riittävän vakavasti. Vasta kun Porkkalan laivastotukikohta 1944 muodostettiin Helsingin läheisyyteen, ja matka keskustasta alueen rajalle oli vain 20 kilometriä, me tajusimme mitä merkitsee kun vieraan valtion alue ulottuu liian lähelle pääkaupunkia. Paasikivi korosti useaan otteeseen, että Porkkalan tukikohdan lopettaminen ja alueen palauttaminen Suomelle poisti maan itsenäisyyttä pahiten häiritsevän rajoituksen, oikeastaan tahran. Ei Porkkalaa ja itärajaa Kannaksella voi suoraan verrata toisiinsa, mutta se on jokaisen tänään myönnettävä, että vuoden 1939 olosuhteissa Stalinilla oli syytä olla huolissaan, että Suomen raja oli vain 32 kilometrin päässä suurkaupungin rajasta.

Ståhlbergin »häpeärauha»

Tarton neuvottelujen aikana kävi jo ennen sopimukseen pääsyä ilmeiseksi, ettei Itä-Karjalaa saataisi ja että Repola ja Porajärvi, jotka olivat suomalaisten hallinnassa, jouduttaisiin luovuttamaan. Rauhanvaltuuskunnan jäsenillä oli vielä syksyllä se käsitys, että nämä kaksi pitäjää olisi voitu pitää, jos Suomi olisi ollut valmis antamaan korvausta Karjalan kannakselta ja ulkosaarista. Koska Ståhlberg piti tiukasti kiinni siitä, ettei itsenäisen valtakunnan alueesta saanut tuumaakaan luovuttaa, oli rauhanteon edellytyksenä luopuminen Repolasta ja Porajärvestä.

Kun tiedot rauhan lopullisista ehdoista alkoivat tihkua suuren yleisön tietoon, nousi kautta Suomen voimakasta protestimielialaa rauhaa vastaan. Yrjö Blomstedt kertoo Ståhlberg-elämäkerrassa, että vastustajia olivat etenkin »liikemiehet, ylioppilaat ja Karjalan-miehet».[10] »Karjalan miehillä» hän tarkoittaa niitä, jotka vaativat alueita Itä-Karjalasta. Hän lisää näihin vastustajiin myös Mannerheimin, joka oli lausunut »huono rauha» ja haukkunut Paasikiven, Alexander Freyn ja Waldeninkin! Eräät entiset »kagaalit», kuten Svinhufvud, K. Grotenfelt, Th. Homén ja Kokoomuksen entiset nuorsuomalaiset, mm. Setälä, Renvall ja Arokallio asettuivat vastustamaan rauhansopimuksen ratifioimista. He piti-

vät yhteisiä neuvotteluja saadakseen eduskunnassa riittävästi voimaa estääkseen rauhansopimuksen voimaantulon. Viimeksi mainitut kuuluivat yleensä Kokoomuksen nuorempaan polveen, mutta varsinaiset Kokoomuksen »vanhasuomalaiset», joihin Paasikivikin kuului, olivat sopimuksen hyväksymisen kannalla. Lauri Ingman oli tämän ryhmän johtajia ja hän korosti, ettei ollut mitään mahdollisuutta pitää kiinni Repolasta ja Porajärvestä, rauhansopimusta ei olisi saatu aikaan, jos niistä ei olisi luovuttu. Nevanlinna puolestaan ei antanut juuri mitään arvoa »näille vaivaisille valttikakkosille», joilla ei ollut rauhanteossa juuri mitään arvoa. Tähän on sanottava, että niillä oli kyllä se arvo, että kun niistä luovuttiin, saatiin Petsamo.

Maalaisliitossa oli joukko vanhoja aktivisteja, jotka eivät voineet rauhaa hyväksyä, samoin eräitä Ruotsalaisessa Kansanpuolueessa. Mutta ratkaisevassa äänestyksessä vastustajia oli vain vajaat kolmekymmentä. Äänestys oli eduskunnalle sikäli helppo, ettei tarvinnut luovuttaa »tuumaakaan» Suomen alueesta.

Ståhlberg ei varmaankaan osannut odottaa, että Tarton rauhaa vastaan kohdistuva kritiikki jatkuisi vielä sen jälkeen kun eduskunnan suuri enemmistö oli ratifioinut rauhansopimuksen. Eduskunnassa vastaan äänestäjiä oli vain pieni ja hajanainen ryhmä. Itse hän katsoi menetelleensä menestyksellisesti: Suomen elinetuja ei tarvinnut panna alttiiksi eikä askeltakaan Suomen aluetta luovuttaa. Ne rajoitukset, joihin oli pitänyt suostua, saattoivat olla omiansa vähentämään vastaisuudessa uhkaavia vaaroja ja lujemmin turvaamaan sekä sisäisesti että ulkonaisesti sitä, mitä meillä oli.

Tällä sanonnalla hän ilmeisesti tarkoitti sitä, että kun itäinen naapurimme ei joutunut luovuttamaan alueita Itä-Karjalasta, siltä suunnalta kohdistuva uhka Suomea kohtaan vähenisi. Hänkin osasi Paasikiven tavoin ottaa huomioon sen, ettei suuri Venäjä jatkuvasti pysyisi heikkouden tilassa. Toisaalta Ståhlberg tahtoi saada normaalit suhteet itäiseen naapurimaahan joka tasolla: sekä diplomaattisella, poliittisella että sotilaallisella tasolla. Oikeiston tukemat erilaiset ryhmittymät – jopa Suomen armeijan palveluksessa olleiden upseerien johdolla – tekivät lähes jatkuvia hyökkäyksiä itärajan yli. Näitä rajanloukkauksia ymmärsi ja tuki suuri osa porvarillisista puolueista – myös Ståhlbergin oma entinen puolue – aina puolueen johtomiehiä myöten. Tästä huolimatta Ståhlberg säilytti koko kautensa ajan asiallisen, naapurimaan sisäisiin asioi-

hin puuttumattomuuden linjansa, jonka hän oli omaksunut jo syksyllä 1917.

Ståhlberg sai vastaansa ankarimman arvostelun sen johdosta, että hän neuvottelujen ratkaisuvaiheissa luopui Repolasta ja Porajärvestä. Kaikki Suomen porvarilliset puolueet olivat kiinnostuneita Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen. Kuviteltiin, kuten jo edellä mainittiin, että näin saataisiin helpommin puolustettava itäraja. Kun Itä-Karjalan liittäminen yhdistettiin saksalaissyntyisen kuninkaan valitsemiseen, hanke tavallaan tältä osin kaatui jo syksyllä 1918, kun keisarillinen Saksa romahti. Mutta heimoaate oli saanut Suomen poliittisissa piireissä niin voimakkaan jalansijan, ettei se kaatunutkaan saksalaisen kuninkaan mukana. Myös järkkymättä tasavallan kannalla koko ajan pysynyt Maalaisliitto oli heimoasialle innostunut, varsinkin tulisieluinen »profeetta» Santeri Alkio, kun taas Kyösti Kallio suhtautui heimoasiaan paljon realistisemmin kuin Alkio. Rauhansopimuksen ollessa käsiteltävänä eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa puolueen »heimoaktivistit» Alkio, Juutilainen ja Wuorimaa pitivät itäkarjalaisille myönnettyä itsemääräämisoikeutta välttämättömänä rauhanteon ehtona. Kun tästä vaatimuksesta oli pakko luopua, Alkio piti sitä »inhottavana tekona». Itäkarjalaisille ei rauhansopimuksessa myönnetty itsemääräämisoikeutta, venäläiset lukivat allekirjoittamistilaisuudessa vain paperin, jossa luvattiin itsemääräämisoikeus, mutta se ei sisältynyt itse sopimukseen. Tästä Alkio oli tietoinen ja arvosteli sopimusta eikä kannattanut sen hyväksymistä valiokunnassa. Samaa mieltä olivat Maalaisliiton valiokunnan jäsenet Juutilainen ja Wuorimaa. Kallio oli ainoa valiokunnan maalaisliittolaisista jäsenistä, joka kannatti sopimuksen hyväksymistä. Eduskunnassa maalaisliittolaiset eivät enää äänestäneet vastaan.

Sopimuksen jyrkkiin vastustajiin lukeutuivat myös monet karjalaiset. *Karjala* julkaisi loka–marraskuun vaihteessa 1920 viisiosaisen artikkelisarjan, jossa se käsitteli yksityiskohtaisesti rauhanneuvotteluja, puolin ja toisin tehtyjä esityksiä sekä lopputulosta, joka ei saanut vähääkään armoa lehden silmissä.

Lehti sanoo vastustaneensa neuvottelujen aloittamista bolševikkien kanssa, koska he eivät pysty vastaamaan tilanteesta. Kaakkoisella rajalla oli keväästä 1918 lähtien jatkunut levoton tilanne, idän puolelta saapui rajan yli terroristeja vahinkoa tekemään. Lehti sanoi jo kesästä 1918 saakka seuranneensa niitä ehdotuksia, joita itänaapuri oli tehnyt alueiden luovuttamiseksi Karjalan kan-

nakselta. Ne olivat aivan mahdottomia vaatimuksia eikä itsenäinen valtio voi ajatellakaan niihin suostumista.

Onneksi suomalaiset neuvottelijat saivat kaikki naapurin aluеluovutusvaatimukset torjutuiksi. Mutta tästä huolimatta rauhansopimus ei karjalaisia tyydyttänyt, korosti lehti vuodenvaihteessa 1920–21 artikkelissaan. »Itäinen rajamme on oleva meidän pienelle kansallemme miltei ylivoimaisen vaikeasti puolustettavissa. Kulku- ja rautateiden puute noin 1200 kilometriä pitkällä maarajalla vaikeuttaa sen puolustusta vieläpä tehden sen suoranaiseksi uhkaksi kansalliselle olemassaolollemme.»

Erittäin pahana puutteena *Karjala* piti sitä, että aluevesien rajat Suomenlahden itäosissa oli vedetty liian kapeiksi, vain 1,5 meripeninkulman levyisiksi. Inon ja Puumalan linnoitusten hävittämisen ja Kannaksen linnoittamiskiellon lehti sanoi merkitsevän sitä, että olimme riisuneet itsemme putipuhtaiksi varustuksista ja tehneet koko maamme alttiiksi venäläisten hyökkäykselle milloin tahansa.

Lehti arvosteli ankarasti sitä, että Tarton sopimus jätti heimokysymyksen avoimeksi. Lehti kertoi yksityiskohtaisesti heimokysymyksen käsittelyä vuosina 1918–20 ja totesi, että suuri osa Suomen kansaa oli ollut huolissaan itäkarjalaisten kohtalosta ja pyrkinyt heitä pyyteettömästi auttamaan. Siksi vuosina 1918 ja 1919 järjestettiin retkiä Vienan Karjalaan ja Aunukseen, ja Repolan sekä Porajärven kunnat ilmoittivat liittyvänsä Suomeen. Kun kaikki Itä-Karjalan alueet oli palautettava, *Karjala* piti sitä ei vain tappiona, vaan häpeänä.

Karjalan kirjoitus heimokysymyksestä ja siitä pettymyksestä, jota Suomen kansan laajoissa piireissä tunnettiin heimoasian kariutuessa Tarton rauhan mukana, osoittaa miten tärkeänä tätä kysymystä pidettiin itsenäisyytemme alkuvuosina.

Heimokysymyksen voimakas esilläpitäminen karjalaisten äänenkannattajassa osoitti, että varsinaisen Karjalan, niin Karjalan kannaksen kuin Laatokan Karjalan, asia tuli Tartossa hoidetuksi hyvin. Lehdelle ei tullut mieleenkään, että Itä-Karjalan kysymys ja rajakysymys Karjalan kannaksella jollakin tavoin kytkeytyisivät toisiinsa, suomalaiset halusivat molempia! Kannakselta ei luovutettu tuumaakaan, mutta Itä-Karjala oli saatava. Syksyyn 1939 tultaessa havaittiin, että Itä-Karjalan jatkuva esilläpitäminen vuosina 1920–39 kasvatti Neuvostoliiton epäluuloja ja epäluottamusta ja lisäsi paineita Karjalan kannasta kohtaan.

Kun maan johtavat poliitikot uskoivat ja uskottelivat kansalle, että Suomella oli mahdollisuuksia »pelastaa» itäkarjalaiset bolševismin tuhotulvalta ja rauhanteossa sitten todetaan, ettei siihen ollut mitään realistisia mahdollisuuksia, ei ole ihme, että pettymys valtasi mielet. Oli selvää, että presidentti, hallitus ja neuvottelijat olivat tehneet parhaansa. Mutta kun usko Itä-Karjalan tai sen osan liittämisestä Suomeen perustui harhakuvitelmiin, muu tulos ei ollut mahdollinen kuin se mikä päätettiin Tartossa 14.10.1920.

Kuitenkin *Karjala* kirjoittaessaan Karjalan kysymyksestä ja heimoasiasta pettymyksensä jälkeen totesi: »Kun rauha on solmittu, ei saata tulla muu kysymykseen kuin rauhallisen kanssakäymisen aloittaminen entisen vihollisen kanssa.» Näin eivät suinkaan läheskään kaikki Tarton rauhan vastustajat ajatelleet ja toimineet, heistä sopimus oli häpeärauha, joka oli muutettava niin pian kuin mahdollista. Suurin syntipukki huonoon rauhaan oli jäykkä ja itsepäinen Ståhlberg.

Akateeminen Karjala-Seura ja »vihan veljet»

Tarton rauhaan kohdistunut oppositio sai voimakasta tukea Itä-Karjalan epäonnistuneesta kapinayrityksestä vuonna 1922 palanneiden ylioppilaiden perustamasta Akateemisesta Karjala-Seurasta. Seuran päätarkoitus sen perustamisen aikoina oli heimokansojen kansallisten pyrkimysten tukeminen.

Lauri Hyvämäki kertoo seuran perustamisen taustasta: Tarton rauhassa »Suomi menetti viimeisenkin otteensa Itä-Karjalaan: vuosina 1918–19 Suomeen liittyneet Repolan ja Porajärven kunnat luovutettiin ryssille.»[11] Joulukuun viimeisenä päivänä 1920 viimeiset suomalaiset joukot poistuivat Repolasta, mutta pitäjän nuori suomalainen nimismies Bobi Sivén ei halunnut pettää karjalaisia, hän uhrasi mieluummin nuoren elämänsä kuin lähti pois ja jätti karjalaiset heimoveljensä.

Hyvämäen mukaan se oli mieleenpainuva vastalause Suomen hallituksen heikkoa heimopolitiikkaa kohtaan.

Sivénistä tuli AKS:n heimopolitiikassa ylevä symboli. Uhraamalla elämänsä hän symbolisoi sitä intoa ja uskollisuutta, jota nuori akateeminen polvi tunsi itäkarjalaisia kohtaan, sitä kansallishenkeä, jota mikään mahti maailmassa – raudalla enempää kuin verellä – ei pysty tuhoamaan.

Tarton rauhan jälkeen levottomuudet itärajan takana jatkuivat, marraskuussa 1921 Itä-Karjalassa kansa nousi vielä viimeisen kerran, ja suomalaisia vapaaehtoisia saapui karjalaisten avuksi. Mutta taistelu oli alusta lähtien toivoton. Helmikuun 16. päivänä 1922 vienankarjalaisten oli luovuttava taistelusta ja jäljelle jääneet peräytyivät Suomen puolelle. Suomen hallitus oli vuonna 1921 joutunut suuriin vaikeuksiin Neuvosto-Venäjän kanssa Itä-Karjalan kysymyksen vuoksi, kun Suomen puolelta sinne matkusti kiihottajia, Suomen armeijan upseereita ja sotilaita nostattamaan kansaa bolševikkeja vastaan. Suomen puuttuminen Itä-Karjalan kysymykseen, jonka toinen osapuoli katsoi tulleen ratkaistuksi Tarton rauhassa, oli vaarallisena painolastina muutenkin monien epäluulojen ylikuormittamissa suomalais-venäläisissä suhteissa.[12]

Suomi selviytyi vuonna 1921 rajanloukkauksista noottien vaihdolla. Mutta Suomi vei Itä-Karjalan kysymyksen syksyllä 1921 Kansainliittoon, jota Neuvosto-Venäjä piti vihollisenaan ja loukkaantui pahoin Suomen toimenpiteestä.

Pahin jännitys oli maittemme välisissä suhteissa kuitenkin ohitettu, kun AKS perustettiin talvella 1922. Järjestö lähti liikkeelle kolmen ylioppilaan aloitteesta. Pohjalainen Elias Simelius (Simojoki) ja karjalaiset ylioppilaat Reino Vähäkallio sekä Erkki Räikkönen saapuivat helmikuussa 1922 Helsinkiin opintojaan jatkamaan. He kokoontuivat 22.2.1922 Karjalaisessa Osakunnassa ja tätä kokoontumista pidetään seuran perustavana kokouksena.

Itä-Karjalan sotatoimien alkaminen marraskuussa 1921 tuli heimoaatetta harrastaville ylioppilaille yllätyksenä, minkä vuoksi sotatoimiin ei osallistunut kuin pieni määrä suomalaisia ylioppilaita. Lisäksi opiskelijoiden keskuudessa vallitsi sotaväsymys, vapaussodan ja sen jälkikauden synnyttämä henkinen lamaannus. Mutta niissä ylioppilaspiireissä, jotka olivat olleet mukana vapaussodassa ja aikaisemmissa heimosodissa, arvosteltiin ankarasti Suomen hallituksen Itä-Karjalan politiikkaa ja Tarton rauhaa. Katsottiin, että hallituksen epämääräinen kanta oli aiheuttanut Aunuksen retken onnettoman päätöksen. Vaikka Tarton rauhan asiakirjoihin perustuvia tosiasioita ei vielä syvemmin ymmärrettykään, tajuttiin

kuitenkin tämän rauhanteon nöyryyttävä ja Suomelle epäedullinen luonne.

Rajan takaa palaavien mielialaa katkeroittivat ne valvontatoimenpiteet, joihin viranomaisemme sisäasiainministerin (Ritavuori) määräyksestä ryhtyivät. Taistelujen aikana ei virallisen Suomen apua kuulunut ja nyt häviön jälkeen ryhdyttiin palaavia joukkoja ensi töiksi riisumaan aseista. »Epäiltäviä» saatettiin pitää pitkiäkin aikoja pidätettyinä ennen kuin he saivat jatkaa matkaansa.

Suomen pääkaupungissa kuunneltiin melko välinpitämättöminä rajan takaa saapuvia suruviestejä. Mutta ne nuoret »akateemikot», jotka palasivat »kuolevan laulun mailta», konekiväärien rätinästä, veren ja lumen keskeltä, ajattelivat ja tunsivat toisin. He tunsivat välttämättömäksi toimia vieläkin Karjalan puolesta. Ja niin syntyi AKS.

Seuran toiminta keskittyi aluksi Itä-Karjalasta Suomeen siirtyneiden pakolaisten välittömään tukemiseen. Heille varattiin asuntoja ja työpaikkoja, järjestettiin heidän koulutustaan ja hoidettiin muita käytännön kysymyksiä. Mutta varsin pian toiminta sai myös poliittisia päämääriä. Jo maaliskuussa 1922 seura lähetti Itä-Karjalasta siirtyneille aktivisteille kirjeen, jossa sanotaan mm. näin:

> »Me allekirjoittaneet Akateemisen Karjala-Seuran jäsenet kuulumme niihin lujauskoisiin, jotka ovat varmasti vakuuttuneita siitä, että Karjalalle koittaa vielä valoisampi tulevaisuus, koittaa vapaus. Karjalan asia ei ole vielä lopussa. Karjala kulkee vapautensa päivää kohden, vaikka sen täytyisi vielä raskaat uhrit antaa, suuret kärsimykset kärsiä ja vaikka tuo päivä toivottoman kaukaiselta näyttäisikin . . . Ryhtykäämme kehittämään Karjalan omista nuorista miehistä sellaisilla henkisillä edellytyksillä varustettu kantajoukko, että se on valmis ja kykenevä toimimaan silloin, kun Karjalan vapauden puolesta taistellaan.»

Tällainen kannanotto oli täysin sen hengen vastaista, mistä Tartossa oli rauhaa tehtäessä sovittu Neuvosto-Venäjän kanssa. Naapurimme oli vuonna 1921 lähettänyt jyrkkäsävyisiä nootteja sen vuoksi, että suomalaiset – kuten venäläiset epäilivät – Saksan kehotuksesta tekivät kiihotustyötä Itä-Karjalassa. Kun kansannousua siellä pidettiin spontaanina, ei Ståhlbergkaan sitä uskonut, vielä

vähemmän tietysti venäläiset. Vaikka vuoden 1922 alussa oli Suomen ja Venäjän välillä sovittu, että rajan yli ulottuva kiihotustyö lopetetaan, juuri perustettu AKS otti sen jatkamisen keskeiseksi tavoitteekseen.

Tästä Hyvämäen artikkelista ilmenee riittävän selvästi AKS:n poliittinen pääsuunta, voimakas neuvostovastaisuus, joka ei antanut mitään arvoa Ståhlbergin ja hänen johtamansa keskusta- ja vasemmistosuuntauksen ajamalle viralliselle ulkopolitiikalle.[13] Tämä luonnollisesti havaittiin alusta lähtien naapurimaassamme. AKS ei ollut mikään tavallinen ylioppilaiden vapaa yhteenliittymä, se oli tiukan sotilaallisesti järjestäytynyt iskujoukko. Talvisotaan tultaessa kolmisentuhatta akateemista kansalaista oli sen päämäärät omaksunut, naisia ja miehiä oli koulutettu, järjestö sai jo 1920-luvulla enemmistön Helsingin yliopiston ylioppilaskunnassa, joka oli maan suurin ja vaikutusvaltaisin. Seuraavan vuosikymmenen alkupuolella se oli levittäytynyt oppikouluihin, myös sotilasoppilaitoksiin, niin reserviupseerikouluun kuin kadettikouluunkin. Kun järjestö asettui läheiseen yhteistyöhön lapuanliikkeen ja sittemmin Isänmaallisen Kansanliikkeen kanssa ja antoi tukensa Mäntsälän kapinalle, hallitus kielsi vuonna 1934 upseereita kuulumasta tähän järjestöön.

Kukaan ei voi kieltää, etteikö seura tehnyt aktiivista maanpuolustustyötä jäsenistönsä keskuudessa ja tämän työn vaikutus ulottui paljon laajemmalle kuin akateemisiin piireihin. Mutta kaikkea seuran kasvatus- ja valistustyötä leimasi usko Itä-Karjalan vapauttamisen mahdollisuuteen, Suur-Suomen luomiseen ja vihan lietsomiseen paitsi venäläisiä, ryssiä, myös kaikkea slaavilaista vaikutusta vastaan. Ryssänvihan nimissä vannottiin valoja ja sitä varten seuran piirissä toimi erityinen »vihan veljien» salainen veljeskunta, jonka jäsenet vannoivat normaalin jäsenvalan lisäksi valan, jossa elämänsä loppuun saakka vakuuttivat rakastavansa Suomea ja vihaavansa ryssiä.

Matti Klinge on laajasti käsitellyt tätä ongelmaa ja todennut, että vihan lietsominen itää vastaan oli seuran ohjelmassa sen perustamisesta lähtien, ja sen ehkä voimakkain edustaja oli Elias Simojoki.[14] Vihan veljet -veljeskunnan julistukset olivat harkitsemattomia, jopa käsittämättömiä. Klinge katsoo, ettei tämä vihan kylvö itää vastaan saanut varsinaisen kansan keskuudessa laajempaa kannatusta, mutta myöntää, että tämäkin oli eräs tekijä lisäämään idässä epäluuloja Suomen pyrkimyksiä kohtaan.

R.G. Kallia kirjoitti seuran 15-vuotisjuhlakirjassa:[15]

> »Kaiken yläpuolelle kohoaa täten valmistautuminen puolustamaan isien maata slaavien tuhotulvaa vastaan ja että se taistelu voi päättyä vain siten, että bolshevismi vihdoin saa pahan palkan pahoista töistään. Tämä on tapahtuma, jota odotamme ja se on omiaan antamaan yhä suurempaa pontta valmistautumistyölle.»

Näin ollen Kallia korostaa, että maanpuolustusta tarvitaan ennen muuta ulkoista uhkaa vastaan. Mutta AKS taisteli myös »sisäisellä rintamalla» missä suurin uhka oli »puoluevalta», luokkapuolueparlamentarismi, joka oli tuhottava. Vasta sen jälkeen kun näin olisi tapahtunut, oli mahdollista toteuttaa yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus.

Seuran jäsenet puhuivat Tarton rauhan jälkeen yleensä hyvin halveksivasti Ståhlberg-Plootuvuoresta ja häpeärauhasta. Heidän kiihotustyönsä oli osaltaan syynä siihen, että Itä-Karjalan lopullisen menettämisen jälkeen sisäministeri Ritavuori murhattiin talvella 1922. Se onkin toistaiseksi ainoa ministerinmurha yli 70 vuotta kestäneen itsenäisyytemme aikana.

Karjalan tulevalle vapaudelle oli mitä tärkeintä, korosti AKS, että Suomessa olleet heimopakolaiset ja Suomen kansa tuntisivat, että heitä yhdistävät sekä veren siteet että yhteisen *perivihollisen, ryssän* taholta uhkaava vaara. »Hehkuva ryssänviha» oli seuran johdon ja jäsenten mielessä tunne, jonka olemassaolo vasta pystyi takaamaan lujan puolustustahdon ja oikean kansallistunnon. »Isänmaanrakkaus ja ryssänviha ovat saman mitalin kaksi eli puolta.» Tätä vihaa oli tietoisesti pidettävä yllä ja uusia jäseniä siihen kasvatettava, sen seuraukset oli ulotettava kaikkeen julkisessa elämässä ilmenevään ryssäläisyyteen. Näin kirjoittaa seuran johtava historioitsija, myöhemmin Helsingin yliopiston apulaisprofessori Lauri Hyvämäki vuonna 1937 AKS:n 15-vuotishistoriassa.[16]

Vähitellen seuran toiminnassa ajatus Karjalan vapauttamisesta laajeni ajatukseksi Suur-Suomesta, johon kuuluisi myös vapaa Inkeri. Tällä ei käsitetty vain maantieteellisesti suurta Suomea vaan erityisesti juuri sisäisesti suurta Suomea.

AKS:n arvostelu Ståhlbergia ja Tarton rauhaa vastaan jatkui aina talvisotaan saakka. Arvostelun pohjaksi ei kuitenkaan pystytty esittämään mitään todellisia syitä. Puhuttiin vuosina 1918–20 val-

linneen edullisen tilanteen käyttämättä jättämisestä. Siinä yhteydessä vedottiin Stolbovan rauhaa edeltäneeseen aikaan, jolloin Kustaa II Aadolf jätti ottamatta Itä-Karjalan Äänisjärvestä Vienanmereen ja käänsi Ruotsin mielenkiinnon etelään.[17]

Suomella olisi ollut AKS:n mielestä vapaussodan yhteydessä tilaisuus Suomen ulkopoliittisen tradition toteuttamiseen, ja sellaista tilaisuutta ei enää ehkä koskaan tarjoutuisi. Itä-Karjalan ja Inkerin liittäminen Suomeen olisi antanut maallemme sen jo kauan aikaisemmin tavoittelemat luonnolliset rajat ja kansamme vapaudelle sen parhaimman takeen. Luonnollinen itäraja olisi asettanut maamme sotilaallisessa suhteessa täysin toisenlaiseen asemaan kuin nykyinen suunnattoman pitkä itärajamme. Tämän tavoitteen saavuttaminen oli sotilaallinen välttämättömyys. Suomen nykyisen valtion vapauttaminen olisi muodostunut koko Suomen heimon vapaussodaksi. Samoin noiden maantieteellisesti maahamme kuuluvien alueiden vapauttamisen tietä maastamme olisi luotu sellainen taloudellinen kokonaisuus, että luonnonrikkaudet olisi voitu tehokkaasti käyttää koko suomalaisen kansan hyödyksi. Suomi olisi silloin muodostanut maantieteellisen, kansallisen ja taloudellisen kokonaisuuden, jotka ominaisuudet ovat itsenäisen valtion tulevaisuuden tärkeimpiä edellytyksiä. AKS syytti laiminlyönneistä Ståhlbergia ja hallitusta.

Mutta ulkopolitiikkamme silloinen johto ei ollut kyllin kaukonäköinen käyttääkseen niitä lukuisia tilaisuuksia, joita varsinkin vapaussodan jälkeen ja englantilaisten vetäydyttyä pois Karjalasta tarjoutui Karjalan kysymyksen suotuisaksi ratkaisemiseksi. Se ei aktiivisesti ottanut aloitetta käsiinsä, päinvastoin se asetti esteitä Karjalassa taistelevien suomalaisten vapaaehtoisten ja vapautensa puolesta taistelemaan nousseitten karjalaisten aktivistien toiminnalle. Maassamme vallinnut liberalistinen henki vaikutti siihen, että korkeimmat viranomaisemme löivät hetken pienten etujen tähden laimin kansan tulevaisuudesta huolehtimisen. He olivat yhtä lyhytnäköisiä kuin useat aikaisemmat Ruotsin hallitsijat olivat idän politiikassaan olleet. He olivat yhtä kylmiä kansallisille päämäärillemme ja heimolaistemme kärsimyksille rajan takana kuin ruotsalaiset vallanpitäjät aikoinaan. Silloiset poliitikkomme eivät olleet oppineet mitään historiamme opetuksista, vaan tyytyivät siihen luonnottomaan rajaan, joka jakaa maantieteellisen, kansallisen ja taloudellisen kokonaisuuden muodostaman Suur-Suomen kahtia ja suo vihollisellemme mitä suotuisimmat hyökkäysmah-

dollisuudet maatamme vastaan. Tarton rauha esivaiheineen muodostaa siten erään historiamme pimeimpiä lukuja, totesi AKS:n ulkopolitiikan asiantuntija Niilo Elo Ståhlbergia arvostellessaan.[18]

Tämän tavoitteiden asettelun ja arvostelun jälkeen Elo ei pysty kuitenkaan esittämään mitään keinoa, millä Suomi olisi voinut Tarton rauhassa saada Itä-Karjalan tai osia siitä. Hän ei voi keinoja esittää, koska niitä ei ollut 1918–20 eikä myöhemmin. Ei myöskään pienellä Ruotsilla 1600-luvulla enempää kuin Suomellakaan vapaussodan jälkeen tai nimenomaan vuosina 1941–44, ollut fyysisiä edellytyksiä pitää jatkuvasti hallussaan Venäjä-Neuvostoliitolle kuuluneita strategisesti sille tärkeitä alueita. Suomi ja Ruotsi ovat siihen liian pieniä.

Elon artikkeli on kirjoitettu vuonna 1937. Aina talvisotaan saakka ja sen jälkeen syksyyn 1944 AKS teki propagandaa Itä-Karjalasta ja Suur-Suomesta. Seura täytti kaksikymmentä vuotta helmikuussa 1942. Suomalaiset joukot olivat miehittäneet edellisenä syksynä Aunuksen ja Petroskoin, ja AKS vietti silloin suurta juhlaansa Äänislinnassa, jonka nimen suomalaiset olivat Petroskoille antaneet.

Seuran vuosijuhlaa vietettiin voitonhuuman hengessä. Seuran päällikkö reservivänrikki Vilho Helanen esitti katsauksen Itä-Karjalan tilasta toteamalla, että suomalaisten joukkojen tultua syksyllä 1941 Itä-Karjalaan he tapasivat kansan alennustilassa: »Harmaita autioituneita kyliä, huonosti hoidettuja tai kesannoksi jätettyjä peltoja, väestöä, jonka keskuudesta asekuntoiset miehet ovat kokonaan poissa ja suurin osa nuorista naisistakin, bolshevismin kiro-oppiin kasvanutta nuorisoa ja villiintyneitä lapsia.»[19]

Helasen antama kuva oli todella masentava ja hän kysyikin sen annettuaan: Onko turhaa tämän rappioituneen maan ja raiskatun kansan puolesta verta vuodattaa? Oikea vastaus olisi luonnollisesti ollut: Olemme erehtyneet, turhaan tänne tulimme. Mutta Helanen ei tätä myönnä, hän syyttää Suomea Itä-Karjalan tappiosta. »Itä-Karjalan kansa nousi kaksi vuosikymmentä sitten ja pyysi vapautuakseen apua Suomesta, jonka vallassa olisi ollut antaa apua niin paljon, että taistelu olisi voitettu. Suomi ei antanut apua, sisäiset puoluetaistelut olivat sille silloin tärkeämmät kuin veljien pelastaminen ja oman turvallisuuden lujittaminen. »Me, juuri me», hän toistaa puheensa lopussa, »olemme syyllisiä, Itä-Karjala on syntiemme sovituspaikka.»[20]

Täysin käsittämätöntä julistelua, vaikka ottaisikin huomioon,

että se on esitetty kun voitonhuuma ja luottamus saksalaisiin aseisiin vielä sekoittivat ajatuksia. Kyllähän jokaisen AKS:n edustajan, joka tuli syksyllä 1941 Itä-Karjalaan, piti oivaltaa ettei meillä ollut sinne asiaa eikä mitään mahdollisuuksia kasvattaa kansaa uusiin oppeihin. Tulimme aseellisina valloittajina ja tulimme liian myöhään. Yritimme riistää suurvallalta alueita, joita se piti strategisesti erittäin tärkeinä. Sodan jatkuttua jo riittävän pitkään jokaisen olisi pitänyt tajuta, että tilaisuus Neuvostoliiton lyömiseen oli menetetty. Mitä pitemmälle sota jatkuisi, sitä nopeammin tasapaino kääntyisi Neuvostoliiton hyväksi ja Saksan vahingoksi.

Helasen heittoa siitä, että Itä-Karjalan rappio olisi ollut Suomen syytä, on pidettävä lähinnä halpana propagandatemppuna. Suomen resurssit huomioon ottaen suomalaisten rajanloukkaukset vuosina 1918–22 samoin kuin vanhan rajan ylitys kesällä 1941 olivat suuria virheratkaisuja kummallakin kerralla. Ne saattoivat maan itsenäisyyden suureen vaaraan ja saamme olla tyytyväisiä, että kummallakin kerralla Luoja meidät pelasti.

AKS viettämässä suurta juhlaansa Itä-Karjalan pääkaupungissa suomalaisten joukkojen valtaamassa Äänislinnassa! Se oli tämän järjestön suuri tähtihetki. Jatkosota oli kestänyt jo kesäkuusta 1941 helmikuuhun 1942, mutta mielialat olivat yhä korkealla ja usko Suur-Suomeen luja. Saksan kesähyökkäys oli juuttunut ensin liejuun ja sitten pakkaseen Moskovan edustalla syksyllä 1941, ja muitakaan päätavoitteita ei ollut saavutettu. Mutta talvella 1942 uskottiin lujasti, että uusi kesähyökkäys korjaa kaiken, vaikka asiantuntijoille alkoi jo silloin olla selvää, että Saksa häviäisi toisen maailmansodan – kuten se oli hävinnyt ensimmäisenkin.

V.A. Koskenniemi oli innostunut tuosta suuresta AKS:n juhlatilaisuudesta ja antoi *Valvoja – Ajassa* siitä suorastaan haltioituneen lausunnon.[21] Juhlan ympärillä »humisi kahden vuosikymmenen suomalaisen ylioppilasidealismin kauneinta, luovaa historiaa». Runoilijaprofessorilla eivät tahtoneet sanat riittää kuvaamaan juhlan tunnelmaa: »Epäilystä ei voi olla siitä, että tämän maan parhain nuoriso ei ole usein voinut viettää siihen verrattavaa sadonkorjuujuhlaa.» Ojentaessaan juhlivalle järjestölle laakeriseppeleen Koskenniemi pahoittelee sitä, että seppeleeseen on tarttunut myös veren, nuoren veren punaista väriä. Mutta sitä seppelettä ympäröi myös katoamattoman kunnian hohde. Nuori usko, nuori toivo ja nuori rakkaus ovat saaneet palkintonsa.

Toinenkin professori, aitosuomalainen V.A. Heiskanen, joka

oli ollut 1930-luvun alussa Maalaisliiton kansanedustajana, eikä ollut Koskenniemen aateveli poliittisesti, puhkesi ylistykseen *Suomalaisessa Suomessa* onnitellessaan juhlivaa seuraa. Hän oli rohkaistunut siitä, että seuran marssin sanat »Vienanlahdesta Laatokkaan, me piirrämme miekalla rajan» on nyt toteutunut, se raja on piirretty! Muut eivät siihen uskoneet, mutta AKS:n nuoret uskoivat ja haave toteutui. Hän vertasi AKS:aa jääkäriliikkeeseen: Jääkärien usko toi Suomelle itsenäisyyden, AKS:n nuorison usko tekee Suomesta Suur-Suomen.[22]

AKS:n enemmistöasemaa ei ylioppilaspolitiikassa 1920-luvun lopulta aina talvisotaan saakka mikään mahti voinut järkyttää. Mäntsälän kapinan jälkeen siitä erosi noin satakunta johtavaa älykköä – mm. Urho Kekkonen, Lauri Puntila, Martti Haavio, V.J. Sukselainen, Yrjö Kilpeläinen, Kustaa Vilkuna – mikä oli seuralle raskas henkisten voimien menetys – vaikka Koskenniemi edellä mainitussa tervehdyksessään vähättelee sen merkitystä.

Eronneiden ympärille syntyi erinimisiä oppositioryhmittymiä, joita olivat mm. Kärki-Seura ja Suomalaiskansanvaltaiset ylioppilaat. Niihin kokoontui ylioppilaita kaikista porvarillisista ryhmistä – Edistyspuolueesta, Maalaisliitosta ja joitakin myös Kokoomuksesta. Me maalaisliittolaiset perustimme vuonna 1937 oman yhdistyksemme Maalaisliittolaiset ylioppilaat ry:n ja osallistuimme sen asettamilla listoilla vaaleihin porvarillisen opposition vaaliliitossa. Kun olin itse vuodesta 1936 lähtien aktiivisesti mukana Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan politiikassa ja tulin valituksi edustajistoon sekä hallitukseenkin, on myönnettävä, että opposition kannatus jäi pieneksi. Meillä oli esimerkiksi vuosina 1936–37 hallituksen 20 paikasta vain neljä ja ruotsalaisilla suunnilleen saman verran. AKS:lla, joka vaaleissa esiintyi osakuntien listoilla, oli yksin enemmistö.

Näinä vuosina havaitsin, että AKS osasi käyttää enemmistöään määrätietoisesti ja eräissä vaiheissa diktatorisesti. Jos me opposition edustajat esitimme hallituksen kokouksessa ylioppilaskuntaa ja sen jäseniä koskevia parannusehdotuksia, niitä ei yleensä kuunneltu. Mutta jos seuraavassa kokouksessa enemmistön edustaja teki saman tai samansisältöisen ehdotuksen, se hyväksyttiin.

Suurimmat kiistat kuitenkin käytiin maan politiikasta, joka ei välittömästi kuulunut ylioppilaskunnan hallituksen toimivaltaan. Maan hallitus, talvella 1937 muodostettu punamultahallitus, oli epäluotettava ja varsinkin entinen AKS:n jäsen, nyt sisäministerik-

si nostettu luopio Urho Kekkonen oli petturi. Hän oli »kääntänyt takkia» ja se oli suurimpia rikoksia, mitä suomalainen poliitikko voi tehdä. Hyökkäykset Kekkosta vastaan kiihtyivät kun hän yritti lakkauttaa IKL:n. Vastenmielisyys ja viha parjattua poliitikkoa kohtaan ilmeni kautta koko ylioppilasrintaman. Hänestä keksittiin pilkkalauluja, hänestä tehtiin ennen sotaa ja myös sen jälkeen sketsejä, revyitä ja muita teatteriesityksiä, joissa yritettiin kuvata minkälaisia pelureita poliitikot ovat, miten heihin ei rehellinen ihminen voi luottaa.

Tämä 1930-luvulla Kekkosen AKS:aan jääneiden entisten aatetovereiden lietsoma ja ylläpitämä Kekkosviha vaikutti osaltaan siihen, että Kekkonen jätettiin pois Risto Rytin 1.12.1939 muodostamasta hallituksesta. Kun hän syksyllä 1943 tarkisti ulkopoliittista kurssiaan Neuvostoliittoon nähden ja syksyllä 1944 Paasikiven tukijana ja läheisenä työtoverina korosti ulkopoliittisen linjan muuttamisen välttämättömyyttä, muutaman vuoden latenttina ollut kekkosviha puhkesi uudestaan.

Toimin vuosina 1952–53 pääministerin sihteerinä ja kävin läpi Kekkosen päivittäin saaman postin. En milloinkaan ole nähnyt ja lukenut niin raakoja uhkauskirjeitä, loukkaavia lausuntoja ja kiihkeitä purkauksia, joita silloiselle pääministerille lähetettiin. Suomen kansa on itsenäistä ja itsepäistä. Edes hävitty sota ei vielä silloin ollut avannut kaikkien silmiä näkemään, missä maa oli. Kekkosta syytettiin kaikesta, mikä oli epämiellyttävää, vaikeaa ja hankalaa. Edwin Linkomies oli sodan jälkeen realisti sanoessaan: »Minun entinen puolueeni syyttää tappiostamme Kekkosta, Kekkonenhan yrittää korjata niitä vahinkoja, joita sota aiheutti.» Tämän käsittivät Kekkosen parjaajat vasta paljon myöhemmin. AKS:n vaikutus kesti vielä pitkään hävityn sodan jälkeen, mutta sen arvostelu ei enää voinut perustua siihen, että Suomi olisi ollut tappioon syypää, niin kuin väitettiin Tarton rauhan jälkeen 1920- ja 1930-luvuilla.

Vastenmielisyys Kekkosta kohtaan jatkui aina 1960-luvun puoliväliin saakka, jolloin niin sosiaalidemokraattien kuin Kokoomuksenkin oli pakko tunnustaa Kekkosen olleen vuodesta 1943 lähtien oikeassa. Siitä lähtien Kekkosen nimi alkio kirkastua kansamme keskuudessa – ehkä entiset AKS:n jäsenetkin jo silloin myönsivät hiljaisessa mielessään, että heidän uhonsa Kekkosta vastaan oli perustunut vääriin argumentteihin.

AKS:n vastenmielisyys ei kohdistunut vain itäiseen suuntaan, se

alkoi 1930-luvun lopulla – Hitlerin vallan kasvaessa Saksassa – panna poikki suhteita myös länteen. Ensin lopetettiin kanssakäyminen Ruotsin kanssa, sitten minunkin ollessani mukana ylioppilaskunnan edustajistossa pantiin suhteet poikki myös Englantiin ja muihin anglosaksisiin maihin. Kun ratkaisun tästä tehneessä edustajiston kokouksessa Raoul Palmgren, joka oli läsnä Mauri Ryömän varamiehenä, ja minä puheenvuoroissamme vastustimme suhteiden katkaisemista länteen, saimme osaksemme ylimielistä hymyilyä, jopa naurua.

Saksa oli silloin se ainoa maa, johon suomalaisten ylioppilaiden kannatti pitää yhteyksiä. Suhteiden käytännöllinen hoito oli Suomen ylioppilaskuntien liiton tehtävä, jonka johto oli luonnollisesti myös tiukasti AKS:n käsissä. Se piti lämpimiä yhteyksiä Itä-Preussiin Königsbergin yliopistoon. Neuvostoliittoon ei haluttu pitää mitään yhteyksiä. Minulla ei ole tietoa, tapasivatko Suomen ja Neuvostoliiton ylioppilaat toisiaan edes missään kansainvälisissä konferensseissa, Suomen taholta ei ainakaan tehty aloitteita. Jos me opposition edustajat olisimme sellaista pyhyyden loukkausta yrittäneet, kukaan ei tiedä, mitä olisi seurannut. Sodan jälkeen saatiin yllättäen tietää, että eräät Königsbergin ylioppilasjohtajista, joiden kanssa suomalaiset olivat yhteistyössä ennen sotia, olivat sodan aikana toimineet keskitysleirien johtotehtävissä. Tieto vaikutti uskomattomalta.

Me viipurilaiset ylioppilaat emme esiintyneet 1930-luvun ylioppilaspolitiikassa läheskään yhtä jyrkkinä kuin esimerkiksi pohjalaiset ja hämäläiset. Meidän edustajiamme ei myöskään ollut korkeilla johtopaikoilla enempää AKS:ssa kuin ylioppilaspolitiikassakaan. Jo RUK:ssa totesin 1932–33, että meitä Kymijoen itäpuolelta tulleita katsottiin hiukan »nenänvartta» pitkin, meidän isänmaallisuuttamme epäiltiin, vaikka vapaussodan ensimmäiset laukaukset oli ammuttu Viipurin seudulla, missä ns. Venäjänsaaren miehet olivat rohkeina aloitteentekijöinä ja sota oli päättynyt vasta silloin, kun Inon patterit olivat vaienneet. Karjalaisten osuutta ei kukaan voinut vähätellä.

Kouluaikana olin saanut ensimmäisen kosketuksen oikeistolaisiin piireihin, kun Lapuan yhteiskoulun toverikunta kehotti meitä viipurilaisia koululaisia yhtymään Mäntsälän miehiin keväällä 1932. Olin silloin koulun toverikunnan puheenjohtaja ja vastasimme, ettemme lähde kapinoitsijoita tukemaan. Kun lapualaiset olivat sitä mieltä, että oli kysymys vapaussodan viemisestä loppuun

ja vetosivat pohjalaisten ja karjalaisten aseveljeyteen vuodelta 1918, me vastasimme, että vapaussota oli päättynyt jo kauan sitten eikä Karjala enempää kuin sen nuoriso lähde rettelöimään laillista hallitusta vastaan. Saimme jonkin ajan kuluttua kiukkuisen vastauksen, jossa vihjattiin aika rumasti, että tuntuu siltä että ryssän haju on jo tarttunut viipurilaisiin koulupoikiinkin.

En koskaan voinut innostua AKS:n suuriin puheisiin ja harkitsemattomiin tempauksiin itäistä naapuria vastaan. Kannatin, kuten me kaikki opposition edustajat kannatimme, AKS:n toimintaa maanpuolustushengen vahvistamiseksi ja puolustusvalmiuden parantamiseksi. Osallistuin kesällä 1939 Kannaksen linnoitustöihin elokuun alussa viikon aikana Oinolassa, Muolaassa. Se oli kaikki aivan hyvää ja tärkeätä työtä, mutta en voinut silloinkaan hyväksyä sitä uhoa ja meteliä, jota AKS:n määräämät ryhmän johtajat ja muut innokkaat pitivät »ryssää vastaan». Lauantaina iltapäivällä viikon urakan päätyttyä mentiin kuorma-auton lavalla Rajajoelle ja sen rautatiesillalle saakka. Siellä eräät innokkaat vannoivat valojaan ja heristelivät nyrkkejään itään päin. Meno- ja tulomatkalla laulettiin vertatihkuvia lauluja. Se oli tyhmää menettelyä, ja tavalliset kannakselaiset tätä seuratessaan pudistelivat päätään: eikö vähempikin riittäisi?

Minua kiusasi AKS:n politiikassa myös se, että he Karjalasta puhuessaan tarkoittivat rajan takaista Karjalaa. Meidän Karjalastamme, Karjalan kannaksesta ja Laatokan Karjalasta he puhuivat hyvin harvoin. Heidän puheensa ja esiintymisensä antoi koko maailmalle väärän kuvan Karjalasta. Itse olin neljänä kesänä, 1936, 1937, 1938 ja 1939 tutkimassa Karjalan kannaksen taloustilannetta, jolloin sain tutustua Karjalan kannaksen kuntien kysymyksiin ja erityisesti niihin vaikeuksiin, joita rajan sulkeutuminen vuonna 1918 ja sitten lopullisesti Tarton rauhassa 1920 oli aiheuttanut monille rajakunnille. Kirjoitin saamieni tietojen perusteella vuosina 1936–39 eräitä tieteellisluontoisia artikkeleita ja sanomalehtikirjoituksia. Perustimme Viipurilaiseen Osakuntaan Kannaskerhon, jonka ohjelmaan kuului Kannaksen taloudellisten ja henkisten ongelmien selvittely, yhteydenpito osakunnan ja kotimaakunnan välillä ja Karjalan kannaksen erityisongelmien julkisuuteen tuominen. Mutta tämä käytännön työ Karjalan ja karjalaisten hyväksi ei yleensä kiinnostanut AKS:n suuria johtajia. He olivat kiinnostuneempia Suomen hallituksen ja eduskunnan väärästä politiikasta, jota oli jatkuvasti arvosteltava ja vastustettava.

Isänmaanrakkaus ja ryssänviha leimasivat yhä AKS:n imagoa.

Ehkä monen mielestä kritiikkini AKS:n työstä ja tavoitteista tuntuu liiankin ankaralta. Miten se oli vetänyt vaikutuspiiriinsä niin suuria ylioppilasjoukkoja ja oikeistohenkisen sivistyneistömme aina Koskenniemeä myöten, jos sen toiminta rakentui epärealistisille perusteille? Asenteeni johtuu paljolti siitä, että jouduin läheltä seuraamaan osakunnassa ja ylioppilaspolitiikassa AKS:n käytännön työtä ja totesin sen perustuvan suurelta osalta taitavasti toistettuihin kuvitelmiin ja toiveisiin, joilla ei ollut pohjaa arkitodellisuudessa.

Seuran esiintymis- ja menettelytavat mm. tasavallan presidentin ja hallituksen osalta olivat usein sopimattomia, jopa loukkaavia. Tästä esimerkkinä kerrottakoon ylioppilaskunnan vuosijuhlasta lokakuun lopussa 1938, johon presidentti Kyösti Kallio oli kutsuttu kunniavieraaksi. Vanhan ylioppilastalon juhlasali oli ääriään myöten täynnä yleisöä, kun tervehdyspuheen pitäjä tohtori Niilo Pesonen kovin sanoin arvosteli hallituksen politiikkaa, jota hän syytti velttoudesta ja puolueitsekkyydstä. Seurasin Kallion ilmeitä; hän tunsi olonsa epämiellyttäväksi, siirteli polveaan toisen päälle ja vaikutti hyvin kiusantuneelta. Kun väliaika tuli, presidentti oli saanut tarpeekseen ja poistui.

Väliajan jälkeen AKS:n puheenjohtaja Vilho Helanen piti juhlapuheen, jossa hän kovin sanoin löylytti hallitusta ja muita päättäjiä. Hän vertasi Suomen päättäjiä 1810-luvun päättäjiin, jotka pyrkivät yhteistyöhön Aleksanteri I:n hallinnon kanssa. Arwidsson oli heitä arvostellut, hän piti yhteistyötä venäläisten kanssa sopimattomana ja vertasi silloisia päättäjiä susiin ja kettuihin. Kun kuulijat käsittivät, että Helanen tarkoitti »susilla ja ketuilla» myös 1930-luvun päättäjiä, presidenttiä, eduskuntaa ja hallitusta, hän sai valtavat suosionosoitukset!

Aleksanteri I:n vetäminen esiin, jotta häneen vedoten voitaisiin pilkata punamultahallitusta ja presidentti Kalliota oli kyllä täysin virheellinen rinnastus. Historia osoittaa, että Aleksanteri I (kuten edellä olen esittänyt) nosti Suomen kansan kansakuntien joukkoon antaessaan maallemme autonomian. Silloin alkanut autonomia toi mukanaan valtavan kehityksen ajan Suomelle. Vasta vuosina 1809–1917 Suomi syntyi valtiona, se sai kaikki tärkeimmät itsenäisen valtion valtioelimet: eduskunnan, oman senaatin, oman rahan, syntyi sanomalehdistö, koululaitos kehittyi ja liikenneyhteydet paranivat. Alettiin rakentaa rautateitä ja avattiin Saimaan

kanava. Lisäksi tsaari liitti Uudenkaupungin rauhassa erotetun Karjalan, Vanhan Suomen, takaisin muun Suomen yhteyteen. Sellainen hallitsija tulee aina säilyttämään arvokkaan sijansa Suomen historiassa, joten väärin oli AKS:n johtajan häneen vetoamalla yrittää halventaa silloista punamultahallitusta.

Juhlan jälkeen me opposition edustajat päivällispöytään siirryttäessä ilmaisimme tyytymättömyytemme siitä, että kutsutaan tasavallan presidentti ylioppilaskunnan juhlaan ja sitten haukutaan hänet sopimattomalla puheella. Eräs teologian ylioppilas – myöhemmin Kokoomuksen kansanedustaja 1940-luvulla – loihe minulle uhoamaan: »Älkääpäs te patkulit leveilkö. Kun Simojoki on presidentti ja Helanen pääministeri, teille patkuleille on varattu oma paikka ja omat tehtävät. Joudutte Heinäsaarille ja tehtävänne on linnun lannan kärrääminen!»

AKS:n tähtihetket päättyivät syksyllä 1942, kun Saksan uusi hyökkäys epäonnistui, Neuvostoliitto pysäytti Stalingradissa Hitlerin joukkojen etenemisen, saarsi Paulusin armeijan ja tuhosi sen vuodenvaihteessa 1942–43. Sodan kulku kääntyi selvästi ja se oli jokaisen nähtävissä. Kysymys oli vain siitä, miten kauan Saksa kestäisi. Se kesti vielä kaksi vuotta, mutta Leningradin motti purettiin jo keväällä 1944, ja Suomen aika tuli irrottautua sodasta. Suurhyökkäys Karjalan kannaksella kesäkuussa 1944 pakotti Mannerheimin vetämään joukot pois Itä-Karjalasta. Mitä merkitystä oli nyt »strategisesti luonnollisella rajalla», josta AKS oli puhunut vapaussodasta lähtien? Eipä juuri mitään, ainakin hyvin vähäinen merkitys. Itä-Karjalasta oli saatava joukkoja mahdollisimman nopeasti täyttämään Karjalan kannaksella sitä murtumaa, jonka neuvostoarmeija oli juhannukseen mennessä iskenyt valtaamalla Viipurin.

Voi hyvin kuvitella AKS:n johtajien tunnelmia kesällä 1944, kun Itä-Karjala oli jätettävä, kun Äänislinna taas muuttui Petroskoiksi ja se valistustyö, jota oli tehty syksystä 1941 hajosi muutamassa päivässä taivaan tuuliin. Jos oli lähtö Repolasta niin vaikeaa 1920, että Sivén ampui itsensä, se oli varmasti 1944 vaikeaa monelle. Mutta nyt oli opittu siinä määrin realismia, ettei tietääkseni kukaan itseään ampunut, mutta suuri määrä suomalaisia kyllä kaatui peräytymisvaiheen aikana, joskin paljon useammat olivat menehtyneet syksyllä 1941, kun Itä-Karjala piti vallata.

Nyt ei voitu syyttää ketään, ei ainakaan Suomen liberaalista hallitusta (kuten Tarton rauhan jälkeen) siitä, ettei olisi yritetty. Nyt

yritettiin, mutta se oli turha yritys, sen onnistumisesta ei alun perinkään ollut mitään varmuutta – ainoa tekijä oli usko Saksan voittoon. Se oli väärä usko ja Suomi joutui siitä kalliisti maksamaan.

Syksy 1944 merkitsi AKS:n Itä-Karjala- ja Suur-Suomi-haaveiden lopullista romahtamista. Samalla AKS:n johtajat menettivät uskonsa yli kahden vuosikymmenen aikana heitä innostaneisiin aatteisiin, jotka eivät sopineet siihen voiman ja väkivallan Eurooppaan, mihin myös AKS:n kannattajien oli pakko herätä syksyllä 1944. Monet innokkaista aatteen kannattajista olivat uppoutuneet niin syvälle ja niin tiukasti tämän aatteen juoksuhautoihin, etteivät pystyneet sieltä koskaan nousemaan. Suuri osa AKS:n kasvattamista Suomen johtajista toipui ajan mukana siinä määrin, että he liittyivät aikaisemmin inhoamaansa puoluepolitiikkaan rakentamaan yhdessä tavallisten suomalaisten kanssa sodan köyhdyttämää ja silvottua Suomea.

Epärealistinen, mutta sitkeä kuvitelma Suur-Suomesta

Tänään ei meillä varmaankaan ole moniakaan kansalaisia, jotka kuvittelisivat, että Suomella olisi mahdollisuuksia vaatia Neuvostoliitolta alueita, jotka eivät milloinkaan ole meille kuuluneet. Syksyn 1944 jälkeen ei Itä-Karjalan kysymyksestä ole juuri julkisuudessa puhuttukaan. Miten sitten oli mahdollista, että vuosina 1918–20 ja sen jälkeen ajatus Suur-Suomesta innosti kokonaisia nuorisopolvia, nimenomaan suomalaisia ylioppilaita? Kun itse olen jatkuvasti korostanut, että ajatus Suur-Suomesta ja Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen on kerta kaikkiaan epärealistinen ajatus, se ei merkitse sitä, etteikö Suur-Suomen puoltajilla olisi ollut myös sellaisia argumentteja, joita voi pitää oikeina.

Viime vuosisadalla kysymys Suomen sukuisten kansojen asemasta ja kohtaloista oli yleisen keskustelun kohteena. Euroopassa varsinkin vuoden 1848 vallankumous toi esille kansallisuuskysymykset hyvin voimakkaasti. Kansallisuusvaltioiden muodostaminen asetettiin kautta Euroopan erääksi tavoiteltavaksi päämääräksi. Myös Suomessa heräsi aktiivinen kiinnostus heimokansoihin ja

nimenomaan Karjalaan vanhan *Kalevalan* ilmestyessä vuonna 1835.

Kalevala merkitsi Lauri Viljasen mukaan »kansallisen menneisyyden löytöä yleiseurooppalaisen romantiikan suureen tyyliin». Sivistyneistön oli Ruotsista eron jälkeen vähitellen pakko hakeutua omalle kansalliselle pohjalle, nyt *Kalevala* ja sen rikas kansanrunojen aarteisto tarjosi jotakin omaa, johon maan sivistyneistö saattoi nojautua.

Mielikuvituksen siivittämä ihailu suunnattiin siihen muinaisuuden salaperäisyyttä henkivään maan ääreen, mistä tämä runous oli lähtöisin. Sivistyneistön keskuudessa syntyi silloin innostus Karjalaan, jota pidettiin perisuomalaisen hengen, kaiken aidosti kotoisen sadunomaisena tyyssijana. Karjalaa ei silloin käsitetty vain Suomen puolella rajaa olevana alueena. Arvid Järnefelt toteaa (1900), että Karjala ei silloin ollut rajojen jakamaa, Suomi ylettyi idässä yli Laatokan ja Äänisjärven taa määrättömiin karjalaismetsiin. Tällaisena laajana alueena Karjala alkoi tunkeutua Suomen sivistyneistön tietoisuuteen ja kasvaa kiinni kansalliseen kulttuuripääomaan.

Tästä lähti kehittymään kiinnostus paitsi Karjalaan, koko suomensukuisia kansoja kohtaan. Suomalaiset kansatieteilijät suuntasivat tutkimusmatkojaan yhä kauemmas itään, mistä he löysivät suomalaisia heimoja toisen toisensa jälkeen. Oli aivan kuin luonnollista, että alettiin puhua heimojen sivistyksellisestä vuorovaikutuksesta, mutta rohkeimmat alkoivat nähdä myös valtiollisten muutosten mahdollisuuksia. Ahlquist-Oksanen lauloi tästä tavoitteesta:

Äänisjärvi, Pohjanlahti
Auransannat, Ruijansuu
Siin on suomalainen mahti
jok ei oo kenenkään muun.

Vuosisadan loppupuolella, 1870-luvulla, kiinnostus Karjalaan alkoi nousta uudelleen. Ylioppilaat olivat silloin, kuten aikaisemminkin, aktiivisesti tässä harrastuksessa mukana. Ajatus Suur-Suomesta ei enää ollut kaukana, sillä 1870-luvulla alettiin erityisesti korostaa Itä-Karjalan merkitystä toisten sukukansojen joukossa. Se rajoittui Suomeen ja kun sen luonto kasvistoineen ja eläimistöineen oli sama kuin Suomessa ja kansakin oli samaa kansaa, oli

aivan kuin itsestään selvää, että sen olisi pitänyt myös kuulua samaan valtioon.

Näin tiedemiesten ja taiteilijoiden mielissä syntyneet ajatukset jäivät elämään viime vuosisadalta. Ne nousivat uudelleen esiin vapaussodan jälkeen vuosina 1918–20, ja kun Tarton rauhassa haaveet romahtivat, ajatus Suur-Suomesta – joka ei milloinkaan ollut realistisella pohjalla – nousi uudestaan esille ja valtasi suomalaiset ylioppilaspolvet vuosina 1922–39–41.

Tämä vain osoittaa, miten ihmismieliä valtaava aate saattaa levitä ja saada suurta kannatusta, vaikka sillä loppujen lopuksi ei olisi elämisen mahdollisuuksia. Näin kävi AKS:aa elähdyttävälle aatteelle, joka lähti siitä, että Venäjä-Neuvostoliittoon aina kuulunut laaja maantieteellinen alue olisi pitänyt sodan avulla liittää Suomeen.

Epäluottamus oli molemminpuolinen – seurauksena avoin kriisi

Suomen ja Neuvostoliiton välinen epäluulo ja epäluottamus eivät onneksi vuosina 1920–39 milloinkaan päässeet puhkeamaan avoimeksi kriisiksi. Keijo Korhonen käsittelee teoksessaan *Naapurit vastoin tahtoaan* maiden välisten suhteiden kehitystä vuosina 1920–32 ja on sitä mieltä, että Suomi kyllä suhtautui itäiseen naapuriinsa jatkuvasti epäillen, jopa vihamielisesti, mutta ei missään vaiheessa vienyt asioita avoimeen kriisiin.[23] Kertaakaan ei 1920-luvulla syntynyt tilannetta, jossa olisi nähty asettuisiko Suomi hyökkäävän suurvallan käytettäväksi vai osoittautuisiko Helsingin vakuuttama itsenäinen ulkopolitiikka pitäväksi myös Neuvostoliittoon nähden. Tätähän Stalin epäili, kun hän lokakuussa 1939 ilmoitti Paasikivelle pelkäävänsä, että jokin suurvalta ottaisi Suomen alueelta tukikohdan hyökätäkseen sen kautta Neuvostoliittoa vastaan. Paasikiven vakuutus siitä, ettei Suomi luovuta aluettaan vieraan vallan käyttöön, ei tehnyt mitään vaikutusta Staliniin, kuten edellä on huomautettu.

Tällainen tilanne saattoi jatkua niin kauan kuin Euroopan yleistilanne ei ollut tullut sodan asteelle. Kun sota syttyi, se ei kes-

tänyt, sillä maittemme välillä ei ollut niin paljon luottamusta, että se olisi riittänyt vakuuttamaan suuremman naapurin Suomen vilpittömyydestä. Jos menemme itseemme, on myönnettävä, että luottamusta vähentäviä toimenpiteitä, asenteita, esiintymisiä, puheita ja tekoja oli kyllä riittävästi synnyttämään Stalinissa epäluuloja. Akateemisen Karjala-Seuran aatteellinen ja käytännön ohjelma sekä vuosikausia kestänyt neuvostovastainen esiintyminen oli eräs tekijä epäluulojen ja epäluottamuksen lisäämiseksi.

Moskovan välirauhansopimuksessa 19.9.1944 kiellettiin neuvostovastaisina järjestöinä mm. suojeluskunta- ja lottajärjestöt, ja talvisodan yhteydessä perustetut asevelijärjestöt ja niiden toiminta lopetettiin pian sodan jälkeen. Jos verrataan esimerkiksi asevelijärjestöä, jonka tehtävänä oli aseveliperheiden huoltotoiminta AKS:aan, niillä oli suuri ero. Kukaan ei voi kieltää, etteikö AKS olisi ollut neuvostovastainen järjestö. Asevelijärjestöt käsittivät, että Suomen ulkopolitiikan keskeinen tehtävä oli hyvien suhteiden ylläpitäminen Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Kun Kekkonen yritti lakkauttaa IKL:n vuonna 1938, hän olisi suurin piirtein samoilla perusteilla voinut lakkauttaa myös AKS:n.

Alioikeus kaatoi IKL:n lakkautuspäätöksen – ja samalla tavalla olisi varmaan käynyt, jos sisäministeri Kekkonen – entinen AKS:n jäsen – olisi yrittänyt 1930-luvulla lakkauttaa AKS:n.

Ei suomalaisia voi yksin syyttää siitä, ettei maittemme välille syntynyt vuosina 1918–39 luottamusta, vaan epäluottamus ja epäluulot kasvoivat jatkuvasti. Tukemalla kapinan jälkeen Suomesta Neuvostoliittoon paenneita punaisia, jotka harjoittivat jatkuvasti kiihotusta Suomessa yhteiskuntajärjestelmämme kumoamiseksi, Neuvostoliitto omalta osaltaan ylläpiti Suomessa epäilyä ja pelkoa sen todellisista aikomuksista. Suomen Sosiaalidemokraattinen Puolue oli maan demokraattisista ryhmistä se, joka jo 1920-luvulla korosti idänsuhteitten tärkeyttä. Varsinkin lapuanliikkeen ja sitä seuranneen IKL:n aikana sosiaalidemokraatit ja myös heidän johtajansa Tanner vastustivat voimakkaasti niitä laittomuuksia, joihin äärioikeistolaiset ryhtyivät. Sosiaalidemokraatit olivat myös ainoa puolue, joka äänesti 1930-luvun alussa säädettyjä ns. kommunistilakeja vastaan. Niillä laeilla kommunistit ajettiin pois kaikesta julkisesta toiminnasta, myös eduskunnasta. Mutta Moskovassa tiedettiin, että sosiaalidemokraattien johto oli puolueen oikeistosiiven käsissä, heihin suhtauduttiin pidättyvästi, jopa vihamielisesti. Tämä ilmeni myös syksyn 1939 neuvotteluissa. Kun Väi-

nö Tanner lähetettiin hallituksen edustajana Paasikiven kanssa Moskovaan ja ajateltiin, että Tanner suomalaisten työläisten edustajana otettaisiin suopeasti vastaan, näin ei tapahtunutkaan. Kerrotaan, että kun Tanner neuvotteluissa ensimmäisen kerran tapasi Stalinin ja tervehti häntä tokaisten leikillään venäjäksi: ja menševik – olen menševikki, hän tietämättään loukkasi Stalinia. Menševikit olivat bolševikkien pahimpia vihollisia vuonna 1917 – ja tällä yhdellä sanonnallaan Tanner menetti mahdollisuutensa Stalinin silmissä.

Meillä ei ole varmaa tietoa siitä, miten suuri arvo ja merkitys Kuusisen johtamille Venäjällä vuosina 1918–39 toimineille emigranttikommunisteille annettiin. Stalin arveli sen jälkeen kun neuvottelut Suomen hallituksen kanssa olivat päättyneet ilman tuloksia, että Kuusisen johtama suomalaisperäisten kommunistien hallitus olisi käyttökelpoinen verho Suomea vastaan tehtävälle hyökkäykselle. Tämä hänen käsityksensä oli täysin väärä, suomalaisten tiukka vastarinta ja maailman yleinen mielipide pakottivat hänet jo talvella 1940 luopumaan Kuusisesta. Tänään Moskovassa esitetään avoimesti,[24] että Stalin Ždanovin tukemana aloitti hyökkäyksen Suomea vastaan ja että talvisota on ollut Neuvostoliiton historian aikana ainoa Neuvostoliiton aloittama hyökkäyssota. Hitlerin kanssa elokuussa 1939 tehty sopimus antoi Stalinille tilaisuuden hyökätä. Nyt myös mainittu sopimus Neuvostoliitossa tuomitaan ja se lisätään Stalinin syntilistaan.

Julistauduttuaan itsenäiseksi tasavallaksi Suomi selviytyi erinomaisesti ehkä kaikista muista ongelmistaan, joita 1920–1930-luvuilla nousi esille, mutta suhteet lähimpään naapuriin Neuvostoliittoon olivat jo vuodesta 1918 lähtien ajautuneet väärille raiteille. Suomen poliittiset johtajat vuosina 1917–20 eivät Ståhlbergia ehkä lukuun ottamatta tajunneet, että Venäjä oli suurvalta myös heikkoina vuosinaan. Ei voida kieltää, että Neuvosto-Venäjä oli Suomen itsenäisyyden saavuttamisen aikana ja vielä sen jälkeen usean vuoden ajan yleisessä heikkouden tilassa ja sen oli pakko tehdä myönnytyksiä eri tahoille, myös Suomelle, kuten Tarton rauhakin osoitti. Mutta meidän johtajamme, erityisesti Mannerheim, Svinhufvud ja Paasikivikin arvioivat väärin bolševikkien mahdollisuudet aina 1920-luvun alkuvuosiin saakka.

Vaikka asioita ei päästettykään avoimeen kriisiin, ei ryhdytty mihinkään toimenpiteisiin epäluulojen poistamiseksi ja luottamuksen rakentamiseksi. On hyvin luultavaa, että mainittuja kolmea

Suomen johtajaa kohtaan tunnettiin naapurimaassamme suurta epäluottamusta, vaikka he eivät olleetkaan niitä pahimpia neuvostovastaisia johtajia.

Itsenäisyyden alkuvuosien valtakunnallisista johtajista nousee Ståhlberg huomattavasti merkittävämmäksi kuin miksi häntä on yleensä arvioitu. Hän omaksui ulkopoliittisesti tiukan puolueettomuusasenteen jo syksyllä 1917, hän noudatti sitä levottomina vuosina 1918–20 eikä missään vaiheessa lähtenyt Itä-Karjalan kysymyksessäkään painostuksesta huolimatta seikkailupolitiikan tielle.

Ståhlberg oli vuosina 1918–20 nuoren itsenäisen valtakunnan vaaran vuosina kahdessa tärkeässä asiassa, valtiomuototaistelussa ja suhtautumisessa Neuvosto-Venäjään omaksunut linjan, joka osoittautui oikeaksi ja maan etujen mukaiseksi. Jos hän olisi omaksunut saman kannan kuin Mannerheim, Svinhufvud ja Paasikivi, tilanne olisi muodostunut erittäin vaikeaksi, jopa itsenäisyys olisi joutunut vaaraan. Oikeiston ja sen johtajien kuningasseikkailu oli vakava virhe maan kannalta. Vasta Saksan romahduksen jälkeen ja länsivaltojen ilmoitettua, että luopuminen saksalaisesta kuninkaasta oli itsenäisyyden tunnustamisen ehto, oikeiston oli pakko peräytyä. Ståhlbergin johdonmukainen kanta molemmissa näissä kysymyksissä toi hänelle oikeiston vastustuksen ja vähättelyn, eikä hänen työtään ole riittävästi arvostettu.

Ståhlberg suhtautui presidenttikautensa alusta lähtien kunnioittavasti itäiseen naapurimaahamme ja sen edustajiin ja pyrki kaikin keinoin estämään ne provokatoriset esiintymiset, joihin äärioikeisto erehtyi 1920-luvun alussa.

Kun osittain samat johtajat joutuivat määräävällä tavalla vaikuttamaan siihen kehitykseen, joka päättyi syksyn 1939 kriisiin, tulee mieleen ajatus olisiko tilanne voinut olla toinen, jos Ståhlberg olisi voittanut Svinhufvudin 15.2.1931? Svinhufvudin kielteinen kanta itäiseen naapurimaahan pysyi koko hänen elämänsä ajan järkkymättä muuttumattomana. Mannerheim ja Paasikivi olivat 1930-luvulla toista mieltä kuin vuosina 1918–20, jolloin he ajoivat saksalaissyntyistä kuningasta ja Itä-Karjalan valloittamista. He tajusivat, että silloin heikko Neuvosto-Venäjä oli syksyllä 1939 vahva suurvalta-Neuvostoliitto. Mutta kun maantiede ei ollut vähääkään muuttunut, Suomen oli osattava elää myös supervallan naapurina.

Kun Mannerheim ja Paasikivi joutuivat ratkaiseviin johtoase-

miin Suomen irrottautuessa sodasta 1944–45 ja johtamaan köyhtyneen ja silvotun maan jälleenrakennustyötä, heitä varmaan auttoi se kokemus, jonka he olivat saaneet itsenäisyyden ajan alkuvuosilta. Silloin he molemmat olivat tehneet vakavia virheitä suhtautumisessaan Neuvostoliittoon, Nyt heillä oli lähes ainoina suomalaisina edellytykset johtaa sitä uutta ulkopolitiikkaa, joka perustui vallitsevien tosiasioiden huomioon ottamiseen ja luottamuksen rakentamiseen Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa.

IV Suomen ja Karjalan synkkä syksy 1939

Hitler muuttaa Euroopan kartan

Saksa hävisi ensimmäisen maailmansodan. Länsivallat tahtoivat pitää sen sodan jälkeen mahdollisimman kauan voimattomana ja aseettomana. Tämä synnytti Saksan kansassa tyytymättömyyttä ja katkeruutta. Kun heikkouden tila jatkui 1920-luvulla ns. Weimarin tasavallan aikana, alkoi Adolf Hitler nostattaa kansaa vastarintaan ja saarnata kostoa. Hitlerin kiihotuspuheet saivat voimakasta vastakaikua, vuoden 1933 parlamenttivaaleissa hän sai enemmistön ja presidentti Paul von Hindenburg nimitti hänet liittokansleriksi.

Hitler laajensi ja voimisti perustamaansa puoluetta, Saksan kansallissosialistista työväenpuoluetta, lopetti pian muut puolueet ja alkoi hallita Saksaa diktaattorina. Julkaisemassaan teoksessa *Mein Kampf* hän jo 1920-luvulla hahmotteli valloitusohjelmansa. Tultuaan liittokansleriksi hän alkoi sekä sisä- että ulkopolitiikassa toteuttaa teoksessaan esittämiään tavoitteita. Niitä olivat:

- Itävallan liittäminen Saksaan talvella 1938
- Tšekkoslovakian sudeettialueiden liittäminen Saksaan Münchenin sopimuksen mukaan 1938 syksyllä ja koko maan miehitys 1939
- hyökkäys Puolaan syksyllä 1.9.1939.

Sitä ennen Hitler oli aloittanut Saksan laajamittaisen varustamisen ja oman asetuotannon. Samalla hän poistaakseen työttömyyden toimeenpani harvinaisen suurimittaisia tienrakennus- ja mui-

ta yleisiä töitä. Hitlerin sisäpolitiikka menestyi – hän lopetti muutamassa vuodessa työttömyyden, ja kansan elintaso alkoi nousta. Kun myös ulkopoliittiset aloitteet näyttivät onnistuvan, Saksan kansan suuret joukot alkoivat innostuneina seurata ja kannattaa Hitlerin politiikkaa.

Hitler ravisteli Eurooppaa samaan tapaan kuin Napoleon Ranskan vallankumouksen jälkeen 1800-luvun alussa. Länsivaltojen oli ratkaistava, jatkaisivatko ne peräytymistään Hitlerin edessä, jonka ruokahalu oli pohjaton, vai panisivatko ne lopultakin kovan kovaa vastaan. Jo syksyllä 1938 alkoi kaikille olla selvää, ettei Saksan diktaattoria pysäytettäisi ilman sotaa.

Ensimmäinen maailmansota alkoi Itävallasta, silloisesta Saksan liittolaismaasta, Saksan tuella ja yllytyksellä. Saksa aloitti myös toisen maailmansodan. Kun toisen maailmansodan jälkeen ns. »kylmän sodan» päivinä puhuttiin pelon vallassa siitä, että kolmas maailmansota oli lähellä ja se voisi alkaa milloin tahansa, presidentti Paasikivi oli vakuuttunut siitä, että jos se alkaa, se alkaisi nytkin Saksasta.

Kevääseen 1939 tultaessa Euroopan poliittinen jännitys oli huipussaan, sota lähestyi vääjäämättä. Englanti ja Ranska yrittivät neuvotteluilla Neuvostoliiton kanssa vahvistaa omia asemiaan ja ajaa Hitler kahden rintaman sotaan, kuten tapahtui ensimmäisen maailmansodan aikana.

Stalin tunsi kesällä 1939 näiden neuvottelujen aikana maansa aseman niin vahvaksi, että hänen vaatimuksensa menivät yli sen, mihin länsivallat olivat valmiit. Hän vaati mm. Suomen osalta vapaita käsiä – ja esitti saman vaatimuksen Puolan ja Baltian valtioiden kohdalta. Länsivallat eivät voineet näihin vaatimuksiin suostua. Nyt Hitler näki oman tilaisuutensa tulleen. Hän oli valmis menemään Stalinia vastaan paljon pitemmälle kuin Lontoo ja Pariisi. Varsin nopeasti syntyi elokuussa 1939 Moskovassa Stalinin ja Hitlerin välinen sopimus, jonka ulkoministerit Joachim von Ribbentrop ja V. Molotov allekirjoittivat.

Nyt oli kenttä vapaa Hitlerille toteuttaa alueensa laajentaminen Puolan kustannuksella. Stalin sai osan Puolaa ja vapaat kädet Baltian ja Suomen suunnalla.

Ei tämä sopimus suinkaan ollut mikään rakkaudentunnustus kahden diktaattorin välillä, se oli järkiavioliitto, jossa kumpikin osapuoli yritti olla ovelampi kuin toinen – ja aluksi näytti siltä, että molemmat todella hyötyisivät!

Sopimus vapautti Hitlerin toimimaan Puolassa ja syyskuun alussa hänen joukkonsa ylittivät Puolan rajat. Se oli länsivalloille liikaa, ne eivät enää voineet niellä nöyryytystään ja pettää sitoumuksiaan Puolalle. Hitler oli häikäilemättömyydessään mennyt liian pitkälle ja Englanti sekä Ranska julistivat Hitlerin Saksalle sodan 3.9.1939.

Toinen maailmansota alkoi ja sen aikana kymmeniä miljoonia ihmisiä – sotilaita ja siviilejä – tuhoutui, Eurooppa taas kerran silvottiin ja tuhlattiin kymmenien vuosien resurssit, joita olisi kipeästi tarvittu rauhanomaisiin tarkoituksiin.

Pietari Suuren perintö nousee arvoonsa

Stalin johti kovalla kädellä 1930-luvulla Neuvostoliiton talouden kehittämistä ja armeijan varustamista. Vaikka tsaarien valta oli 1930-luvun puoliväliin saakka ollut »paholaisesta kotoisin», alettiin Pietari Suurta pitää poikkeuksena. Hänestä luotiin suuri isänmaallinen sankarihahmo, joka oli laskenut perustan Venäjän Itämeren-politiikalle. Samalla alkoi propagandasota Suomea vastaan. Niinpä Leningradin kaupunkineuvoston puheenjohtaja arvosteli Suomea syksyllä 1936 pitämässään puheessa siitä, että se varustautui enemmän kuin maan oma turvallisuus vaati asettaakseen Saksan ja Neuvostoliiton välisen selkkauksen sattuessa oman alueensa tai osan siitä, esimerkiksi lentokentät, Saksan käytettäväksi. Hitlerin vallan kasvaminen alkoi herättää pelkoa Neuvostoliitossa. Stalinin syksyllä 1939 esittämät aluevaatimukset Leningradin turvallisuuden takaamiseksi perustuivat siten todelliseen pelkoon. Samalla naapurivaltioiden uhkasta puhuttaessa siihen liitettiin vakuutus, että puna-armeija ehtii kyllä antaa ensimmäisen iskun ja murtaa vihamielisten naapurien vastarinnan.

Suomessa ei tällaisia puheita ja niissä esitettyjä uhkauksia uskottu, luultiin, että naapurimaan asenteet johtuivat väärinkäsityksistä ja Suomea kohtaan tunnetusta liiallisesta epäluulosta.

Neuvostoliitto seurasi tarkoin Suomen sisäpoliittista kehitystä 1930-luvulla. Svinhufvudin aika ja maata hallinnut Kivimäen hal-

litus eivät herättäneet luottamusta Suomen aikeiden vilpittömyyteen. Vaikka IKL:n voima alkoi 1930-luvun puolivälissä nopeasti vähetä, sen toiminta kuitenkin jatkui.

Suomen viimeiset yritykset lisätä luottamusta Moskovassa

Saksalaisantipatioistaan tunnettu Rudolf Holsti tuli Suomen ulkoministeriksi syksyllä 1936. Itäisen naapurimaamme toiveet Suomen linjan muuttumisesta Neuvostoliittoa enemmän ymmärtäväksi lisääntyivät. Holstin vierailu Moskovassa helmikuussa 1937 oli merkkitapaus Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa. Suomen ulkoministeri otettiin protokolläärisesti korkeimmalla tasolla vastaan ja hän tapasi useimmat suuret johtajat – Molotovia, Vorošilovia ja Litvinovia myöten – Stalin ei kuitenkaan suonut Suomen ulkoministerille kunniaa tavata itse suurinta johtajaa.

Vaikka Jakobson hiukan vähättelevästi toteaa, että »Holstin vierailun tulokset jäivät laihoiksi», on mielestäni korostettava, että Holstin aloite oli 1930-luvulla ensimmäinen merkittävä yritys Suomen taholta lisätä luottamusta kahden naapurimaan välillä – joskin se tuli kovin myöhään.[1]

Sisäministeri Urho Kekkosen päätös lakkauttaa vuonna 1938 IKL sen demokratiaa halveksivan ja laittomuutta suosivan politiikan vuoksi meni Helsingin raastuvanoikeudessa nurin – ja korkeimpaan oikeuteen tehtyjä valituksia ei ehditty käsitellä ennen talvisotaa. Kekkosen toimenpide otettiin Moskovassa vastaan varmaankin myönteisenä osoituksena siitä, että Suomi pyrki estämään maassaan kaikkein räikeimmän Neuvostoliittoa vastaan suuntautuneen kiihotuksen, mutta vuoden 1939 syksyn tilannetta ajatellen Holstin aloite tuli liian myöhään.

Sekä Holstin että Kekkosen aloitteita voidaan pitää ensimmäisinä yrityksinä etääntyä liian läheisistä suhteista Saksaan, parantaa Suomen mainetta Neuvostoliiton silmissä ja suhtautua länsivaltoihin ymmärtäväisesti. Näitähän voisi kutsua ensimmäisiksi yrityksiksi noudattaa sodan jälkeen omaksuttua »Paasikiven–Kekkosen linjaa».

Kaikesta päättäen Moskova antoi suuren arvon ulkoministeri Holstin vierailulle ja sen aikana käydyille keskusteluille. Ehkä soraäänenä oli lähinnä se, että Holsti oli tunnettu Kansainliiton aktiivisena tukijana – kun taas Neuvostoliitto oli aina katsonut, että Kansainliitto oli ennen muuta länsivaltojen, Englannin ja Ranskan, käsissä oleva järjestö, jolta Neuvostoliitto ei voinut odottaa muuta kuin kielteisiä ratkaisuja.

Holstin matkan luoma suojasää ei kestänyt kauan, koska saman vuoden elokuussa saksalainen sukellusvenelaivue vieraili Helsingissä. Virkamiehet pitivät tapausta tavallisena rutiinina eivätkä edes puhuneet Holstille asiasta. Neuvostoliiton lähettiläs tuli vihastuneena ulkoministerin luo ja kyseli, kuinka tällainen on mahdollista. Holsti ei hämmästyneenä pystynyt vastaamaan kysymykseen, joka oli ratkaistu matalammalla tasolla. Seurauksena oli, että neuvostolehdistö alkoi jatkaa propagandasotaansa ja väitti mm., että Suomi muka kalastusoikeuden varjolla oli antanut Saksalle sotilaallisia tukikohtia Petsamosta – perätön väite, joka kuitenkin lietsoi naapurimaamme yleistä mielipidettä Suomea vastaan. Holsti oli kyllä Moskovassa käydessään arvostellut saksalaisia, mutta se ei riittänyt Kremlille, se vaati Suomelta jotakin konkreettisempaa.

Saksa ei pitänyt Holstin asenteista enempää kuin hänen puheistaankaan. Holsti joutui eroamaan ulkoministerin paikalta vuonna 1938 ja hänen seuraajakseen nimitettiin saman puolueen, Edistyspuolueen, edustaja Eljas Erkko, joka ei jatkanut Holstin linjaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa.

Mitkä olivat Holstin eron tai erottamisen perussyyt? Ilmeisesti hänen vastenmielisyytensä Hitleriä ja tämän kansallissosialistisia oppeja kohtaan. Kerrotaan, että hän olisi nimittänyt Hitleriä – tosin suljetussa seurassa – vesikauhuiseksi kapiseksi koiraksi, sekin vuoti saksalaisten tietoon! Kyösti Skyttä yritti 1970-luvulla selvittää tätä kysymystä ja tiedusteli Kekkoselta, mikä mahtoi olla Holstin eron syy, kun Skytän saamien tietojen mukaan Holsti edusti nimenomaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa samoja ajatuksia kuin Tekin, Herra Presidentti. Kekkonen vaikeni ja kun häneltä ei tullut vastausta, Skyttä jatkoi: »Vai oliko syynä hänen dieettinsä?» Vähän ajan kuluttua Kekkonen tokaisi: »Kyllähän se oli aika paha, kuten yleisesti tiedettiin.» Skyttä kertoi minulle, että kaksi ulkoasiainministeriön virkamiestä, kansliapäällikkö Aaro Pakaslahti ja Suomen Berliinin-lähettiläs Aarne Vuorimaa painostivat

Holstia eroamaan, nimenomaan saksalaisten Holstia kohtaan tunteman epäluottamuksen, jopa vastenmielisyyden, vuoksi. Kun molempia mainittuja herroja pidettiin Urho Kekkosen ystävinä, Skyttä halusi saada tästä selvää, mutta ei saanut.

Hitler ja Stalin päättävät Suomen kohtalosta

Suomen hallitus ei usko sotaan

Pienet valtiot ovat suurten kaupoissa välirahaa – niin oli Napoleonin luvatessa Aleksanteri I:lle Tilsitissä ja sitten Erfurtissa vuonna 1807 Suomen – ja samalla tavalla kävi elokuussa 1939, kun Hitler antoi Stalinille vapaat kädet paitsi Baltian valtioissa myös Suomessa.

Stalin pelkäsi Hitleriä ja lähetti 1938 lähetystösihteeri Boris Jartševin epävirallisesti keskustelemaan Suomen hallituksen kanssa Suomenlahden ulkosaarista, ja lähettiläs Stein saapui Helsinkiin keväällä 1939 keskustelemaan samoista asioista.

Suomen hallitus ei ottanut näitä »viestintuojia» riittävän vakavasti. Suomessa ei vielä kesällä 1939 uskottu sodan syttymiseen. Suomi luotti Kansainliittoon, vaikka hallitus sai omilta edustajiltaan varoittavia raportteja.

Rudolf Holsti kirjoitti Genevestä raportissaan ulkoasiainministeriölle (2.7.1939) mm. seuraavaa:[2]

> Luotettava lähteeni kertoi minulle Saksan hallituksessa tehdystä salaisesta päätöksestä, jonka mukaan Saksa on tarjonnut Venäjälle, paitsi suurta luottoa, yhteistoimintaa Puolan, Liettuan, Latvian ja Viron itsenäisyyden kustannuksella estääkseen Venäjää yhtymästä Ranskan ja Englannin liittoon: Puola jaettaisiin Saksan ja Venäjän kesken ja Venäjä saisi anastaa Liettuan, Latvian ja Viron.

Tämän varsin paikalleen osuneen informaation jälkeen Holsti kuitenkin lausuu omana käsityksenään: »En usko sotaan, uskon

rauhan säilymisen mahdollisuuteen!» Näin siis Holsti heinäkuun alussa 1939.

Lähes kaksi kuukautta myöhemmin hän toistaa edellä mainitut Saksan Venäjälle antamat lupaukset ja kertoo läntisten diplomaattien Genevessä pelkäävän, että Saksa ja Venäjä löytävät pian toisensa – kuten kuun lopussa tapahtuikin.[3] Holsti alkoi itsekin uskoa, että näiden maiden välille syntyy sopimus raportissa 2.7. mainituilla perusteilla.

Samaa asiaa hän toistaa vielä raportissaan 5.9. ja esittää siinä salaisen sopimuksen saksankielisen tekstin, jonka mukaan Saksa lupaa Venäjälle täyden omistusoikeuden Baltian maihin *(Besitzrecht über die baltischen Staaten – Estland, Lettland und Litauen – aber nicht Finnland)*. Vaikka saksalaiset diplomaatit väittivät, ettei Saksan ja Venäjän mahdollinen sopimus koskenut Suomea, Holsti alkoi epäillä (raportti 5.9.1939) – Genevessä eräiden diplomaattien kanssa elokuussa käymiensä keskustelujen perusteella – että neuvotteluissa oli puhuttu myös Suomesta (tämä kävi asiakirjoista ilmi vasta paljon myöhemmin).

Varsinkin englantilaiset – jotka Moskovassa käymissään neuvotteluissa kieltäytyivät antamasta Neuvostoliitolle »vapaita käsiä» Suomeen nähden – kertoilivat syksyyn 1939 tultaessa ja Ribbentrop–Molotov-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen – varsin avoimesti, että heidän tietojensa mukaan Suomi kuului sopimuksen piiriin eivätkä vain Puola ja Baltia.

Sen sijaan saksalaiset vielä syyskuussa kielsivät tämän jyrkästi. E. Palin raportoi Riiasta 14.9.1939, että Saksan paikallinen lähettiläs vakuutti hänelle, ettei sopimuksessa sovittu mistään Suomea tai Baltian maita »vahingoittavasta».[4] Lähettiläs lisäsi ruotsiksi Palinille: »Det är klart, att vi inte vill det, men det är inte sagt att man i alla situationer också kan sätta sig på tvärs för att effektivt hindra det man inte vill» (On selvää, että me emme halua sitä, mutta ei ole sanottu, että kaikissa tilanteissa voi asettua poikkiteloin estääkseen sitä, mitä ei tahdo.) Tämä osoittaa, että saksalaiset diplomaatit olivat loppukesällä ja syksyllä 1939 erittäin hankalassa tilanteessa: he varmaan tiesivät Hitlerin ja Stalinin välisestä sopimuksesta, että Saksa siinä oli valmis antamaan Venäjälle vapaat kädet tai ainakin varsin suuren toimintavapauden Suomessa, mutta eivät halunneet sitä kertoa ja turvautuivat sen vuoksi totuuden salaamiseen suomalaisilta kollegoiltaan.

Hitlerin myötätunto saattoi olla Suomen puolella, mutta kun

hän halusi varmistaa selkänsä länsivaltoihin päin, hän oli valmis menemään Stalinia pitkälle vastaan – eikä siinä pieni Suomi silloin paljon painanut.

Holsti raportoi 13.9.1939 Genevestä ja kertoi keskustelleensa Kansainliiton venäläisen virkamiehen Sokolinin kanssa, joka suorastaan närkästyneenä torjui väitteet Venäjän valtausaikeista.[5] Meillä ei ole »mitään syytä ottaa takaisin Baltian maita ja Suomea, alueita jotka Venäjä menetti 1. maailmansodan jälkeen». Sokolin väitti samalla, että Venäjä tulee olemaan »tiukasti puolueeton Euroopan sodassa».

Kun englantilaiset jatkuvasti puhuivat syksyllä Venäjän uhkasta Suomea kohtaan, ulkoministeri Erkko lähetti edustustoille sähkeen, jossa kehotti jyrkästi torjumaan »perättömät huhut» ja sanoi, ettei Suomea tällaisilla huhuilla säikytetä.

Harri Holma raportoi Pariisista 24.9. ja 26.9., että siellä liikkui tietoja, joiden mukaan Viron jälkeen on Suomen vuoro ja että Moskova ottaa esille Ahvenanmaan kysymyksen.[6]

Samanlaisia huhuja alkoi liikkua myös Tukholmassa syyskuun lopulla ja lokakuun alussa.

Syyskuun lopulla (29.9.1939) Saksan Helsingin-lähettiläs von Blücher kävi ulkoministerin luona vakuuttamassa, ettei Suomeen kohdistu mitään uhkaa, vaikka Viro jo oli tehnyt sopimuksen Moskovan kanssa.[7] »Suomen asema on aivan erilainen kuin Viron. Suomi on selvästi erottautunut reunavaltiopolitiikasta, ja kuulunut kauan pohjoismaihin», vakuutti von Blücher.

Suomen ulkoministeri oli näin syksyyn 1939 mennessä saanut omilta diplomaattiedustajiltaan runsaasti tietoja siitä, että kehitys Euroopassa kulki nopeasti kohti sotaa. Neuvostoliiton kauppaministeri A. Mikojan esitti jo maaliskuussa 1939 Suomen kauppavaltuuskunnalle Moskovassa, että kauppasopimus voitaisiin heti allekirjoittaa, kun ensin keskusteltaisiin Suursaarta koskevasta ehdotuksesta. Suomen valtuuskunnan puheenjohtaja ilmoitti silloin, ettei hänen johtamallaan kauppavaltuuskunnalla ollut mitään oikeutta neuvotella kauppavaihtoon kuulumattomista ehdotuksista. Hän lisäsi Mikojanille, etteivät neuvostoliittolaiset ymmärrä suomalaisten psykologiaa, kun he yrittävät saada poliittisia myönnytyksiä tarjoamalla vastikkeeksi kaupallisia etuja. Mikojan näytti hämmästyneeltä ja keskustelu loppui siihen, kertoo Johan Nykopp, joka oli mukana kauppaneuvotteluissa.[8]

Kauppasopimuksen kytkeminen Suursaarta koskevaan neuvot-

teluun oli suomalaisten mielestä nöyryyttävää eikä se yhtään auttanut neuvottelujen edistymistä. Nykopp huomauttaa, ettei tämä suinkaan ollut ensimmäinen kerta poliittisessa historiassa, kun suurvalta tarjoaa taloudellisia etuja jonkin alueen korvauksena. Tsaari myi aikoinaan Yhdysvalloille Alaskan – hyvin halvalla hinnalla. Mutta kaupanteko Suomen alueista oli keväällä 1939 – kuten myöhemmin saman vuoden syksylläkin – yleiselle mielipiteelle kauhistus. Suomalaiset elivät silloin syvää rauhan aikaa, heillä ei ollut aavistustakaan siitä, mitä suurpolitiikan kello oli lyönyt.

Mannerheim oli kaukonäköisempi kuin johtavat poliitikot. Hän oli jotenkin varma siitä, että suursota oli tulossa ja hän suositteli hallitukselle Neuvostoliiton Suursaarta koskevan ehdotuksen hyväksymistä, koska kriisin sattuessa sitä oli mahdoton puolustaa. Häntä ei kuitenkaan kuunneltu. Vaikka Suomi olisi antanut Suursaaren, Stalinille ei tämä ratkaisu varmaankaan olisi riittänyt, sillä hänen Saksan kanssa elokuussa tekemänsä sopimuksen nojalla hän alkoi ottaa takaisin Venäjän 1918 Itämeren piirissä menettämiä alueita. Stalin oli eri yhteyksissä ilmaissut pitäneensä Brest-Litovskin rauhaa »häpeärauhana», jonka häpeä oli poistettava – nyt kun Neuvostoliitto oli vahva eikä heikko, kuten ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheissa.

Suomen ulkoministeriön virkamiehet, ammattidiplomaatit, kyllä uskoivat omien lähettiläiden raporteissaan esittämiä johtopäätöksiä siitä, että Ribbentrop–Molotov-sopimus kosketti myös Suomea ja vaikutti ratkaisevalla tavalla Suomen kohtaloihin. Alkoi näyttää yhä selvemmältä, että tässä sopimuksessa oli toteutunut Suomen kannalta pahin mahdollinen vaihtoehto. Saksa oli jättänyt Suomen Stalinin armoille. Suomi oli syksyllä 1939 sodan Euroopassa puhjettua jäänyt aivan yksin.

Vaikka Suomen osuus sisältyi sopimuksen salaiseen ja julkaisemattomaan liitteeseen, sen sisältö vuoti varsin nopeasti diplomaattien tietoon ja syyskuun lopulla pidettiin jo yleisesti todennäköisenä, että Hitler ja Stalin olivat sopineet, että Suomi jää etupiirijaossa Neuvostoliiton puolelle.

Saksan hyökättyä syyskuun alussa Puolaan tämä mahtavana pidetty maa tuhoutui parissa viikossa. Suomen sanomalehdet julkaisivat suuria kuvareportaaseja siitä surkeudesta, mihin suurvallaksi pyrkinyt Puola oli saksalaisen sotakoneiston hyökkäyksen johdosta joutunut pystymättä edes aloittamaan kunnon vastarintaa. Häikäilemättömintä oli se, että Stalin iski puolalaisten selkään.

Suomen hallitus ei vieläkään tehostanut toimenpiteitään puolustuksen lujittamiseksi ja siviiliväestön suojelemiseksi. Se aivan kuin fatalistisena odotti syyskuun lopun ja lokakuun alun jännitystä täynnä olevina päivinä, mikä olisi Neuvostoliiton seuraava siirto.

Moskovan neuvottelut loka–marraskuussa 1939

Suomi oli saanut istua katsomossa toisen maailmansodan ensimmäisen kuukauden ajan, ihmetellä ja pelätä. Mutta lokakuussa jouduimme itse näyttämölle ja mitä pitemmälle syksy kului, sitä suurempana maailman huomio pieneen Suomeen kohdistui. Odottelu loppui lokakuun alussa, kun Suomen ulkoministeri Eljas Erkko sai kollegansa V. Molotovin lähettämän kirjeen, jossa Erkkoa pyydettiin saapumaan ensi tilassa Moskovaan neuvottelemaan tärkeistä Suomea ja Neuvostoliittoa koskevista ongelmista.

Kuvaavaa hallituksen keskuudessa vallinneille mielipiteille oli, että vielä syys–lokakuun vaihteessa eräät ministerit uskoivat, että sodan vaara oli silloin kauempana kuin kesällä. Saksan ja Neuvostoliiton sopimus turvaisi ainakin toistaiseksi rauhan meidän suunnallamme ja koko Pohjois-Euroopassa. Mitkä muut valtiot voisivat näillä alueilla aloittaa sotaa kuin Saksa tai Neuvostoliitto? Kun ne olivat tehneet sopimuksen, rauha jatkuisi ainakin toistaiseksi eikä meillä olisi mitään vaaraa.

Erkko itse ei Moskovaan lähtenyt eikä kukaan muukaan hallituksen jäsenistä. Tehtävään pyydettiin valtioneuvos J.K. Paasikiveä. Hän oli joutunut eroamaan – toisten tietojen mukaan hänet oli erotettu – Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajan tehtävästä vuonna 1934, muutamaa vuotta ennen eläkeikää. Hän oli Suomen lähettiläänä Tukholmassa vuodesta 1936 lähtien. Paasikivi otti tehtävän vastaan ja lähti Moskovaan 9.10.1939.

Molotov kiukutteli Suomen lähettiläs Yrjö-Koskiselle siitä, ettei Suomen ulkoministeri lähtenyt kirjeen saatuaan heti ensimmäisellä junalla Moskovaan, vaan Suomen valtuuskunta saapui vasta monta päivää myöhemmin. Baltian maiden ulkoministerit olivat tulleet käskynjaolle heti kutsun saatuaan. Erkon viivyttelyn syynä oli varmaan halu pitää selvää eroa Baltian valtioihin.

Paasikiven mukana ei ollut suurta seuruetta, ainoastaan eversti Paasonen ja jaostopäällikkö Nykopp. Paasikiven lähtö sai Suomen kansan kohahtamaan: tiedettiin, ettei Moskovasta ollut odotettavissa hyviä uutisia, varmasti siellä meiltä vaadittaisiin jotakin. Helsingin asemalla suuri ihmisjoukko oli Paasikiveä saattamassa. Ihmisten ilmeistä kuvastui vakavuus, kertoo Nykopp ja syysyön pimeydessä kaikunut laulu loi historiallista tunnelmaa.[9] Ilmassa tuntui, että Suomen kohtalonhetki oli koittamassa. Mutta levottomuutta tai pelkoa ei ollut havaittavissa. Kun juna lähti liikkeelle, ihmisjoukko alkoi spontaanisti laulaa »Jumala ompi linnamme . . .»

Useimmilla suurilla asemilla, missä juna pysähtyi, lähtijät kohtasivat suuria väkijoukkoja – ne olivat vakavan tunnelman vallassa, mutta samalla ihmisten mielet täytti vahva päättäväisyys, kansa osoitti saumatonta yksimielisyyttä isänmaan vaaran ja koettelemusten edessä. Kaikkein voimakkaimpana laulu kaikui Viipurin asemalla, karjalaiset tunsivat ja tiesivät, että sota uhkasi välittömimmin heidän kotiseutuaan, Karjalaa, kuten niin monta kertaa aikaisemminkin. Totuus valkeni heille säälimättömänä ja masentavana. Mutta se ei lannistanut, vakava tilanne lisäsi päättäväisyyttä, se aivan kuin hitsasi suomalaiset yhteisrintamaan ja se rintama oli lujimmillaan Karjalassa. Viipurin asemalla ei tyydytty laulamaan virsiä, siellä kaikui: »Kuullos pyhä vala, kallis Suomenmaa, Sinuun koskea ei väkivalta saa. Sua suojelemme, verin varjelemme, ollos huoleton, poikas valveill on!»

Paasikivelle pidettiin puhe missä tulkittiin karjalaisten ajatuksia ja tunteita: me emme ole rikkoneet ketään vastaan, meidän kotiseutuamme ei saa lähteä kauppaamaan, ei pitäjää, ei kylää, ei vedenalaista luotoakaan! Tämä sama vaatimus toistui syksyn 1939 aikana kaikissa karjalaisten mielenilmauksissa. Paasikivi kuunteli lauluja ja puheita selvästikin kyllästyneen näköisenä. Junan jatkaessa matkaansa hän oli seurueelleen tokaissut: »Jos asiat voitaisiin lauluilla hoitaa, kyllä me silloin pärjäisimme!»

Hän muisti jälkeenpäin tarkoin tämän kohtauksen Viipurin asemalla lokakuussa 1939. Tultuaan pääministeriksi 17.11.1944 hän arvostellessaan Suomen sotien edellisiä hallituksia vetosi syksyn 1939 neuvotteluihin: oli oltu liian jyrkkiä ja itsepäisiä! »Ja te karjalaiset olitte niitä pahimpia. Eihän se Karjala niin kovin pitkään ollut Suomea, sehän kuului suurimman osan historiallisesta ajasta Venäjään.» Ja kun me karjalaiset vuosina 1944–56 halusim-

me pitää Karjalan rajakysymystä esillä ja saada rajaa tarkistetuksi, hän saattoi kivahtaa: »Muistakaa, että Turun rauhaa (1743) seurasi Haminan rauha (1809) ja siinä koko Suomi joutui Venäjälle!»

Stalinin vaatimukset 13.–14.10.1939

Moskovan asemalle saapunutta Suomen valtuuskuntaa oli isäntien puolesta vastassa vain protokollapäällikkö. Mutta kaikki pohjoismaiden lähettiläät olivat paikalla. He olivat saaneet hallituksiltaan tehtäväksi vedota Suomen puolesta Molotoviin – jolla ei ollut aikaa ottaa heitä vastaan! Yhdysvaltojen lähettiläs, joka Rooseveltin toimeksiannosta yritti antaa Suomelle diplomaattista tukea, sentään pääsi mahtavan Molotovin puheille – edustihan hän sentään suurvaltaa. Pohjoismaiden lähettiläät toimittivat vetoomuksensa Molotoville kirjeitse – liekö ulkoministeri viitsinyt niitä lukea, mitään näkyvää hyötyä niistä ei ainakaan Suomelle ollut. Siihen aikaan vain »divisioonat olivat realiteetteja».

Suomen valtuuskunnan saavuttua Moskovaan Molotov ei pitänyt kiirettä sen vastaanottamisessa, vaikka oli tyytymätön, että valtuuskunta hänen mielestään viivytteli tuloaan. Vasta 13.10.1939 – neljän vuorokauden odotuksen jälkeen – Kremlin ovet avautuivat suomalaisille. Vastapuolen neuvottelijat olivatkin sitten sitä kuuluisampia: itse Stalin johti Neuvostoliiton neuvottelijoita ja hänen lisäkseen ulkoministeri Molotov, Suomen lähettiläs Derevjanski ja varaulkoasiainkomissaari Potemkin olivat paikalla. Paasikiven mukana Helsingistä tulleiden Paasosen ja Nykoppin lisäksi oli läsnä lähettiläs Yrjö-Koskinen.[10]

Jo ensimmäisessä neuvottelussa Stalin suorasukaiseen tapaansa esitti Neuvostoliiton päävaatimukset. Tärkeintä oli maan toiseksi suurimman kaupungin Leningradin turvallisuuden takaaminen. Eivät he Suomea pelkää, Stalin sanoi, vaan sitä että jokin suurvalta (ilmeisesti Saksa) valtaisi Suomelta alueen Suomenlahden rannalta ja käyttäisi sitä hyökkäyksen tukikohtana Neuvostoliittoa vastaan. Tämä oli se peruskysymys, jonka ympärillä keskustelu kiersi koko niiden kolmen matkan ajan, jotka Paasikivi teki Moskovaan ja neuvotteli venäläisten kanssa 13.10.–6.11.1939 välisenä aikana.

Stalin puhui avoimesti siitä, että raja oli liian lähellä Leningradia. Rajajoelta oli Leningradin kaupungin rajalle vain 32 kilometriä. Nyt olisi rajaa Karjalan kannaksella siirrettävä noin 35–40 ki-

lometriä kauemmaksi, jolloin etäisyys Suomen rajalta Leningradin rajalle olisi noin 70 kilometriä. Hän piirsi sormellaan edessään olevalle suurelle, venäjänkieliselle kartalle linjan, jota pitkin hänen ehdottamansa uusi raja kulkisi. Se linja oli seuraava:

Sen lähtökohtana oli valtakunnan itärajalla Valkjärven pitäjän Lipolan kylä – se jatkui sieltä Muolaan järvikannasten ja Perkjärven aseman pohjoispuolitse Kuolemajärven aseman kautta Koiviston Saarenpäähän. Samalla hän ilmoitti, että he olivat valmiit tekemään pieniä muutoksia tähän rajalinjaan, mutta Koiviston saarta hän piti välttämättömänä.

Sitten Stalin jatkoi puhettaan ja mainitsi: »Meillä on tykkejä, joiden kantomatka on 50–60 km – en tiedä onko teilläkin. Sotilaittemme mielestä sataprosenttinen Leningradin turvallisuus vaatisi, että raja siirrettäisiin Pietari Suuren (Uudenkaupungin rauhan raja) rajaan saakka, mutta», jatkoi Stalin, »sotilashenkilöillähän on aina liian suuret vaatimukset! Tässä meidän ehdotuksessamme on tingitty paljon sotilaiden vaatimuksista. Hekin ovat tinkineet ja esittävät, että heidän minimivaatimuksensa on linja, jonka voidaan ajatella kulkevan Suvantoa ja Vuoksea pitkin Johannekseen. Mutta neuvostohallitus ei ole halunnut ehdottaa Suomelle tätäkään linjaa, koska se tietää, että Suomen hallituksen olisi vaikea hyväksyä sitä arvovaltasyistä.» Hän huomautti vielä siitä, että Neuvostoliiton vaatimukset Karjalan kannaksella Leningradin lähellä ovat hyvin vaatimattomia, eikä Neuvostoliitto ehdota Suomelle vastikkeetonta luovutusta. »Olemme valmiit antamaan Suomelle hyvityksenä Repolasta ja Porajärveltä alueen, joka on yli kaksi kertaa niin suuri kuin teiltä pyytämämme alue.»

Paasonen kysyi neuvottelujen 14.10. jo päätyttyä Stalinilta, miten aluevaatimukset käyvät yksiin hänen mietelauseensa kanssa, ettei Neuvostoliitto halua tuumaakaan vierasta maata, mutta ei myöskään luovuta vaaksaakaan omastaan kenellekään. Stalin vastasi isälliseen sävyyn: »Herra eversti, Puolassa otimme takaisin vain omaa maatamme, teiltä me emme ota mitään, me haluamme vain vaihtaa!»

Paasikiven ensimmäisen matkan aikana tulivat esille kaikki Neuvostoliiton Suomelle esittämät vaatimukset tai kuten Stalin jatkuvasti korosti, ehdotukset. Neuvostoliiton, lähinnä Leningradin, turvallisuus edellytti, että laivareitti läpi Suomenlahden ei missään oloissa sulkeutuisi. Siksi Neuvostoliiton olisi saatava alue Itämeren pohjoisrannalta laivastotukikohtaa varten. Stalin ehdot-

ti, että Suomi vuokraisi kolmeksikymmeneksi vuodeksi Hangon – myöhemmin hän ehdotti että jos Suomi ei olisi valmis vuokraamaan Hankoa, voisi tulla kysymykseen myynti tai vaihto tai Hangon vaihtaminen eräisiin nimeltä mainittuihin saariin. Kun Paasikivi jo silloin huomautti, ettei Suomi salli merialueensa kautta minkään vieraan valtion hyökkäävän Neuvostoliittoa vastaan, Stalin oli tähän lyhyesti tokaissut: »Ei sitä teiltä kysytä.» Stalin ilmoitti myös, että Petsamon raja oli keinotekoinen ja sitä olisi tarkistettava. Vielä hän esitti, että Suomen ja Neuvostoliiton olisi tehtävä sotilaallinen liittosopimus ja hävitettävä Kannakselta rajan molemmin puolin linnoitukset.

Suomenlahden ulkosaaret olisi myös luovutettava ja Stalin luetteli ensimmäisessä kohtaamisessa ne. Kun luetteloon sisältyivät myös pienet Somerin ja Narvin saaret, suomalaiset huomauttivat, että ne ovat erittäin tärkeitä Suomen merenkulun kannalta. Silloin Stalin otti taskustaan kynän ja veti niiden nimien yli viivan – näin ne jäivät luettelosta pois.

Paasikivellä ei ollut valtuuksia lähteä edes keskustelemaan Stalinin tekemistä ehdotuksista. Siksi hän palasi Helsinkiin ja selosti 16.10.1939 tilannetta hallitukselle ja ylimmälle sotilasjohdolle. Vaikka Paasikivestäkin vaatimukset tuntuivat raskailta, hän ensimmäisen matkansa jälkeen arveli, että Stalin olisi valmis tinkimään, kun varsinaiset neuvottelut alkaisivat. Siinä Paasikivi kyllä erehtyi, Stalin ei tehnyt enää myönnytyksiä. Kun Tanner lähetettin Paasikiven mukana hänen toiselle matkalleen 21.10. ja kolmannellekin 31.10., se oli ehkä virhe. Paasikivi, vanha suomettarelainen, pystyi tulemaan Stalinin kanssa paljon paremmin toimeen kuin suoranuottinen Tanner.

Neuvostoliiton vaatimusten luettelo oli seuraavanlainen.

Yhteenveto Neuvostoliiton vaatimuksista

Stalin esitti 13.–14.10.1939 Paasikivelle, että

1. Olisi tehtävä Suomen ja Neuvostoliiton välinen keskinäinen avunantosopimus tai paikallinen avunantosopimus Suomenlahden puolustamisesta.

2. Suomi vuokraisi 30 vuodeksi Neuvostoliitolle, myisi tai vaihtaisi, Hangon satamanja sen ympärillä olevan alueen 5–6 meripeninkulman säteellä pohjoiseen ja länteen. Neuvostoliitto perus-

taisi Hankoon merisotilaallisen tukikohdan. Sen varuskunta käsittäisi 4000 miestä, yhden jalkaväkirykmentin, kaksi ilmatorjuntapatteristoa, kaksi lentorykmenttiä, joissa yhteensä 100 lentokonetta, ja yhden hyökkäysvaunupataljoonan. Maavoimat poistettaisiin heti, kun englantilais-ranskalainen sota olisi päättynyt.

Vaihtoehtona Hangon alueelle olisi sen itäpuolella olevien saarien luovuttaminen Neuvostoliitolle. Näitä saaria olisivat Hermansö, Koö, Hästö, Busö, Långskär, Puruskär, Ekö sekä eräät pienet saaret. Neuvostoliiton merivoimilla olisi oikeus käyttää ankkuripaikkana Lappohjan satamaa.

3. Suomi luovuttaa Neuvostoliitolle seuraavat Suomenlahden saaret: Suursaari, Seiskari, Lavansaari, Tytärsaari ja Peninsaari. Lisäksi olisi luovutettava Koiviston saari.

4. Raja Karjalan kannaksella siirretään kauemmaksi Leningradista siten, että se kulkisi Koiviston saarelta Koiviston sataman eteläpuolelta Kuolemajärven pohjoispuolitse järven pohjoiskärjestä Kaukjärven pohjoiskärkeen, sieltä Perkjärven pohjoispuolitse ja Muolaanjärven eteläpuolelta Parkkilanjärven kautta Yskjärven eteläpuolitse Kirkkojärven eteläkärkeen ja sieltä suoraan ns. Lipolan mutkaan valtakunnan rajalle.

Tämän ehdotuksen Stalin teki 13.10., mutta veti seuraavana päivänä linjaa etelämmäksi siten, että raja olisi kulkenut Kuolemajärven eteläpuolitse ja samoin Kaukjärven ja Perkjärven eteläpuolitse ja sen jälkeen raja olisi yhtynyt hänen edellisenä päivänä hahmottelemaansa rajaan ja jatkunut sitten Lipolaan. Lipola ja Koiviston saari olivat Stalinin ehdotuksessa itäinen ja läntinen ääripiste, niiden välillä voitiin tehdä muutoksia. Mutta neuvotteluissa ei milloinkaan päästy niin pitkälle, että näistä muutoksista olisi keskusteltu.

Stalinin Karjalan kannakselta ehdottaman alueen kokonaisala oli noin 2300–2400 km². Jos Suomi luovuttaisi tämän alueen, Stalin lupasi, että Neuvostoliitto antaisi sen vastikkeeksi Itä-Karjalasta Repolasta ja Porajärveltä alueen, jonka kokonaisala olisi noin 5700 km².

5. Kaikki rajalinnoitukset Karjalan kannakselta, molemmin puolin rajaa, hävitettäisiin.

6. Jos Suomi suostuisi näihin Neuvostoliiton ehdotuksiin, Neuvostoliitto ei vastustaisi Ahvenanmaan linnoittamista, mikäli Suomi tekisi sen omin voimin.

7. Suomen olisi luovutettava Tarton rauhassa saamastaan Pet-

samon alueesta Kalastajasaarennon länsiosa, koska – kuten Stalin huomautti – raja on siellä »luonnoton».

Stalin korosti vielä, että Karjalan kannaksella ja Suomenlahden rannikolla ja ulkosaarilla hänen tekemänsä ehdotukset alueluovutuksista johtuivat yksinomaan Leningradin turvallisuuden takaamisesta.

Tilanne muodostui oikeastaan jo 14.10. pidetyssä toisessa neuvottelussa lopulliseksi: Paasikivi ilmoitti silloin, että Suomi oli valmis luovuttamaan ulkosaarista Seiskarin, Lavansaaren ja Peninsaaren. Tähän Stalin ja Molotov totesivat, että niillä oli Leningradin turvallisuuden kannalta vain vähäinen merkitys. Ratkaisevaa oli, että Neuvostoliitto voisi turvata Leningradiin johtavan reitin myös Suomenlahden pohjoisrannalla olevan tukikohdan avulla. Stalin korosti uudelleen, että Suomen raja oli vain 32 km:n päässä Leningradin kaupungin rajasta.

Perustellessaan ehdotustaan rajan siirtämiseksi kauemmaksi Leningradista Stalin huomautti: »Katsokaa saksalaisia. Kysyin Ribbentropilta, miksi Saksa aloitti sodan Puolaa vastaan. Hän vastasi, että Puolan länsiraja on 180 kilometrin päässä Berliinistä. Me haluamme siirtää rajaa vain noin 70 kilometrin päähän Leningradista.»

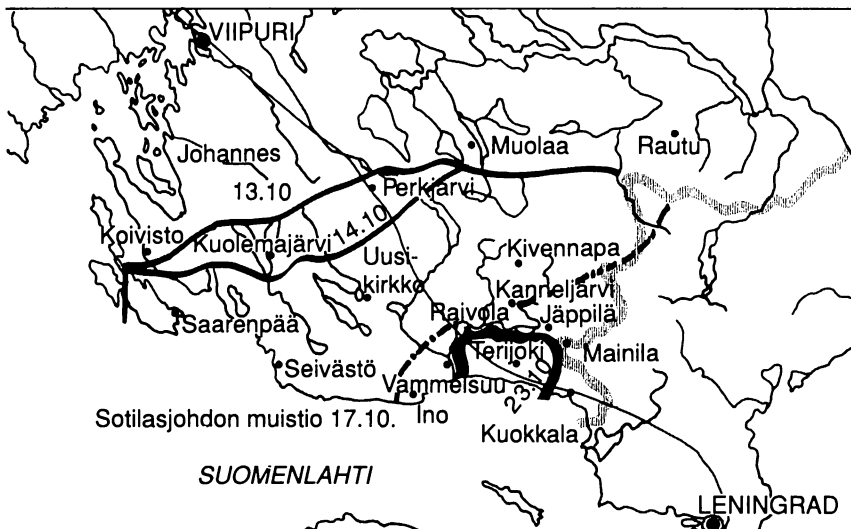
On syytä huomauttaa siitä, että Tarton neuvotteluissa 1920, kun Neuvosto-Venäjä oli heikko, se useissa yhteyksissä esitti rajan siirtämistä kauemmaksi Pietarista. Se teki erilaisia ehdotuksia, vaatien milloin Inoa, milloin Raivolaa, Suomenlahden saaria tai osaa niistä, eräissä ehdotuksissa jopa koko Kannaksen luovuttamista. Silloin Suomi torjui jyrkästi nämä mielestämme aiheettomat, mihinkään lakiin tai sopimukseen perustumattomat ja kohtuuttomat ehdotukset. Silloin me olimme vaatijoina eikä heikko naapurimaamme. Lopulta sovittiin siitä, että raja Kannaksella jää paikalleen, siihen missä se oli ollut jo kolmesataa vuotta Stolbovan rauhasta lähtien.

Nyt syksyllä 1939 Neuvostoliitto oli mahtava suurvalta. Sen oli Euroopassa syntyneessä tilanteessa pakko huolehtia turvallisuudestaan. Luoteisrajan naapuriin Suomeen ei ollut luottamista, sen virallinen taho oli epäilyttävä ja suuri osa yleisestä mielipiteestä oli neuvostovastainen, jopa vihamielinen naapuriaan vastaan. Stalin tarvitsi takeita. Sotilaiden mielestä ratkaisu oli selvä: Suomen itäraja oli palautettava Uudenkaupungin rauhassa 1721 vedetylle linjalle, silloin maan toiseksi suurimman kaupungin Le-

ningradin asema olisi turvattu. Stalin oli kuitenkin valmis Suomen kanssa kompromissiin, hänen mielestään oli mahdollista mennä aika pitkälle Suomea vastaan. Tältä pohjalta katsoen Stalinin 13.10.1939 tekemä ehdotus, jota hän seuraavana päivänä vielä lievensi vetämällä esittämäänsä rajaa länsipäästään etelämmäksi siten, että Kuolemajärven kirkonkylä ja asema, Kaukjärvi ja Perkjärvi siirtyivät Suomen puolelle (kartta), oli erittäin merkittävä myönnytys, ja Neuvostoliiton johto oli ilmeisesti tämän ehdotuksen hyväksynyt.

Stalinin Paasikivelle 13.–14. lokakuuta 1939 tekemä ehdotus uuden rajan paikasta Karjalan kannaksella oli Leningradin turvallisuuden kannalta looginen ja asiallisesti perusteltu. On nimittäin huomattava, että kahden rajakunnan Metsäpirtin ja Raudun osalta raja olisi jäänyt ennalleen. Leningradista on matkaa näiden pitäjien eterärajalle n. 70 kilometriä. Nyt Stalin esitti, että Lipolasta jyrkästi etelään kääntyvä raja, joka Terijoen pitäjän Rajajoella oli vain vähän yli kolmenkymmenen kilometrin etäisyydellä Leningradista, nostettaisiin suunnilleen samalle etäisyydelle, missä se oli mainittujen kahden Kannaksen rajapitäjän kohdalla. Sen mukaan Suomi olisi luovuttanut Terijoen, Kivennavan ja Kanneljärven pitäjät kokonaan, pienen osan Valkjärveä, osan Muolaasta, suurimman osan Uuttakirkkoa, Kuolemajärven eteläosan ja osan Koivistoa.

Oheinen kartta osoittaa Stalinin 13. ja 14.10.1939 tekemät ehdotukset rajan sijainnista Karjalan kannaksella:

Stalin ja Molotov korostivat, että rajan siirto Karjalan kannaksella oli hyvin vaatimaton. Kun sen vastikkeeksi tarjottiin Itä-Karjalasta yli kaksi kertaa niin suurta aluetta Repolasta ja Porajärveltä, olisi luullut Suomen hallituksen olleen erityisen kiinnostunut näistä Itä-Karjalan kunnista. Niitähän oli haviteltu vuosina 1918–20 niin innokkaasti, että maan itsenäisyys joutui vaaraan. Silloin Suomen voima ei niiden pitämiseen riittänyt, nyt Neuvostoliitto olisi antanut ne vapaaehtoisesti, sopimuksen perusteella. Kokonainen suomalainen ylioppilaspolvi oli vannonut Itä-Karjalan nimeen ja kiihottanut mielialoja niiden varjolla lähes kaksikymmentä vuotta itää vastaan. Kun Stalin syksyllä 1939 tarjosi niitä vaihtona puolta pienempiin Kannaksen raja-alueisiin, ei yksikään innokas AKS:n johtomies korottanut ääntään tarjouksen hyväksymisen puolesta. Mutta kahden vuoden kuluttua samat piirit olivat intoa täynnä valmiit hyökkäämään yli itärajan valloittamaan asein sitä, mikä ei sopimuksen perusteella kelvannut.

Suomen hallitus ei ollut valmis vakaviin neuvotteluihin Stalinin ehdotusten pohjalta. Se oli jo Paasikiven ensimmäisen matkan aikana valmis luovuttamaan muutamia ulkosaaria, joille Stalin ei antanut paljonkaan arvoa. Ennen Paasikiven ja Tannerin uutta matkaa lokakuun 21. päivänä hallitus antoi heille valtuudet luvata ns. Kuokkalan mutkan, joka olisi siirtänyt rajaa 12 kilometriä kauemmaksi Rajajoelta.

Toinen matka päättyi 24. päivänä lokakuuta ja maan hallitus, erityisesti ulkoministeri, kehotti neuvottelijoita pysymään jyrkkinä – kyllä vastapuoli vihdoin peräytyy.

Venäläiset epäilivät, että kun Paasikivi ja Tanner lähtivät 24.10. kotiin, he eivät enää palaisikaan neuvotteluja jatkamaan. Mutta he tulivat vielä kerran, lokakuun viimeisenä päivänä. Nytkään ei tapahtunut mitään, kun neuvottelijoilla oli oikeus siirtää itärajaa vain Vammelsuuhun saakka. Sotilasjohto olisi silloin ollut valmis menemään hiukan pitemmälle. Suomenlahden saaret olisi hallitus lopulta ollut valmis luovuttamaan, mutta raja Kannaksella ja Hanko olivat lopulta ne pääkysymykset, joihin neuvottelut katkesivat. Neuvottelut eivät oikeastaan virallisesti päättyneet, niitä vain ei enää jatkettu. Kun Molotov 31.10.1939 pitämässään puheessa saattoi Neuvostoliiton vaatimukset julkisuuteen ja suuntasi raivokkaan hyökkäyksen Suomen hallitusta vastaan, oli jokaiselle selvää, ettei Neuvostoliitto peräytyisi esittämistään vaatimuksista.

Kun neuvottelujen jatkosta ei ollut tietoa, Paasikivi ja Tanner al-

koivat tehdä lähtöä kotiin Moskovasta. Heillä oli jyrkästi erilainen käsitys tilanteen kehityksestä: Paasikivi oli luonteelleen uskollisena syvän pessimismin vallassa, mutta Tanner uskoi, että jos neuvottelut olivat keskeytyneet, niitä voitaisiin jatkaa myöhemmin eikä sotaa syttyisi. Vaikka neuvotteluja ei enää käyty, valtuuskunta jäi Moskovaan odottelemaan. Se sai kutsun Kremlin vallankumousjuhlaan 7.11.1939. Siellä isäntien tunnelma oli korkealla. Saksan länsivalloille tekemä rauhantarjous oli torjuttu, Neuvostoliiton ulkopoliittinen korkeapaine näytti jatkuvan. Vain Saksan lähetystön neuvos Tippelskirch oli jo silloin ollut sitä mieltä, ettei kriisi Suomen ja Neuvostoliiton välillä voi päättyä muuhun kuin Stalinin hyökkäykseen Suomeen, minkä hän kertoi Nykoppille.[11]

Marraskuun yhdeksännen ja kymmenennen päivän välisenä yönä Molotov vielä lähetti Paasikivelle kirjeen, jossa ehdotti että Suomi myisi Hangon alueen Neuvostoliitolle, silloin maan hallitus ei syyllistyisi valtakunnan alueen luovuttamiseen. Tämä ainakin viittasi siihen, että Stalin yhä yritti saada aikaan sopimusta eikä ollut vielä tehnyt lopullista ratkaisua Suomen suhteen. Paasikivi vastasi kirjeellä Molotoville, ettei Suomi voi enempää myydä kuin vuokrata alueitaan. Paasikivi ja Tanner lähtivät kotimatkalle 13.11.1939 ja ilmoittivat lähdöstään Stalinille sekä Molotoville lähettämällään kirjeellä, jossa toivoivat, että myöhemmin voitaisiin neuvotteluja jatkaa ja saada aikaan molempia osapuolia tyydyttävä sopimus.

Jälkeenpäin on kysytty, olisiko tilanne muuttunut ja sodan alku ainakin lykkäytynyt, jos Suomen neuvottelijat olisivat jääneet Moskovaan. Ehkä Stalin olisi halunnut vielä tehdä uusia ehdotuksia ja pyrkiä rauhanomaiseen ratkaisuun. Tämä olisi edellyttänyt sitä, että Suomen hallitus olisi ollut valmis tekemään uusia myönnytyksiä. Sekä Kannaksen rajakysymys että Hangon alueen vuokraus olivat perusongelmia ja niiden osalta hallituksen olisi ilmeisesti pitänyt osoittaa pitemmälle menevää myöntyvyyttä.

Paasikivi oli koko neuvottelujen ajan sitä mieltä, että olisi pitänyt mennä pitemmälle Stalinia vastaan kuin mitä tapahtui. Myös Mannerheim kannatti suurempia myönnytyksiä. Molemmat tiesivät jo silloin, että sodan sattuessa Suomi olisi aivan yksin ja sen varustautuminen oli erittäin puutteellinen.

Paasikivi uskoi siihen, mitä Stalin neuvotteluissa sanoi: Kannaksen osalta oli kysymys Leningradin turvallisuudesta ja vain siitä. Politiikassahan on luotettava vastapuoleen ja siihen, mitä hän sa-

noo, muutenhan ei sisäpoliittisia ja vielä vähemmän ulkopoliittisia sopimuksia kannata yleensä tehdä ja kaikelta politiikalta putoaa pohja pois. Paasikivi nojautui historiallisiin tapahtumiin, niihin ratkaisuihin, joita Venäjä-Neuvostoliitto oli tehnyt aikaisempina ajanjaksoina Suomen osalta. Kun syksyllä 1939 yleisesti pelättiin, että suostuminen Stalinin aluevaatimuksiin olisi vain ensimmäinen askel koko Suomen liittämiseksi Neuvostoliittoon, Paasikivi huomautti, että historian aikana Venäjällä olisi ollut monta tilaisuutta liittää Suomi väkivalloin valtakuntaansa, mutta se ei ole sitä tehnyt. Hän vetosi siihenkin, että kun Viipuri ja suuri osa Karjalaa liitettiin 1721 tsaarin Venäjään, se johtui suureksi osaksi Ruotsin ja Venäjän sotilaista, jotka hoitivat rauhanneuvottelut. Samoin nyt syksyllä 1939 sotilaat vaativat vuoden 1721 rauhan rajan palauttamista, mutta Stalin oli tehnyt oman ehdotuksensa, joka olisi pitänyt hyväksyä.

Ilman muuta on tänään selvää, että Stalinin ehdotus rajan paikasta Kannaksella olisi pitänyt hyväksyä. Olisiko se tarjonnut toisen rauhanomaisen vaihtoehdon myös muiden Stalinin vaatimusten osalta, on ongelma johon ei tänäänkään kukaan osaa vastata.

Toisaalta on todettava, että vaikka Paasikivi oli toista mieltä kuin Suomen ulkoministeri ja hallitus syksyllä 1939, hän ei asettanut omaa asemaansa vaakalaudalle. Jos hän olisi sen tehnyt ja varsinkin jos Mannerheim ylipäällikkönä olisi vaatinut neuvottelujen jatkamista ja myönnytysten tekemistä, lopputulos olisi saattanut olla toinen.

Suomen hyväuskoisen hallituksen oli pakko herätä kylmään arkipäivään, kun 30.11.1939 – vuoden kuluttua viisikymmentä vuotta sitten – ensimmäinen venäläisten ilmahyökkäys suuntautui niin Viipuriin kuin Helsinkiinkin. Sota oli alkanut – eikä se enää ollut vain hermosotaa, se oli totisinta totta.

Laiminlyöty maanpuolustus

Syyskuun alussa käytiin eduskunnassa laaja keskustelu seuraavan vuoden budjetista. Puolustusministeri Niukkanen vaati lisää rahaa puolustusmenoja varten, mutta valtiovarainministeri Tanner

vastusti jyrkästi määrärahalisäyksiä. Tästä syntyikin lähetekeskustelussa Niukkasen ja Tannerin välille ankara riita. Budjettiesitys oli valmisteltu kesällä ennen Hitlerin hyökkäystä Puolaan eikä siinä ollut otettu huomioon sodan syttymisen vaatimia lisäyksiä varustelumenoihin. Sen vuoksi Niukkanen vaati budjettiin suuria lisäyksiä aseiden hankkimista varten. Tanner kimpaantui tästä ja käytti heti puheenvuoron missä huomautti, että Niukkasen puheenvuoro oli joko hänen yksityinen tai puolustusministeriön kanta, mutta ei hallituksen kanta. Hallitus ei edes ollut käsitellyt koko asiaa sen jälkeen, kun budjettiesitys oli annettu eduskunnalle.

Tanner piti budjettiesitystä varsin »raskaana» muutenkin ja epäili, voisiko hän jatkaa valtiovarainministerinä, jos Maalaisliitto myöntyy puolustusneuvoston ja erityisesti sen puheenjohtajan, Mannerheimin, vaatimuksiin. Tämä oli kovaa puhetta, se oli uhkaus jota hän vielä tehosti toteamalla, että hän oli harkitsemassa sosiaalidemokraattien lähtöä hallituksesta.

Tanner oli alkusyksystä henkilökohtaisesti varma siitä, ettei sotaa tule. Tämän vielä jotenkin ymmärtää, mutta kun hän 30.11.1939 venäläisten pommitettua Helsinkiä kuvitteli, että kyseessä oli hermosota, se oli täysin käsittämätöntä. Tilanne Euroopassa oli marraskuun lopulla aivan toinen kuin syyskuun alussa ja Tanner oli ollut Paasikiven mukana Moskovassa neuvottelemassa venäläisten kanssa. Kuinka hän sodan alettua voi yhä kuvitella, että Neuvostoliitto vain »leikillään» lähetti joukkonsa yli Suomen rajan laajalla rintamalla ja pommitti suurta tuhoa tuottaen Helsinkiä, Viipuria ja monia muita asutuskeskuksia? Tanner oli suuri sosiaalidemokraattinen valtiomies, sitä ei kukaan voi kieltää, mutta kyllä hänen ulkopoliittinen arviointikykynsä oli vähintäänkin kyseenalainen.

Budjetin lähetekeskustelussa myös oikeisto-oppositio arvosteli kovin sanoin valtiovarainministeriä siitä, että hän oli estänyt puolustusmäärärahojen nostamisen välttämättömälle tasolle. Ne olivat aivan riittämättömiä ja koko vuoden 1940 budjettiesitys oli väärin rakennettu. Samoin oppositio arvosteli Tanneria siitä, ettei ollut ryhdytty juuri mihinkään toimenpiteisiin varmuusvarastojen lisäämiseksi poikkeuksellisia aikoja varten.

Tilanne oli erityisen vaikea polttonesteiden osalta, niiden myynti oli jo kesän aikana kasvanut nopesti, mutta varastojen kartuttamiseen ei hallitus ollut ryhtynyt. Tanner vastasi arvostelijoilleen hänelle tyypilliseen tapaan tokaisten:

»Niin järjettömiksi ei kukaan ole voinut uskoa suurvaltojen johtavia henkilöitä, että he mitättömän asian takia päästäisivät asiat niin kireälle, että valtava sota syttyisi.» Ehkä Tanner mitättömällä asialla tarkoitti Danzigia ja Puolan käytävää, joita Saksa jo pitkään oli vaatinut itselleen.

Varusteiden hankkimisen laiminlyönti on synnyttänyt myös jälkeenpäin kiistelyä siitä, kenen syytä se loppujen lopuksi oli. Jokaisen piti jo syksyllä 1939 tietää ja tajuta, että Suomi oli erittäin huonosti varustautunut sitä vaihtoehtoa varten, jota sota merkitsi. A.K. Cajanderin elokuussa 1939 Viipurissa pitämä puhe on tehnyt hänestä suurimman syntipukin – jota hän ei missään tapauksessa ollut. Hän oli ainakin pienempi syntinen kuin Tanner, jonka johtama puolue 1920-luvulla ja vielä 1930-luvullakin, tultuaan vuonna 1937 hallitusvastuuseen, taisteli puolustusmäärärahojen lisäyksiä vastaan. Tämä vastarinta oli niin jääräpäistä, että sille on vaikea löytää asiallisia perusteita ainakaan syksyllä 1939, kun Suomen hallitus omaksui jyrkästi torjuvan kannan Stalinin esittämiin aluevaatimuksiin. Sosiaalidemokraatit ja Tanner olivat toisten hallituspuolueiden kanssa samaa mieltä siitä, ettei aluemyönnytyksiä tehdä, mutta siitä huolimatta puolustusta ei haluttu panna kuntoon.

Punamultahallitus laati pian liikkeellelähdettyään perushankintaohjelman, jonka mukaan vuosina 1938–43 käytettäisiin yhteensä 2911 miljoonaa markkaa. Tanner vaati joka vuosi siihen supistuksia. Kesään 1939 tultaessa Juho Niukkanen esitti, että ohjelman määrärahoja lisättäisiin heti 500 miljoonalla markalla ja lisäys otettaisiin jo vuoden 1940 budjettiin. Mannerheimin lisäysehdotukset olivat huomattavasti suurempia. Tanner tuohtui tästä ja kirjoitti heinäkuussa 1939 – budjetin valmistelujen ollessa vielä kesken – presidentti Kalliolle henkilökohtaisen kirjeen, jossa purki tyytymättömyyttään tällaiseen perusteettomaan vaatimukseen. Se ei voi johtua muusta kuin »hysteriasta», arveli Tanner. Mutta hän jatkoi: »Tietysti asema on erilainen, jos sota todella puhkeaa, silloinhan täytyy panna kaikki rievut pyykkiin, mutta käyttää nykyistä paniikkimielialaa täyden militaristisen ohjelman läpiajamiseen, siihen ei sd-puolue voi antaa apuaan.»

Niukkanen oli itsepäinen vaatiessaan puolustusmäärärahojen lisäämistä, ilmeisesti vähintään yhtä itsepäinen kuin Tanner niitä vastustaessaan. Kesäkuussa 1939 oli asetettu Suomen Pankin pääjohtajan Risto Rytin puheenjohdolla komitea tekemään ehdotusta, miten perushankintaohjelman mahdollinen lisäys rahoitettai-

siin. Se teki syksyllä – budjetin käsittelyn eduskunnassa jatkuessa – ehdotuksen, että hankittaisiin erityisverolla yhteensä 1,2 miljardia markkaa lisävaroja. Mutta Tanner ei tätä hyväksynyt – ei sittenkään, vaikka oli Paasikiven mukana palannut Moskovasta marraskuun puolivälissä ja sodan syttyminen näytti erittäin todennäköiseltä, monen mielestä varmalta. Niukkanenkaan ei antanut periksi, hän ryhtyi puolustusministerinä – oma-aloitteisesti ja myös omavaltaisesti – ylittämään johtamansa ministeriön määrärahoja aseiden hankintaa varten. Hän toi asian valtioneuvoston ylimääräiseen istuntoon 30.11.1939, jolloin venäläiset koneet olivat jo pommittaneet Helsinkiä. Vajaalukuinen valtioneuvosto siunasi silloin Niukkasen määrärahaylitykset – eikä oikeuskansleri vaatinut Niukkasen asettamista lain rikkojana valtakunnanoikeuteen. Eduskunta käsitteli näitä määrärahaylityksiä vasta talvisodan jälkeen, seuraavan vuoden syksyllä. Se ei tämän ylityksen johdosta esittänyt Niukkaselle muistutusta.

Näin puolustusministerin omavaltaisella – oikeastaan laittomalla – toiminnalla hankittiin maan puolustajille aseita ja pelastettiin monen sotilaan henki, kun taisteltiin talvisodan aikana rajaseutujen hangilla puutteellisin varustein, kun aseita oli liian vähän ja ammusten puute vieläkin suurempi.

Miten suuri oli se armeija, jonka piti puolustaa maata suurvallan miljoona-armeijan hyökkäystä vastaan? Marraskuun lopussa 1939 esitettiin seuraavat tiedot joukkojemme määrästä ja tärkeimmistä puolustusaseista:

Aseissa oli yhteensä 337 000 miestä, mutta käytettävissä vain 254 000 kivääriä. Muitakin käsiaseita oli niukalti, 4000 konepistoolia, 4000 pikakivääriä ja 18 200 pistoolia. Konekiväärejä oli 2400, kranaatinheittimiä 360, jalkaväki- ja panssaritorjuntatykkejä 128, ilmatorjuntatykkejä 257 ja raskaampia kenttätykkejä 420. Lentokoneitakin oli kourallinen, 128.

Luvut osoittavat, että aseistuksemme oli todella huolestuttavan heikko, voi sanoa mitätön. Vertauksen vuoksi mainittakoon, että kesäkuussa 1944 neuvostoarmeijan kesähyökkäyksen aikana Karjalan kannaksella venäläiset käyttivät 800 kenttätykkiä kilometriä kohti Valkeasaaren läpimurtotaisteluissa.

Talvisodassa ei näin suuria voimia käytetty, mutta venäläisten tykistö on kautta aikojen ollut korkealaatuista ja tehokasta. Näin oli myös talvisodassa, missä heidän tykistöylivoimansa oli murskaava. Juuri tykistön ja ammusten puute oli panssarivoimien ja niiden

torjunta-aseiden puutteen lisäksi suurimpia tekijöitä siihen, että Summan torjujat vihdoin väsyivät ja rintama murtui helmikuun puolivälissä 1940. Seurauksena oli suomalaisten joukkojen peräytyminen ja rintaman siirtyminen Viipurin tienoille.

Muukin aseistus oli puutteellista: venäläisillä oli rajaton ylivoima ilmassa ja erityisesti suuret panssarivoimat tuottivat suomalaisille suuria tappioita. Suomen ilmatorjunta oli selvästi parempi kuin panssaritorjunta. Kun tehokkaita panssaritorjunta-aseita ei ollut, suomalaiset joutuivat turvautumaan polttopulloihin, jotka pian saivat nimekseen sittemmin ympäri maailman levinneen nimen »Molotovin cocktail».

Rannikkopuolustus pystyi ehkä parhaiten täyttämään oman puolustustehtävänsä. Rannikkopuolustuksella oli käytössään raskaita tykkejä, joista merkittävä osa oli peräisin venäläisiltä, näiden ennen vuotta 1918 rakentamista rannikkopattereista. Laivastoa oli jossakin määrin vahvistettu itsenäisyyden aikana.

Aseistuksen puute oli korvattava miesten kunnolla, rohkeudella, taitavuudella ja kestävyydellä. Tämä oli sotilaita ajatellen häikäilemätöntä ja raakaa menettelyä. Ei pienellä kansalla ole varaa korvata aseita miehillä, sillä elävä voima on meillä minimitekijä, jota on säästettävä kaikin keinoin. Ne päättäjät, jotka 1930-luvulla löivät laimin armeijamme varustamisen riittävällä, sodan vaatimukset täyttävällä aseistuksella, kantavat suuren ja raskaan vastuun. Tämä on kovaa puhetta ja sitä voidaan aina sanoa jälkiviisaudeksi. Mutta vaikka meitä tänään lohduttaisi tieto siitä, että talvisodan aloittaja olikin Stalin, kuten Neuvostoliitossakin esitetään, Suomen armeijan kehno varustautuminen ei ollut Stalinin syy. Suomen puolustuslaitoksen heikko varustus, erityisesti tärkeiden nykyaikaisen sodankäynnin vaatimien aseiden puute oli kyllä jo vuosikausia maan hallitusten tiedossa. Tästä huolimatta ei vielä kesällä 1939 ryhdytty riittävän tehokkaisiin toimenpiteisiin tilanteen parantamiseksi. Silloin siihen olisi vielä ollut viimeinen mahdollisuus.

Tunnelmat maan hallituksessa olivat vähintään sekavat, kun venäläisten hyökkäys alkoi 30.11.1939. Tanner kuvaa mielialoja seuraavasti:[12]

»Menin yhdessä von Fieandtin kanssa 30.11. klo 9.20 keskeytyneen valtioneuvoston istunnon jälkeen minun työhuoneeseeni. Olimme molemmat rauhallisia ja kuvittelimme, että alkaneet hyökkäykset olivat vain sen hermosodan jatkoa, jota parisen vii-

kon ajan olimme päivä päivältä kiihtyneempänä saaneet kokea!»

Sen sijaan Paasikivi pauhasi »täydeltä laidalta»: »Tähän on siis jouduttu. Olemme antaneet valtakunnan liukua sotaan Neuvosto-Venäjän jättiläisen kanssa, vaikka meidän kaikkien edessä olivat seuraavat tosiasiat:

1. Suomella ei ollut luvassa apua miltään taholta, olimme aivan yksin.

2. Neuvostoliitolla oli tässä tilanteessa meihin nähden vapaat kädet.

3. Puolustuslaitoksemme oli suuresti puutteellinen.»

Se totta tosiaan tuskin oli tarkoituksenmukaista ulkopolitiikkaa. Valtiolaivalta puuttui johto, korosti Paasikivi, tätä idänpolitiikkaa arvostellessaan. Kukaan ei tehnyt mitään estääkseen maan luisumisen sotaan ja suureen onnettomuuteen. Arvostellessaan hallitusta hän syytti erityisesti Erkkoa taitamattomuudesta ja ylimielisyydestä.

Paasikivi tuli Rytin hallitukseen salkuttomaksi ministeriksi ja syytökset jatkuivat: »Saamme selkäämme», uhosi Paasikivi, »tähän ei olisi saanut asioita päästää. Sanoin jo syksyllä», jatkoi Paasikivi, »ettei Erkko kykene selvittämään tätä vyyhteä. Hän oli koko ajan arvioinut väärin Suomen asemaa, tehnyt erehdyksen toisensa jälkeen. Hallituksessa Tanner on ainoa, joka voi tulla ulkoministeriksi»,[13] kirjoitti Paasikivi sodan alettua. Edvin Linkomies kertoo muistelmissaan, että Paasikiven pessimismi herätti ärtymystä Kokoomuksessa, hän ei vuoden 1939 loppuun mennessä tehnyt mitään positiivista puolustustaistelun onnistumiseksi tai tilanteen muunlaiseksi pelastamiseksi.[14]

Suomessa oli vallalla loka–marraskuussa 1939 eräänlainen fatalistinen sallimukseen, Korkeimman johdatukseen luottava mieliala, tiedostamaton usko oikean asiamme voittoon. Ei tahdottu tai osattu ajatella edessä olevien tapausten mahdollista, vieläpä todennäköistä kulkua ja kehitystä. Jollakin kummallisella ja selittämättömällä tavalla uskottiin ja toivottiin, että me kyllä pelastuisimme, kunhan itse tekisimme velvollisuutemme, kuvasi Paasikivi myöhemmin tilannetta todeten, ettei Suomi tehnyt kaikkea, mitä se olisi voinut tehdä sodan välttämiseksi.

Kun näitä marraskuun 1939 tapahtumia on käsitelty jälkeenpäin, niistä on esitetty hyvinkin erilaisia mielipiteitä. Niinpä jatkosodan aikainen pääministeri Linkomies pitää selvänä, että Suomi syksyllä 1939 oli menossa sotaan valtion johdon olematta tietoi-

nen siitä, mitä oli tulossa tai haluamatta edes ajatella passiivisuutensa seurauksia. Linkomies esittää myös sen rohkean väitteen, että hallitus olisi niin halutessaan voinut taivuttaa eduskunnan ja kansan suurempien myönnytysten taakse sodan välttämiseksi.[15] Hän pitää kuitenkin tehtyä ratkaisua oikeana ja talvisotaa moraalisena välttämättömyytenä. Se oli nuoren valtion miehuuskoe, joka oli kestettävä, että olisimme todistaneet itsellemme, entiselle emämaalle ja koko maailmalle olevamme itsenäisyytemme arvoisia. Kokoomuspuolueen presidenttiehdokas vuoden 1968 presidentinvaaleissa, pääjohtaja Matti Virkkunen esitti vaalikampanjassaan samantapaisia ajatuksia. Myös Jakobson kirjassaan *Diplomaattien talvisota* näyttää kallistuvan samalle kannalle, että talvisota oli todella välttämätön.

Linkomies yhtyy siten Paasikiven käsitykseen siitä, että talvisota olisi ehkä voitu välttää, jos Suomen hallitus olisi tehnyt suurempia myönnytyksiä kuin mihin se oli loka–marraskuussa 1939 valmis. Tähän Linkomiehen käsitykseen kyllä omalta osaltani voin yhtyä. Mutta en hyväksy Linkomiehen, enempää kuin toistenkaan esittämiä käsityksiä siitä, että talvisota (ja ilmeisesti myös jatkosota) olisi lopullisesti kypsyttänyt Suomen kansan itsenäisyyteen ja osoittanut meidät kansana itsenäisyytemme arvoiseksi. Suomen kansa osoitti jo itsenäisyytensä kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana riittävän selvästi koko maailmalle, että olimme itsenäisyytemme ja vapautemme arvoinen kansa. Niin merkittäviin saavutuksiin Suomen kansa pystyi sekä henkisen että taloudellisen kulttuurin eri aloilla 1920- ja 1930-luvuilla, ettei niiden lisäksi enää tarvittu sotaa ja suuria kärsimyksiä todistamaan kansamme kykyä elää itsenäisenä.

Linkomiehen käsitys sisältää sen väitteen, että sota olisi hyväksyttävä vaihtoehto kansojen välisten kiistakysymysten ratkaisuissa. Se ei ollut välttämätön, vielä vähemmän hyväksyttävä vaihtoehto 1940-luvulla, se oli jo silloin virheellinen ja väärä vaihtoehto. Nimenomaan tänään 1980-luvun lopulla se on väärä käsitys. Yhä useammat maailman valtiot ja kansat ovat vakuuttuneita siitä, ettei sota pysty ratkaisemaan kansojen välisiä ongelmia, vain rauhanomaiset keinot ovat hyväksyttäviä ja niitä olisi pitänyt käyttää myös syksyllä 1939, kun Suomen edustajat neuvottelivat Moskovassa Suomen ja Neuvostoliiton välisistä tärkeistä kysymyksistä.

Puolustusvalmiuden vahvistaminen oli 1930-luvulla päättäjien taholta pahasti laiminlyöty. Kun pahat päivät koittivat ja armeija

joutui heikosti aseistettuna ja muutenkin huonosti varustettuna ankaraan taisteluun, tykkituleen, torjumaan hyökkäysvaunuja ja lentokoneita lähes olemattomilla aseilla, ei ole ihme, että rintamilla arvosteltiin maan poliittista johtoa kovaa kieltä käyttäen.

Tunnettu talvisotaa teoksissaan käsitellyt, sotien aikana rintamajoukoissa taistellut eversti W. Halsti julkaisi ennen talvisotaa teoksen *Suomen puolustaminen*.[16] Kirjassaan Halsti ennakoi, että Neuvostoliitto tulee esittämään Suomelle aluevaatimuksia. Hän perusteli käsitystään sillä, ettei naapurimaamme luottanut Suomen puolueettomuuteen eikä se sitä paitsi uskonut Suomen pystyvän puolustamaan aluettaan jonkin läntisen vallan hyökätessä Suomen kautta Neuvostoliittoa vastaan. Se halusi sen vuoksi turvata Leningradin edustan itse. Toisaalta Suomi ei luottanut Neuvostoliittoon vuoden 1918 tapahtumien seurauksena. Tosiasiahan on, että Venäjä aseisti punakaartin ja se, joka antaa aseet, on samalla yllyttäjä. (Tämä nähdään tämänkin päivän vapautusliikkeiden kohdalla.) Suomi ei voinut luottaa siihen Neuvostoliittoon, joka syntyi vuonna 1917 ja joka oli vielä 1939. Tänä päivänä sitä Neuvostoliittoa ei enää ole olemassa.

Halsti katsoi vuonna 1939, että Stalinin ehdot olivat yhtä vähän lopullisia Suomen kohdalla kuin ne olivat Baltian maiden kohdalla.

Hallitus ei antanut 1939 kansalaisille informaatiota naapurimaamme turvallisuuspolitiikan perusteista, ja sen esittämät vaatimukset olivat salassa aina syksyyn 1939 saakka, vaikka hallituksella oli niistä vihjeitä jo vuotta aikaisemmin.

Halsti korostaa 1979 julkaisemassaan artikkelissa, että eräät Suomen johtajat elivät hybriksen vallassa vielä sodan jälkeenkin – he painottivat, miten ehdottomasti ulkopoliittinen neuvottelutaito käy kaiken muun edellä ja miten mitättömiä maanpuolustuspolitiikan ja siitä vastaavan puolustuslaitoksen merkitykset sen rinnalla ovat.[17] Tässä toistui 1930-luvun poliittisten johtajiemme sokeus, joka ensin johti maanpuolustuspolitiikan ja sen instrumentin laiminlyömiseen ja sitten ulkopoliittiseen vararikkoon, jolloin laiminlyötyä puolustusinstrumenttia käytettiin mahdottomaan tehtävään.

Halsti kertoo, miten maa eli juuri sodan alla täydessä rauhassa, vaikka jokaiselle näkevälle ihmiselle olisi pitänyt olla selvää, että aikaa sodan puhkeamiseen oli vain muutamia päiviä. Hän itse sai marraskuussa 1939 tehtäväkseen divisioonan huoltopäällikkönä

tiedustella Viipurin läheltä tiloja divisioonan rauhanomaista talvimajoitusta varten. Siviiliviranomaiset vaativat kertausharjoituksiin kutsuttujen joukkojen supistamista, koska maalla ei ollut varaa pitää täydellistä liikekannallepanoa ja miksi ylläpitää sitä, koska siihen ei ollut mitään syytä. Kouluja avattiin ja evakkoja päästettiin kotiin. Hän kertoo, että jopa divisioonan alueeseen kuuluvan Kuolemajärven Summan kylän asukkaat palasivat kohteihinsa 29.11.1939 – kukahan siitäkin kantoi vastuun?

Vaikka Halsti sanoo odottaneensa venäläisten hyökkäystä, hän kertoo, että venäläisten hyökätessä 30.11.1939 suuttumus joukkojen keskuudessa oli voimakas: miksi 250-miljoonainen kansa kehtaa hyökätä 3,5-miljoonaisen kansan kimppuun? Esittäessään perusteluja hyökkäykselleen se valehtelee, vääristelee, syyttelee ja rähjää. Tunteiden kuohua oli mahdoton voittaa, vaikka itse olisi kuinka järkeillyt, että näinhän tässä tulisi käymään.

Halsti kertoo apulaisensa, erään luutnantin purkauksen, kun venäläiset hyökkäsivät 30.11.1939:

»Kyllä tämä maa on saatananmoinen paikka asua. Idässä ryövärit, lännessä pelkurit!»

Ei ole ihme, että Suomen armeijan upseeri, joka tarkoin tunsi sekä yleistilanteen että armeijamme aseistuksen ja varustelutason, päätyi jyrkkään arvioon maan johdon toimettomuudesta. Mutta kaikesta huolimatta oli yritettävä puolustaa maata parhaansa mukaan. Ja siihen työhön kyllä Suomen armeija arvelematta ryhtyi.

Kuviteltiinko Neuvostoliitossa, että Suomen armeijan henki olisi ollut huono, että vuoden 1918 juopa punaisten ja valkoisten välillä olisi yhä olemassa ja armeijan taistelumoraali tästä johtuen huono? Tämä oli erehdys, jonka varaan ainakin osittain perustui Kuusisen hallituksen perustaminen Terijoelle talvisodan alussa. Tehdessään yya-sopimuksen Kuusisen hallituksen kanssa Neuvostoliitto lupasi sille Karjalan, jonka asutus oli samaa kuin Suomen.

Josef Stalin viisaana johtajana ei varmaan voinut kuvitellakaan, että neuvostoarmeija otettaisiin rajan ylitettyään vastaan vapauttajana ja että kulku Helsinkiin olisi riemumarssia. Neuvostoliitossa suomalaiset emigranttikommunistit elivät kyllä vielä 1939 Suomen osalta harhakuvitelmien vallassa. Mutta suurvallan toimintaa johtaa – Paasikiven sanoja käyttääkseni – arvovalta ja pelko kasvojen menettämisestä. Kun jyrä oli kerran pantu liikkeelle, sitä ei voitu pysäyttää. Sen tiellä olleet esteet oli raivattava ja jos joukkoja tarvittiin enemmän kuin alun perin oli laskettu, niitä riitti ja nii-

tä lähetettiin rintamalle tarpeen mukaan. Hitlerin kanssa solmimallaan sopimuksella Stalin oli saanut Suomen osalta vapaat kädet ainakin vuoden ajaksi. Karjalaa ei voinut pelastaa mikään.

Venäläisten hyökkäys 30.11.1939 johti heti Cajanderin hallituksen eroon, jota erityisesti Tanner ajoi – informoimatta edes hallitustovereitaan. Uuden hallituksen pääministeriksi saatiin pitkän suostuttelun jälkeen Suomen Pankin pääjohtaja Risto Ryti. Uudesta hallituksesta jätettiin pois molemmat Edistyspuolueen edustajat, pääministeri ja ulkoministeri sekä sisäministeri Urho Kekkonen. Kekkosen poisjääntiin vaikutti ilmeisesti se, että hallitus pyrki saamaan myös IKL:n kannatuksen, ja Kekkonenhan tunnettiin jyrkimpänä tämän puolueen vastustajana. Niukkanen jäi vielä hallitukseen talvisodan ajaksi, mutta hänkin sai lähteä sodan jälkeen. Ryti ei pitänyt enempää Niukkasesta kuin Kekkosestakaan.

Eroava hallitus antoi 30.11.1939 eduskunnalle selostuksen Moskovan neuvotteluista, ja nyt Erkko – aika yllättäen – ilmoitti, että »neuvottelijoilla olisi ollut valtuudet ratkaista, mitä vaatimuksia he katsoivat voivansa hyväksyä». Tanner väitti, että tämä ei pitänyt paikkaansa, sillä neuvottelijoilta kiellettiin viime vaiheessa enempien myönnytysten tekeminen. Siksi hän oli sitä mieltä, että Erkon olisi muutettava se eduskunnan pöytäkirjan kohta, jossa tämä esitti Tannerin mielestä väärän väitteen. Erkko ei kuitenkaan tätä tehnyt.

Marraskuun viimeisenä päivänä pidettiin Helsingissä eduskunnan syysistuntokauden viimeinen istunto, jonka jälkeen eduskunta muutti Kauhajoelle.

Neuvostoliiton hyökkäys ei pelottanut suomalaisia, päinvastoin, se nostatti Suomen kansan taistelutahtoa, sillä kaikki näkivät nyt, että sota oli ainoa vaihtoehto. Ei enää voitu ajatella, minkälaisia uhreja sota vaatisi eikä sitäkään, miten sota päättyisi. Oltiin valmiita panemaan kaikki yhden kortin varaan, ottamaan kansan tulevaisuuden ja valtakunnan olemassaolon puolesta hirvittävän suuri riski. Kolmen ja puolen kuukauden kunniakkaan, mutta raskaan ja verisen puolustustaistelun jälkeen oli pakko hyväksyä paljon raskaammat rauhanehdot kuin ne ehdotukset edellyttivät, jotka Stalin ja Molotov tekivät loka–marraskuussa 1939.

Miksi eduskunta syrjäytettiin syksyllä 1939?

Hyväuskoinen hallitus – tietämätön eduskunta

Eduskuntavaalit pidettiin heinäkuussa 1939. Niissä molemmat johtavat hallituspuolueet sosiaalidemokraatit ja Maalaisliitto voittivat. Edellinen lisäsi paikkalukuaan kahdella ja sai yhteensä 85 kansanedustajaa ja jälkimmäinen 56 paikkaa, kolme enemmän kuin vuoden 1936 vaaleissa. Kokoomus sai 25 paikkaa, viisi enemmän kuin edellisissä vaaleissa. IKL kärsi suuren tappion saaden kahdeksan paikkaa, menetys oli kuusi paikkaa.

Tämä eduskunta istui aina vuoden 1945 maaliskuussa pidettyihin eduskuntavaaleihin saakka, siitä tuli ns. »pitkä parlamentti». Sen aikana maassa istui yhteensä kahdeksan hallitusta.

Uusi eduskunta ei pitänyt kokoontumisellaan kiirettä, se saapui Helsinkiin syyskuun alussa, muutamaa päivää sen jälkeen kun Hitler ja Stalin olivat Moskovassa tehneet yhteistyösopimuksensa. Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat osoittavat, että asioita puitiin rauhan ajan tunnelmissa. Ryhmän ensimmäisessä kokouksessa syyskuun 1. päivänä 1939 edustajat kiistelivät valiokuntapaikoista. Erityisesti valtiovarainvaliokunnan paikat olivat haluttuja – kuten sitä ennen ja myös sen jälkeen ovat aina olleet. Vanhemmat edustajat vetosivat virkavuosiinsa ja katsoivat, että jo yksin niiden perusteella heillä oli oikeus päästä tähän tavoiteltuun valiokuntaan, »senaattiin», jonka jäsenillä on sekä arvovaltaa että mahdollisuus vaikuttaa asioihin.

Syyskuun 12. päivänä pidetyssä ryhmäkokouksessa sana »sota» esiintyy tällä vaalikaudella ensimmäisen kerran, kun rovaniemeläinen Lauri Kaijalainen valitteli että Lapissa oli kutsuttu reserviläisiä palvelukseen ja viety heidät kodeistaan keskellä yötä.[18] »Tämähän on aivan tavatonta», korosti Kaijalainen, »kun ei heille edeltäpäin kerrottu asiasta mitään. Eihän tämä tällainen sovi mihinkään», hän pauhasi, »ei ollut käytettävissä edes kunnon rautatievaunuja, vaan härkävaunuissa oli lähdetty miehiä kuljettamaan!»

Tästä seurasi innokas, kiivaskin keskustelu, ja ryhmä paheksui

syvästi tällaista raakaa menettelyä. Ryhmän paheksuva kanta päätettiin saattaa puolustusministeri Juho Niukkasen kautta puolustusvoimain johdon tietoon. Sisäministeri Kekkonen tuumi keskustelua kuunneltuaan, että sodan aikana täytyy joskus lähteä nopeasti – yölläkin! Tässä samassa kokouksessa kiristynyt tilanne Euroopassa tuli esille ensimmäisen kerran, kun puolustusministeri Niukkanen antoi ryhmälle aika perusteellisen tilannekatsauksen:

»Sotilaspoliittinen tilanne Suomen osalta on hyvin vahva», korosti puolustusministeri. »Jos kolmiliitto (Englanti, Ranska, Neuvostoliitto) olisi syntynyt, sota olisi jo ehkä alkanut ja me ilmeisesti joutuneet sodan jalkoihin. Hitlerin ja Stalinin liitto saattaa lykätä suursodan alkua ainakin vuodella meidän osaltamme.» Hän vaati, että nyt on satsattava kaikki rahat puolustusvalmiuden parantamiseen ja sotakaluston hankkimiseen. Meidän on pystyttävä puolustamaan puolueettomuuttamme, korosti puolustusministeri. Ulkopolitiikkaa on nyt hoidettava erityisen varovasti eikä naapuria saa ärsyttää. Niukkanen toivoi että meille riittäisi »armonaikaa» ehtiäksemme korjata varustuksissamme olevat puutteet.

Mutta ei Niukkasen oikeaa ja painavaa puhetta ja kovaa asiaa sisältänyt tilannekatsaus vieläkään herättänyt ryhmää tajuamaan tilanteen vakavuutta. Syyskuun 21. päivänä pidetyssä kokouksessa oltiin kovasti tyytymättömiä siihen, että juuri perustetun kansanhuoltoministeriön johtoon oli nimitetty »pankkiherra ja suuren rautakonsernin puheenjohtaja» (Rainer von Fieandt), jota eräät ryhmän jäsenet eivät alkuunkaan hyväksyneet. Samalla arvosteltiin puolueen ministereitä siitä, että he olivat ryhmälle mitään puhumatta hyväksyneet demari Väinö Salovaaran kulkulaitosministeriksi ja näin lisänneet demarien muutenkin suurta valtaa hallituksessa.

Niukkanen ja Kekkonen rauhoittelivat ryhmää korostamalla, että kansanhuoltoministerin vakanssi on niin hankala, ettei siihen pidä panna omaa miestä haukuttavaksi. Ministeriön tehtävänä tulee olemaan – kertoivat omat ministerit – kulutuksen supistaminen, korttijärjestelmän käyttöönotto ja yleensä puutteen jakaminen. Ei siihen pidä omia miehiä panna. Mitä taas Salovaaraan tulee, se vakanssi on demarien vakanssi, eikä meidän sovi lähteä sellaisessa asiassa määräilemään.

Ilmeisesti tilanteen vakavuus alkoi kuitenkin syyskuun kuluessa vaikuttaa ja tuntua myös eduskuntaryhmissä, kun samassa 12.9. pidetyssä kokouksessa muutamat ryhmän jäsenet vaativat, että

»punamultapohjaa» olisi laajennettava ja varattava myös Kokoomukselle hallituspaikkoja.

Niukkanen epäili Kokoomuksen mukaan ottamisen aiheuttavan vaikeuksia lausuen: »Ryssien kannalta on vaarallista mennä mukaan oikeistohallitukseen.»

Syyskuun viimeisessä kokouksessa 26.9.1939 Kekkonen vetosi vakavasti ryhmään, että se hyväksyisi yli vaalien äänestetyn tasavallan suojelulain, joka oli parhaillaan perustuslakivaliokunnan käsiteltävänä.[19] Kun maassa ei voitu julistaa sotatilaa sotatilalain perusteella, oli tasavallan suojelulaki välttämätön. Ryhmä hyväksyi Kekkosen kannan ja päätti yksimielisesti äänestää lain hyväksymisen puolesta.

Vielä lokakuun ensimmäisessä kokouksessa 5.10. puhuttiin tuntikausia Pohjois-Suomen tieasioista ja Rovaniemi–Petsamomaantien rakentamisesta eikä sanaakaan maata uhkaavasta sodasta.[20] Mutta seuraavassa kokouksessa, joka pidettiin ilmeisesti 10.10., tunnelma oli kokonaan toinen.[21] Silloin valittiin ryhmän kolme puheenjohtajaa edustajiksi laajaan eduskuntaryhmien valtuuskuntaan, joka kaikkien eduskuntaryhmien puolesta seuraa tilanteen kehitystä. Ryhmä päätti sen jälkeen kokoontua joka päivä klo 17 saadakseen tietoja ennen muuta Moskovan neuvotteluista, jotka olivat juuri alkamassa. Samalla ryhmä päätti, että näissä kokouksissa ei toimiteta nimenhuutoa eikä niistä edes panna ilmoitustaululle kokousilmoitusta!

Opetusministeri Uuno Hannula antoi tässä kokouksessa ulkopoliittisen tilannekatsauksen. Hän tarkasteli erityisesti Puolan tapahtumien merkitystä. Hän oli käynyt Virossa muutamaa päivää aikaisemmin ja kertoi vaikutelmiaan. Lisäksi hän informoi ryhmää hallituksen toimenpiteistä ja siitä erityisen suopeasta vastaanotosta, jonka Suomi oli saanut ulkomailla ryhtyessään puolustautumaan. Sotatarviketilauksemme ulkomailta ovat saaneet myönteisen vastaanoton, olemme saaneet uusia ystäviä, kertoi Hannula!

Hallitus oli perustanut erityisen tiedotuskeskuksen uutta tilannetta varten ja omassa maassa oli nousemassa voimakas puolustustahto. Mm. AKS oli asettanut voimansa hallituksen käytettäväksi, korosti Hannula. Tämä tilanne on hermosotaa, totesi ministeri, ja meidän asemamme on aivan toinen kuin Baltian maiden. Moskovan neuvotteluista ei ole tullut mitään tietoja, lopetti opetusministeri selostuksensa.

Hannula oli tunnetusti eräs tiukimpia äärioikeiston vastustajia Maalaisliitossa. Hän kirjoitti vuonna 1933 kirjan *Me teemme mitä tahdomme*, missä hän jyrkästi tuomitsi lapuanliikkeen laittomuudet.[22] Ehkä hän senkin vuoksi piti hyvänä, että AKS, joka oli aina ollut lähellä lapuanliikettä ja IKL:ää, oli nyt muuttanut kantaansa.

Samassa kokouksessa sisäministeri Kekkonen antoi selostuksen siviiliväestön suojaamisesta ja aloitetuista evakuoimistoimenpiteistä. Hän valitti, ettei Suomessa ollut ryhdytty siviiliväestön suojelemiseksi juuri mihinkään toimenpiteisiin, mikä olisi ollut välttämätöntä jo aikoja sitten. Taloihin ei yleensä ollut rakennettu riittäviä väestönsuojia, minkä vuoksi tilanteen kiristyessä oli pakko kehottaa väestöä siirtymään vapaaehtoisesti pois Helsingistä, Viipurista ja neljästä rajapitäjästä Karjalan kannaksella. Sodan aikana väestönsiirtojen suorittaminen olisi vaikeata, jopa mahdotonta, arveli Kekkonen.

Hallitus antoi kysymyksessä oleville lääninhallituksille luvan kehottaa niitä ihmisiä, joiden ei välttämättä tarvinnut oleskella mainituissa kaupungeissa eikä neljän kunnan, Terijoen, Kivennavan, Raudun ja Metsäpirtin rajakylissä, siirtymään pois näiltä alueilta. Kekkonen arveli, että nyt aloitettu vapaaehtoinen evakuointi saadaan toteutetuksi muutamassa päivässä.

Ihmisistä siirtyy lähes puolet omalla kustannuksellaan, ja toiselle puolelle annetaan vapaa rautatielippu. Mainittujen rajakuntien lisäksi on Suomenlahden saarten asukkaille annettu samanlainen kehotus ja he ovatkin alkaneet siirtyä pois omilla aluksillaan.

Väestön sijoituspaikkoina olivat pääosiltaan Hämeen ja Mikkelin läänit.

Lokakuun 14. päivänä pidetyssä kokouksessa kerrottiin, että Kokoomukselle oli tarjottu tilaisuutta tulla hallitukseen, mutta se oli kieltäytynyt.[23] Kun von Born meni hallitukseen ja hänen tilalleen oli valittava eduskunnan toinen varapuhemies, ryhmä katsoi, että olisi äänestettävä tälle paikalle Kokoomuksen ehdokasta, olisipa se vaikka Paavo Virkkunen, jolla tunnetusti oli hyvin huono nimi Maalaisliitossa. Kun ryhmästä kuului murinaa Virkkusta vastaan, sihteeri on pöytäkirjaan kirjoittanut: »Nyt on tunteileminen jätettävä!» Tästä huolimatta Leppälä, Kämäräinen ym. ehdottivat, että ratkaisu henkilöstä jätetään seuraavaan kokoukseen.

Seuraavana päivänä eli 15.10. pidetyssä kokouksessa keskusteltiin taas Moskovan neuvotteluista, joiden sävyn sanotaan olleen

»suopea».[24] Venäläisten asettamia ehtoja ei voida saattaa eduskunnan tietoon, mutta neuvottelut jatkuvat. Suomalaisille neuvottelijoille oli annettu ohjeet, ettei meidän puolestamme neuvotteluja saa katkaista. Yhdysvaltain lähettiläs oli hallitukselle ilmoittanut, ettei Neuvostoliiton tarkoituksena ole loukata Suomen suvereniteettia. Vai ei?

Ryhmän kokouksessa 16.10. ilmoitetaan, että Virkkunen on kieltäytynyt varapuhemiehen paikasta ja Kokoomus ehdottaa tälle paikalle Linkomiestä.[25] Ryhmä hyväksyy hänet yksimielisesti.

Tässä kokouksessa Kekkonen esitti selostuksen edellisenä päivänä 15.10.1939 Kannakselle Laatokasta Suomenlahden rannikolle tekemästään matkasta. Hän kertoi, että puheena olevalla alueella oli satoa vielä aika runsaasti korjaamatta, mutta sadonkorjuu saataneen muutamassa päivässä loppuun. Mutta jos sota syttyisi, jäisi suuri määrä kotieläimiä (ehkä jopa 10 000 lehmää) ja myös viljaa poiskuljettamatta. Kuljetusvälineitä ei ole riittävästi käytettävissä. Kannaksella on yhä rajan ja puolustusvarustusten välissä tuhansia ihmisiä, jotka on saatava pois. Tänään on näiltä alueilta määrätty väestö siirrettäväksi pois. Kunnat ovat myös ryhtyneet toimenpiteisiin väestön, karjan ja muun omaisuuden siirron jouduttamiseksi. (Tällä matkalla tapasin Kekkosen Viipurissa.)

Kekkonen korosti lopuksi, että Kannaksella väestö on rauhallista ja suhde siviiliväestön ja alueelle saapuneiden reserviläisten välillä on hyvä. Venäjän puolelta on havaittu provokatorisia toimenpiteitä.

Kekkonen päätti selostuksensa vakuuttamalla, että mitään paniikkia ei ole missään syntynyt. Osa sairaalahenkilökuntaa on myös alkanut siirtyä maaseudulle ja virastojen evakuoimisesta on puhuttu, mutta sitä ei ole vielä aloitettu. Suomalaiset ovat nyt päättäväisiä, odotetaan ja toivotaan. Tämä on valmistautumista pahimman varalta, sanoo Kekkonen, mutta kukaan ei sitä pahinta toivo.

Niukkanen jatkoi heti Kekkosen jälkeen tilannekatsausta ja kertoi, ettei Moskovasta ole tullut tietoja – ja mikäli on tullut, ne eivät ole huonoja tietoja. Rajaseudulla ei ole parin vuorokauden aikana tapahtunut mitään. Venäjän puolella on kyllä käynnissä joukkojen siirtoja ja keskityksiä, siitä ei ole epäilystäkään. Puolustusministeriö on ryhtynyt kaikkiin toimenpiteisiin, ettei yllätyksiä satu. Ylimääräisiin kertausharjoituksiin (YH) on kutsuttu melkoinen määrä reserviläisiä, ilmoittaa puolustusministeri, mutta ei tie-

tystikään kerro, kuinka suuri määrä. Puolueettomuutemme turvaamiseksi on ryhdytty kaikkiin tarvittaviin toimenpiteisiin. Liikekannallepano, tämän uuden järjestelmän (aluejärjestelmän) »kenraaliharjoitus» on sujunut todella hyvin. Joukkojen mieliala on erinomainen. Vaatteista on siellä täällä ollut puutetta, mutta tilanne tässäkin järjestyy pian normaaliksi. Aseistuksen suhteen olemme verraten tyydyttävässä kunnossa.

Tässä puolustusministeri esitti tietoisesti ylioptimistisia tietoja. Hän tiesi hyvin, että aseistus oli erittäin puutteellinen. Hän kyllä myönsi, että tykistössä oli »toivomisen varaa», mutta siinäkin on jo ryhdytty toimenpiteisiin. Maahan on tullut ulkoa huomattava määrä tärkeitä sotatarvikkeita.

Niukkasen selostus huokui sitä yleistä toiveikkuutta, joka oli ominaista syksyllä 1939 käydyille keskusteluille. Neuvottelut Neuvostoliiton kanssa esitettiin myönteisinä, jopa leppoisina: kyllä se siitä . . . Tämä tunnelma ei perustunut tosiasioihin, se perustui toiveajatteluun.

Kun ryhmän puheenjohtaja kysyi Niukkaselta, oliko hallitus alkanut järjestää kertausharjoituksiin kutsuttujen miesten perheiden huoltoa, puolustusministeri vastasi, että harjoituksiin kutsuttujen osalta on päätetty toteuttaa kahden kuukauden moratorio kaikkien maksujen osalta. Perheavustuksia aletaan heti maksaa. Kekkonen huomautti Niukkasen ilmoituksen jälkeen heti, että ryhmälle näistä asioista annetut tiedot olivat »luottamuksellisia», niistä ei pidä puhua ryhmän ovien ulkopuolella, ettei synny levottomuutta eikä herätetä epäilyjä naapurissa.

Ryhmässä virisi vilkas keskustelu, ei aseistuksesta, vaan perheiden auttamisesta. Väestön huollosta on valtiovallan yhdessä kuntien kanssa huolehdittava, ettei vähävaraisen väestön keskuudessa pääse syntymään tyytymättömyyttä ja katkeruutta taloudellisen puutteen vuoksi. Tässä oli edustajien mieli herkkä ja he olivat tietoisia siitä, että vuoden 1918 muistot saattaisivat vielä nousta eläviksi, jos valtiovalta ei huolehdi heikossa asemassa olevan väestön toimeentulosta. Myös karjalaiset edustajat toivat esille varsinkin Karjalan kannaksella syntyneen tilanteen. Kuntien asema oli siellä paljon vaikeampi kuin muualla, sinne oli saapunut suuri määrä reserviläisiä ja armeija vaikeutti kuntien ja väestön normaalia toimintaa, jonka vuoksi siellä tarvitaan valtiovallan erityistoimenpiteitä. Kokouksessa syntyi keskustelua myös siitä, mikä elin olisi sopivin jakamaan rintamalle kutsuttujen miesten perheille yhteis-

kunnan tukea ja eräät edustajat olivat sitä mieltä, että se voisi tapahtua suojeluskuntien välityksellä.

Tätä ei kuitenkaan pidetty sopivana, mm. Kekkonen katsoi, että sekin voisi herättää ikäviä muistoja, suojeluskuntien asema oli vielä varsinkin eräillä seuduilla arkaluontoinen eikä pitänyt lähteä »herättämään nukkuvaa karhua».

Lokakuun 19. päivänä päätettiin Kekkosen ehdotuksesta lähettää ryhmän edustajien kolmihenkinen joukko tervehtimään reserviläisiä Karjalan kannakselle. Seuraavalla viikolla matkan tehneet toivat »reippaita ja rohkeita terveisiä» eduskuntaryhmälle. Ryhmä suoritti syksyn aikana myös keskuudessaan keräyksiä, ja mm. lokakuun 16. päivän keräyksessä saatiin kokoon 500 markkaa, jolla ostettiin armeijalle 500 alusvaatekertaa. Armeijan pääintendentti kenraali Gustafsson lähetti ryhmälle tästä kiitoskirjeen, joka luettiin 27.10.1939 pidetyssä kokouksessa.

Vielä 24.10.1939 mennessä ei Maalaisliiton eduskuntaryhmä ollut saanut mitään tietoja siitä, mistä Moskovassa oli neuvoteltu. Ei tiedetty, mitä venäläiset olivat vaatineet ja mitä Suomen neuvottelijat olivat vastanneet.

Lokakuun ryhmäkokouksissa oli kyllä varattu tilaa ja aikaa neuvotteluista saatavaa informaatiota varten, mutta sitä ei saatu. Ryhmälle kertoi yleisiä tietoja tilanteen kehityksestä pääasiassa edustaja Antti Kukkonen, joka oli ryhmän harvoja ulkopolitiikan harrastajia. Ei hän kertonut Moskovan neuvotteluista, joista hänkään ei ollut saanut tietoja, vaan pääasiassa Helsingissä olevilta ulkomaiden lähetystöiltä saamiaan hajanaisia ja epämääräisiä tietoja.

Kukkonen ilmoitti heti Moskovan neuvottelujen alettua 13.10.1939, että mielenmasennukseen ei ole aihetta. Mitään yllättävää ei neuvottelujen ensimmäisenä päivänä (tänään) ole sattunut. Mutta hallitus katsoo, jatkoi Kukkonen, ettei se voi kertoa mitään, ei sanaakaan eduskuntaryhmille neuvottelujen kulusta. Hallitus vaatii sen vuoksi ryhmiltä ehdotonta vaiteliaisuutta neuvotteluja koskevista kysymyksistä. Mutta hän kertoi sen jälkeen muualta kansainvälisestä politiikasta kuulemiaan tietoja mm. Saksan sisäisistä oloista. Siellä esiintyy ristiriitoja sotilasjohdon ja poliittisen johdon välillä. Hän sanoi tietävänsä, että Saksan sotilasjohto suhtautuu Suomeen suopeammin kuin poliittinen johto. Tämäkin on yksi osoitus silloisesta toiveajattelusta.

Voi vain kysyä, miksi eduskuntaa pimitettiin niin pitkään, sillä Stalin ja Molotov ilmoittivat jo kahdessa ensimmäisessä neuvotte-

lussa lokakuun 13.–14. päivinä 1939 Neuvostoliiton vaatimukset. Rajan siirto Karjalan kannaksella Leningradin turvallisuuden takaamiseksi oli eräs päävaatimus. Siitä ei eduskunnalle kerrottu lokakuussa eikä marraskuussa. Niissä ryhmän kokouksissa, joissa eräitä tietoja aivan kuin »tihkui», kansanedustajille ei sanallakaan selostettu, minkä vuoksi Stalin esitti vaatimuksia. Hänen vaatimuksillaan Leningradin turvallisuudesta ei katsottu olevan mitään todellisia perusteita, sitä ongelmaa ei edes otettu vakavan ja perusteellisen keskustelun kohteeksi. On selvää, ettei tavallisilla »rivikansanedustajilla» ollut silloin mahdollisuuksia arvioida, olivatko Neuvostoliiton vaatimukset kohtuullisia vai kohtuuttomia.

Syksyn 1939 tapahtumat kehittyivät marraskuun lopussa siihen vaiheeseen, ettei juuri kukaan suomalainen tiennyt, mihin päädytään. Eduskunta päättää presidentin kanssa sodasta ja rauhasta. Eduskunnalla ei ollut mahdollisuutta päättää sodasta enempää 1939 kuin kesällä 1941. Molemmilla kerroilla maa ajautui, tai, kuten Paasikivi sanoi syksyllä 1939, »liukui» sotaan ilman kenenkään tekemiä päätöksiä. Maa oli käytännöllisesti katsoen aivan kuin ilman johtoa. Rauhaa ei kuitenkaan voitu tehdä ilman eduskunnan myötävaikutusta maaliskuussa 1940 enempää kuin välirauhaa syyskuussa 1944. Molemmissa tapauksissa eduskunta oli pantu tapahtuneiden tosiasioiden eteen, sillä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin hyväksyä sille eteen valmiina lyödyt ehdot. Tällainen menettely ei voi olla hallitusmuodon mukaista.

Silloin syksyllä 1939 enempää kun jatkosodankaan aikana ei puhuttu kovalla äänellä siitä, että presidentti aika suvereenisti johtaa Suomen ulkopolitiikkaa. Näinhän on puhuttu vasta sodan jälkeen Paasikiven ja Kekkosen aikoina. Mitenkähän olisi käynyt, jos heidän aikanaan olisi jouduttu samanlaiseen tilanteeseen kuin syksyllä 1939 tai kesäkuussa 1941? Presidentti syrjäytettiin maaliskuussa 1940 – Kallio oli jo silloin sairas mies – ja asioista päättivät käytännössä Tanner, Ryti ja Mannerheimin edustaja Walden. Myös Paasikivellä oli maaliskuussa 1940 suuri vaikutusvalta. Syksyllä 1944 Paasikivi pantiin syrjään ja asiat olivat Tannerin ja Mannerheimin käsissä.

Lokakuun lopulla ryhmä sai joka päivä kuulla vain ylimalkaisia kuvauksia Moskovan neuvotteluista. Ne menivät »suotuisasti», »ei ollut tapahtunut mitään yllättävän kielteistä», »Stalin suhtautunut Suomeen yllättävän ymmärtävästi» jne., olivat toistuvia mitään ilmaisemattomia sanontoja. Ryhmä totesi yleensä lyhyesti: Ryhmä

tukee hallitusta ja luottaa omiin ministereihinsä. Kertaakaan ei lokakuussa enempää kuin marraskuussakaan tästä tärkeästä kysymyksestä keskusteltu. Aivan kuin pelättiin puuttua vaikeaan ongelmaan, se haluttiin sysätä pois käsistä, ettei tarvinnut ottaa vastuuta itse, jätettiin suurten asioiden hoito kaikkitietävän hallituksen huoleksi!

Lokakuun lopulla ilmoitettiin ryhmälle uudestaan Suomen neuvottelijoille annetusta ohjeesta, ettei neuvotteluja meidän taholtamme saanut missään nimessä katkaista. Ryhmän puheenjohtaja kertoi mm., että ulkoministeri Erkon selostus ryhmien delegaatiolle osoitti, ettei tilanne »missään tapauksessa ollut huono»!

Uskoa pohjoismaihin yritettiin jatkuvasti pitää yllä. Ryhmän puheenjohtaja Pilppula lohdutteli ryhmää vetoamalla useaan kertaan pohjoismaiden pääministerien, ulkoministerien ja valtion päämiesten tapaamisiin. Todellisuudessa pohjoismaat, Ruotsikaan, eivät juuri tukeneet Suomea siinä vaikeassa kriisissä, johon syksyllä 1939 jouduimme. Oli melko turhaa asettaa pohjoismaiseen puolueettomuuteen suurta toivoa, kun vastassamme oli Neuvostoliitto. Pohjoismaat, varsinkin Ruotsi, pelkäsivät sitä ja varoivat tekemästä mitään, mikä olisi sitä ärsyttänyt.

Itse neuvottelujen sisällöstä ja niihin liittyvistä asioista puhuttiin Maalaisliiton ryhmässä marraskuussakin hyvin vähän. Aluekysymykset tulivat kuitenkin ryhmän keskustelussa esille lokakuun lopussa. Kun karjalaiset ja eräät muutkin piirit olivat vaatineet, ettei saa lähteä neuvottelemaankaan mistään alueluovutuksista, monet ryhmän jäsenet korostivat, että tällainen oli väärä lähtökohta: meidän pienenä kansana on oltava valmis keskustelemaan suuren naapurin ehdotuksista, jyrkkä kanta ei auta vähääkään. Mutta ryhmässä oli muitakin kuin karjalaiset, jotka kannattivat ei-tuumaakaan-linjaa.

Tämä keskustelu oli aina marraskuun loppupuolelle saakka sikäli turhaa, että Maalaisliiton ryhmä ei – kuten sihteeri toteaa lokakuun 24. päivänä 1939 pidetyn ryhmäkokouksen pöytäkirjassa – tiennyt vieläkään, mistä Moskovan neuvotteluissa itse asiassa oli ollut kysymys.

Kukkonen esitti lähes joka kokouksessa eräänlaisen ulkopoliittisen tilannekatsauksen niiden tietojen perusteella, joita hän oli onnistunut saamaan ulkoasiainministeriön ulkopuolelta. Kukkosella oli yhteyksiä – paitsi oman ulkoministeriömme virkamiehiin

– myös eräisiin Helsingissä oleviin ulkomaiden lähetystöihin. Pitämällä näihin yhteyttä hän sai jatkuvasti tietoja edustajien ja heidän edustamiensa maiden käsityksistä. Lisäksi hän varmaan sai sellaisia tietoja, joita oma ulkoministeriö ei kansanedustajille ja heidän ryhmilleen antanut.

Vielä marraskuun 10. päivään mennessä ryhmä ei ollut saanut tietoa mitä Neuvostoliitto vaatii Suomelta. Hallitus piti tiedot ominaan eivätkä edes kaikki hallituksen jäsenet varmaankaan olleet asioista tietoisia.

Ryhmä lähetti marraskuun alussa Kukkosen Ruotsiin keskustelemaan sen parlamentin eri ryhmien – erityisesti talonpoikaispuolueen – edustajien kanssa Suomen tilanteesta. Niukkanen kehotti häntä valistamaan ruotsalaisia. Monet yhä vielä silloin uskoivat, että kun Ruotsi saa oikeita tietoja Suomen tilanteesta, se ei voi vetäytyä syrjään ja jättää meitä yksin.

Kukkonen kertoi palattuaan, että Ruotsin yleinen mielipide ymmärsi Suomea ja vaati meidän auttamistamme, mutta puolueiden kesken ja myös niiden sisällä oli hyvinkin erilaisia käsityksiä Suomen auttamisesta. Ulkoministeri Richard Sandler ja eräät hänen puoluetoverinsa kannattivat aktiivista Suomen politiikkaa ja myös joukkojen lähettämistä Suomeen. Sen sijaan pääministeri Per Albin Hansson ja sosiaalidemokraattisen puolueen enemmistö ilmoittivat jo silloin avoimesti, ettei Ruotsi voi auttaa Suomea joukkoja lähettämällä. Tämä luonnollisesti välillisesti tuki Stalinia ja Molotovia. Mutta vapaaehtoisten lähtöä hekään eivät luultavasti estäisi, arveli Kukkonen matkalta palattuaan. Hän arveli, ettei myöskään talonpoikaispuolueen puheenjohtaja Axel Pehrsson-Bramstorp kannattanut aktiivista Suomen auttamista, hän oli samaa mieltä kuin Hansson.

Mitä pitemmälle aika kului, sitä selvemmäksi kävi, ettei Suomi saisi aktiivista apua miltään suunnalta, jos syttyisi avoin sota Neuvostoliiton kanssa. Me olimme auttamattomasti yksin.

Vaikka Suomen kansa seurasi henkeään pidättäen Moskovan neuvotteluja eikä saanut tietoja, mikä kohtalo siellä Suomea odottaa, eduskuntaryhmillä oli vielä marraskuussa aikaa keskustella aika toisarvoisista asioista. Niinpä Maalaisliiton ryhmän kokouksessa 16.11. oltiin tyytymättömiä siitä, että jäkälän vienti oli joutunut vaikeuksiin, samoin oli tyytymättömyyttä muurahaisenmunien viennissä ilmenneiden vaikeuksien vuoksi.[26] Ryhmän puheenjohtaja Pilppula, tunnettu säästöpankkimies, oli puolestaan tyytymä-

tön siitä, että uusia verolakeja tulee lähes joka päivä. Ryhmän olisi puututtava ajoissa valtion menojen paisumiseen. Seuraavan päivän, marraskuun 17. päivän kokouksessa ryhmän sihteeri Koivuranta luki Erkon pitkän kirjelmän Moskovan neuvotteluja varten annetuista ohjeista.[27] Kirje oli ehdottomasti luottamuksellinen ja siitä huomautettiin useaan kertaan.

Vasta marraskuun 21. päivänä pidetyssä ryhmän kokouksessa, kun Paasikivi oli jo palannut kolmannelta eli viimeiseltä matkaltaan ja neuvottelut olivat – suomalaisten neuvottelijoiden mielestä – lykkäytyneet epämääräiseen tulevaisuuteen, mutta todellisuudessa päättyneet, Tanner saapui Maalaisliiton ryhmään selostamaan käytyjä neuvotteluja.[28] Tämä olikin ensimmäinen kerta, kun Maalaisliiton ryhmä sai asiallisen selostuksen tärkeistä neuvotteluista niissä mukana olleelta ministeriltä.

Tanner kertoi, että kun Molotovin neuvottelupyyntö lokakuun alussa saapui, sitä oli hallituksessa jo osattu odottaa, kun Itämeren valtioiden – Viron, Latvian ja Liettuan – ulkoministerit olivat jo käyneet Moskovassa ja heti allekirjoittaneet sopimukset Neuvostoliiton kanssa. Tannerin aika pitkä selostus perustui pääosiltaan niihin kirjallisiin selontekoihin, joita ryhmälle oli omien ministerien toimesta luettu aikaisemmin. Tannerin antama selostus oli tietysti sikäli mielenkiintoinen, että hän oli kahdella matkalla itse ollut neuvotteluissa mukana yhdessä Paasikiven kanssa ja selostuksista ilmeni siten persoonallinen, mukana olleen väritys. Osittain Tanner täydensi niitä tietoja, joita ryhmällä oli jo aikaisemmin, omilla vaikutelmillaan, mutta ei kuitenkaan esittänyt ryhmälle mitään oleellisesti uutta.

Tanner painotti, että hallitus on neuvottelujen aikana ollut jatkuvasti yhteydessä korkeimman sotilasjohdon kanssa ja asioita on käsitelty sen kanssa täydellisessä yhteisymmärryksessä. Hän ei selostuksessaan sanallakaan viitannut siihen, että Mannerheim tai Paasikivi olisivat joissakin asioissa olleet eri mieltä hallituksen kanssa.

Hän katsoi, että Neuvostoliitto piti Kremlissä Suomen kanssa käymiään neuvotteluja ilmeisesti hyvin tärkeinä, mitä hänen mielestään osoitti se, että Stalin, joka on harvoin mukana käytännön ongelmista neuvoteltaessa, oli itse koko ajan mukana ja johti neuvotteluja. Stalin oli Tannerin mielestä esiintynyt miellyttävästi, hän oli hillitty ja teki suomalaisiin hyvän vaikutuksen. Ehkä Stalinin jollakin tapaa leppoisalta ja hillityltä vaikuttava esiintyminen

oli hämännyt suomalaiset. Kun Stalin ei karjunut suomalaisille, nämä ilmeisesti luulivat, ettei hän ollutkaan tosissaan esittäessään Suomelle vaatimuksia alueluovutuksista.

Tanner piti kohteliaisuutena sitäkin, että Suomen neuvottelijat kutsuttiin vallankumousjuhliin Kremliin 7.11.1939. Eiköhän tämän kutsun tarkoituksena ollut osoittaa suomalaisille Neuvostoliiton vahvaa kansainvälispoliittista asemaa. Saksan ehdotus länsivalloille neuvottelujen aloittamisesta sodan lopettamiseksi oli torjuttu, Neuvostoliiton asema näytti jatkuvasti vahvistuvan ja sen ystävien luku kasvoi päivä päivältä. Ehkä Stalin halusi näyttää Suomen edustajille, kutsumalla heidät suureen vallankumousjuhlaan, miten vahva Neuvostoliiton asema kansainvälisesti oli. Selostuksestaan päätellen ei ainakaan Tanner tätä tarkoitusta tajunnut.

Tanner kertoi Maalaisliiton ryhmälle tavanneensa vallankumousjuhlassa Kremlissä mm. Mikojanin, joka oli hänelle kertonut:

»Suomelle on esitetty helppoja vaatimuksia.» »Se on aivan oikein», jatkoi Mikojan, »sillä Suomen kansa on kovaa kansaa ja sitä on hellävaroin kohdeltava.» Hän kertoi Tannerille, että Neuvostoliiton johto tuntee suurta kiinnostusta Suomea kohtaan. »Hallituksessamme on monia vähemmistökansallisuuksien edustajia: Stalin gruusialainen, hän itse armenialainen, ukrainalaisia jne. Jos maamme johdossa olisi vain venäläisiä, Suomelle esitetyt vaatimukset olisivat olleet toiset», huomautti Mikojan Kremlissä Tannerille.

Mikojan teki ensimmäisen matkansa Suomeen syksyllä 1954. Ulkoministerinä toimin silloin hänen oppaanaan, kun kävimme teollisuuslaitoksissa mm. Valkeakoskella. Mikojan kertoi silloin minulle, että 1939 Kremlissä oli »Suomen kerho», joka puolusti Suomea. Tämä puhe oli luonnollisesti pääosiltaan leikkipuhetta, mutta vanha sanontahan kuuluu: ei niin suurta pilaa, ettei totta toinen puoli.

Täytyy sanoa, että Mikojan antoi ainakin ulkonaisella käyttäytymisellään sen kuvan, että hän todella ymmärsi Suomen ongelmia ja oli yllättynyt siitä kehityksestä, joka Suomessa oli vuosina 1944–54 tapahtunut.

Tanner tapasi Kremlissä Viron ja Liettuan edustajia, jotka olivat tyytymättömiä maittensa Neuvostoliiton taholta osakseen saamaan kohteluun.

Tanner päätti ryhmälle antamansa selostuksen korostamalla,

ettei kukaan tiedä, missä asemassa Suomi tänään on ja mitä Neuvostoliitto tekee. Tuleeko sota – ehkä – vai jatkuuko vain hermosota – todennäköisesti.

On mielenkiintoista havaita, että kun Tanner oli lopettanut selostuksensa ja ryhmän puheenjohtaja häntä kiittänyt ja vakuuttanut, että Suomen kansa ja eduskunta tukevat hallitusta, puheenjohtaja tiedusteli, haluaako joku ryhmän jäsen kysyä jotakin tai lausua mielipiteensä kuulemansa johdosta. Ryhmästä kuului yhteinen vastaus: Me hyväksymme ryhmän puheenjohtajan vastauksen. Tarkkanen oli ainoa, joka pyysi puheenvuoron lausuakseen: Me kannatamme hallituksen maanpuolustustoimenpiteitä.

Kun kukaan muu ei pyytänyt puheenvuoroa, puheenjohtaja lopetti kokouksen toteamalla: Ryhmä on yksimielisesti hallituksen toimenpiteiden takana ja hyväksyy kaikessa hallituksen toimenpiteet.

Ryhmä otti näinä syksyn 1939 kuukausina vastaan useita lähetystöjä, jotka esittivät huoliaan vakavan tilanteen johdosta. Marraskuun 22. päivänä ryhmään saapui karjalaisten lähetystö.[29] Se edusti Karjalan kannaksen kuntien edustajistoa ja sen puheenjohtajana oli mainitun edustajiston puheenjohtaja talousneuvos Juho Hietanen Uudeltakirkolta.

Hietanen kertoi, että lähetystö oli saapunut esittämään huolensa eduskuntaryhmille Karjalan kysymyksen vuoksi. »Tiedämme, että se on parhaillaan esillä Suomen ja Venäjän välisissä neuvotteluissa Moskovassa. (Todellisuudessa neuvottelut olivat päättyneet.) Emme ole saaneet täsmällisiä tietoja neuvotteluista, puhumme sen perusteella, mitä olemme kuulleet Suomen hallituksen luvanneen ja Venäjän vaatineen. Meitä kenties syytetään, että otamme asian liian kevyesti. Mutta rakkaus kotiseutua kohtaan on pannut meidät liikkeelle. Ero synnyinseudustamme olisi liian raskas. Me emme jaksa sitä ymmärtää, että ilman taistelua meidän kotimme uhrattaisiin. Olemme koettaneet elää suomalaisina sekaantumatta rajan takana olevaan vieraaseen kansaan. Periaatteemme on, 'ettei tuumaakaan ole ilman taistelua annettava asumaamme isänmaata'. Ennenkin on Venäjä vaatinut, alussa vain pari pitäjää, sen jälkeen se on aina lisännyt vaatimuksiaan. Niin se tekee nytkin ja vaikkapa lupaisimme sille puoli Suomea, se pyytää pian taas lisää.»

Hietanen luki tämän jälkeen lähetystön kirjelmän, jonka se oli jättänyt maan hallitukselle.

Ryhmän puolesta Kukkonen vastasi lähetystölle sanoen mm.:

»Kannaksen asema on aina ymmärretty tässä ryhmässä, ymmärretty se tuska, jota Kannaksen kansa asemamme vuoksi tällä kertaa tuntee. Tiedämme sen vastuun, mihin asia meidät edustajina asettaa. Se tilanne, jossa nyt isänmaassa elämme, on yksi rengas maailmanpolitiikassa ja sen kehitys ratkaisee meidänkin asiamme. Nautimme myötätuntoa koko maailman silmissä. Emme tiedä, mitä tulevaisuus meille tuo, mutta yksimielisinä meidän tulee jättää pulmamme tulevaisuuden ratkaistavaksi ja maan hallituksen harkintaan. Tilanne ei ole huonompi kuin aikaisemminkaan. Kansamme on nyt ehjä ja se luottaa oikeuden voittoon, sen luottamus ei ennenkään ole joutunut häpeään idän uhatessa. Kiitän lähetystöä, että se on esittänyt huolensa ryhmälle, tämä osoittaa myös sen luottavan meihin.»

On luonnollista, että karjalaiset puolustivat omaa kotimaakuntaansa, he katsoivat, ettei rajoja saa muuttaa eikä lähteä lupaamaan Karjalasta alueita naapurimaalle, viholliselle, kuten silloin jo nähtiin. Ei tuumaakaan saa antaa ilman taistelua, oli silloin kansan laajojen piirien yksituumainen käsitys. Samalla suuri osa kansaa katsoi, ettei sotaa tule, sitä ei voikaan tulla.

Jos hallituksessa olisi enemmistö ollut valmis hyväksymään Stalinin ehdot, se hallitus olisi joutunut suuriin vaikeuksiin. Mannerheim olisi kyllä ollut valmis menemään pitemmälle kuin Cajanderin hallitus, mutta ei hänkään ollut valmis panemaan voimaansa ja vaikutusvaltaansa vaakalaudalle, vaikka hän varmaan epäili kovasti asettua jyrkästi vastustamaan Stalinin ehdotuksia, koska hän tunsi puolustuksemme suuret puutteet.

Ei ollut Maalaisliiton ryhmän puolesta puhuneella Antti Kukkosella paljon luvattavaa karjalaisille: hän vakuutti ymmärtämystä ja myötätuntoa, hän korosti, että kansa on yksimielinen ja viittasi siihen, että idän uhkan alla on ennenkin kestetty. Mutta mitään kouriintuntuvaa ei Kukkonen enempää kuin ryhmäkään pystynyt antamaan. Kaikki oli perustettava uskon ja hyvän onnen varaan. Silloin kun suurvallat panevat liikkeelle miljoona-armeijat ja raskaat aseet, uskon varaan ei voida juuri mitään rakentaa. Ainoa turva maan hallitukselle oli silloin luottamus Kansainliittoon ja eräänlaisena oljenkortena pohjoismainen puolueettomuus.

Syksyllä 1939 havaittiin, ettei Neuvostoliitto luottanut Suomen kykyyn eikä ilmeisesti haluunkaan puolustaa omaa aluettaan saksalaisia vastaan, jos nämä kriisin sattuessa halusivat käyttää Suo-

men aluetta tukikohtana Neuvostoliittoa, lähinnä Leningradia, vastaan suuntautuvalle hyökkäykselle. Tätähän Halsti avoimesti painotti vuonna 1939 julkaistussa kirjassaan.[30] Sen vuoksi Stalin halusi siirtää rajaa kauemmaksi Leningradista ja hän katsoi, että riittäisi jos raja vedettäisiin suunnilleen linjalle Lipola – Koiviston saari. Mutta suomalaiset eivät tätä uskoneet, he eivät luottaneet Stalinin lupaukseen. Tämä käy selvästi ilmi myös talousneuvos Hietasen edellä mainitusta puheenvuorosta: ». . . ennenkin se on alussa vaatinut vain pari pitäjää, sen jälkeen se on aina lisännyt vaatimuksiaan . . . vaikkapa lupaisimme puoli Suomea, se pyytää pian lisää.»

Kukkonen päätti puheensa: »Katsotaan ensin, annetaan sitten aseiden puhua, jos on pakko – mutta vapaaehtoisesti emme omastamme luovu. Jos vahvempi ottaa sen meiltä voimaa ja väkivaltaa käyttäen, sillehän emme mitään voi. Mutta olemme säilyttäneet kunniamme, olemme osoittaneet arvostavamme maan itsenäisyyttä ja kansan vapautta niin suuressa määrin, että olemme valmiit uhraamaan sen puolesta kaikkemme, myös henkemme.»

Karjalaisten lähetystön puheenjohtaja, talousneuvos Juho Hietanen oli kokenut kunnallis- ja talousmies. Hän oli maanviljelijäkauppias kotikylässään Uudenkirkon Halilassa, missä toimi samalla Halilan parantolan talousjohtajana. Sitä paitsi hän oli jo silloin Savo-Karjalan Tukkuliikkeen (nyk. Kesko) hallintoneuvoston puheenjohtaja. Hän ei puhunut omiaan, hän ilmaisi puheessaan karjalaisen väestön yksituumaisen kannan: tuumaakaan ei anneta, ei ainakaan ilman taistelua!

Hietasen puheesta kuvastuu sen ajan rauhallisuus ja päättäväisyys suomalaisten keskuudessa: me emme ole tehneet mitään pahaa kenellekään, me haluamme elää rauhassa emmekä luovuta omastamme mitään muille. Mutta kun vastassa oli suurvalta, jokainen käsitti, ettei se peräänny – ainakaan kokonaan – vaatimuksistaan. Mutta jos antaisimme jotakin vapaaehtoisesti, se merkitsisi lähtemistä sellaiselle tielle, jonka loppua ei ole näkyvissä. Viron, Latvian ja Liettuan kohtalot olivat varoittavana esimerkkinä. Vaikka neuvottelujen kuluessa alkoi jokaiselle järkevälle suomalaiselle muotoutua käsitys siitä, että seurauksena meidän taipumattomuudestamme voisi olla sota, se ei kansaa pelottanut: antaa sitten sodan tulla, jos se on välttämätön!

Mielialat olivat loka–marraskuussa 1939 tosiaan päättäväiset, jo-

pa fatalistisen rauhalliset. Ei pysähdytty ajattelemaankaan, miten tällaisessa epätasaisten sotilaallisten voimien mittelössä lopulta kävisi. Ehkä luotettiin – kuten Kukkonen Maalaisliiton ryhmän puolesta vastatessaan karjalaisten lähetystölle sanoi – kohtaloon ja hallitukseen, jota tuki yksimielinen, joskin pieni Suomen kansa.

Oliko syksyllä 1939 toisinajattelevia?

Maalaisliiton eduskuntaryhmä kuittasi tiedot Moskovan neuvotteluista kokouksissaan hyvin lyhyesti. Asian hoitaminen jätettiin hallituksen käsiin, johon järkkymättä luotettiin. Asioiden yleisen kehityksen suunnasta oltiin kyllä huolestuneita, mutta oma-aloitteiseen toimintaan ei ryhdytty. Kun oli asetettu eduskuntaryhmien yhteinen neuvotteluelin, parlamentaarinen valtuuskunta, uskottiin, että se pitää asioista huolen. Maalaisliiton ryhmässä oli niin vahva karjalaisten edustus kovia ja kokeneita miehiä – Niukkanen, Kekkonen, Luukka, Leppälä, Huittinen ja monet muut – että heidän vaikutuksensa oli erittäin voimakas, suorastaan suuntaa antava.

Poikkeavia ääniä yleisestä linjasta, siitä ettei »tuumaakaan ilman sotaa», ei juuri kuulunut. Minulla oli aikaisemmin sellainen käsitys, ettei niitä ollutkaan. Sitä vastoin sosiaalidemokraattien joukossa oli jo syksyllä 1939 eräitä, jotka suhtautuivat puoluejohtaja Väinö Tannerin »non possumus» -linjaan vähintäänkin epäillen.

Viime vuosien aikana on myös Maalaisliiton keskuudesta alkanut ilmetä tietoja, jotka osoittaisivat, etttä tämänkin puolueen eduskuntaryhmän keskuudessa oli syksyllä eräitä epäilijöitä. Näihin ilmoittaa kuuluneensa kokenut kansanedustaja Vihtori Vesterinen Laukaasta. Hän kertoo vuonna 1984 julkaistuissa Lasse Kankaan kirjoittamissa muistelmissa, että hänen kävellessään lokakuussa 1939 eräänä iltana Arkadiankadulla presidentin auto pysähtyi hänen kohdalleen ja presidentti Kallio pyysi hänet autoonsa. He ajoivat linnaan keskustelemaan vakavasta tilanteesta.[31]

»Olemme saaneet Neuvostoliiton ehdotuksen aluevaihdoista.» Presidentin työhuoneessa Kallio näytti karttaa, johon oli punaky-

nällä merkitty kaksi linjaa, jotka osoittivat luovutettavia alueita. Vesterinen kertoo, että Kallio oli syvästi huolestunut, jopa rauhaton ja se sai myös hänet tajuamaan, miten uhkaava tilanne Suomen kannalta oli.

Toinen viiva osoitti aluetta, jonka Mannerheim oli valmis antamaan Neuvostoliitolle. Siitä Kallio sanoi Vesteriselle, ettei hän ollut valmis näin suurta aluetta luovuttamaan. Samalla hän osoitti lähempänä rajaa olevan viivan, joka oli hänen oma ehdotuksensa (Kallion ja Mannerheimin ehdotukset käyvät ilmi edellä esitetystä kartasta).

»Mitäs tuumit tästä?» Kallio kysyi Vesteriseltä.

Mietittyään hetken Vesterinen sanoo vastanneensa presidentille näin: »Kai Sinä maan presidenttinä käsität tilanteen sellaisena kuin minäkin. Olemme tavattoman suuren ja vaikean ratkaisun edessä. Mutta ilman jonkinlaisia myönnytyksiä emme voi selvitä tästä pulmasta.»

Presidentti myönsi minun olleen oikeassa, mutta jatkoi samalla: »Sisäpoliittinen tilanne on myös vakava. Suuremmat alueluovutukset Neuvostoliitolle johtavat äärioikeiston taholta rauhattomuuksiin. Kansallisen eheyden säilyttämiseksi meidän on siis luovutettava pienin mahdollinen alue isänmaasta. Me joudumme todennäköisesti luovuttamaan jonkin verran aluettamme suurvallan ankaran pakon edessä. Mutta jos sisäinen eheytemme nyt rikkoutuu», korosti Kallio, »ja olemme kiinni toistemme hiuksissa, sitä helpompaa on Neuvostoliiton sanella meille omat ehtonsa.»

»Mutta emmehän me valtakuntamme itsenäisyyttä loukkaa, vaikka suostuisimme tällaiseen valtakuntien välisten rajalinjojen uudelleenjärjestelyyn edellyttäen, että me todella saamme vastikkeeksi suurempia alueita Repolasta ja Porajärveltä. Ei tässä itsenäisyyden loukkaamisesta vielä ole kysymys», kertoo Vesterinen sanoneensa.

Kallio oli sitä mieltä, että Vesterisen kannassa oli paljon hyväksyttävää, mutta katsoi ettei hän – pakonkaan edessä – voi mennä pitemmälle kuin oli jo ilmoittanut. »Tiedän, että Kannaksen seudut ovat tulenarkaa aluetta ja jos luovutusvalmiudestamme huolimatta joutuisimme sotaan, valtakunnan eheys ja puolustustahto olisivat saaneet pahoja säröjä», korosti Kyösti Kallio.

Vesterinen sanoo silloin poistuneensa linnasta syvän pessimismin vallassa. Hän näki tilanteen sellaisena, että edessämme oli so-

ta, jossa Suomella ei olisi voimaa torjua suurvallan hyökkäystä, vaan sota tulisi päättymään hirvittävään tappioon.

Tämän mukaan Vesterinen olisi ollut jyrkästikin toista mieltä kuin hänen oma Maalaisliiton eduskuntaryhmänsä. Hän sanoo asettuneensa ryhmässä 11.11.1939 pidetyssä kokouksessa voimakkaasti arvostelemaan hallituksen hyväuskoisuutta. Mainittuna päivänä ulkoministeri Erkko ja puolustusministeri Niukkanen selostivat tilannetta. Vesterinen sanoo Erkon painottaneen, ettei Neuvostoliitto »uskalla hyökätä Suomen kimppuun». Seuraavana päivänä Niukkanen selosti tilannetta aivan samoin kuin Erkkokin, hänkin oli Vesterisen mukaan sitä mieltä, ettei hyökkäyksen vaaraa ole, naapuri ei uskalla hyökätä. Ministerien selostukset rauhoittivat kyllä eduskuntaryhmää, sanoo Vesterinen, mutta hän itse tunsi kasvavaa levottomuutta.

Hän kertoo kutsuneensa marraskuun lopulla asuntoonsa muutamia ryhmätovereitaan tilanteesta keskustelemaan ja siellä arvostelleensa kovin sanoin hallituksen lyhytnäköisyyttä. Sota näytti aivan selvästi olevan edessä, mutta kansaa rauhoitettiin väärillä tiedoilla. Tämä neuvottelu pidettiin 29.11. ja hän piti tilannetta niin vaarallisena, että päätti lähettää vaimonsa seuraavana aamuna takaisin kotiin Laukaaseen. Mutta seuraavana päivänä alkoivat pommit putoilla myös Helsinkiin – ja sota oli tosiasia.

Olen tutkinut Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat syksyltä 1939 – niihin ei ole merkitty mitään sellaisia edustajien lausuntoja, joista ilmenisi epäilyjä tai suorastaan vastustusta hallituksen silloin toteuttamaa politiikkaa kohtaan. Uskon kuitenkin, että Vesterinen kuului niihin harvoihin maalaisliittolaisiin, jotka epäilivät sotaan ryhtymistä syksyllä 1939, ajoivat mahdollisimman nopean rauhan solmimista ja kesällä 1941 epäilivät hyvin suuressa määrin uuteen sotaan lähtöä. Vesterinen esitti maaliskuussa 1940 eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa lausunnon, jossa vastusti länsivaltojen avun hyväksymistä ja piti rauhan solmimista mahdollisimman nopeasti välttämättömänä. Hän mainitsee, että monet hänen ryhmätoverinsa, mm. Urho Kekkonen, katsoivat, että talvisotaa olisi jatkettava ja hyväksyttävä länsivaltojen apu.

Syksystä 1944 lähtien Vesterinen tuki varauksetta Paasikiven politiikkaa. Hänestä muodostui Paasikiven »luottomies» Maalaisliiton ryhmässä. Itse havaitsin tämän tultuani eduskuntaan 1945. Vesterinen nautti Paasikiven luottamusta ja edusti mm. Karjalan kysymyksessä erittäin varovaista kantaa. Tämän vuoksi me karjalai-

set kansanedustajat arvostelimme häntä ja yritimme saada hänen tilalleen meidän luottamustamme nauttivia Maalaisliiton kansanedustajia. Näissä pyrkimyksissämme emme yleensä onnistuneet, sillä Vesterisellä oli presidentin tuki – se ilmenee myös Vesterisen muistelmista.

V Karjalainen murhenäytelmä

Ensimmäinen näytös – evakuoiminen syksyllä 1939 ennen sotaa

Itsenäisyytemme kaksi ensimmäistä vuosikymmentä, 1920- ja 1930-luvut, olivat Suomessa ja erityisesti myös Karjalassa valtavan kehityksen ja eteenpäin menon aikaa. Me keskitimme nuoren itsenäisen valtakunnan voimat rakentavaan rauhan työhön. Olimme niin uppoutuneita omiin oloihimme, ettemme juuri havainneet ulkopuolellamme Euroopassa tapahtunutta uhkaavaa voimasuhteitten muuttumista ja siitä seurannutta kansainvälistä kriisiä suurvaltojen välillä. Me suomalaiset ylioppilaatkin elimme vielä 1930-luvun loppupuolella vaarallisten kuvitelmien ja harhaluulojen vallassa.

Muistan hyvin, kun ulkoministeri Holsti kävi keväällä 1937 puhumassa poliittisen ylioppilasyhdistyksemme, Maalaisliittolaiset Ylioppilaat ry:n, kokouksessa. Hän varoitti meitä, samoin kuin kaikkia suomalaisia ylioppilaita: Suomalaiset ylioppilaat kuvittelevat Suomen asemasta ja merkityksestä aivan liikaa, te luulette, että maailmanpolitiikan rattaita käännellään Helsingistä käsin! Tämä on suuri harhaluulo. Niitä rattaita kääntävät suurvallat ja meidän pienen kansan edustajien on tarkoin seurattava niiden pyörimistä ja tehtävä kaikkemme, ettemme jää rattaiden puristukseen.

Syksyllä 1939 havaitsimme äkkiä ja yllättäen, että Holstin ennustus kävi karmealla tavalla toteen: olimme jääneet yksin maailmanpolitiikan rattaiden väliin – mikä meidät pelastaisi?

Hitler herätti meidät 1939 suorastaan raa'alla tavalla prinsessa Ruususen unesta: nukuimme sikeästi kaikki, niin johtajat kuin johdettavat.

Harva maa on niin rajojensa ulkopuolella Euroopassa tapahtuvien vallan tasapainon muutosten liikuteltavana kuin syrjäiseksi ja omassa rauhassaan eläväksi kuvattu ja kuviteltu Suomi. Tämän olemme tiedostaneet ja siitä johtuvat realiteetit tajunneet vasta kahden sodan ja niitä seuranneiden vaikeiden ja vaarallisten vuosien jälkeen. Olisiko kehitys ollut toinen, jos olisimme tajunneet sen jo ennen sotia?

Kun Moskovasta saapunut neuvottelupyyntö oli tullut yleiseen tietoisuuteen lokakuun alussa 1939, joukkoja alettiin kutsua aseisiin, »yleisiin kertausharjoituksiin». Palvelukseen kutsumiseen tarkoittavia YH-kortteja jaettiin ensin ns. suojajoukoille, Karjalan kannakselle lähetettäville reserviläisille. Suurin osa Viipurin läänin alueen reserviläisistä sai kutsun – yleensä iltaisin ja öisin – lokakuun 8.–15. päivien välisenä aikana. Asevelvollisia, joiden kotiuttamispäivät sattuivat syksylle 1939, ei kotiutettu, he jäivät jatkamaan asevelvollisuusaikaansa – ja eräät vapautuivat vasta keväällä 1945 kun saksalaiset oli karkotettu.

Kun saksalaiset hyökkäsivät Puolaan 1.9.1939 – siis vain vähän toista kuukautta aikaisemmin – meistä tuntui aivan kauhealta se sekasorto, joka silloin pääsi vallalle Puolassa. Lehdet olivat täynnä liikuttavia tarinoita sotapakolaisista. Kuvissa nähtiin, miten sodan jaloista paenneet puolalaiset ryysyisinä, myttyineen ja vähäisine tavaroineen yrittivät päästä pois hyökkääjien jaloista ja odottelivat rautatieasemilla kuljetuksia – joita ei koskaan tullut. Tunsimme syvää myötätuntoa heitä kohtaan ja uskoimme, ettei meille koskaan voisi sellaista tapahtua.

Mutta jo lokakuun alkupuolella Suomi joutui samanlaiseen tai lähes samanlaiseen tilanteeseen. Samanaikaisesti kun joukot siirtyivät rajoille, aloitettiin siviiliväestön poissiirto – evakuointi – rajakunnista. Väestön siirto oli välttämätöntä, paitsi ihmisten turvallisuuden vuoksi, sen vuoksi, että sotavoimat saattoivat ryhtyä suorittamaan tarpeellisia varustelu-, esteiden rakentamis- ja räjäytystöitä.

Ensimmäisessä vaiheessa evakuoiminen Karjalan kannaksen rajakunnista ja Viipurista oli vapaaehtoista. Lokakuun 8. päivänä 1939 Viipurin lääninhallitus antoi kehotuksen, jonka mukaan kaikkien niiden – ensi sijassa vanhusten, sairaiden ja lasten – joita ei toimensa vuoksi välttämättä tarvittu kotiseudullaan, olisi siirryttävä pois mainituilta alueilta. Mielialat olivat jo silloin siinä määrin herkkiä, että tätä kehotusta noudatettiin – nurisematta, vaiteliaina ja vakavina. Lokakuun 8.–15. päivien välisenä aikana

pääosa Terijoen, Kivennavan, Raudun, Metsäpirtin ja eräiden Suomenlahden ulkosaarten vanhuksista, lapsista ja sairaista siirtyi pois uhanalaisilta alueilta. Samanaikaisesti aika suuri määrä Viipurin asukkaista muutti pois kaupungista ja samoin osa Sortavalan ja eräiden muiden väestökeskusten asukkaita lähti kotoaan. Monille lähtö oli lopullinen – he eivät palanneet edes vuosina 1941–44, jolloin menetetty Karjala oli uudestaan Suomen omistuksessa.

Kannakselta alkoi saapua vanhuksia, naisia, sairaita ja lapsia Viipuriin ja sieltä edelleen junissa kauemmaksi länteen ja pohjoiseen. Katselin eräänä kirkkaana lokakuun aamuna sitä tungosta, joka vallitsi Viipurin asemalla. Suuri odotussali oli täynnä Kannakselta saapuneita »evakkoja». Siellä he istuivat kiinni toisissaan, vierellään nyyttejä, paketteja, matkalaukkuja ja vaneriaskeja. Niihin oli sullottu välttämättömiä tavaroita, joita he kukin tarkasti vartioivat. Mieliala vaikutti rohkealta ja reippaalta, mutta kysyin itseltäni sitä kaikkea katsellessani: mitä eroa on näillä Kannaksen evakoilla puolalaisiin pakolaisiin verrattuna? Meillehän ei pitänyt sitä samaa sattua kuin onnettomille puolalaisille!

Kun ihminen joutuu lähtemään sotaa pakoon, hän aivan kuin menettää identiteettinsä, häneltä putoaa elämän pohja, kun koti ja kotiseutu ja kaikki mikä niihin liittyy, menetetään. Vaikka silloin suuri osa näistä ihmisistä uskoi, että lähtö oli vain väliaikainen, kaikkien kasvoista kuvastui epätietoisuus: mitenhän tässä mahtaa käydä?

Tuo Karjalan ensimmäisten sotapakolaisten ulospäin tarjoama näky oli todella murheellinen, se oli järkyttävä, jopa masentava. Sota oli taas kerran saapumassa Suomeen ja kuten niin monta kertaa ennenkin historian aikana Karjala joutui ottamaan vastaan raskaimman hyökkäyksen ja karjalaiset olivat sodan ensimmäiset uhrit. Kun olin vastuussa varsinkin omaisuuden evakuoimisesta, seurasin tarkoin tilanteen kehitystä. Lokakuun 12. päivänä 1939 tein tarkastusmatkan Kannaksen rajakuntiin. Muistiinpanojeni mukaan tilanne oli aika hyvin hallinnassa:

Terijoelta oli kaikki kotieläimet siirretty pitäjästä pois ja sijoitettu Uudenkirkon kyliin. Juurikasvit ja perunat oli saatu nostetuksi, mutta perunoita ei ollut viety pitäjästä vielä pois – niistähän jäi sittemmin suurin osa sinne, koska viranomaiset eivät kyenneet päättämään, minkä lain perusteella ne vietäisiin pois. Asukkaat olivat jo lähteneet. Vilja oli kaikki saatu puiduksi ja oli kuljetettu alueel-

ta pois. Syyskynnöt olivat kesken, mutta työvoiman puutteen vuoksi niiden jatkaminen oli mahdotonta.

Kivennavalta oli väestöä siirtynyt pitäjän rajojen ulkopuolelle yllättävän runsaasti. Sokerijuurikas nostamatta ja työvoiman puutteen vuoksi ehkä jääkin nostamatta. Kunnan toiminta lamassa, kun kunnanjohtaja kutsuttu kertausharjoituksiin. Yritän järjestää kunnan luottamusmiesten neuvottelun lähipäivinä.

Metsäpirtti: Väestön siirto sujunut ilman hankauksia, mutta syystyöt suureksi osaksi tekemättä, työvoimaa kyllä on, mutta eivät ole ryhtyneet reippaasti työhön. Järjestettävä heti kunnan luottamusmiesten neuvottelu.

Rautu: Evakuoiminen aloitettu ja sujunut hyvin, kunnan luottamusmiehet saatava koolle nopeasti ja omaisuuden evakuoimisen valmistelut käyntiin.

Kävin lokakuun 12. päivänä tekemälläni matkalla myös Sakkolassa, Uudellakirkolla ja Koivistolla, joille ei vielä silloin ollut annettu evakuoimiskehotusta. Havaitsin näissä kunnissa samoja ongelmia kuin edellä rajakunnissakin. Kun kuntien johtavia virkamiehiä oli kutsuttu kertausharjoituksiin, luottamusmiehet olivat jollain tavoin neuvottomia. Sen vuoksi kansanhuoltopiiri järjesti lokakuun lopussa mainituissa kunnissa sekä eräissä muissakin Kannaksen kunnissa luottamushenkilöiden neuvotteluja, joissa käsiteltiin maataloustöiden, lähinnä keskeneräisten syystöiden, kiirehtimistä sekä evakuoimisen valmisteluja.

Vaikka yleisölle ei annettu juuri mitään tietoja Moskovan neuvotteluista, sisäasiainministeriön alaiset siviiliviranomaiset ja armeijan edustajat pitivät tilannetta sikäli vakavana, että lokakuun 17. päivänä 1939 aloitettiin pakollinen evakuoiminen Karjalan kannaksella sekä eräissä Laatokan Karjalan rajakunnissa. Silloin määrättiin Terijoen pitäjä kokonaan sekä 5–10 km:n levyinen rajavyöhyke Kivennavan, Raudun ja Metsäpirtin pitäjistä sekä Suomenlahden itäiset ulkosaaret tyhjennettäväksi. Samoin määrättiin eräät osat Salmin pitäjästä sekä Suojärven Vegaruksen kylä evakuoitavaksi. Jostakin syystä ei Suojärven ns. Hyrsylän mutkan kyliä – ne olivat Hautavaara, Ignoila ja Hyrsylä – määrätty tyhjennettäväksi. Sain sisäministeri Kekkoselta kuulla, että hallitus noudatti itään päin suurta varovaisuutta Hyrsylän kohdalta. Kun alueelle Suomen puolelta johti kapea tie ja joen yli kulkeva silta, itäinen naapuri olisi helposti voinut katkaista yhteyden Suomesta Hyrsylän mutkan kyliin.

Suomen viranomaisia on tästä arvosteltu, sillä 30.11.1939 venäläiset katkaisivat yhteydet ja asukkaat joutuivat talvisodan ajaksi vangeiksi Venäjälle. Siellä heistä kuoli suuri osa. Paikalliset viranomaiset arvostelivat paitsi hallitusta ja sisäasiainministeriä, myös Viipurin läänin maaherraa, Arvo Manneria, jonka olisi näiden arvostelijoiden mielestä pitänyt tyhjentää Hyrsylän mutkan kylät omalla vastuullaan. Siihen olisi maaherralla niissä poikkeuksellisissa oloissa ollut mahdollisuus.

Tämän luvun lopussa on esitetty yhteenveto sisäasiainministeriön 17.10.1939–12.3.1940 välisenä aikana antamista evakuoimismääräyksistä.

Suunnitelmat puuttuvat – improvisoidaan

Annetun käskyn mukaan oli evakuoitavilta alueilta siirrettävä pois ne ihmiset, joita ei siellä tarvittu jonkin määrätyn tehtävän – pääasiassa sotilasviranomaisten antamien tehtävien – suorittamista varten. Käytännössä viranomaiset – tavallisimmin poliisit – ilmoittivat kylien asukkaille, mihin oli kokoonnuttava ja milloin lähtö tapahtuisi. Heillä tai kylien evakuoimisesta huolehtivilla luottamusmiehillä ei ollut mitään mahdollisuutta käytännössä valvoa, noudattivatko ihmiset lähtöilmoitusta. Lähtö oli vapaaehtoinen – kuten sittemmin maaliskuussa 1940 ja syyskuussa 1944. Vain aniharvoja karjalaisia jäi luovutetulle alueelle eikä ketään siirretty pakolla. Ihmiset tekivät itse valinnan: jäädäkö vai lähteä. Pois oli siirrettävä myös sellainen omaisuus, josta olisi saattanut olla viholliselle hyötyä.

»Tarpeettomia ihmisiä» arveltiin olevan alueella yhteensä noin 8 000–10 000 henkeä. Koska lähes kaikki omaisuus oli laadultaan sellaista, mistä voi olla viholliselle hyötyä, jouduttiin erittäin hankalaan tilanteeseen. Alueelta oli jotenkin yritettävä siirtää pois kaikki irtain omaisuus – kiinteän omaisuuden siirtohan oli mahdotonta. Tilanne oli vaikea myös sen vuoksi, ettei aikaisemmin laadituissa suunnitelmissa ollut lainkaan otettu huomioon mahdollisuutta siirtää pois omaisuutta.

Suomen täydellinen valmistautumattomuus syksyn 1939 tilannetta varten ilmeni evakuoimissuunnitelmien puutteena. Ensinnäkään ei ollut valmisteltu organisaatiota tätä erittäin tärkeätä tehtävää varten. Sotatilalain mukaan puolustusvoimat ja niiden ylipäällikkö vastasivat hallinnosta sodan aikana sotatoimialueella. Sotilasviranomaisilla oli muutenkin riittävästi tehtäviä, ja siviilitehtävien hoitaminen sitoi heitä aivan liikaa. Sisäasiainministeriön alaiset lääninhallitukset ja niiden alaiset poliisiviranomaiset jäisivät sodan aikanakin virkapaikoilleen mikäli suinkin mahdollista – mutta heidän toimintaansa vaikeuttaisivat joka tapauksessa monet rajoitukset. Syksyllä 1939 työnsä alkanut kansanhuoltoministeriö sai poikkeuksellisiin oloihin liittyviä monia hallintotehtäviä ja sille haluttiin lykätä erityisesti omaisuudensiirtoasioita. Toisaalta ei ollut varattu kuljetusvälineitä omaisuuden siirtoa varten eikä tehty mitään valmisteluja, jotka olisivat helpottaneet omaisuuden evakuoimista.

Evakuoimisen lokakuussa 1939 alkaessa organisaatio oli edellä esitetystä johtuen hajanainen ja heikko. Joka tapauksessa näistä suurista puutteista huolimatta saatiin toiminta käyntiin loka–marraskuun aikana niin Karjalan kannaksella ja Viipurin seudulla kuin myös Laatokan Karjalassa. Yhteistyö eri viranomaisten kesken alkoi vähitellen sujua – tarvittaessa viranomaiset menettelivät omin valtuuksin, ja kun ohjeita ei ollut, he improvisoivat.

Osoituksena olojen epäsäännöllisyydestä, todellisesta poikkeustilanteesta, kerron tapauksen, joka liittyi perunoiden evakuoimiseen useista Karjalan pitäjistä. Syksyllä 1939 ennen sotaa lähetettiin Antreasta, Viipurin pitäjästä, Lahdenpohjasta, Hiitolasta ja Räisälästä suuri määrä perunaa Alkon polttimolle Ensoon. Tilitykset tulivat vasta helmikuussa. Kun lähettäjinä olivat evakuointiviranomaiset, he merkitsivät lähettäjäksi kansanhuoltoministeriön Viipurin piiritoimiston. Polttimo osoitti rahat, yhteensä noin 8,5 miljoonaa vanhaa markkaa, minulle toimiston osoitteella Viipuriin. Toimisto oli joutunut muuttamaan pois Viipurista ja rahat saapuivat väliaikaiseen toimistoomme Ylivedelle, josta olimme juuri muuttamassa Jääskeen, sitten Imatralle ja sieltä jatkamassa Lappeenrantaan. Kuittasin rahat, joista sain heti toimitetuksi Antreaan asianomaisille viljelijöille noin 600 000 mk, Räisälään noin 110 000 mk ja Hiitolaan noin 72 000 mk. Mutta Viipurin pitäjän ja Lahdenpohjan viljelijöiden rahoja en helmikuun lopun sekavissa oloissa voinut toimittaa mihinkään, ja kun lähdimme eva-

kuoimaan piiritoimistoa, jouduin panemaan toimiston koko kassan, myös perunarahat, lähes 7,1 miljoonaa markkaa sotilashousujeni takataskuun. Toimiston kassakaappia emme pystyneet ottamaan mukaan, se jäi Ylivedelle lähelle Talin ja sittemmin Ihantalan kuuluisia taistelupaikkoja. Rahat olivat aika epävarmassa »kassakaapissa» parin päivän ajan, ja tunsin mieleni levottomaksi. Kun saavutimme ensimmäisen normaalisti toimivan liikepankin konttorin, panin perunarahat piiritoimiston tilille tähän konttoriin ja sain luonnollisesti kuitin sijoituksestani. Sitten koko tapaus unohtui, se aivan kuin tipahti mielestäni, kunnes alkukesästä 1940 eräät viljelijät alkoivat kaivata rahojaan. Silloin aloin hakea pankin vastakuittia, mutta eihän se tahtonut löytyä, sillä toimiston paperit olivat monen muuton jälkeen pahasti sekaisin. Siksi menin ao. pankin Lappeenrannan konttoriin ja tiedustelin rahoja, jotka olin sijoittanut luovutetulle alueelle jääneeseen konttoriin. Siellä ei tiedetty mainitun konttorin rahoista mitään – menin Helsinkiin pääkonttoriin, mutta yhtä huonolla tuloksella. Pääkonttorikaan ei löytänyt merkintää noin 7 miljoonan markan perunatilityksestä.

Tulin takaisin Lappeenrantaan ja seuraava viikko oli tuskien aikaa: olin saanut haltuuni noin 7 miljoonaa markkaa yhteisiä varoja ja nyt en pystynyt näyttämään, mihin olin ne pannut! Jos en kykenisi todistamaan, että olin sijoittanut ne pankkiin tilille, johtopäätös olisi, että olin ne pimittänyt! Seurasi uusi ja entistä perusteellisempi vastakuitin etsintä – ja löytyihän se lopulta! Piina oli päättynyt. Muutaman päivän kuluttua menin iloisena ao. pankin pääkonttoriin Helsinkiin ja näytin ylpeänä vastakuittia.

Virkailija vain tuumi aika välinpitämättömän näköisenä: Mekin löysimme kirjoistamme ao. tilimerkinnän – joten asia on selvä.

Minä kysyin itseltäni: miksiköhän he eivät löytäneet merkintää kuin vasta sitten, kun minä olin sen ensin löytänyt?

Tämä osoittaa, miten poikkeuksellisissa oloissa silloin jouduttiin työskentelemään. Oma-aloitteisesti oli ratkaistava asioita, keneltäkään ei voinut kysyä ja jos kysyikin, ei saanut vastausta. Siinä tuli pakostakin itsenäiseksi, jopa itsepäiseksi. Talvisota ja sen tapahtumat olivat toisaalta niin suuri järkytys – sekä henkisesti että aineellisesti – että kun maa siitä selvisi, ei mikään sen jälkeen ole voinut järkyttää niiden mielenrauhaa, jotka kestivät talvisodan suunnattoman paineen.

Lokakuun 17. päivänä, pakollisen evakuoinnin alkaessa, elet-

tiin vielä rauhan aikaa, mutta kukaan ei silloin tiennyt, miten pitkään rauhaa kestäisi. Lääninhallitus oli edelleen Viipurissa ja sen alaiset poliisiviranomaiset omissa hallintopiireissään. Loka–marraskuussa lääninhallitus johti yhdessä kansanhuoltopiirin edustajien kanssa väestön ja omaisuuden evakuointia ja siihen saatiin jo silloin kuljetusapua armeijalta. Kuljetusvälineet, varsinkin kuorma-autot, olivat alistettuja puolustusvoimille, joka antoi niitä mahdollisuuksien mukaan evakuoimiskuljetuksiin.

Puolustusvoimat otti evakuoimisasioiden hoidon omiin käsiinsä siellä, mihin sen joukkoja oli suuremmassa määrin asettunut, erityisesti Kannaksen rajakunnissa. Evakuoimisesta armeijan osalta vastasi toisen armeijakunnan alainen Viipurin suojeluskuntapiirin esikunta. Armeijakunnan komentajana oli kenraaliluutnantti Harald Öhquist ja suojeluskuntapiirin komentajana everstiluutnantti Albert Puroma – molemmat jääkäreitä. Talvisodan aikana Öhquist joutui yhdessä Hugo Östermanin kanssa vastuuseen joulukuun 23. päivänä 1939 suuriin tappioihin päättyneestä Keski-Kannaksen hyökkäyksestä. Östermanin ura käytännöllisesti katsoen päättyi silloin, myös Öhquist joutui Mannerheimin epäsuosioon. Sen sijaan Puroma nousi jatkosodan aikana ja jäi sodan jälkeen eläkkeelle kenraaliluutnanttina ja rajavartioston komentajana.

Oli tärkeätä antaa väestölle ohjeet siitä, miten pakollisen evakuoimisen alettua olisi meneteltävä. Johtamani Viipurin kansanhuoltopiirin toimisto yhdessä Viipurin suojeluskuntapiirin kanssa improvisoi silloin seuraavanlaiset ohjeet:

> Evakuoimisella tarkoitetaan väestön, kotieläinten sekä muun omaisuuden, josta käytetään nimitystä materiaali, siirtämistä pois sodan uhkan tai vihollisen ilmapommitusvaaran alaisilta seuduilta turvallisemmille alueille viranomaisten määräysten mukaan.
>
> Kun evakuoiminen määrätään toimeenpantavaksi, siitä ilmoitetaan väestölle evakuoimiskuulutuksilla, joissa on annettu ohjeet, miten väestön on toimittava. – Jokaisen evakuoitavalla alueella asuvan on otettava selvää, missä lähin kuulutus on, ja tutustuttava siihen tarkoin. – Evakuoimisen valmisteluajan pituus määrää ratkaisevasti, miten laajasti ja missä järjestyksessä jäljempänä mainitut toimenpiteet voidaan suorittaa. – Väestön on eva-

kuoimisen valmistelun ja sen suorituksen aikana erityisesti otettava huomioon seuraavaa:

1. Väestö siirtyy pois sotilasviranomaisten määräämällä tavalla ja järjestyksessä. Tällöin on erikoisesti huomattava, että niiden henkilöiden, jotka on varattu evakuoimistehtäviin, on ehdottomasti jäätävä toistaiseksi paikoilleen. Siirtyvien on saavuttava erikseen ilmoitettavana määräaikana väestön kokoontumispaikkaan, josta heidät viranomaisten toimesta ohjataan edelleen.

2. Kuljetus, majoitus ja muonitus tapahtuvat siirron aikana valtion kustannuksella. Kuitenkin on jokaisen otettava mukaansa:

– vähintään 5 vuorokauden elintarvikkeet;

– ruokailuvälineet (lusikka, veitsi, haarukka, ruokailu- ja juoma-astiat);

– välttämättömät pito-, vuode- ja liinavaatteet sekä jalkineet;

– talvella lumivaipaksi sopiva valkoinen suojapuku tai lakana;

– henkilöllisyys- ja työvoimapaperit;

– kaikki ostokortit;

– rahat, arvopaperit, arvoesineet (kulta-, hopea- ym.), omaisuutta koskevat omistuspaperit, henki- ja palovakuutuskirjat, talletustodistukset yms.;

– henkilökohtaiset ensiaputarvikkeet ja -välineet; sekä

– polkupyörä ja talvella sukset.

3. Omaisuuden merkitseminen ja pakkaaminen

Väestön on *tarkoin ja helposti luettavasti merkittävä* kaikki pois siirrettävä omaisuus ennen siirtoa omistajaa osoittavilla tunnuksilla. Tunnuksesta tulee *ehdottomasti* ilmetä:

– omistajan sukunimi, kaikki etunimet ja isännimi;

– syntymäaika;

– kotikunta (kaupunki, kauppala), kylä (katu, talon N:o);

– se kunta, mihin omaisuus lähetetään ja purkausasema, mikäli ne ovat tiedossa;

– omaisuuden laatu.

Omaisuuden tarkkaan merkintään on kiinnitettävä

erityistä huomiota, koska myöhemmin suoritettava omistussuhteiden selvittely perustuu pääasiassa merkintään.

Merkintä on tehtävä joko itse pois siirrettävään esineeseen tai ellei se ole mahdollista, on esineeseen kiinnitettävä nimilippu.

Koneisiin tehdään merkintä joko puuosiin maalaamalla, polttamalla tai leikkaamalla ja metalliosiin maalaamalla tai piirtämällä. Myös voidaan nimilippu kiinnittää naulaamalla.

Kotitalousirtaimisto ja huonekalut merkitään joko maalaamalla, polttamalla tai kirjoittamalla. Lisäksi niihin kiinnitetään nimilippu. – Vuode- ja pitovaatteita tai jalkineita sisältäviin kolleihin tehdään merkintä samoin. Lisäksi voidaan yksityisiin kangasesineisiin ommella nimilippu, johon on tehty asianomaiset merkinnät.

Pois siirrettävä omaisuus on erittäin huolellisesti pakattava. Niinpä vaatteet, jalkineet ja ruokatavarat olisi pakattava matkalaukkuihin tai laatikoihin. Laatikkoina olisi käytettävä laudoista tehtyjä esim. 90 x 50 x 50 sm:n kokoisia, jotka olisi siten tiivistettävä, etteivät tavarat pääse kostumaan. Laatikkoihin olisi tehtävä edellä mainitut merkinnät maalaamalla tai naulaamalla niihin nimilippu ja molempiin päihin tehtävä kantokahvat.*

4. Kullakin pois siirtyvällä henkilöllä tulee olla taskussaan pahvilappu, mihin on merkitty

- henkilön sukunimi ja etunimet sekä isännimi;
- syntymäaika;
- ammatti; – kotikunta (kaupunki, kauppala) ja kylä (katu, talon N:o);
- lähin omainen ja tämän osoite.

Alle 10-vuotiaille on nämä tiedot sisältävä kangastilkku ommeltava paidan rintaan tai vastaavat tiedot sisältävä nimilippu sidottava kaulaan.

5. Siirtyvien henkilöiden edellä 2. kohdassa mainittu henkilökohtainen omaisuus kuljetetaan väestön muka-

---

* Nimilippuja, korvamerkkejä, paalauslankaa, säkkejä ja säkinsiteitä on saatavissa kokoamispaikkojen päälliköiltä ja kunnan evakuoimistoimistosta.

na. – Muu omaisuus on luovutettava viranomaisille omaisuuden kokoamispaikoissa, missä omistajille annetaan todistukseksi tapahtuneesta luovutuksesta vastaanottotodistukset.

6. Sellaiset eläimet, joita ei voida siirtää tai jotka omistajat haluavat luovuttaa teuraaksi, on teurastettava. Tällöin on omistajien itsensä huolehdittava sikojen, lampaiden ja muun pienen karjan teurastuksesta. Sellainen liha, mitä omistajat eivät itse käytä, luovutetaan viranomaisille materiaalin kokoamispaikoissa, mistä se lähetetään edelleen. Täysikasvuisen nautakarjan kotiteurastusta on vältettävä ja *lähetettävä se viranomaisten ilmoittamille teurastamoille*.

7. Pois siirrettävät kotieläimet on merkittävä kiinnittämällä jokaisen nautaeläimen, hevosen ja lampaan kaulaan lujasti sitomalla nimilippu, mihin on merkitty edellä 3. kohdassa mainitut tiedot. – Sikojen ja lampaiden kuljetusta varten on omistajien tehtävä kuljetuslaatikot. Sikojen kuljetuslaatikkoon naulataan edellä mainittu nimilippu ja laatikon toiseen päähän tehdään välikkö, johon pannaan ruokinta- ja juottoastiat sekä 15 kg kaurajauhoja ja saman verran perunaa sikaa kohden. Eläimet on omistajien toimesta kuljetettava kokoamispaikkoihin, missä ne luovutetaan viranomaisille, jotka antavat eläimestä vastaanottotodistuksen.

8. Nautaeläinten, hevosten ja lampaiden rehut kuljetusmatkaa varten *on omistajien toimesta paalattava* ja kuljetettava kokoamispaikoille. Tällöin on kutakin täysiikäistä hevosta ja lehmää kohden varattava heinää 100 kg ja lammasta kohden 15 kg. – Jokaista pois siirrettävää 8 nautaeläintä, 5 varsaa, 20 sikaa ja 30 lammasta kohden on seurattava yksi hoitaja, jonka on mentävä eläinten mukana lopulliseen sijoituspaikkaan saakka. – Eläinten omistajien on itsensä varattava kuljettajat. Mikäli tämä ei pakottavissa tapauksissa ole mahdollista, on asianomaisten käännyttävä viranomaisten puoleen, jotka määräävät eläinten kuljettajat. – Hoitajien on otettava mukaansa vähintään 5 vuorokauden ruokatarpeet, ruokailuvälineet sekä lypsy- ja juottoastiat.

9. Pois siirrettävä vilja on omistajien toimesta säkitet-

tävä ja kuhunkin säkkiin on lujasti sidottava tai ommeltava nimilippu, johon on merkitty edellä 3. kohdassa mainitut tiedot. Mikäli säkkejä ei ole aikaisemmin jaettu, niitä on saatavissa kokoamispaikoissa. Vilja on omistajien kuljetettava määrättyihin kokoamispaikkoihin määräaikaan mennessä. Siellä vilja luovutetaan viranomaisille, jotka antavat vastaanottamastaan viljasta, samoin kuin muustakin materiaalista, erityisen vastaanottotodistuksen.

10. Muu pois siirrettävä materiaali (taloustavarat, arvokkaammat huonekalut, ompelukoneet, maatalouskoneet, erilainen maatalouskalusto, kuten aurat, äkeet, ajo- ja kuljetuskalusto, valjaat, separaattorit, kirnut yms.) on omistajien toimesta merkittävä edellä 3. kohdassa mainitulla tavalla sekä kuljetettava määrättyyn kokoamispaikkaan määräaikaan mennessä, missä ne luovutetaan viranomaisille, jotka antavat niistä 9. kohdassa mainitun vastaanottotodistuksen.

Ensi sijassa pyritään siirtämään pois arvokas omaisuus. Kaikenlainen romu on jätettävä paikoilleen. Niinpä vanhoja ja arvottomia huonekaluja, vähäarvoisia astioita, rikkinäisiä maatalouskoneita ja työkaluja yms. ei voida evakuoida.

Mikäli viranomaisten toimesta siirretään pois sellaista omaisuutta, minkä omistajaa ei tavata tai ei tiedetä, kirjoitetaan siitäkin vastaanottotodistus, joka jää kunnan evakuoimistoimistoon.

11. Ilmavaaran uhatessa on jokaisen oma-aloitteisesti suojauduttava vihollislentäjän näkemiseltä ja mikäli vihollislentäjät ampuvat tai pudottavat pommeja, on heittäydyttävä maahan. Vaaran ohi mentyä on palattava takaisin. – Kaikenlaista ruuhkautumista on vältettävä ja eläinten sekä materiaalinkin kuljetuksessa on otettava huomioon ilmasuojelulliset näkökohdat.

12. Evakuoimisviranomaisilla on merkkinä selvästi havaittavassa paikassa pahvilippu, *mihin on painettu E-kirjain.*

13. Evakuoimisviranomaisten antamia ohjeita ja määräyksiä on ehdottomasti noudatettava ja jokaisessa tilanteessa säilytettävä mielenmaltti ja rauhallisuus. Toimi-

> kaa määrätietoisesti, auttakaa kanssaihmisiänne, luottakaa evakuoimis- ja sotilasviranomaisiin. Näin menetellen evakuoiminen onnistuu, mistä suurin hyöty koituu evakuoitavalle väestölle itselleen.

Lokakuussa 1939 evakuoimisesta vastaavilla viranomaisilla oli aikaa antaa yksityiskohtaisia ohjeita siitä, miten olisi meneteltävä evakuoimista valmisteltaessa. Jos annettuja ohjeita olisi voitu ja ehditty noudattaa, niin asioiden myöhempi selvittely olisi ollut aika paljon yksinkertaisempaa ja helpompaa kuin miksi se sodan jälkeen, nimenomaan keväällä ja kesällä 1940, muodostui. Silloin siirtoväen pelastetun omaisuuden selvittely oli useissa tapauksissa ylivoimainen tehtävä. Mutta ennen sodan puhkeamista ihmiset eivät ottaneet viranomaisten hyvää tarkoittavia ja yksityiskohtaisia ohjeita vakavasti. Harvoissa taloissa maaseudulla valmistauduttiin annettujen ohjeiden mukaan, sillä kun perheen miesväki oli yleensä armeijassa ja asioita hoitivat vanhukset, naiset ja lapset, näille evakuoimisen aloittaminen sodan alettua oli niin suuri järkytys, ettei siinä ehtinyt valmisteluja suorittaa. Tuhannet ja taas tuhannet perheet joutuivat lähtemään suinpäin pakoon, kun ensimmäiset kranaatit alkoivat putoilla kotipihaan tai sen läheisyyteen. Silloin oli lähdettävä niin nopeasti kuin suinkin pääsi ja mukaan ehti ottaa vain rippeet niistä tavaroista, jotka olisi voinut saada mukaan, jos olisi huomannut valmistautua lähtöön.

Evakuoimiskäskyn mukaan väestön siirto aloitettiin kylissä ja kunnissa siten, että ihmiset saapuivat ennakolta määrättyihin kokoontumispaikkoihin – yleensä rautatien varteen. Kuljetusvaikeuksien vuoksi annettiin määräys, että kukin poissiirtyvä henkilö sai ottaa mukaansa vain kaksi matkalaukkua, jotka itse kantoi ja joihin oli sijoittanut kaikkein välttämättömimmät tarvikkeet. Tarkoituksena oli lähettää siirtyville myöhemmin lisää erilaista kotiin tai kokoontumispaikkoihin jäänyttä tavaraa. Tämä jäi kuitenkin yleensä tekemättä ja moni sai kodistaan pelastetuksi vain sen, mitä lokakuussa lähtiessään sai viedyksi mukanaan.

Näin alkoi lokakuussa 1939 Karjalan väestön evakkotie, karjalaisten vuosikausia jatkunut murhenäytelmä. Se alkoi yllättäen, sitä ei kukaan osannut vielä elo–syyskuun vaihteessa aavistaa. »Eihän sellaista, mitä tapahtui Keski-Euroopassa, mitä puolalaiset kokivat ja näkivät, voinut meillä Suomessa tapahtua . . .»

Kaikesta huolimatta väestön mieliala oli luottavainen, se hallit-

si hermonsa erinomaisella tavalla, se hoiti asiansa päättävästi – jopa hymy saattoi silmissä välähtää kyynelten läpi. »Mennään tässä välillä vähän kylään käymään», yritti joku leikkiä laskea. Tilanteen todellisesta vakavuudesta ja vaarallisuudesta ei tavallinen kansan nainen ja mies ollut tietoinen. Yhä uskottiin, ettei siitä sotaa sittenkään tule – ei yksinkertaisesti voi tulla, neuvottelujen on pakko päätyä rauhanomaiseen ratkaisuun. Kun se Paasikivi saisi sen Stalinin vakuuttuneeksi siitä, miten rauhaa rakastavaa kansaa me suomalaiset olemme. Kyllähän maan puolesta aina muutaman viikon voi olla pois kotoaan – lohduttauduttiin, kun koti jätettiin. Totta kai tiedettiin ja muistettiin, ettei itäiseen naapuriin ennenkään historian aikaan aina voitu luottaa. Mutta nyt, syksyllä 1939 ei sen kanssa näyttänyt olevan mitään todellisia ja ajankohtaisia ongelmia. »Emmehän me ketään uhkaa!» Vanhemmat kyllä muistivat, miten vapaussodan jälkeen koko 1920-luku oli Kannaksen itärajalla ollut levotonta, mutta nythän tilanne oli aivan toinen.

Siviiliväestön evakuointi ei jäänyt naapurissa huomaamatta. Samanaikaisesti kun väestöä vapaaehtoisesti evakuoitiin, puolustusvoimat alkoi hankkia lihaa Karjalan kannakselta kartuttaen lähinnä sianlihavarastojaan. Lokakuun 10. päivänä 1939 Karjakeskuskunnan Viipurin konttori sai sotilasviranomaisilta luvan hankkia Kannakselta rajattomasti sikoja ja toimittaa ne Viipuriin teurastamolle. Karjakeskuskunta pani toimeksi, ja eri puolilta alkoi päivittäin saapua satoja kuorma-autoja sikalastissa Viipuriin.

Moskova piti tätä operaatiota epäystävällisenä tekona, 12.10.1939 – päivää ennen neuvottelujen alkua – Moskovan radio kertoi, että Suomen hallitus oli ryhtynyt »vihamieliseen tekoon», jopa hyökkäyksen valmisteluun, kun se oli ensimmäisinä sotatoimenpiteinään mobilisoinut Kannaksen siat!

Ne Karjalan kannaksen siat olivat korkealaatuisia »rotusikoja» ja kyllähän ne suuren kansainvälisen huomion hyvinkin ansaitsivat. Nimenomaan eräät eteläisen Kannaksen pitäjät olivat tunnettuja porsaantuottajia. Kautta maan oli tunnettu sanonta »Kaikki siat Sakkolasta . . .»

Evakoille vain menolippu

Väestölle jaettiin lähtöasemilla matkalippuja, joihin oli merkitty henkilön nimi, kotikunta ja -kylä sekä sijoituskunnan ja määräaseman nimi. Tätä lippua vastaan siirrettävälle väestölle annettiin sekä matkan aikana että uusilla sijoituspaikoilla huoltoavustusta, jonka suuruudeksi kansanhuoltoministeriö määräsi lokakuussa 1939 12 mk päivässä aikuisille ja 6 mk lapsille. Kuljetus tapahtui erityisissä väestönsiirtojunissa, joiden vaunuista osa oli matkustajavaunuja, mutta suurin osa tavallisia tavaravaunuja. Suuremmille väliasemille oli järjestetty huolto- ja ruokailupaikkoja, missä kansanhuolto- ja poliisiviranomaiset sekä suojeluskuntalaiset ja lotat huolehtivat väestön muonituksesta. Varsinkin Viipurin asema muodostui noina päivinä tärkeäksi levähdyspaikaksi, missä parhaan mukaan yritettiin ruokkia tuhansia ihmisiä. Suuri osa näistä ihmisistä näki tällöin viimeisen kerran, ennen vuosien 1941–44 takaisinmuuttoa, Karjalan vanhan pääkaupungin evakuoimisjunien lähtiessä kuljettamaan rajan väestöä länttä ja pohjoista kohti.

Väestö saatiin muutamassa päivässä siirretyksi ilman erityisempiä hankaluuksia. Säät olivat suotuisat, rautatiekalustoa oli verraten runsaasti käytettävissä, ja ihmisten mieliala oli rauhallinen, joten kaikki sujui suhteellisen hyvin.

Ihminen on sama kaikkialla

Lokakuussa 1939 evakuoitujen raja-alueiden asukkaat sijoitettiin Vuoksen pohjoispuolella sijaitseviin Antrean, Kirvun ja Jääsken kuntiin sekä pieni osa Lappeelle. Moskovan rauhanteon jälkeen heidät oli siirrettävä kauemmaksi länteen, kun mainitut sijoituskunnatkin oli luovutettava. Kun varsin yleinen käsitys oli, että rajakunnista evakuoitujen oleskelu sijoitustaloissaan kestäisi lyhyen ajan, vain muutamia viikkoja, sijoituspaikoissa otettiin omat heimoveljet aika myönteisesti vastaan. Mutta kun oleskelu jatkui, alkoi syntyä vaikeuksia »evakkojen» ja sijoitustalon väen välille.

Siirretyn väestön asema oli lokakuussa 1939 aika epämääräinen. Hallinto oli hajanaista, niin väestön siirto kuin myös sen

huolto uusilla sijoituspaikoilla oli lähes kokonaan järjestämättä. Kolme ministeriötä: puolustus-, sisä- ja vasta syksyllä 1939 perustettu kansanhuoltoministeriö olivat työssä mukana eikä työnjaosta ollut selvyyttä. Eräitä asioita, lähinnä ihmisten evakuoimista, oli hoitamasa liiankin paljon eri viranomaisia, mutta nimenomaan siirretyn väestön huolto, siirtoväen toimeentulon järjestäminen oli syksyllä 1939 lähes kokonaan järjestämättä.

Evakuoitua väestöä alettiin jo lokakuussa 1939 kutsua »siirtoväeksi», joskin muitakin nimityksiä tuli käyttöön. »Evakuoitu henkilö» oli eräs yleinen nimitys ja lyhyempi muoto »evakko» tuli myös aika yleiseksi siirtokarjalaisten nimitykseksi. Itse jouduin tehtäviin mukaan kansanhuoltoministeriön Viipurin läänin piiritoimiston päällikkönä. Tälle elimelle katsottiin sotilasviranomaisten kanssa lokakuussa 1939 käymieni neuvottelujen perusteella kuuluvan erityisesti omaisuuden siirrosta huolehtiminen, vaikka myös Viipurin lääninhallitus poliisiviranomaisten kautta vastasi koko läänin siviiliväestön evakuoimisesta. Jouduin lokakuussa tekemisiin II Armeijakunnan alaisena toimineen Viipurin suojeluskuntapiirin komentajan jääkärieverstiluutnatti Albert Puroman kanssa, ja meidän välillemme muodostui heti luottamuksellinen suhde. Se varmaan vaikutti ratkaisevalla tavalla siihen, että Viipurin läänin kansanhuoltopiirin toimisto joutui koko talvisodan ajan hyvin kiinteässä ja luottamuksellisessa yhteistyössä alueen sotilasviranomaisten kanssa suunnittelemaan, osittain johtamaan ja koordinoimaan evakuointia Karjalan kannaksella ja siitä pohjoiseen aina Sortavalaan saakka ulottuvalla alueella.

Tilanteen jatkuessa jännittyneenä, kun kotiinpaluusta ei ollut tietoakaan, sekä siirretyt että isäntäväki alkoivat kyllästyä, jopa hermostua. Yksi ja toinen perhe alkoi marraskuun puoliväliin tultaessa pyrkiä takaisin kotiin. Vaikka viranomaiset tämän jyrkästi kielsivät, se ei auttanut, vaan monet lähtivät »omalla luvallaan» paluumatkalle. Arvion mukaan lähes puolet Karjalan kannaksen raja-alueilta lokakuussa evakuoiduista noin 15 000 hengestä pääsi omavaltaisesti koteihinsa marraskuun loppuun mennessä.

Tästä osoituksena erään Raudun Orjansaaren isännän edesottamukset:

Isäntä kuljetti lokakuun 10. päivän jälkeen karjansa maitse Sakkolan ja Räisälän kautta Kirvuun, missä hänet karjoineen sijoitettiin lähellä Sairalan asemaa olleeseen taloon. Isäntä ikävystyi toimettomuuteen Kirvussa ja kävi marraskuussa katsomassa, mitä

kotona tapahtuu. Kun siellä näytti kovin rauhalliselta, hän palasi Kirvuun, otti perheensä, karjansa ja muut tavaransa ja toi maanteitse takaisin Orjansaareen. Homma ei sujunut helposti, sillä vaikka sotilasviranomaiset antoivat hänelle jonkinlaisen paluupaperin, he eivät antaneet lupaa karjan palauttamiseen. Paikalliset kunnan viranomaiset eivät myöskään uskaltaneet lupaa antaa, minkä vuoksi sitä tiedusteltiin Viipurin kansanhuoltopiiriltä. Sieltäkin anomus evättiin. Silloin isäntä tilasi Sairalan asemalta rautatievaunun ja alkoi lastata karjaansa ja muuta omaisuuttaan vaunuun. Pahaksi onneksi puolustusministeri Juho Niukkanen sattui juuri silloin tulemaan asemalle, jonka lähellä hänen tilansa sijaitsi, ja saatuaan tietää mistä oli kysymys, purkautti vaunun. Mutta sinnikäs rautulainen rajan asukas ei vielä tästäkään lannistunut, vaan lähti seuraavana yönä, joka oli marraskuun 26., yön pimeydessä maitse viemään karjaansa takaisin kotiin. Hän kulki noin 100 kilometrin maantiematkan kahdessa päivässä ja oli kotonaan illalla 28.11. Seuraavana iltana saapui perhekin kotiin. Ilo ja tyytyväisyys oli suuri, kun »herrojen kiusanteosta huolimatta» oli onnistuttu pääsemään kotiin. Mutta ilo oli valitettavasti kovin lyhytaikaista, sillä yhden yön jälkeen, aamulla 30.11., alkoivat kranaatit putoilla pihaan ja edessä oli uusi lähtö, todellinen äkkilähtö. Mutta tie oli jo ennestään tuttu, nyt matkattiin kolmannen kerran taas sata kilometriä Kirvuun, siihen samaan sijoitustaloon, mistä oli muutama päivä sitten lähdetty.

Myöhemmin kuulin, että tämä isäntä – johon olin tutustunut – palasi myöhään syksyllä 1941 takaisin Raudun Orjansaareen, missä hänen talonsa oli onneksi säilynyt. Tällä kertaa hän sai asua kodissaan aina kesään 1944 saakka, siis kolmisen vuotta. Mutta silloin olikin edessä lopullinen lähtö.

Tämä kaikki on osoitus karjalaisen rajan asukkaan sammumattomasta tahdosta elää kotonaan ja kotiseudullaan. Hän piti viimeiseen saakka kiinni siitä maasta ja ympäristöstä, jonka tunsi omakseen. On ilmeistä, että muualla Karjalassa sattui lukemattomia vastaavanlaisia tapauksia: kodissa haluttiin olla niin kauan kuin mahdollista ja aina uskottiin, että loppujen lopuksi käy kuitenkin hyvin! Se on sitä karjalaista ikuista optimismia.

Syksyllä 1939 ehdin jo nähdä, ettei ihmisten välillä ole kovin suuria eroja. Marraskuun alussa luokseni Kansanhuoltopiirin toimistoon saapui Kirvun maataloustuottajien lähetystö valittamaan, että rajaseudulta heidän taloihinsa sijoitetut evakot aiheuttavat ta-

vattoman suuria vaikeuksia. Varsinkin evakkojen lehmät, kuten lähetystön johtaja – aika huomattava paikallinen järjestömies – sanoi, »heidän kantturansa» tuottavat liian paljon vaivaa. Siksi he vakavasti esittivät, että karja joko siirretään muualle, esimerkiksi sellaisiin naapurikuntiin, joihin ei vielä ole ollenkaan siirtokarjaa sijoitettu, tai nuo kantturat teurastetaan. Heidän omiin lehmiinsä verrattuina lehmät olivat heikkoja, lypsivät niin vähän, ettei niiden teurastamisesta olisi suurta vahinkoa kenellekään. Me emme katso velvollisuudeksemme kantaa jatkuvasti rajan evakkojen aiheuttamia rasituksia!

Yritin selittää heille, ettei toistaiseksi voida tehdä juuri mitään, koska tilanne oli vähintään yhtä epäselvä kuin kuukausi sitten. Mutta lähetystö ei antanut periksi. He vain tiukkasivat minulta lupausta, että Kirvu vapautetaan rasituksesta, jota he olivat kantaneet jo yli kuukauden ajan.

Emme päässeet yksimielisyyteen ja viimeisenä argumenttinani sanoin: älkää nyt olko niin tyytymättömiä pitäjäänne sijoitetuille evakoille, eihän sitä vielä tiedä, miten meille karjalaisille ja myös teille kirvulaisille käy, jos vaikka mekin joudumme lähtemään.

Sekään ei auttanut, sillä lähetystön johtomies tuumi: jos meidän olisi lähdettävä, ampuisimme eläimemme ja panisimme talomme tuleen. Mutta eihän sellaista voi tapahtua. Tämä keskustelu tapahtui marraskuun loppupuolella. Vajaan neljän kuukauden kuluttua kirvulaisia odotti sama kohtalo kuin rajan evakkoja lokakuussa 1939. Heillä ei ollut mitään muuta keinoa kuin yrittää pelastaa omat lehmänsä, muut eläimensä ja omaisuutensa siinä määrin kuin mahdollista. On ilmeistä, että he uusilla asuinsijoillaan saivat kuulla samanlaista puhetta, jota itse esittivät marraskuussa 1939. Sellainen on ihmisluonto – karjalaisenkin.

Kun »evakkovuosina» jouduin useita kertoja sovittelemaan siirtoväen ja sijoituskuntien väestön kesken syntyneitä kahnauksia, oli silloinkin pakko todeta, ettei Karjalasta tullut vain hyviä ja sopuisia ihmisiä. Joukossa oli itsepäisiä häirikköjä – kuten kaikkialla muuallakin. Ei rajalla valittu, rajan yli tulivat kaikki.

Loka–marraskuussa evakuoitavaa vyöhykettä laajennettiin varsin vähän. Lokakuun 30. päivänä sisäasiainministeriö määräsi Valkjärven yhden rajakylän tyhjennettäväksi ja marraskuun 23. päivänä Suomenlahden ulkosaaret Seiskarin, Lavansaaren, Peninsaaren, Tytärsaaren ja Pien-Tytärsaaren evakuoitaviksi.

Sodan puhjettua sitä ennen evakuoitu vyöhyke oli kapea, se oli

kenttätykin kantaman sisäpuolella ja eräät rajakylät mm. Valkjärvellä olivat evakuoimatta, kun ammukset Neuvostoliiton puolelta alkoivat aamulla 30.11.1939 putoilla Suomen puolelle. Silloin tuli todellakin kiire. Tärkeintä oli pelastaa ihmiset. Omaisuus sai yleensä jäädä: karja ammuttiin navetoihin, viljat jäivät salvoihin, rehut vajoihin. Pääasia oli, että väki ehti tulen alta pois. Jos vielä lähtiessään ehti tuikata talonsa tuleen, oli mieli kevyt, ettei koti jäänyt vihollisen raiskattavaksi. Silloin marraskuun lopussa 1939 oli varsin yleisesti vallalla käsitys, että jos Kannas ehditään kunnolla polttaa, se auttaisi puolustustamme, koska puna-armeijalle ei jäisi lämpimiä majoitustiloja! Tämä käsitys osoittautui pian vääräksi: mikään muu armeija maailmassa ei ehkä ole pystynyt niin hyvin elämään ja toimimaan kylmissä talviolosuhteissa kuin puna-armeija. Talvisodan ajan ennätyspakkaset eivät sitä kiusanneet, se oli varustautunut kestämään ankaraakin kylmyyttä ja toimimaan talvioloissa. Samoin puna-armeijan aseet ja kuljetuskalusto oli tehty erityisesti talviolosuhteita varten.

Oli suuri ihme, että sodan puhjettua ihmiset saatiin pelastetuiksi – aivan muutamia aniharvoja lukuun ottamatta. Tiet olivat nyt tungokseen saakka täynnä väkeä, kotieläimiä, tavaraa, sotilaita ja aseita. Mutta aivan kuin ihmeen kautta kaikki kuitenkin sujui ilman suurta katastrofia. Lentokoneet ahdistelivat jo sodan ensimmäisinä päivinä evakkojunia ja niiden kuormausta. Väitetään lentokoneiden pudotelleen kumipalloissa suu- ja sorkkatautia aiheuttavia viruksia. Joulukuussa puhkesikin evakuoitavassa karjassa suu- ja sorkkatauti. Tarkkaa selitystä asiasta ei kuitenkaan saatu.

Kuittia vastaan jäi omaisuus

Omaisuuden siirto oli paljon hankalampaa kuin väestön evakuoiminen. Huomattava osa omaisuudesta oli sellaista, että sen poissiirtämistä varten olisi jo aikaisemmin pitänyt tehdä laajoja valmistavia toimenpiteitä. Niinpä suuri osa, monissa taloissa enemmän kuin puolet viljasta, oli puimatta, puitu vilja säkittämättä, rehut paalaamatta, karja merkitsemättä jne. Sitä paitsi ei ollut mitään määräyksiä tai ohjeita, joihin olisi voinut nojautua ja joiden perusteella olisi osattu nopeasti toimia. Sen vuoksi täytyi paikallisten vi-

ranomaisten oma-aloitteisesti yrittää kaikessa kiireessä keksiä menettelytavat, jotka parhaiten veisivät tulokseen. Viipurin kansanhuoltopiirin toimisto lähetti lokakuun 18. päivänä evakuoitaviin pitäjiin agronomeja, joiden tehtäväksi annettiin yhdessä paikallisten maatalousneuvojien kanssa maatalousomaisuuden siirron valmisteleminen. Heidän tuli yhdessä nimismiesten ja poliisiviranomaisten kanssa määrätä, mitkä kotieläimet siirretään pois ja miten. He saivat myös jakaa Viipurista ja Sortavalasta kootut viljasäkit evakuoitavalle alueelle ja valvoa, että mahdollisimman suuri osa viljasta säkitettiin, koottiin määrättyihin keräilypaikkoihin ja kuormattiin asemilla rautatievaunuihin. Säkkejä ei kuitenkaan saatu riittävästi, mikä johtui siitä, että jo lokakuun alussa kymmeniä tuhansia niistä täytettiin hiekalla ja käytettiin väestönsuojien vahvistamiseen sekä ikkunoiden ja ovien suojaksi. Agronomien piti evakuoitavissa pitäjissä muodostaa työryhmiä viljan puintia ja rehujen paalausta varten. Heille jaettiin kansanhuoltopiirin toimiston painattamia luovutuskuitteja, joita tuli antaa jokaiselle tavaran luovuttajalle, jotta tämä voisi myöhemmin kuittia vastaan periä valtiolta korvauksen omaisuudestaan. Jo tällöin aavistettiin, että evakuoitavan omaisuuden korvaaminen tulisi myöhemmin aiheuttamaan paljon epäselvyyttä, koska tavaroiden omaisuussuhteita ei ehditty tarkasti selvittää. Ilman ylempää annettuja ohjeita kansanhuoltopiiri katsoi silloin välttämättömäksi painattaa mainitut kuitit, joihin merkittiin: »Maksu viranomaisille luovutetusta tavarasta suoritetaan tätä kuittia vastaan myöhemmin ilmoitettavana aikana.»

Oli suorastaan ihmeteltävää, miten rauhallisesti väestö suhtautui määräyksiin, joiden mukaan heidän tuli luovuttaa omaisuutensa valtiolle. Sinne jäi talo, maat ja metsät; karja ja muut tavarat luovutettiin valtiolle ja käteen annettiin vain pieni kuitti, johon oli merkitty: maksu suoritetaan myöhemmin ilmoitettavana aikana!

Evakuoimisen keskeytyminen

Moskovan neuvottelut raukesivat marraskuun puoliväliin tultaessa. Ihmiset luulivat, että tilanne oli ratkennut rauhallisesti eikä evakuoimista erityisemmin kiirehditty. Tosin suunniteltiin Karja-

lan rajakuntien tyhjentämistä kokonaisuudessaan, jolloin puimatonkin vilja, rehut, perunat ja maatalousirtaimisto sekä väestön yksityinen irtaimisto olisi siirretty pois. Mutta sittemmin tämän suunnitelman toteuttamisesta syystä tai toisesta luovuttiin. Armeija otti jatkuvasti jossain määrin rehuja raja-alueelta ja kansanhuoltopiiri toimitti sinne paalauskoneita, jotta olisi voitu lähettää heinää evakuoidulle karjalle. Järjestettiinpä mm. Kivennavalle tätä varten paalauskurssejakin. Myös muutamia miljoonia kiloja perunoita saatiin lähetetyksi perunajauhotehtaille ja polttimoille. Mihinkään alueen täydelliseen tyhjentämiseen ei kuitenkaan pyritty, vaikka siihen olisi ollut tilaisuus. Alettiinpa vähitellen epäillä sitäkin, oliko viranomaisilla oikeuttakaan siirtää pois ihmisten tavaroita, jolleivät nämä itse sitä halua. Esimerkkinä ovat edellä jo mainitut Terijoen perunat, joiden siirto jäi toimittamatta sen vuoksi, että juristien tulkinnan mukaan »puuttui laki, millä perunat olisi voitu kuljettaa pois».

Näennäinen rauhoittuminen aiheutti sen, ettei vielä marraskuussakaan ryhdytty laatimaan yksityiskohtaisempaa evakuoimissuunnitelmaa. Sotilasviranomaiset kyllä vaativat, että rajaseudulla olisi 40–50 km:n syvyinen vyöhyke kokonaan tyhjennettävä, mutta tähän ei ryhdytty. Minulla on sellainen käsitys, että siviiliviranomaiset koettivat mahdollisuuksien mukaan välttää evakuoimisalueen laajentamista. Siirrot olivat hyvin suuritöisiä, hankalia ja kustannuksia vaativia toimenpiteitä, ja ajateltiin niitä vaikeuksia, joihin jouduttaisiin, jos evakuoimista jatkettaisiin pitemmälle kuin oli aivan välttämätöntä, mutta sitten sotaa ei tulisikaan!

Hallituksen ja sen alaisten viranomaisten suhtautuminen asioihin syksyllä 1939 oli kerta kaikkiaan ainutlaatuista. Oliko se fatalistista piittaamattomuutta vai suurta neuvottomuutta? Ei tiedetty, mitä olisi tehtävä ja mitä voitaisiin tehdä, vaikka kysymyksessä oli maan itärajalla asuvien satojen tuhansien ihmisten henki ja elämä. Kun silloin vallinnutta tilannetta tutkii, nousee yhä uudestaan ja uudestaan mieleen kysymys: mihin Suomen hallitus luotti syksyllä 1939? Se kyllä tiesi, ettei se voinut luottaa mihinkään ulkoa saatavaan apuun. Saksa oli meidät hylännyt ja Ruotsi pelkäsi siinä määrin Neuvostoliittoa, että se oli valmis luopumaan Suomen auttamisesta pelastaakseen oman nahkansa – vaikkapa puolet Suomea olisi mennyt. Kansainliitto oli voimaton, olisihan Suomen pitänyt se tajuta jo 1920-luvulla, kun olimme Itä-Karjalan kysymyksessä vedonneet Kansainliittoon. Se antoi asiasta epämää-

räisiä lausuntoja, joilla oli vain se merkitys, että ne ärsyttivät itäistä naapuriamme.

Suunnitelman laatiminen rajoittui yhä vain väestönsiirtoihin. Niinpä oletettiin, että sodan syttyessä koko Karjalan kannaksen väestö oli kuljetettava pois maanteitä pitkin marssien. Valittiin sopivia teitä, suunniteltiin päivämatkojen pituuksia ja pysähdyspaikkoja. Lisäksi määrättiin Antrean, Kirvun ja Jääsken pitäjiin sijoituspaikat lähes 100 000 hengelle. Mutta ruokatavaroiden varaamiseksi mainittuihin pitäjiin sijoitettavalle väestölle ei annettu varoja. Näitä suunnitelmia ei voitu osaksikaan toteuttaa ja voi hyvin kuvitella, mihin olisi jouduttu, jos koko Kannaksen väestöä olisi lähdetty marssittamaan 35 km päivässä pohjoista ja länttä kohti!

On valitettavaa, että evakuoimista ei marraskuun puolivälin jälkeen sanottavasti jatkettu, vaan odotettiin päivästä toiseen tapahtumien kehitystä. Sekä väestön että viranomaiset oli vallannut sellainen harhaluulo, ettei sotaa tule. Kouluja avattiin ja muutenkin valmistauduttiin tavallisiin askareihin. Tämä viranomaisten rauhallisuus, jopa toivorikkaus, ilmeni mm. siinä, että vielä marraskuun lopussa laadittiin suunnitelmia seuraavan kesän tuotantokamppailua varten, jolloin oli kolme vaihtoehtoa, nimittäin:

1. maassa on rauha,
2. maassa on jatkuvasti YH,
3. maassa on sota.

Kolmas vaihtoehto katsottiin kuitenkin kaikkein epätodennäköisimmäksi ja tuotantokamppailusuunnitelmissa se vaihtoehto hylättiin. Se oli suuri, jopa anteeksiantamaton erehdys. Hyväuskoisuus tuli kalliiksi, mutta se huomattiin vasta 30.11.1939. Silloin Molotovin mukaan sotilaat alkoivat hoitaa niitä ongelmia, joita poliittiset johtajat eivät pystyneet ratkaisemaan.

Evakuoiminen sodan alkaessa

Pari päivää ennen sodan alkua jo tosin aavisteltiin, että jotain hyvin vakavaa oli tulossa, minkä vuoksi ryhdyttiin valmistelemaan kaikkien rajakuntien evakuoimista. Niinpä marraskuun 29. päivänä annettiin Karjalan kannaksen pitäjien kansanhuoltolautakunnille puhelinsanoma, jossa kuntien viranomaisia kehotettiin aset-

tumaan yhteyteen paikallisten poliisiviranomaisten kanssa ja ryhtymään valmistelemaan väestön ja omaisuuden siirtoa. Lopullista evakuoimiskäskyä ei kuitenkaan ehditty antaa, sillä vihollinen aloitti hyökkäyksen jo seuraavana aamuna 30.11.1939.

Sodan syttyminen pakotti jatkamaan evakuoimista niin nopeasti kuin suinkin, sillä vihollinen oli pian ylittänyt aikaisemmin tyhjennetyn 5–15 km:n vyöhykkeen ja moni rajapitäjien asukas heräsi marraskuun 30. päivän aamuna ammuntaan ja räjähdyksiin. Silloin ei ihmisten auttanut henkensä pelastamiseksi muu kuin paeta niin pian kuin mahdollista ilman erityistä kehotusta. Omaisuus sai jäädä, ja moni ei saanut kodistaan mukaansa mitään, eräät joutuivat pakenemaan puolipukeissa!

Rajan kansa suhtautui näihin vaikeuksiin ihailtavan rauhallisesti. Pysyttiin tyyninä, vaikka tuska sydäntä ahdisti ja sai kyynelen silmäkulmaan. Niinpä moni kertoi, että nähdessään kotikylästä lähtiessään oman talonsa roihuavan liekeissä, tunsi uhranneensa kaiken maallisen omaisuutensa isänmaalle ja näin voi kerta kaikkiaan huolista tyhjänä ja puhtaana lähteä kulkemaan tuntematonta tulevaisuutta kohti. Esimerkkinä loistavasta karjalaisesta huumorista mainittakoon se kivennapalainen isäntä, joka paetessaan sodan jaloista länteen poikkesi Antrean raakasokeritehtaalle ilmoittamaan, että sattuneesta syystä hänen tilalleen Kivennavalle ei tarvinnutkaan lähettää sokerijuurikasleikettä! Viranomaisten rauhallisuutta kuvaa Uudenkirkon nimismies, joka toisena sotapäivänä määräsi pitäjänsä tiet hiekoitettavaksi.

Parina ensimmäisenä sotapäivänä evakuoimisviranomaisilla oli suunnattomasti työtä, sillä siviiliväestöä ja karjaa oli rajaseuduilla runsaasti, ja nämä oli nopeasti saatava pois. Väestö oli suuressa vaarassa, mutta se oli samalla esteenä sotavoimien toiminnalle. Annetuista kehotuksista huolimatta alueella oli vielä huomattavan paljon naisia, vanhuksia ja lapsia, mikä muodosti tilanteen entistäkin huolestuttavammaksi.

Armeija ottaa vastuun

Siviiliviranomaiset vähäisine voimineen eivät pystyneet enää asioita hoitamaan. Sen vuoksi lääninhallitus luovutti jo heti sodan

alussa evakuoimisen johdon ja toimeenpanon armeijalle. Tämä oli välttämätöntä senkin vuoksi, että ainoastaan sotilasviranomaiset olivat tietoisia sotatapahtumien kehityksestä, josta evakuoiminen oli riippuvainen.

Viipurin läänissä oli kaksi erillistä evakuoimisaluetta, Karjalan kannas ja Laatokan Karjala. Nämä muodostuivat vihollisen päähyökkäyssuuntien mukaan, jotka Kannaksella olivat Terijoki, Kivennapa, Rautu ja Metsäpirtti, Laatokan Karjalassa Salmi, Impilahti, Suistamo, Suojärvi ja Korpiselkä.

Myös Karjalan kannaksella oli kaksi aluetta, Vuoksen eteläpuolinen ja sen pohjoispuolinen alue. Edellinen ulottui Vuoksesta Suomenlahteen. Se käsitti Terijoen, Kivennavan, Kanneljärven, Valkjärven, Muolaan, Äyräpään, Heinjoen, Kuolemajärven, Uudenkirkon, Koiviston, Johanneksen ja Viipurin pitäjät sekä Viipurin kaupungin. Jälkimmäinen käsitti Raudun, Metsäpirtin, Sakkolan, Vuokselan ja Pyhäjärven pitäjät. Vuoksen eteläpuolella vihollinen pääsi etenemään syvemmälle, minkä vuoksi myös evakuoitava alue siellä muodostui huomattavasti laajemmaksi kuin pohjoispuolella. Vuoksen eteläpuolinen Karjalan kannas kuului toisen armeijakunnan alueeseen, jonka tehtäväksi nyt tuli evakuoiminen mainituissa pitäjissä. Rautu, Metsäpirtti ja Vuoksen pohjoispuolinen Kannas taas kuuluivat kolmannen armeijakunnan alueeseen. Laatokan Karjalan kuntien Salmin ja Suojärven sekä Impilahden, Suistamon ja Korpiselän pitäjien evakuoiminen tuli neljännen armeijakunnan tehtäväksi.

Edellä mainituista evakuoimisalueista ensimmäinen oli laajin ja väkirikkain, minkä vuoksi myös sen evakuoiminen muodostui vaikeammaksi kuin muiden. Metsäpirtin ja Raudun suunnalla, kolmannen armeijakunnan alueella, evakuoitava alue ei sodan aikana muodostunut kovinkaan laajaksi, koska rintama siellä pysähtyi Taipaleenjoelle. Se kesti aina sodan loppuun saakka. Laatokan Karjalassa, lähinnä Salmin, Suojärven ja Korpiselän pitäjissä, tilanne oli sodan alkupäivinä hyvin vaikea. Siellä väestö ja karja joudut-tiin siirtämään maanteitse pitkiä matkoja, kun rautatietä ei voitu käyttää. Vihollisen etenevät joukot seurasivat sodan ensimmäisinä päivinä poissiirrettävien väestönjoukkojen kannoilla, mikä aiheutti suurta levottomuutta ja pelkoa.

Vallinneissa yllättävissä ja sekavissa oloissa huoli kohdistui ensimmäisinä sotapäivinä väestön pelastamiseen Salmista, Suojärveltä, Raudusta, Kivennavalta, ja Uudeltakirkolta. Kanneljärveltä-

kään ei saatu siirretyksi pois kuin väestö, hevoset ja pääosa lehmiä. Suuri osa lehmistä ja muut kotieläimet täytyi ampua navettaan. Ne paloivat rakennusten, koneiden, viljan, rehujen ja muun irtaimiston mukana. Verraten harvoja kotieläimiä joutui näissä rajapitäjissäkään hyökkääjän käsiin elävinä. Muunkin omaisuuden siirron valmisteluja tosin tehtiin ensimmäisinä sotapäivinä kaikessa kiireessä. Mm. Kanneljärvellä koottiin huomattavia määriä viljaa ja lähetettiin armeijan kuorma-autoja niitä hakemaan, mutta omien joukkojen irtaantumiskäsky tuli niin nopeasti, että viljaa ei ehditty kuljettaa pois, vaan pääosa siitä oli poltettava. Samalla tavalla oli meneteltävä monissa muissakin paikoissa: mitä ei saatu pois – se poltettiin! Koko rajaseutu oli näinä ensimmäisinä sotapäivinä valtavana tulimerenä, jossa suunnattomat määrät erilaista omaisuutta tuhottiin.

Ensimmäisten sotapäivien kaaosmainen tilanne osoitti, että armeijan oli lähes yhtä vaikeaa kuin lääninhallituksenkin hoitaa evakuoimista ilman erityistä organisaatiota. Sitä varten muodostettiin joulukuun alussa erityiset elimet evakuoimista johtamaan.

Viipurin suojeluskuntapiirin esikuntaan perustettiin joulukuun 3. päivänä evakuoimistoimisto, johon komennettiin kansanhuoltopiirin kolme reserviupseeria jotka olivat koulutukseltaan agronomeja. Lisäksi kaksi rautatieupseeria ja yksi teollisuuspiirin upseeri. Minut määrättiin kansanhuoltopiirin toimistopäällikkönä evakuoimistoimiston päälliköksi. Tämä toimisto joutui suunnittelemaan sekä väestön että erilaisen omaisuuden siirrot suojeluskuntapiirin komentajan ja esikuntapäällikön valvonnan alaisena ja yhteistyössä sotilasviranomaisten kanssa. Alueen sotapoliisi alistettiin tämän toimiston alaiseksi, joten nimismiehet ja poliisiviranomaiset olivat välittömästi sen käskettävissä. Lisäksi sen käytettävissä olivat evakuoimistehtävissä Karjalan kannaksen suojeluskunnat, kuntien viranomaiset ja suuri määrä työvelvollisia. Joulukuusta lähtien oli evakuoimistehtävissä useita tuhansia miehiä. Nämä olivat puolisotilaallisia joukkoja, jotka olivat paikallisten suojeluskuntien ja poliisiviranomaisten käytössä.

Evakuoimiskuljetuksia varten pakko-otettiin noin 100 omnibusautoa ja saman verran kuorma-autoja. Työvelvollisista muodostettiin työkomppanioita joiden käyttöön annettiin hevoskolonnia, ja niillä oli useita satoja hevosia. Näin syntyi Karjalan kannakselle varsin tehokas evakuoimisorganisaatio. Ilman sitä väes-

tön- ja omaisuudensiirto olisi onnistunut vielä epätäydellisemmin, kuin mitä nyt tapahtui. Tämä organisaatio jouduttiin muodostamaan nopeasti ja improvisoiden. Jos se olisi ollut käytettävissä jo lokakuussa, olisi saatu pelastetuksi suuri osa siitä omaisuudesta, joka nyt jouduttiin tuhoamaan tai jättämään paikoilleen.

Väestönsiirto

Rajapitäjissä ei yleensä ehditty antaa evakuoimiskäskyä, ihmiset pakenivat sodan jaloista henkensä pelastamiseksi. Vähitellen, kauemmaksi rajasta siirryttäessä, vihollisen eteneminen hidastui ja evakuoimisessa saatiin etumatkaa. Suojeluskuntalaiset ja poliisit kävivät taloissa ilmoittamassa, milloin kotoa oli lähdettävä. Lähtöön valmistautumisaika oli yleensä lyhyt, tunti, pari tai korkeintaan muutama tunti. Poissiirtyvät ihmiset saivat nytkin ottaa mukaansa vain kaikkein välttämättömimmät tavaransa, pääasiassa vaatteita. Suojeluskuntapiirin omnibussit kuljettivat kylien kokoontumispaikoilta väestöä asemille, missä he pääsivät erityisiin evakuoimisjuniin – eripituisen odotusajan jälkeen. Rautateillä oli sodan ensi päivinä suuri ruuhka ja puute vetureista, minkä vuoksi evakuoimisjunien odotusaika muodostui monelle pitkäksi. Tällöin junat joutuivat usein pommitusten ja konekivääritulitusten kohteiksi. Niinpä eräs suuri evakuoimisjuna saapui Viipurin asemalle toisena sotapäivänä juuri silloin, kun asemaa pommitettiin ja seisoi siellä monta tuntia ankaran pommisateen keskellä. Samanlaisia tapauksia sattui Perkjärvellä, Kämärällä ja muillakin asemilla. Ihmeellistä kyllä pommitukset eivät aiheuttaneet sanottavia henkilövaurioita. Lisäksi sattui niin onnellisesti, että joulukuun 2. päivänä sää muuttui sumuiseksi ja pysyi pilvisen harmaana noin viikon ajan. Se esti vihollisen ilmatoimintaa ja helpotti evakuoimista. Joulukuun toisen päivän jälkeisenä viikkona evakuointi sujuikin melko rauhassa, jolloin sodan alussa muodostunut kaaos vähitellen selvisi.

Evakuoimistoimistossa siunattiin Luojaa näinä sumuisen harmaina joulukuun päivinä. Oli syytä olla kiitollisia siitä, että korkeat voimat olivat Karjalan heimon puolella lähettämällä sumuiset säät

juuri silloin, kun niitä kaikkein kipeimmin tarvittiin. Myöhemmin talvella, kun päivästä päivään ja viikosta viikkoon oli kirkasta ja pakkasta, toivottiin hartaasti oikeita »evakuoimisilmoja». Silloin olisi saatu katkenneet yhteydet kuntoon ja muodostuneet ruuhkat selvitetyiksi. Sumuisia säitä käytettiin hyödyksi mahdollisimman tehokkaasti. Siksi otettiin aikamoinen riski, kun uskallettiin ryhtyä väestön vesitsekuljetukseen. Samalla kun täpötäydet junat keskeytymättä toivat ihmisiä Viipurin kaakkois- ja eteläpuolelta Karjalan kannakselta, ryhdyttiin proomuilla siirtämään Koiviston, Kuolemajärven rannikon ja Johanneksen asukkaita suoraan Suomenlahden pohjukan yli Säkkijärvelle. Tämän rohkean yrityksen alkuunpanija oli suojeluskuntapiirin esikuntapäällikkö, joka sitä varten otti armeijan käyttöön suuren määrän proomuja. Harvoin elettiin evakuoimistoimistossa niin jännittäviä hetkiä kuin niinä joulukuun päivinä, jolloin tämä väestön vesitsekuljetus oli käynnissä. Jos näet vihollisen lentäjät olisivat huomanneet proomut ja ryhtyneet niitä pommittamaan tai ampumaan konekivääreillä, olisi niissä olleita ihmisiä kohdannut varma tuho. Pelokkaina odotettiin silloin tiedotuksia vihollislentäjistä Suomenlahden itäisen rannikon suunnalla. Mutta kohtalo oli suopea, ilmat pysyivät sumuisina eikä naapuri päässyt selville tästä sodan suurimmasta vesistön ylityksestä. Onnellisesti saatiin siirrot toteutetuksi ja tuhansia ihmisiä pääsi turvaan. Tämä oli tärkeätä noina joulukuun alkupäivinä, jolloin väestönsiirtorintamalla vallitsi armoton kiire ja Viipurin kautta kulkevat rautatieyhteydet olivat ylikuormitetut ja jatkuvasti pommitusuhan alaisina.

Samoilla proomuilla siirrettiin myöhemmin Suomenlahden vastaiselle rannikolle karjaa ja viljaa, joista varsinkin karjan vesitsekuljetus oli ymmärrettävistä syistä hyvin vaikeaa.

Väestön huollon järjestäminen evakuoimisteiden varsilla muodostui vaikeaksi tehtäväksi. Kun Viipurin pohjois- ja länsipuolella oleviin pitäjiin sodan alkupäivinä vyöryi katkeamaton ihmisvirta ja pitäjien asukasmäärä kohosi moninkertaiseksi, loppuivat kauttakulkupitäjistä muutamassa päivässä elintarvikkeet. Kaupoista ei enää saanut ruokatavaroita ja monella siirtolaisella ei ollut rahaakaan, millä niitä ostaa. Tällöin täytyi antaa sellainen määräys, että viranomaisten oli otettava ruokatarpeita sieltä, missä niitä suinkin oli ja annettava tarvitseville. Korvauksesta ei nyt ollut aika puhua, pääasia oli, etteivät ihmiset kuolleet nälkään. Viipurilaiset kauppaliikkeet, joilla sodan alussa oli huomattavan suuret varastot,

koettivat myös parhaansa mukaan kuljettaa ruokatavaroita evakuoimisteiden varsille, ja armeija huolehti lähellä rintamaa siviiliväestönkin muonituksesta. Lotat tekivät niin rintaman lähellä kuin kauempanakin kaiken voitavansa siirtoväkeä huoltaakseen. On hyvin todennäköistä, ettei kenenkään tarvinnut olla ainakaan kovin pitkää aikaa ilman ruokaa. Kun suurella osalla väestöä oli mukanaan jonkin verran ruokatarpeita, saatiin tämä puoli huollosta ratkaistuksi. Majoituksen järjestäminen näillä väliaikaisilla paikoilla oli vielä vaikeampaa. Asuntoja ei läheskään kaikille riittänyt, minkä vuoksi monet joutuivat viettämään useita päiviä saunoissa, asemahuoneissa ja tilapäissuojissa, mihin vain oli pienikin mahdollisuus sijoittua.

Evakuoimisviranomaiset eivät ehtineetkään kiinnittää kovin paljon huomiota väestön huoltoon. Meidän päätehtävämme oli saada siviiliväestö pois rintaman välittömästä läheisyydestä, vaaravyöhykkeeltä, joka oli noin 20–30 km:n syvyinen alue rintaman takana. Viipuri oli ilmapommitusten vuoksi muodostunut vaaralliseksi siviiliväestölle. Sen asukasmäärää oli nopeasti vähennettävä. Joulukuun ensimmäisen viikon aikana oli sen vuoksi työtä aivan määrättömästi.

Kun jonkin pitäjän väestö oli saatu kootuksi lähtöasemien läheisyyteen, kuormatuksi junaan, juna oli vihdoin päässyt lähtemään ja onnellisesti sivuuttanut Viipurin, voitiin tuntea helpotusta. Silloin tiedettiin, että ihmisten kuljetus ja vastaanotto perillä kyllä aina jotenkin järjestyy, kun suurin vaikeus, väestön pelastaminen pois rintaman läheisyydestä, oli onnistunut. Myöhemmin havaittiin, että siirtoväen vastaanottajat ja sijoittajat eivät suinkaan aina ajatelleet näin. Päinvastoin evakuoimisviranomaisia syytettiin siitä, että he lähettivät liian paljon väestöä liian nopeasti, mikä vaikeutti väestön sijoittamista. Muuta mahdollisuutta ei kuitenkaan ollut kuin lähettää väestö pois rintaman läheisyydestä niin nopeasti kuin suinkin voitiin. Eihän kukaan silloin voinut tietää, kuinka etäälle ja kuinka nopeasti rintama siirtyisi. Lisäksi oli välttämätöntä, että rintaman taakse saatiin muodostetuksi tyhjä vyöhyke, missä armeija saattoi vapaasti toimia. Tämä vyöhyke ei ollut, kuten myöhemmin joukkojen peräytymisvaiheen aikana havaittiin, suinkaan liian suuri, vaan se oli liian pieni. Ihmiset halusivat elää kotonaan mahdollisimman kauan ja tästä oli seurauksena, että 10–15 km:n päässä rintamasta olevissa kylissä siviiliväestö eleli kaikessa rauhassa eikä tahtonut uskoa, että olisi mitään vaaraa. Keho-

tuksista huolimatta he hyvin vastahakoisesti lähtivät. Kun rintama joulukuussa pysähtyi Mannerheim-linjalle, sen takana ja välittömässä läheisyydessä eräissä Johanneksen, Viipurin ja Heinjoen kylissä asuvat ihmiset jäivät koteihinsa läpimurtoon saakka. Ainoastaan muutamissa tapauksissa väestö evakuoitiin ehkä liian aikaisin ja liian nopeasti. Sellaista tapahtui mm. eräissä Viipurin pitäjän kylissä. Paikalliset sotilasviranomaiset ja nimismies tyhjensivät kylät jo joulukuun alkupuolella niin nopeasti, etteivät ihmiset ehtineet ottaa juuri mitään tavaroita mukaansa. Ne kylät saivat olla aina helmikuun puoliväliin saakka verraten normaaleissa oloissa, mutta kun niistä vietiin pois lähes kaikki ihmiset, ei tavaroita saatu lähetetyksi pois. Sen vuoksi suuria määriä sellaistakin omaisuutta tuhoutui, mikä olisi helposti saatu pelastetuksi. On luonnollisesti otettava huomioon, että myös viranomaiset olivat sodan alkupäivinä hermostuneita, mikä johti eräisiin ikäviin tapahtumiin.

Sodan alkupäivinä rajakuntien väestön siirto oli todella suuri ponnistus. Kysymys oli siitä, ehtisikö väestö turvaan vai jäisikö se sodan jalkoihin. Myöhemmin joulukuussa ja tammikuussa maaseudun kuntien osalta väestönsiirto oli suhteellisen helppo tehtävä. Viipurin väestön evakuoiminen oli huomattavasti vaikeampi. Siinä voidaan sodan aikana erottaa kolme eri vaihetta. Ensimmäinen vaihe kesti marraskuun lopusta joulukuun loppuun. Silloin Viipurin väestöstä suurin osa siirrettiin pois ja se tapahtui jo joulukuun alkupäivinä. Tammikuussa väestöä alkoi palata takaisin ja tätä jatkui aina helmikuuhun saakka. Silloin kaupunki joutui suurten ilmapommitusten kohteeksi, minkä johdosta aloitettiin Viipurin lopullinen tyhjentäminen. Suuri tuhon päivä oli helmikuun 18. Viipurin rautatieyhteys länteen katkesi silloin kokonaan. Kaupungissa oli silloin vielä noin 10 000 henkeä siviiliväestöä, josta suurin osa joutui omin neuvoin poistumaan. Noina »Viipurin viimeisinä päivinä» nähtiin länteen johtavilla teillä katkeamaton ihmisvirta väestön pyrkiessä jalan, polkupyörillä ja potkukelkoilla pois hävitetystä kaupungista. Näky oli lohduttoman surullinen, ja traagisinta tässä oli se, että monet niistä jotka olivat säästyneet Viipurin yhtämittaisissa pommituksissa, tapasivat kohtalonsa Tienhaaran, Hovinmaan, Nurmin ja Simolan verisissä ilmapommituksissa helmikuun kirkkaina päivinä.

Omalaatuisen alueen muodosti raja-Karjala. Salmin pitäjässä ja osassa Impilahtea oli evakuoimisen kulku verrattavissa edellä selostettuun Kannaksen rajakuntien tyhjentämiseen, mutta Suojär-

vi piti evakuoida kokonaan toisin kuin oli suunniteltu. Suojärven rata jouti jo sodan alkaessa pois käytöstä ja suurin osa tämän väkirikkaan kunnan väestöä täytyi ohjata Värtsilän suuntaan ainoaa sinne johtavaa maantietä, Ägläjärven–Tolvajärven–Korpiselän tietä pitkin. Kun tämä matka on lähes 100 kilometriä, voi käsittää, millaisia vaikeuksia tuotti väestön kuljettaminen, huolto ja majoitus matkan varrella. On muistettava, että tätä samaa tietä käyttivät samalla huomattavat sotavoimat, ne joukot, jotka myöhemmin pysäyttivät etenevän vihollisen Tolvajärvellä. Suojärveltä evakuoitavaa väestöä lisäsi vielä Korpiselän kiireinen tyhjentäminen. Väestö ohjattiin aluksi väliaikaisiin sijoituspaikkoihin Kiteen ja Tohmajärven kuntiin ja siirrettiin vasta myöhemmin sieltä edelleen. Voitaneen laskea tätä tietä kulkeneen arviolta 6000–8000 henkeä.

Siviiliväestö saatiin koko Karjalan alueelta pelastetuksi, vaikka ihmiset joutuivatkin monta kertaa kokemaan sodan kauhuja ja eräät matkalla menehtyivät. Väestönsiirron päätarkoitus saatiin sodan aikana toteutetuksi: ihmiset pelastettiin sodan jaloista, tiettävästi ei ketään jäänyt vihollisen käsiin, edellä mainittuja Suojärven rajakylien asukkaita lukuun ottamatta.

Väestön pelastuminen johtui pääasiassa siitä, että ihmiset yleensä yrittivät päästä mahdollisimman nopeasti pois evakuoitavalta alueelta. Viranomaisten tehtävänä oli siten pääasiassa vain järjestää ja johtaa tätä ihmisten *siirtymistä.* Aivan toisin oli karjan ja muun omaisuuden laita. Ne oli kaikki *siirrettävä,* ja koska aikaa oli vähän ja omaisuutta paljon, ei sitä ehditty viedä pois kovinkaan suuria määriä.

Karjansiirto

On vaikeata kuvata niitä suuria »karjamarkkinoita», joiksi karjan evakuoiminen muodostui. Yksityisistä taloista lähdettiin määrättynä aikana ajamaan eläimiä monesti 50–60 km:n päässä oleville asemille. Karja kuljetettiin kylätielle, tavarat pantiin rekeen ja niin lähdettiin pyrkimään turvallisemmille alueille. Kylätiellä yhtyivät joukkoon naapurit karjoineen, yhä lisää eläimiä ja muuttokuor-

mia tuli mukaan matkan jatkuessa ja pian oli muodostunut valtava karja- ja väestövirta, joka pääasiassa metsäteitä edeten halki pitäjien kulkien hakeutui pohjoista ja länttä kohti. Suuret karjalaumat täyttivät joulukuun alkupäivinä Karjalan tiet armeijankin liikkeitä häiriten.

Kun katseli tuota muuttojoukkoa, jossa oli pääasiassa vanhoja ukkoja ja pikkupoikia hevosmiehinä ja nuorempia naisia karjankuljettajina, valtasi mielen ahdistava tunne. Mutta rauhallisina nuo ihmiset kulkivat tiellä karjoineen ja omaisuuksineen koettaen parhaansa mukaan huolehtia siitä, että karja pysyisi koossa eikä jäisi toisista jälkeen.

Karjaa siirrettiin useita eri pääreittejä pitkin. Kivennavan, Valkjärven ja Muolaan karjat kulkivat Vuoksen eteläpuolista rantaa seuraten eräille Valkjärven radan asemille ja Antreaan.

Läntiseltä Kannakselta, Uudeltakirkolta ja Kuolemajärveltä muuttoliike taas suuntautui osaksi Viipurin lähistölle, osaksi Koiviston ja Johanneksen rannikolle. Osa viimeksi mainituista eläimistä kuljetettiin proomuilla Viipurinlahden yli, osa taas vietiin rautatieasemille. Esimerkkinä siitä kiireestä, jolla karjan siirto oli toteutettava, mainittakoon, että joulukuun 3.–10. päivien välisenä aikana ehdittiin Valkjärven, Pietarin, Karjalan ja Koiviston ratojen asemilta kuormata evakuoimisjuniin ja lähettää länteen kaikkiaan yli 30 000 eläintä.

Kymmenien tuhansien eläinten siirtäminen rintamalta ja sen välittömästä läheisyydestä ei suinkaan ollut helppo tehtävä. Eläimet lähtivät usein hyvin vastahakoisesti pois navetoistaan. Niinpä sattui, että kun karja oli suurella vaivalla saatu ajetuksi lähelle kuormausasemaa, varsinkin nuoremmat eläimet lähtivät äkkiä juoksemaan takaisin, jolloin niitä ei enää ehditty lähteä uudestaan hakemaan. Vielä vaikeampaa oli eläinten huolto, sillä kun eräiden asemien läheisyyteen keräytyi karjaa tuhansittain, ei sille riittänyt navettoja eikä muitakaan suojia, vaan eläimet oli pakkasista huolimatta sijoitettava ulos. Kun vaunustoa oli vähän, joutui karja odottamaan sotatalven ankarissa pakkasissa joskus useita päiviä, ennen kuin se saatiin kuormatuksi ja matkalle lähetetyksi. Lämpimiä karjavaunuja riitti vain pienelle osalle, minkä vuoksi eläimiä oli lähetettävä myös avovaunuissa. Rehujen varaaminen karjajuniin ei myöskään aina ollut mahdollista, jonka vuoksi eläimet olivat joskus nälkiintyneitä jo silloin, kun ne lähetettiin.

Sikoja, lampaita ja kanoja ei voitu yleensä ollenkaan siirtää,

vaan ne oli rajapitäjissä armotta teurastettava ja mitä ei ehditty teurastaa, ne ammuttiin. Karjansiirtoon liittyneitä vaikeuksia ei sodan alkupäivinä lännessä ymmärretty, jopa ihmeteltiin, miksi karjaa yleensä sinne lähetettiin. Kuvaavana esimerkkinä mainittakoon, että eräs maaherra ilmoitti kiukkuisena joulukuun puolivälissä minulle, ettei hän ota lääniinsä vastaan yhtään karjajunaa, ilman ylhäältä, sisäministeriöstä tulevaa määräystä. Jos niitä häneltä lupaa kysymättä lähetetään, hän palauttaa ne takaisin tai lähettää eläimet teurastamolle! Tätä uhkaustaan hän ei tosin toteuttanut, mutta myöhemmin tuli evakuoimistoimistoon tieto siitä, että karjajunat monta kertaa kulkivat läänistä toiseen, kun niitä ei haluttu ottaa vastaan ja eläimet avovaunuissa palelivat ja näkivät nälkää, kun vastaanottopaikkoja ei ollut valmistettu. Sijoitusta oli omiaan vaikeuttamaan myös se, että siirtokarjassa ilmennyt suu- ja sorkkatauti pelotti vastaanottajia jopa siinä määrin, että eräästäkin läänistä ilmoitettiin, että mikäli sinne vielä lähetetään rajaseudun karjaa, maanviljelijät odottavat eläimiä tilojensa rajoilla kivääri kädessä ja kun siirtolehmä astuu tilan rajan yli, se ilman muuta ammutaan! Seurauksena olikin, että suuria määriä siirtokarjaa lähetettiin kotialueella ilman viranomaisten lupaa omavaltaisesti suoraan teurastamoille, jolloin huomattavia määriä hyviä sodan jaloista pelastettuja eläimiä tuhottiin.

Helmikuun puolivälissä karjansiirto vaikeutui, sillä rautatieyhteydet Viipurista länteen olivat usein katkenneita. Silloin jouduttiin karjaa kuljettamaan pitkiä matkoja Simolan–Lappeenrannan ja Antrean–Vuoksenniskan ratojen asemille, missä niitä kuormattiin juniin. Mutta samalla karjan teurastusta lisättiin, kun näytti siltä, että läheskään kaikkia eläimiä ei saataisi elävinä siirretyiksi. Sitä varten määrättiin niissä pitäjissä, joiden evakuoiminen alkoi helmikuun lopussa, aluksi 30 % ja myöhemmin 50 % karjasta teurastettavaksi. Näitä määräyksiä ei kuitenkaan tarvinnut täydellisesti toteuttaa, sillä rauhanteon jälkeen tilanne muuttui kokonaan. Maanviljelysseurojen agronomit erottivat tällöin siitoseläimet, jotka oli tarkoitus keinolla millä tahansa säilyttää ja siirtää, jotta karjanjalostustyön tulokset saataisiin säilytetyksi.

Mutta kotialueella pyrittiin siirtokarjaa jatkuvasti vastoin määräyksiä teurastamaan. Vaikka luovutetun Karjalan lehmämäärästä, joka oli vuonna 1939 noin 170 000–180 000 kpl, saatiin siirretyksi kotialueelle ainakin noin 100 000–120 000 kpl, se teurastettiin siirron jälkeen niin tarkoin, että vuoden 1940 lopussa siitä oli

jäljellä enää noin 30 000 eläintä. Tällainen teurastus ei ainoastaan aiheuttanut siirtoväelle suuria taloudellisia tappioita, vaan koko maan karjatalous kärsi arvaamattomia menetyksiä, sillä luovutetulla alueella oli runsaasti sekä itäsuomalaisia maatiaisia että ayrshirerotuisia jalostuskarjoja.

Muun omaisuuden siirto

Muuta omaisuutta siirrettäessä oli määrättävä eri omaisuuslajien arvo- ja kiireellisyysjärjestys. Tämä oli välttämätöntä, sillä vaunustoa oli vähän ja rautateiden kuljetuskykykin rajoitettu. Tavaroiden siirto oli jaettava siten, että tärkeimmät tavarat kuljetettiin ensin ja vähemmän tärkeät myöhemmin. Näin muodostui tavaroiden *evakuoimisjärjestys*, jonka mukaan ensi sijassa siirrettiin elintarvikkeet. Sen jälkeen tuli teollisuuden tärkeiden raaka-aineiden vuoro, sitten vaatteet ja jalkineet, erilaiset maatalous- ym. koneet ja lopuksi muu yksityinen irtaimisto. Jotta tätä järjestystä olisi voitu noudattaa, alistettiin evakuoimiskuljetuksiin käytettävä rautatiekalusto sotilasviranomaisten valvontaan. Evakuoitavalta alueelta ei saanut lähettää mitään siviilikuljetuksia ilman evakuoimisviranomaisten lupaa. Varsinkin Viipurin kohdalla tällaisen järjestyksen määrääminen oli välttämätöntä, sillä sodan alussa asemalle muodostui suuri ruuhka, kun väestö yritti lähettää pois yksityistä omaisuuttaan niin paljon kuin suinkin mahdollista.

Oli luonnollista, että silloisessa tilanteessa elintarvikkeiden pelastaminen katsottiin kaikkein tärkeimmäksi. Evakuoitavilta alueilta oli yritettävä saada siirretyksi vilja, jauhot ja muut ruokatarvikkeet. Sodan syttyessä Viipurissa oli suuria elintarvikevarastoja. Tämä johtui ennen kaikkea siitä, että Viipurissa ja sen läheisyydessä oli suuria myllyjä, joista mainittakoon SOK:n, Viipurin Valssimylly OY:n ja Karjalan Mylly OY:n suurmyllyt ja joukko pienempiä myllyjä. Jo yksistään näiden varastoissa oli joulukuun alussa noin 15 miljoonaa kg viljaa ja jauhoja. Tämän lisäksi oli tukkuliikkeillä suuria määriä jauhoja, suurimoita, sokeria ja kahviakin. Luultavasti eräiden liikkeiden varastot olivat tällöin tavallista huomattavasti suuremmat, sillä epävarman ajan vuoksi useat liikkeet olivat

hankkineet varmuusvarastoja. Jo sodan ensimmäiset päivät osoittivat, miten suuria tappioita olisi jouduttu kärsimään, jos elintarvikkeita ei olisi saatu nopeasti siirretyksi Viipurista. Toisena sotapäivänä ilmapommitus tuhosi Viipurin Valssimyllyn, jonka mukana paloi parisataa tuhatta kiloa erilaista viljaa. Minä päivänä tahansa saattoi jokin toinen suurmylly joutua saman kohtalon alaiseksi. Sen vuoksi oli yritettävä tyhjentää viljavarastot niin nopeasti kuin mahdollista.

Joulukuun 3. päivänä annettiin määräys, että kaikkien liikkeiden tuli heti ryhtyä siirtämään elintarvikevarastojaan maaseudulle, mieluummin Viipurin läänin ulkopuolelle. Suuremmille liikkeille toimitettiin apuvoimia ja varattiin rautatiekalustoa, jotta varsinkin suurten varastojen tyhjentäminen kävisi nopeasti. Eniten työtä aiheutti SOK:n mylly, jossa sodan syttyessä oli viljaa ja jauhoja noin 10 miljoonaa kg ja josta päivittäin saatiin siirretyksi vain noin 300 000 kg, joten yksin tämän varaston siirtäminen vei aikaa kuukauden.

Samanaikaisesti ryhdyttiin maaseudulla kokoamaan viljaa asemien läheisyyteen, missä se kuormattiin juniin ja lähetettiin »kotialueille». Tässä työssä olivat hyvänä apuna ne kokemukset, joita aikaisemmin loka–marraskuussa oli saatu. Monin paikoin vilja oli jatkuvasti puimatta, koska miesväki oli jo syksyllä joutunut ylimääräisiin kertausharjoituksiin, mistä johtuen työvoimaa ei ollut riittävästi. Sen vuoksi työvelvollisista ja suojeluskuntalaisista muodostettiin työryhmiä ja aloitettiin viljan puinti, mitä sitten jatkui monin paikoin aina helmikuun puoliväliin saakka.

On vaikea sanoa, kuinka suuria määriä viljaa ennen sotaa ja sodan aikana sekä sittemmin rauhanteon jälkeen Karjalasta pelastettiin, mutta arvioiden mukaan ainakin noin 50 miljoonaa kg erilaista viljaa saatiin siirretyksi rajan tälle puolen. Tämä on varsin huomattava määrä, kun ottaa huomioon ne olosuhteet, joissa siirto jouduttiin suorittamaan. Se osoittaa samalla, että viljaa oli keväällä 1940 maassamme eräillä seuduilla ehkä liiankin runsaasti, mikä johti sen tuhlaavaan käyttöön.

Viljan ohella Viipurista saatiin muutkin elintarvikkeet jotenkin tarkoin pelastetuksi. Nämä elintarvikekuljetukset saatiin pääosiltaan päätökseen tammikuun puoliväliin mennessä. Tällöin lähetettyjen tavaroiden määrää kuvaa se, että yksin Viipurista lähetettiin noin 8000 vaunukuormaa evakuoimistavaraa. Tästä oli huomattava osa juuri elintarvikkeita, mutta joukossa oli myös teol-

lisuuden tuotteita ja raaka-aineita sekä kauppaliikkeiden varastoja, kuten vaatteita ja jalkineita sekä erilaista yksityisten irtaimistoa.

Evakuoimisessa noudatettavaa kiireellisyysjärjestystä eivät kaikki olleet valmiit noudattamaan. Eräät Viipurin tekstiilikauppiaat lähtivät joulukuun alussa aktiivisesti liikkeelle, kun heidän tavaransa olivat kiireellisyysjärjestyksessä enemmänkin loppupäässä kuin alussa. Evakuoimistoimiston ovilla oli jonoja, kun kuljetuksia varten oli saatava erityislupa. Ei ollut harvinaista, että upseereilta kyseltiin, mikä oli vänrikin tai luutnantin paidan, puseron tai puvun numero, meiltä olisi erityisen halvalla saatavissa aivan sopivia kokoja – kunhan vain saisi vaunuja, että voisi heti lähettää tavarat pois Viipurista.

Ihminen on sama aina ja kaikkialla, oma etu on lähinnä ja sitä ajettaessa käytetään kaikkia käytettävissä olevia keinoja. Vänrikkien ja luutnanttien, samoin kuin muidenkin yleisiä tehtäviä hoitavien on joka vaiheessa pidettävä päänsä kylmänä. Poikkeusaikoina, kuten syksyllä 1939 ja talvella 1940, houkutuksia oli paljon ja raha liikkui herkästi – niin Viipurissa kuin varmaan muuallakin.

Joulu- ja tammikuussa siirrettiin Kannaksen ja varsinkin Viipurin ympäristön pitäjistä huomattavia määriä maatalouskoneita. Näistä on mainittava varsinkin moottorit, puimakoneet, traktorit ja elonleikkuukoneet. Myös polkupyöriä ja ompelukoneita saatiin suuria määriä pelastetuksi. Sitä vastoin pienempi maatalouskalusto jäi paikoilleen ja siitä suuri osa tuhoutui myöhemmin. Armeija otti käyttöönsä rintaman läheisyydestä kaikki kelvolliset talviajokalut käyttäen tarpeisiinsa myös muuta omaisuutta, jota taloihin oli jäänyt väestön poistuttua.

Evakuoimisrintamalla kriittisin tilanne oli sodan alussa, joulukuun puoliväliin mennessä viranomaiset olivat jo päässeet tilanteen herroiksi, ja tammikuun alussa evakuoimistahti hidastui huomattavasti. Kun päämajan tilannetiedotuksissa päivästä päivään kuultiin sanontaa: »vihollisen hyökkäykset torjuttu», yhä useammalla taholla tuli mieleen ajatus, että Summa ja Taipale pitävät. Tämä rauhoitti mieliä niin paljon, että evakuoimisen jatkamista pidettiin tarpeettomana. Väestö alkoi pyrkiä takaisin Viipuriin, vaikka »aavetykki» oli alkanut sitä joulun tienoilla pommittaa. Siviiliväestö yleensäkin vastusti enempää evakuoimista. Kun väestön ja omaisuuden sijoittaminen länteen tuotti suuria vaikeuksia, kansanhuoltoministeriö anoi tammikuussa, ettei karjaa

toistaiseksi lähetettäisi, ja ihme kyllä sotilasviranomaiset suostuivat siihen! Näin tammikuun evakuointi pysähtyi lähes täydellisesti, vaikka sotilasviranomaisten ja evakuoimistoimistomme taholta korostettiin sen jatkamisen välttämättömyyttä.

Sysäyksen evakuoimisen hidastamiseen antoi ilmeisesti Rytin hallituksen valtiovarainministerin, silloisen sosiaalidemokraatin Mauno Pekkalan viisikymmenvuotispäivä, jota juhlittiin tammikuun lopulla 1940. Viipurista matkusti sosiaalidemokraatteja puolueen suurta poikaa onnittelemaan, ja heidän joukossaan oli myös johtamani kansanhuoltopiirin neuvottelukunnan jäsen, maanviljelijä Eno Pusa. Hänellä oli aina helmikuun puoliväliin 1940, Summan läpimurtoon, saakka järkkymätön usko siihen, että »linjat kyllä pitävät». Hän toi esille tämän käsityksensä voimakkaasti Viipurissa ja kävi useaan kertaan myös evakuoimistoimistossa esittämässä, ettei evakuoimista enää vuoden 1940 puolella jatkettaisi. Kun minä ja minua paljon korkea-arvoisemmat sotilaat esitimme Pusalle, että sodassa on otettava ajoissa huomioon myös huonoin vaihtoehto, on olemassa aina mahdollisuus, ettei Summa kestäkään, hän viittasi kädellään ja tuumi: »Olen tavannut niin monia Summassa olleita sotilaita, että uskon heitä enemmän kuin teitä, sotilaat ovat sitä mieltä, ettei sieltä tulla läpi!»

Pusa – myöhemmin sodan jälkeen aktiivinen kansanedustaja – ei yleensä uskonut »herroihin», hän otti itse asioista selvää, uskoi saamiinsa tietoihin ja toimi sen mukaan. Hän puhui Pekkalalle tämän suuressa juhlassa vakuuttavasti, että Karjalan kannaksen evakuoimisalueen laajentaminen oli aivan tarpeetonta. Ilmeisesti Pekkala uskoi Pusaa ja hallitus teki päätöksen, ettei evakuoimista jatketa, ei ainakaan yhtä aktiivisesti kuin siihen saakka. Pusa itse asui noin 15 km:n päässä Viipurin kaakkoispuolella, ja kun hänen tilaltaan tuli lähtö Summan läpimurron jälkeen, hänen karjansa oli ammuttava navettaan ja isäntä sai emännän lisäksi pelastetuksi vain sen, mitä yhteen rekikuormaan mahtui. Kuka vielä väittää, ettei Suomessa kansaa kuunnella?

Mainittakoon, että syksyllä 1941, kun Karjala oli vallattu takaisin ja päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston päällikkönä jarruttelin – ylipäällikön ohjeiden mukaan – väestön paluuta Karjalaan, Pusa vaati Karjalan Liiton ylimääräisessä kokouksessa marraskuussa samana vuonna, että kaikki kotiinpaluun rajoitukset oli heti lopetettava ja julisti: »Karjalaisten suurin vihollinen on luutnantti Virolainen!» Kokouksen suuri enemmistö ei kui-

tenkaan yhtynyt hänen mielipiteeseensä, he kannattivat varovaista linjaa.

Pian osoittautui, että evakuoimisen hidastaminen oli kohtalokas virhe. Mikäli koko tammikuun aikana olisi jatkettu alueiden tyhjentämistä yhtä nopeasti kuin joulukuussa, olisi ehditty pelastaa paljon enemmän kuin mitä nyt tapahtui. Sota kiihtyi vastoin odotuksia helmikuun alussa ja muuttui meille epäedulliseen suuntaan. Rautatieyhteyksiä pommitettiin alituisesti ja kuljetukset olivat lähes jatkuvasti poikki. Evakuoimisaluetta oli laajennettava varsinkin sen jälkeen, kun joukkojen vetäytyminen Mannerheim-linjalta oli helmikuun puolivälissä alkanut. Tilanne vaikeutui varsinkin Viipurista länteen. Viipurin ympäristöpitäjissä oli vielä huomattavasti karjaa ja muuta omaisuutta, jonka pois saaminen kävi lähes mahdottomaksi. Säät olivat kirkkaita, eikä kuormauksia ilmapommitusten vuoksi voitu päivisin suorittaa. Myös Karjalan rataa pommitettiin usein, ja liikennöiminen silläkin oli epävarmaa. Liikennettä yritettiin johtaa Virasojan–Elisenvaaran rataa pitkin, joka oli huomattavasti rauhallisempi kuin Pietarin ja Karjalan radat. Laatokan Karjalasta johdettiin liikennettä Joensuu–Viinijärvi–Varkaus-tietä.

Sodan loppupuolella, helmikuun lopussa ja maaliskuussa tilanne muodostui usein vieläkin huolestuttavammaksi kuin aikaisemmin, kun yhä suurempia määriä väestöä ja omaisuutta täytyi nopeasti siirtää pois. Onneksi oli välillä muutamia sumuisia päiviä ja lumisateita, jolloin katkenneet yhteydet saatiin kuntoon ja vaikeat tilanteet selvitetyksi. Evakuoimisalueita jouduttiin sodan jatkuessa huomattavasti laajentamaan. Helmikuun alkuun mennessä tyhjennettävä alue käsitti Viipuri–Käkisalmi-linjan kaakkoispuolella olevat kunnat sekä osia Antreasta, Kirvusta ja Hiitolasta. Maaliskuun alussa se oli laajentunut käsittäen Säkkijärven ja Vahvialan, Nuijamaan ja Jääsken sekä viimeisinä sotapäivinä näiden lisäksi Virolahden, Ylämaan, Ruokolahden ja Rautjärven.

Evakuoimisorganisaatio jouduttiin sodan loppupuolella järjestämään uudelleen. Viipurin suojeluskuntapiirin alue pieneni joukkojen vetäytyessä länteen ja käsitti sodan loppuvaiheissa vain Viipurin, Viipurin pitäjän, Vahvialan, Säkkijärven ja Antrean. Myös evakuoimistoimisto oli maaliskuun alussa »evakuoitava», ts. siirrettävä pois itse Viipurista, jonka evakuoiminen nyt täytyi lopettaa, kun armeijan joukot jo olivat saapuneet sinne. Koska toimiston työalue oli näin supistunut hyvin vähäiseksi, osa sen työvoi-

masta liitettiin Kannaksen armeijan esikuntaan, jonka päämaja oli Imatralla. Sille oli siirtynyt koko evakuoimisen johto Kaukola–Simpele-linjan eteläpuolella. Tämän esikunnan hallinnollinen toimisto johtikin sitten aina maaliskuun loppuun saakka mainitun alueen evakuoinnista. Neljäs armeijakunta huolehti edelleen Laatokan Karjalasta.

Kun kaupunki kuolee . . .

Viipuri oli Karjalan keskus. Se oli Viipurin Karjalan eli Kannaksen pääkaupunki, mutta samalla koko itäisen Suomen metropoli. Sinne päättyi Saimaan kanava, joka pääaortan tavoin pumppasi verta, elinvoimaa ja virikkeitä keskuksesta, sydämestä, kauas itään ja pohjoiseen. Sieltä lähtivät kaikkiin suuntiin rautatiet. Ensin Helsingin–Pietarin rata jo viime vuosisadalla. Sitten Karjalan rata yli Vuoksen Keski-Karjalaan ja entisen Käkisalmen läänin kautta Sortavalaan ja Kalevalan laulumaille, Koiviston rata ja siitä haara Uuraaseen, kaupungin suureen ulkosatamaan.

Viipuriin keskittyi karjalainen kulttuuri, teatteri, musiikki, kuvataiteet, kirjallisuus ja erilaiset kulttuuriharrastukset. Se oli Karjalan koulukeskus ja omaa yliopistoa suunniteltiin. Siellä kaikui laulu ja soitto, iloa ja riemua julistaen, mutta myös murheen säveliin hiljentyen.

Viipuri oli Suomen kansainvälisin kaupunki, se oli valtaosaltaan karjalaisen väestön kaupunki, mutta siellä asuivat hyvässä sovussa suomalaisten kanssa ruotsalaiset, saksalaiset, venäläiset, juutalaiset, turkkilaistataarit ja mustalaiset. Jos menit Punaisenlähteentorille tai varsinkin jos poikkesit kauppatorille kauniina kesäpäivänä, niin voi sitä kielten sekoitusta, sitä iloa ja tunnelmaa! Ei siellä missään ja milloinkaan istuttu tuppisuina, ihmiset olivat veljiä keskenään, ystävällisiä: a mitä siul nyt kuuluu, iha tul hyvä olo ko siut pitkäst aikaa tapas!

Kesä 1939 oli erityisen kaunis, aurinko paistoi ja ihmiset elivät rauhassa, eikä sovast tiietty mittää.

Mutta lokakuu toi levottomuuden, suuri osa kaupunkilaisia joutui jättämään kotinsa ja kaupunkinsa, alkoi evakuoiminen, ensin vapaaehtoinen, sitten pakollinen. Ja marraskuun viimeisenä

päivänä, sinä Viipurin pamauksen historiallisena päivänä, pamahti taas: venäläiset lentokoneet saapuivat ensimmäisen kerran pommittamaan vanhaa kaupunkia, todellista siviilikohdetta.

Suurimmalle osalle silloisia asukkaita venäläisten ensimmäinen lentohyökkäys tuli suurena yllätyksenä, kuten myös tykistökeskitykset Karjalan kannaksen rajakyliin. Koko syksyn ajan oli tosin levottomina odotettu, mitä tuleman pitää, mutta valtion johdon ylläpitämä optimismi oli vallannut suuren osan karjalaisiakin. Viipurissa ensimmäisen sotapäivän lentopommitukset aiheuttivat voimakkaan paon kaupungista. Itse koin Viipurissa Punaisenlähteentorin ja Torkkelinkadun kulmauksessa elämäni ensimmäisen ilmapommituksen. Olin menossa työpaikalleni, joka sijaitsi ns. Viljelyksen talossa Punaisenlähteentorin laidalla, Viipurin läänin maanviljelysseuran omistamassa rakennuksessa ja tapasin matkalla seuran johtajan, agronomi Väinö Huuhtasen. Hän oli ollut 1930-luvun alussa parisen kautta Maalaisliiton kansanedustajana Viipurin läänin itäisestä vaalipiiristä ja oli tunnetuimpia karjalaisia maatalousjohtajia. Puhuimme parhaillaan kansanhuoltopiirin työstä Kannaksen sadon evakuoimiseksi, kun idästä Pietarinkadun suunnasta alkoi kuulua lentokoneiden ääntä. Pian sieltä saapuikin kymmenisen konetta, hyvin matalalla lentäen. Onko Suomella noin paljon koneita, ihmettelimme Huuhtasen kanssa. Mutta kun konekiväärit alkoivat rätistä ja koneista alkoi sataa palopommeja taloihin, juoksimme kiireesti lähellä olleen Pohjoismaiden Yhdyspankin porttikäytävään suojaan. Ei kestänyt montakaan minuuttia, kun koneet olivat lentäneet länteen kaupungin yli. Ilmahälytys annettiin vasta sitten, kun koneet olivat jo kaupungin yllä.

Olimme hämmästyneitä, suorastaan tuohtuneita. On meillä naapuri, hyökkää suurella armeijallaan pienen kansan kimppuun ja pudottaa pommeja Viipuriin surmatakseen siviiliväestöä. Mikä meidät enää pelastaa? Se oli kerta kaikkiaan uskomaton tunne, meidän Viipuriamme aletaan tuhota. Huuhtanen vanhempana arveli, ettei meitä pelasta mikään, tilanne oli synkkä, ehkäpä toivotonkin.

Vähän ajan kuluttua marssi Torkkelinkatua pitkin Patterinmäelle päin ryhmä – ehkä 9–10 miestä – suomalaisia sotilaita. Johtajalla, joka kulki joukon edellä, oli yllään sarkapomppa, jalassa siviilikengät, siviililakki jossa oli kokardi ja vyöllä armeijan leijonasoljella varustettu vyö. Hänen jäljessään marssinut ryhmä oli sa-

malla tavalla »varustettu», kenelläkään ei aseen asetta – lienevätkö menneet jostakin asevarastosta aseita hakemaan. Nämä olivat niitä »malli Cajanderin» sotilaita. Näiden poikien piti puolustaa Karjalaa idän jättiläistä vastaan.

Kaupungissa syttyi useita tulipaloja, ja ihmisiä kuoli tässä ensimmäisessä pommituksessa.

Tuntui uskomattomalta, että sota oli alkanut ja aivan ensimmäinen hyökkäys oli kohdistettu Viipuriin. Mitä pahaa Viipuri oli naapurillemme tehnyt, miksi sen siviilikohteita piti pommittaa heti ensimmäisenä päivänä? Näihin kysymyksiin ei kukaan vastannut.

Sodan ensimmäinen päivä lisäsi pakoa kaupungista. Mutta kun seuraava viikko oli rauhallisempaa, elämä myös rauhoittui. Vaikka miehet olivat armeijassa ja osa työntekijöitä paennut, kaupungin liikkeet pitivät oviaan auki. Aukioloajat olivat kyllä poikkeuksellisia, jopa ihmeellisiä: Karjakeskuskunta ilmoitti, että sen myymälät olivat auki joka päivä klo 17–22 välisenä aikana, Viipurin Osuusliike kehotti asiakkaita katsomaan myymälöiden ovilta, milloin ne olivat auki, kahvi-Paulig piti myymälänsä avoinna klo 16–20 välisenä aikana ja Savo-Karjalan Tukkuliike (Keskon edeltäjä) klo 8–10 ja 16–20 välisenä aikana. Kaikki halusivat palvella ja tukea toisiaan, vaikeuksia oli, mutta ne haluttiin yhdessä voittaa. Elämä tahtoi Viipurissa jatkua.

Mutta sille ei kukaan parin viikon kuluttua mahtanut mitään, että suurvallan hyökkäys tuntui kasvavana paineena Viipuria vastaan, eihän Summan lohkolle ollut matkaa kuin kolmisenkymmentä kilometriä. Kaupunki aivan kuin jähmettyi, sen sisäinen liikenne hiljeni, mutta esimerkiksi tiedotusvälineet, kaupungin omat sanomalehdet ilmestyivät jatkuvasti.

Kaupunkia kyllä pommitettiin ilmasta jatkuvasti, mutta joulukuun pilviset säät estivät suurimmat tuhot. Joulun aikaan kaupungissa havaittiin omituinen tapahtuma: ensin kuului kumea jysähdys jossain kaukana ja jonkin ajan kuluttua valtaisa räjähdys. Se oli venäläisten aavetykki, Kaukjärvellä hiekkakuoppaan montteerattu suuri rautatietykki, joka alkoi ampua Viipuriin. Se oli hiljaisessa yössä vielä karmeampaa kuin ilmapommitukset päivällä.

Mutta Stalinhan oli sanonut jo lokakuussa Moskovan neuvotteluissa, että heillä oli tykkejä, joiden kantomatka oli yli viisikymmentä kilometriä!

»Aavetykki» oli sattuva nimitys tälle venäläisten häirintäaseelle, se todellakin aiheutti enemmän levottomuutta ja henkisiä painei-

ta kuin todellista vahinkoa – on selvää, että sen ammunta oli aivan umpimähkäistä.

Vuoden 1939 joulu oli ensimmäinen sotajoulu Viipurissa, se oli monen viipurilaisen viimeinen joulu kotikaupungissaan. *Karjalan* ulkomaantoimittaja kuvaa tunenlmiaan ensimmäisestä sotajoulusta ja viimeisestä Viipurissa viettämästään joulusta lehdessä seuraavana vuonna 1940 julkaisemassaan kirjoituksessa tähän tapaan:[1]

> »Jouluaatto sattui 1939 sunnuntaiksi ja lauantaina, aaton aattona kaupungissa pyöri vilkas touhu, kun jäljelläoleva väestö valmistautui joulun viettoon ja rintamalta kävijöitä oli tavallista runsaammin etsimässä jouluun kuuluvia lahjatavaroita vietäväksi sinne, missä miehet olivat, korsuihin.
>
> Mutta lauantaina illan suussa oli tapahtunut jotakin aivan omituista. Kaupungissa sattui salaperäisiä räjähdyksiä, joiden alkuperästä ja laadusta kukaan ei ollut selvillä. Oli niin kuin kaupunkia olisi pommitettu, mutta eihän yhtään lentokonetta ollut näkyvissä eikä koneen ääntäkään kuultu. Mitä olivat nuo räjähdykset? Kotikavaltaja? Laskuvarjomiehiä? Ne hermostuttivat, mutta niitä pidettiin tilapäisinä ilmiöinä, joihin ei kannattanut kiinnittää huomiota. Kenenkään päähän ei lauantaina pälkähtänyt, että jo silloin Viipuria ammuttiin kaukotykillä. Sotilaat olivat juuri lähteneet niin kaukana olevalle rintamalle, ettei voitu kuvitella, että tykit olisivat kyenneet ampumaan niin pitkälle.
>
> Tuntematonta alkuperää olleet räjähdykset olivat vaatineet ihmishenkiäkin, mutta joulun viettoon valmistautuvia ihmisiä huolettivat ensi sijassa joulun ajan mahdolliset ilmapommitukset ja joulurauhan rikkoutuminen.
>
> Mitä mahtoivat viipurilaiset ajatella silloin jouluna 1939, kun perheet olivat hajallaan eikä kotona ollut enää jäljellä mitään pyhän illan rauhasta ja viihtyisyydestä? Kaupungissa oli jo pitkään ennen sotaa ollut kauniina tapana vaeltaa aattoillan hämärtyessä Jumalan puistoihin tervehtimään vainajia ja sytyttämään kynttilöitä heidän leposijoilleen. Nimenomaan perheiden vanhemmat kävivät näillä kunniakäynneillä, sytyttivät

kynttilän ja jättivät kauniin tulppaanikimpun lumeen tervehdykseksi. Näitä tervehdyksiä olivat sadat viipurilaiset tuoneet kauniille hautausmaille, jotka hämärtyvässä illassa tarjosivat liikuttavan näkymän. Vaikka aattoiltana olisi ollut kova pakkanen, näky oli lämmin ja kotoinen. Kun sitten kodin ovi aukeni ja vastaan tulvahti lämpö ja valo, kuusen ja hyasinttien tuoksu, tuntui kuin vasta silloin Jumalan puistossa lepäävät rakkaat omaisemme olisivat jättäneet kuin ovella rakkaat jäähyväisensä ja toivottaneet hyvää joulua.

Mutta jouluna 1939 oli Viipurissa sota, kynttilöitä ei saanut ulkona sytyttää. Vainajat saivat sen joulun nukkua syvässä, tummassa, hiljaisessa rauhassa. Me lehden toimittajat olimme jo ennen joulua muuttaneet lehden toimitaloon asumaan, mutta jouluaattona kävin illan suussa tyhjässä ja autiossa asunnossani. Pimeys, kylmyys ja tyhjyys tulivat jo porraskäytävässä vastaan. Mutta yksinäinen vierailija sytytti omassa kodissaan kaikki kynttilät, niin kattokruunussa kuin kynttilänjaloissa – ne eivät vilkkuneet kadulle, kun ikkunat olivat pimennettyjä – sitten hän istahti tyhjän kirjaston nojatuoliin ja antoi katseensa kulkea yli suuren kirjahyllyn: siellä oli suuri joukko historianteoksia: Suomen historia, Ruotsin historia, Venäjän historia, Maailman historia. Toimittajan pääharrastus oli kansakuntien historia ja hänen silmiensä edestä kulki suuri jono historiallisia kuvia ja hän tunsi, että nyt juuri oli taas eräs ratkaiseva historian vaihe menossa. Sitten hän kokosi omaistensa kuvat, katseli niitä hetken ja otti mukaansa. Se oli viimeinen perheelle ja suvulle kotona omistettu hetki, sillä pian joulun jälkeen talo pommitettiin, se paloi, kuten niin monet Viipurin vanhat talot.

Toimituksessa ei voitu hiljentyä edes jouluaattona, siellä oli liikettä, vieraita rintamalta ja lehtiväkeä niin kotimaisia kuin ulkolaisia tuli ja meni, se oli sota-ajan poikkeuksellista elämää, missä ei ehtinyt entisiä normaaleja jouluja kaipaamaan – joka ajalla on omat ongelmansa.

Ulkolaisten vieraiden joukossa oli neljä amerikkalaista lehtimiestä ja juuri kun heille tarjoiltiin lottien hau-

duttamaa erinomaista joulupuuroa, räjähti taas – aavetykki oli aloittanut jouluyönä uuden pommituksen. Se oli ulkomaalaisille suuri järkytys, me jatkoimme sotajoulun viettoa kylmäverisesti, olimme fatalisteja.

Olipa outo jouluaatto tuo viimeinen Viipurissa. Oikeastaan kaksiosainen: ensin muistohetki tyhjässä kodissa ja hyvästijättö omaisille ja suvulle sekä kaikelle sille, mikä oli läheistä ja rakasta . . . En silloin vielä tajunnut, että nämä olivat jäähyväiset omalle suvulle, joka useita sukupolvia oli elänyt Viipurissa ja Etelä-Karjalassa, niitä rakastaen, niitä palvellen ja niiden tulevaisuuteen uskoen. Kun hitaasti sammutin kynttilät ja painoin jälleen pimeäksi ja tyhjäksi jääneen kodin oven kiinni, minua seurasi vielä pitkään kynttilöiden juhlava tuoksu. Mutta toinen osa sen jouluaaton vietosta oli elävää ja kovaa sotaelämää: tuloa ja menoa, sotilaiden, lehtimiesten ja muiden sodan liikkeellepanemien ihmisten aktiivista toimintaa, kielten sorinaa ja kauko- eli aavetykin ammusten räjähtelyä. Se oli sotajoulun arkea, minun viimeinen Viipurin jouluni.»

Tammikuu jatkui Viipurissa hiljaiselona, evakuoiminen oli koko ajan käynnissä, rautatieyhteys toimi ja omaisuutta siirrettiin pois niin paljon kuin ehdittiin. Erityistä huomiota kiinnitettiin kaupungissa olleisiin suuriin elintarvikevarastoihin. Tammikuussa alkoi jo olla selvää, ettei Viipurilla ollut jatkuvia elämisen mahdollisuuksia.

Helmikuu oli Karjalan kannakselle ja Viipurille tuhon kuukausi. Summan linjat murtuivat helmikuun puolivälissä ja vihollinen pääsi etenemään aivan Viipurin liepeille. Helmikuussa Viipuri joutui valtavien lentopommitusten kohteeksi. Tuhoisat pommitukset seurasivat toisiaan. Tuomiokirkko vaurioitui, maaseurakunnan kirkko tuhoutui, vanha kaupunki kärsi suuria vaurioita ja kadut peittyivät sortuvista rakennuksista. Mutta lopullinen Viipurin tuhon päivä oli aurinkoinen 18. päivä helmikuuta. Silloin satoja venäläiskoneita pudotti pommilastinsa Viipuriin, kaupunki paloi aamusta iltaan ja vielä seuraavaan päivään. Tulipaloja oli niin paljon, ettei niitä kannattanut edes kaikkia yrittää sammuttaa. Silloin paloi paljon arvokasta kulttuuriperinnettä, korvaamattomia arvoja tuhoutui. Eivät pommit erottaneet kirkkoja, museoi-

ta, kouluja ja sairaaloita mahdollisista sotilaskohteista, kaikki mikä oli syttyvää, se syttyi ja paloi poroksi. Yhdessä vuorokaudessa Viipurissa tuhoutui silloin paljon sellaista, jota oli vuosia, vuosikymmeniä, jopa vuosisatoja rakennettu. Samana päivänä kaikki kaupungin virastot lopettivat toimintansa.

Helmikuun 18. päivä oli se historiallinen ajankohta, josta lähtien sodan alusta alkaen vähitellen hiljentynyt siviilielämä Viipurissa loppui ja sotilaat tulivat itse kaupunkiin. Suurten ilmapommitusten jäljiltä jäi vielä jäljelle rakennuksia, sillä ei mikään pommitus – ehkä saksalaisten eräitä jättiläispommituksia lukuun ottamatta – pysty hävittämään kaikkea. Mutta jo neljä päivää helmikuun suurpommitusten jälkeen venäläinen kenttätykistö oli saapunut kantomatkan päähän Viipurista. Se aloitti tehokkaan pommituksen, jota jatkui aina maaliskuun 13. päivään saakka. On selvää, että sinä aikana Viipurin tuhoutuminen jatkui.

Suomalaiset joukot, 3. Divisioona, jota komensi eversti Kaila, ottivat vastuun Viipurin puolustuksesta. Sotilaat yhdessä kaupunkiin jääneiden palokuntalaisten kanssa yrittivät vielä näiden »Viipurin viimeisten päivien» aikana sammutella niin suurena tuhopäivänä kuin sen jälkeenkin syttyneitä tulipaloja, mutta kaikkia ei saatu sammutetuksi ja uusia syttyi jatkuvasti.

Sekä suomalaisten että venäläisten kannalta Viipurin omistus oli jo arvovaltasyistä erittäin tärkeätä. Venäläiset ovat julkaisuissaan pitkään väittäneet, että heidän joukkonsa valtasivat Viipurin rynnäköllä. Näin ei tapahtunut, suomalaiset joukot, eversti Heiskasen rykmentti, olivat vielä 13.3.1940 tiukasti Patterinmäen asemissaan ja kantakaupunki oli suomalaisten hallussa.

Maaliskuun 13. päivänä 1940 klo 15.30 Suomen sotalippu laskettiin alas Viipurin linnan Pyhän Olavin tornista, laskettiin ensin puolitankoon, nostettiin uudestaan ylös ja laskettiin sitten lopullisesti. Eversti Heiskanen luovutti sen jälkeen lipun divisioonan komentajalle, eversti Kailalle sanoen: »Viipurin puolustajat luovuttavat tämän lipun siksi kunnes se voidaan jälleen asettaa paikoilleen.»

Loppukesällä 1941 lippu nousi tankoon uudelleen, mutta sen ura jäi lyhyeksi, syyskuussa 1944 lippu laskeutui lopullisesti.

Seuraavana päivänä suomalaiset joukot poistuivat kaupungista. Viimeiseksi näyksi jäivät valtavat savupilvet. Ne kohosivat korkealle tulipalosta, joka parhaillaan tuhosi kauppatorin laidassa olevaa kauppahallia ja sen lähellä olevaa korttelia.

Helmikuun kahdeksannentoista päivän »tuhosunnuntaina» loppui myös maakunnan suurimman sanomalehden *Karjalan* uljas aika, se luhistui aurinkoisena pakkaspäivänä talvisodan jylinään.

Sanomalehti *Karjala* oli itsenäisyytemme aikana saavuttanut aseman, johon mikään maakuntalehti Suomessa ei ennen vuotta 1939 ollut päässyt. Sen levikki nousi yli 30 000:n ja se levisi yli maakunnan kaikkiin väestöpiireihin. Se oli taloudellisesti vankalla pohjalla ja kehitti tekniikkaansa alan uusimpien saavutusten mukana. Se yritti talvisodan aikana palvella paitsi vakinaisia tilaajiaan ja lukijoitaan myös Kannakselle saapuneita reserviläisiä. Mutta helmikuun tuhosunnuntaina sen talo pommitettiin, se syttyi tuleen ja omaisuus tuhoutui.

Tällä lehdellä oli suora kohtalonyhteys Karjalan maakuntaan, ennen muuta se oli Viipurin ja viipurilaisuuden sekä Kannaksen karjalaisuuden esitaistelija kotimaakunnassa. Alueluovutuksen jälkeen se on ollut lähes viiden vuosikymmenen aikana kaikkien siirtokarjalaisten puolestapuhuja. Ensin parin vuosikymmenen ajan se taisteli karjalaisten perusoikeuksien puolesta: se piti itsestään selvänä, että karjalaisen talonpojan oli saatava maata nopeasti ja Suomen jäljelle jääneeltä alueelta ihmisten ilmoilta eikä kaukaisista peräkorvista, kuten eräät suuromistajat ja ruotsalaiset kartanonherrat vaativat. Menetetystä omaisuudesta oli maksettava kunnollinen, mieluummin täysi korvaus eikä mitään pääministeri Risto Rytin keväällä 1940 tarjoamia »suolarahoja».

Sen vaikutus valtakunnallisella tasolla tehtyihin ratkaisuihin vuosina 1940–50, jolloin siirtoväen sijoittamiseen liittyvät ongelmat olivat kuumimmillaan, oli erittäin suuri. Se työskenteli läheisessä yhteistyössä Karjalan Liiton kanssa ja ajoi *karjalaisten yhteistä asiaa*, puolueista riippumatta ja käyttäen tarvittaessa kovaakin kieltä.

Viimeisten vuosikymmenien aikana *Karjala*, kuten siirtokarjalaisten keskusjärjestö Karjalan Liitto ja sen kenttä, on keskittynyt puolustamaan ja edistämään karjalaista kulttuuria, vaalimaan arvokkaita perinteitä, informoimaan tämän päivän suomalaisia kaikesta siitä, mitä oma rakas kotimaakuntamme Karjala oli, miten siellä elettiin, miten tehtiin työtä, kehitettiin ja rakennettiin vapautunutta maakuntaa ja miten oltiin valmiit laidasta laitaan puolustamaan omaa kotiseutua.

Harvan tiedotusvälineen kohdalla on todellakaan syntynyt sel-

laista persoonallista suhdetta lehden ja sen lukijakunnan välille kuin *Karjalan* osalta on sodan jälkeen tapahtunut. Vaikka lehti on jo vuosia sitten muuttunut viikkolehdeksi, se on edelleen siirtoväen yhteinen, valpas ja vireä äänenkannattaja. Se kertoo kaiken, mitä karjalaiskentältä on kertomisen arvoista – myös sen arvokkaan työn tuloksia, joita laaja, viitisensataa paikallista seuraa ja yhdistystä käsittävä liiton kenttä saa aikaan. Nykyään tiedotusvälineissä on saanut ehkä liikaakin sijaa kaiken poikkeuksellisen, sensaatiomaisen aineksen käsittely ja levittely. Totta kai demokratiassa on välttämätöntä, ettei kansalaisilta salata mitään, mutta *Karjala* on käsittänyt tehtävänsä paitsi tietojen välittäjänä myös Karjalan ja karjalaisuuden aatteen edistäjänä, ja tästä johtuen se on menestyksellisesti jatkanut arvokasta työtään kotimaakunnan hyväksi uusissa ja usein hyvin vaikeissa oloissa.

Luovutetulla alueella oli kaikilla valtakunnan johtavilla puolueilla oma poliittinen äänenkannattaja. Maalaisliitolla oli jo vuonna 1908 perustettu *Maakansa*, joka ilmestyi Viipurissa kuusipäiväisenä. Se ei pärjännyt kovassa kilpailussa *Karjalalle*. Me nuoret nurisimme 1920- ja 1930-luvulla vanhemmillemme siitä, että *Maakansa* oli *Karjalaan* verrattuna kovin pieni ja yksitoikkoinen, siinä oli vähän ilmoituksia eikä riittävästi urheilu-uutisia. Mutta Viipurin seudun maalaisliittolaiset olivat periaatteissaan lujia: talonpojalla piti olla oma lehti, oma äänenkannattaja. Äitini veli oli kova poliitikko, hän oli vuosikausia Maalaisliiton Viipurin piirijärjestön rahastonhoitaja. Kun hänelle asiasta valittelin, vastaus oli selvääkin selvempi: »Kuulehan sie, *Maakansa* o mei lehti. Vaikk se ilmestyis almanaka kokosen, se ripustetaa lehtikoukkuu peräseinäl.» Asia oli selvä.

Sosiaalidemokraateilla oli myös oma lehti Viipurissa, *Kansan Työ* – sekin toimi suurissa taloudellisissa vaikeuksissa. Sen toimittajat olivat 1920- ja 1930-luvuilla puolueen vasempaan siipeen kuuluvia – niin Eero A. Wuori kuin J.F. Aaltokin. Myös Penna Tervo kulki aina sotaan saakka enemmänkin siellä vasemman laidan paikkeilla.

Sortavalassa oli kolme lehteä, maalaisliittolainen *Karjalan Ääni*, jota sen johtomiehen, kansanedustaja Matti Pitkäsen mukaan kutsuttiin usein *Karmalan Ääneksi* Matin kotitilan nimen mukaan. Kokoomuksella oli *Laatokka* ja sosiaalidemokraateilla *Kansan Voima*.

Maakansa on siirtokarjalaisista lehdistä ainoa, joka yhä tänään

jatkaa ilmestymistään poliittisena päivälehtenä. Se on tosin muuttanut nimensä *Suomenmaaksi*. Senkin tie on ollut ohdakkeinen. Kun sen kirjapaino tuhoutui jo talvisodassa, se alkoi ilmestyä Lahdessa *Karjalan Sanoma*-nimisenä pian talvisodan jälkeen. Viipuriin se muutti, kun Karjala oli vallattu takaisin. Siellä lehti ilmestyi aina loppukesään 1944 saakka. Sen jälkeen lehti lakkasi pariksi vuodeksi, mutta yhtiön johtokunnan puheenjohtajan Niukkasen tarmokkaan toiminnan johdosta se alkoi jälleen ilmestyä vuonna 1946 Helsingissä ja on siitä lähtien jatkanut työtään. Lehti muuttui 1960-luvulla Keskustapuolueen pää-äänenkannattajaksi eikä se tänään ole karjalaisten talonpoikien äänenkannattaja, kuten Viipurissa. Myös *Maakansa* osallistui aktiivisesti taisteluun siirtokarjalaisten oikeuksien puolesta. Tähän vaikutti osaltaan se, että karjalainen väestö oli 1930-luvulla lähettänyt eduskuntaan voimakkaita persoonallisuuksia: Juho Niukkasen, Eemil Luukan, Juhani Leppälän ja Urho Kekkosen. Nämä miehet vaikuttivat ratkaisevalla tavalla siihen lainsäädäntöön, joka loi perustan siirtokarjalaisten aseman järjestämiseksi.

Vanha Viipuri oli Moskovan raskaiden rauhanehtojen mukaan luovutettava taas kerran, mutta se luovutettiin, tämä vielä puoli vuotta aikaisemmin elävä ja vireä Karjalan pääkaupunki ja karjalaisen kulttuurin keskus, vaienneena ja kuolleena.

Itse muutin Viipurista helmikuussa, mutta jouduin siellä käymään aina maaliskuun 10. päivään saakka. Ei voi kuvitella, vielä vähemmän kuvailla sitä masennuksen, jopa toivottomuuden tunnetta, joka valtasi karjalaisen sydämen, kun näki oman koti- ja koulukaupunkinsa, Karjalan ylpeyden, talvisodan aikana sodan hävittävien voimien kourissa vähitellen tuhoutuvan ja kuolevan.

Sota loppui yllättäen – järkyttävä rauha 12.3.1940

Maaliskuun alussa evakuoimisalue laajeni yhä, nyt oli evakuoitava Jääskikin – pitäjä, jonka Novgorodin ruhtinas Juri luovutti Pähkinäsaaren rauhassa 1323 »ystävyyden osoituksena» Ruotsin Mauno-kuninkaalle. Se oli varovaisuuden vuoksi tyhjennettävä – oliko

Uudenkaupungin raja jo silloin sotilasviranomaisten mielissä kummittelemassa? Samalla jatkettiin Karjalan radan itäpuolisten kuntien evakuoimista, kun venäläiset lähestyivät Viipuria.

Laatokan Karjalassa ei varsinkaan Sortavalan eteläpuolella olevia alueita alettu evakuoida, koska Käkisalmen–Sortavalan väliset seudut olivat turvassa niin kauan kuin Suomen joukot kestivät Taipaleessa.

Ei voikaan sanoin kuvata sitä hämmästystä ja suurta järkytystä, jonka 12.3.1940 tihkuneet ensimmäiset tiedot uuden rajan paikasta aiheuttivat. Imatralla kuulin silloin ensimmäisiä huhuja siitä, että rajalinja kulkisi Virolahden–Nuijamaan–Simpeleen–Värtsilän kautta. Näin mahdottomalta tuntuvaan huhuun ei kukaan halunnut uskoa. Yritettiin selittää, että se linja olisi jonkinlainen »demarkaatiolinja», olivathan suomalaiset joukot eräin paikoin vielä lähes 100 kilometrin päässä tuosta linjasta. Yöllä maaliskuun kolmattatoista päivää vasten huhut osoittautuivat todeksi, raja kulki todellakin niin kuin huhut olivat ennustaneet.

Pettymys ja katkeruus valtasivat silloin niidenkin miesten mielet, jotka olivat ponnistaneet viimeiset voimansa saadakseen sotajoukkojen jaloista ihmisten lisäksi pelastetuksi niin paljon kuin mahdollista arvokasta omaisuutta, joka syntyneessä tilanteessa oli Suomen kansalle vieläkin tärkeämpää kuin normaalioloissa. Oliko kaikki ollut turhaa, turhaanko olimme menettäneet kaatuneina yli 25 000 parhaassa iässään ollutta nuorta miestä? Tuhotun Karjalan lisäksi suurvalta riisti meiltä kaukana rintamalta, lähes normaaleissa oloissa olleita alueita.

Yhtä vähän kuin eduskunta pääsi vaikuttamaan neuvotteluihin syksyllä, sen panos rauhanneuvotteluissa oli samoin yhtä tyhjän kanssa. Sille annettiin valmis paperi: ota tai jätä! Rauha tehtiin viime hetkellä, sillä armeijamme alkoi olla niin väsynyt yli kolme kuukautta kestäneen jatkuvan paineen vuoksi, että rauha oli tehtävä. Ne jotka silloin vastustivat rauhan solmimista eivät olleet realisteja, he joko eivät tunteneet tilannetta tai heillä oli muita pyrkimyksiä.

Kun neuvostojoukot olivat jo ylittäneet Viipurinlahden, nousseet maihin Säkkijärvellä ja pureutuneet Viipurista länteen vievälle maantielle, oli suomalaisten puolustus tällä suunnalla joutunut kestämättömään tilanteeseen. Aseita ja ammuksia ei ollut tai niitä oli liian vähän, riveistä poisjoutuneiden miesten tilalle ei ollut asettaa uusia vereksiä voimia, tilanne alkoi näyttää toivottomalta.

Kysymys oli nyt vain siitä, miten päästä irti sodasta maan itsenäisyyttä menettämättä.

Hallituksessa oli ryhmä Ryti, Tanner ja Paasikivi joulu–tammikuun vaihteesta lähtien etsinyt rauhanteon mahdollisuuksia. Vasta helmikuun lopulla, Summan läpimurron jälkeen, Neuvostoliitto alkoi osoittaa merkkejä valmiudesta solmia rauha Rytin hallituksen kanssa. Suomen armeijan tiukka vastarinta oli ilmeisesti vaikuttanut siihen, että Stalin vähin äänin luopui Kuusisen »marionettihallituksesta» ja oli valmis taas neuvottelemaan Suomen laillisen hallituksen kanssa.

Paasikivi korosti usein, että suurvalta ei voi »menettää kasvojaan». Kun neuvostojoukkojen hyökkäys ensimmäisten kahden kuukauden aikana edistyi huonosti – pitkällä itärajalla suomalaiset hiihtojoukot tuhosivat motittamalla tuhansia neuvostosotilaita ja Karjalan kannaksellakaan ei päästy eteenpäin – Stalin ei voinut edes keskustella rauhasta ennen kuin hänen aloittamansa hyökkäys oli saavuttanut edes joitakin tuloksia.

Summan läpimurto helmikuun puolivälissä oli ilmeisesti se saavutus, joka antoi aihetta todistaa, että neuvostojoukot olivat saavuttaneet suuren voiton. Rintamaa Koivisto – Kuolemajärvi – Summa – Muolaan järvikannakset – Taipale alettiin nimittää »Mannerheimin linjaksi», ja sekä sodan aikana että sodan jälkeen venäläiset liioittelivat sen vahvuutta ja ylistelivät sotilaidensa saavutuksia, kun läpimurto helmikuussa tapahtui. Tämä puolustuslinja oli todellisuudessa varsin heikosti varustettu ja siinä oli monia aukkoja, joissa ei ollut mitään ennalta rakennettuja varustuksia. Kannakselle alettiin jo 1920-luvulla rakentaa betonisia konekivääripesäkkeitä ja sitten 1930-luvulla raskaammankin tulituksen kestäviä »kasematteja» – kuten esimerkiksi Summalle. Mutta puolustustukikohtien varustaminen oli pahasti kesken ja yhtenäinen oli ainoastaan kesällä 1939 linnoitustöissä vapaaehtoisin voimin rakennettu kiviestelinja. Se tarjosi vain tilapäisen esteen panssarivaunujen etenemiselle.

Neuvostoliitossa on vuosikausia sodan jälkeen puhuttu yhä »Mannerheim-linjasta», jota on verrattu jopa Ranskan »Maginotlinjaan». Tutustuin 1960-luvulla ollessani Parlamenttien välisen liiton hallituksessa jugoslavialaiseen kansanedustajaan, joka oli sotilasarvoltaan kenraali (Pepko Dapcevic). Kun Tito ei vielä ollut tehnyt pesäeroa Stalinista 1940-luvulla, hän oli käynyt Moskovassa Frunzen sota-akatemian kurssin. Hän kertoi, että akatemian

oppilaat vietiin joka talvi Karjalan kannakselle, missä heille pidettiin oppitunteja ja maastoharjoituksia niillä paikoilla, mistä Suomen puolustuslinja talvisodassa oli kulkenut. He joutuivat harjoituksissaan toistamaan ne sotaliikkeet, joilla neuvostoarmeija oli helmikuussa 1940 murtanut »voittamattomana pidetyn» Mannerheim-linjan.

Kyllähän me Suomessakin luotimme aika pitkään siihen, että Karjalan kannaksen linjat pitävät, emmekä osanneet ottaa huomioon, että voimasuhteet olivat alun alkaen meille niin epäedulliset, että ajan mittaan rintama pettäisi tekisimmepä me itse melkein mitä tahansa. Mutta rintaman kestäminen niinkin kauan – kun sota alkoi 30.11.1939, neuvostoarmeija pääsi vasta noin 75 päivän jälkeen etenemään – oli kyllä niin suuri saavutus Suomen armeijalta, että suoritus hakee vertaistaan. Jos varustelutaso olisi ollut parempi, vastarintamme olisi kestänyt pitempään. Kun tilanne keväällä 1940 nopeasti muuttui, saattaa olla, että sodan lopputulos olisi meidän kannaltamme ollut edullisempi, jos olisimme pystyneet jatkamaan vastarintaamme pääpuolustuslinjalla vielä kuukauden verran, huhtikuun loppupuolelle saakka.

Muistan hyvin, kun Mannerheim antoi päiväkäskynsä Summan murtumisen jälkeen. Hän sanoi vetävänsä joukot »uudelle puolustuslinjalle». Joukot vetäytyivät Summalta metsäteitä pitkin myös oman kotikyläni kautta, ja päiväkäskyssä mainittiin senkin nimi yhtenä uuden puolustuslinjan osana. Olin muutamaa päivää aikaisemmin käynyt kotikylässäni, missä suojeluskuntapojat ja vanhat miehet evakuoivat (mm. paalasivat heinää) ja nähnyt, että kylän ainoa varustus oli muutaman sadan metrin pituinen kivieste.

Suomalaiset joukot taistelivat urhoollisesti Summan murtumisen jälkeen vielä kuukauden ajan, mutta sodan lopputulos oli jo silloin jokaiselle järkevälle suomalaiselle selvä: me kokisimme karvaan tappion. Kysymys oli ainoastaan siitä, millä ehdoilla Stalin olisi valmis tekemään rauhan. Rintamalla ja rintaman välittömässä läheisyydessä talvisodan aikana toimineet kyllä näkivät helmi–maaliskuun vaihteessa, että rauha oli tehtävä niin nopeasti kuin mahdollista. Tuntuu omituiselta, että yhä tänään spekuloidaan länsivaltojen avulla. Siitä puhuminen oli sodan loppuvaiheissa aivan turhaa. Länsivalloilla olisi ollut mahdollisuus tukea meitä ja toimittaa aseita sekä ammuksia ennen sotaa ja vielä sodan aikanakin, jos ne olisivat sitä halunneet. Turvautuminen länsivaltojen apuun olisi todistanut Stalinin epäilyt oikeiksi: Suomi on

niin epäluotettava naapuri, että se on aina tilaisuuden tullen valmis turvautumaan jonkin suurvallan apuun itäistä naapuriaan vastaan.

Kun levisi tieto, että Suomen valtuuskunta oli matkustanut Moskovaan ja sen puheenjohtajana oli pääministeri Ryti, karjalaiset alkoivat pelätä, että on tulossa kova rauha: Ryti on kauppamies eikä tule kotiin, ennen kuin rauha on tehty – vaikka Suomen pitäisi luovuttaa suuriakin alueita. Mistä tämä epäily jo silloin kohdistui Rytiin, on vaikea sanoa. Kallioon luotettiin, kun oli tiedossa, että hän noudatti syksyllä tiukkaa linjaa – kuten Ståhlberg 1920 Tartossa. Todellisuudessa ei Kallion enempää kuin Rytinkään henkilökohtainen kanta paljon merkinnyt: Stalin ja Molotov sanelivat ehdot Suomelle ja Suomen kannalta oli välttämätöntä tehdä rauha ja tehdä se mahdollisimman nopeasti. Karjalaisten kantaa ei kysytty ja vaikka olisi kysyttykin, keväällä 1940 sitä ei enää voitu ottaa huomioon, kuten oli tapahtunut muutamaa kuukautta aikaisemmin syksyllä 1939.

Kilpajuoksu ajan ja puna-armeijan kanssa

Uuden rajan ja rauhanteon aikaisen rintamalinjan välillä oli laajoja alueita, joiden tyhjentämiseen annettiin aikaa vain muutamia päiviä, ja koko luovutettava alue piti olla tyhjä huhtikuun alussa. Viranomaiset olivat hyvin selvillä siitä, että näin lyhyessä ajassa ehdittäisiin pelastaa vain pieni osa siitä valtavasta omaisuudesta, joka tällä alueella oli poisvietävissä.

Mutta työhön oli ryhdyttävä. Viimeisellä hetkellä oli yritettävä siirtää pois yli 100 000 ihmisen lisäksi kymmeniä tuhansia eläimiä, miljoonia kiloja viljaa, suuria liike- ja teollisuuslaitosten varastoja sekä suunnaton määrä yksityistä irtaimistoa.

Kun aikaa oli vain muutamia päiviä, ponnistettiin silloin kaikki voimat äärimmilleen ja koetettiin pitää jonkinlaista järjestystäkin tuossa valtavassa muuttoliikkeessä.

Evakuoimisviranomaiset pyysivät apua joka taholta. Tärkeintä oli saada kuljetusvälineitä: autoja, rautatievaunuja ja hevosia tarvittiin rajattomasti. Siksi annettiin käsky lähettää kaikki kuorma-autot, jotka suinkin voitiin, maan eri osista Karjalaan. Katkeamaton autovirta, kymmeniä, satoja, tuhansia kuorma-autoja suunta-

si näinä maaliskuun aurinkoisina päivinä kulkunsa kohti itää, Karjalaan. Teille muodostui eräin paikoin ruuhkia, vastaan tuli sotaväkeä ja länteen muuttavia perheitä tavaroineen, joten mitä lähemmäksi uutta rajaa päästiin, sen hitaammaksi eteneminen muodostui. Vasta maaliskuun 15. päivänä alkoi huomattavampia määriä autoja saapua Imatralle, missä ne jaettiin evakuoimisalueen eri puolille. Automäärän suuruutta osoittaa se, että yksin Imatran kautta tuli noin 4000–5000 autoa.

Kaikki rautatievaunut uuden rajan länsipuolella, riippumatta siitä, mitä niihin oli kuormattu, määrättiin purettaviksi ja lähetettäviksi Karjalaan. Siitä huolimatta vaunupula oli koko ajan huutava.

Yli kymmenentuhatta linnoitustyöläistä määrättiin evakuoimistöihin yksin Kannaksen armeijan alueella. Näiden lisäksi paikkakunnan väestö osallistui väsymättä pelastustöihin, mutta vieläkin enemmän olisi työvoimaa tarvittu.

Tuhannet hevoset kuljettivat tavaroita rajan länsipuolelle lähtien heti hakemaan uusia kuormia.

Mutta kaikkea oli liian vähän. Sen suunnattoman suuren omaisuuden pelastamiseen, mitä esimerkiksi Laatokan Karjalan pitäjissä, Kurkijoella, Lumivaarassa, Jaakkimassa, Sortavalassa ja Sortavalan maalaiskunnassa oli, olisi tarvittu melkein rajattomasti kuljetusvälineitä ja työvoimaa sekä sen lisäksi aikaa vähintään pari kuukautta, ennen kuin pääosa siirrettävästä omaisuudesta olisi saatu pelastetuksi.

Jos eräissä tapauksissa ennenkin oli evakuoimisrintamalla ollut kiirettä, niin nyt syntynyt kiire oli vielä paljon suurempi. Mitään evakuoimiskäskyä ei annettu eikä tarvinnutkaan antaa. Tiedettiin vain, mihin aikaan omien joukkojen viimeiset osastot jonkin alueen sivuuttaisivat, jolloin loppuosa siviiliväestöä viimeistään jätti kotinsa. Useimmissa tapauksissa kylät olivat tyhjät jo silloin, kun omat joukot alkoivat sinne saapua.

Kannaksen armeijan alueella siirtoa helpotti huomattavasti se, että voitiin käyttää kolmea rautatietä, nimittäin Rajajoen–Simolan, Karjalan ja Virasojan–Elisenvaaran ratoja. Sitä paitsi useat maantiet johtivat uudelle rajalle. Vaikka maantiet olivatkin ääriään myöten täynnä, liikenne kaikesta huolimatta voitiin tyydyttävästi hoitaa. Laatokan Karjalassa tilanne muodostui paljon vaikeammaksi. Siellä oli vain yksi rautatie, Karjalan rata, joka joutui kuljettamaan myös osan etelästä tulevista tavaroista. Vasta valmis-

tunut Varkauden–Viinijärven rata kyllä osittain helpotti tilannetta. Sitä paitsi maantieverkosto oli harvaa ja matka uudelle rajalle pitkä, jopa yli 100 km. Suurista vaikeuksista huolimatta väestö saatiin nytkin onnellisesti siirretyksi rajan länsipuolelle.

Karjan siirto pakkasten yhä jatkuessa oli hankalaa, sillä eläimet oli maanteitä pitkin ajettava rajan yli. Niitä ei ehditty edes teurastaa rajan itäpuolella, vaan ensin oli kuljettava kymmeniä, jopa yli satakin kilometriä ja vasta kun eläimet oli saatu rajaviivan länsipuolelle, voitiin ryhtyä teurastukseen. Monia eläimiä menehtyi siirtomatkalla, mutta ei kuitenkaan läheskään niin suuria määriä kuin oli pelätty. Eräissä tapauksissa, kun eläimet eivät jaksaneet enää kulkea, ryhdyttiin pikateurastuksiin. Silloin eläimet ammuttiin tai pistettiin kuoliaaksi, kuljetettiin autoilla yli rajan ja vasta sitten teurastettiin.

Tällainen siirto aiheutti sen, että rajan länsipuolen pitäjiin muodostui maaliskuun loppupuolella suuria karjaleirejä, joissa saattoi olla kymmeniä tuhansia eläimiä. Näissä »leireissä» eläimiä teurastettiin huomattavia määriä ja lähetettiin sitä mukaa kuin vaunustoa saatiin, länteen.

Viljaa ja muuta omaisuutta koottiin kyläteiden ja maanteiden varsille, mistä ne kuljetettiin rajan yli. Teiden varsille muodostui valtavia, kilometrien pituisia tavararöykkiöitä, joissa oli mitä erilaisinta omaisuutta. Suuri osa näistä tavaroista jäi paikoilleen, kun niitä ei ehdittykään siirtää rajan yli. Kun taloista oli tavarat siirretty maantien varteen, jäätiin odottamaan autoja ja saatettiin joskus päivä, jopa kaksikin odottaa. Mutta kun autoja ei kuulunutkaan ja omat joukot jo saapuivat kylään, täytyi valmistaa muuttokuorma, panna siihen välttämättömimmät tavarat, jättää loput tienvarteen ja liittyä naapurien ja muiden länttä kohti etenevien joukkoon . . .

Eräissä tapauksissa tilanne muodostui hyvinkin jännittäväksi, kilpajuoksuksi etenevien joukkojen kanssa: ehtiikö ennen vihollisen joukkojen tuloa pelastaa kaikki vai ei.

Tästä esimerkkinä mainittakoon OTK:n Jääsken myllyn tyhjennys, josta itse jouduin Kannaksen Armeijan esikunnan edustajana vastaamaan. Myllyssä oli 13.3.1940 useita miljoonia kiloja leipäviljaa, pääasiassa ruista. Viljan poissiirto myllystä oli ehditty aloittaa pari päivää ennen rauhantekoa, mutta se oli edistynyt hitaasti. Armeija lähetti avuksi työvelvollisia ja kuorma-autoja sekä varasi riittävästi rautatievaunuja. Myllyn edustajat arvelivat, että työ onnistuisi. Mutta kun oli jäljellä enää kaksi vuorokautta siihen, jolloin

Jääski oli kokonaan luovutettava Neuvostoliitolle, myllyltä ilmoitettiin, ettei kaikkea viljaa, jota oli vielä jäljellä noin pari miljoonaa kiloa, mitenkään saada myllystä pois. Esimieheni, everstiluutnantti Carl Rothe Kannaksen Armeijan esikunnasta lähetti silloin minut myllylle yrittämään saada mylly tyhjäksi määräaikaan mennessä.

Kutsuin myllyä tyhjentämässä olleet työvelvolliset ja myllyn omat edustajat koolle ja selostin tilanteen korostaen, että maa tarvitsee välttämättä kaiken sen leipäviljan, joka luovutettavalta alueelta suinkin saataisiin poissiirretyksi. Samalla vetosin heihin: nyt olisi ilman taukoja käytettävä tehokkaasti hyväksi jäljellä oleva aika. Kerroin heille, että Suomen neuvottelijat yrittäisivät saada aikaan lykkäystä neuvostoarmeijan tulolle, jos tyhjennys menisi niin täpärälle, että myllyn tyhjentäminen vaatisi hiukan lisää aikaa.

Kaikki ryhtyivät työhön ja työtä tehtiin uutterasti ilman taukoja, mutta kun aikaa oli vielä jäljellä kuutisen tuntia, sähkövirta katkesi. Noin puoli miljoonaa kiloa ruista piti laskea säkkeihin kynttilöiden valossa. Puna-armeijan joukkojen tuloa saatiin siirretyksi muutamalla tunnilla ja puoli tuntia ennen määräaikaa, joka oli yöllä kello 1, viimeiset ruissäkit lastattiin rautatievaunuihin, jotka paikalle saapunut veturi vei rajan yli Suomen puolelle. Rauhanehdot olivat masentavia, mutta periksi ei annettu, yhteishenki oli vielä maaliskuun lopulla voimakas, yhdessä yritettiin pelastaa, mikä suinkin voitiin.

Evakuoimismääräykset lokakuusta 1939 maaliskuuhun 1940

Ensimmäinen päätös pakollisen evakuoimisen toteuttamisesta annettiin sisäasiainministeriön 17.10.1939 Viipurin lääninhallitukselle lähettämällä kirjeellä. Siitä tuli jäljennös kansanhuoltoministeriön Viipurin piiritoimistolle.

Kirjelmä oli seuraava:

1. Kaikki henkilöt – eivät kuitenkaan valtion tai kunnan viran- tai toimenhaltijat, ne henkilöt, jotka sotilas-, poliisi- tai väestönsiirtoviranomaiset ovat määränneet tehtäviin, ne henkilöt, jotka yleisestä työvelvollisuudesta sodan aikana annetun lain perusteella tai muuten on laillisesti määrätty tai varattu suorittamaan maanpuo-

lustuksen etua välittömästi tai välillisesti tarkoittavaa työtä tai valtion, kunnan tai elinkeinoelämän palvelukseen – on poistettava seuraavilta alueilta:

Karjalan kannaksella lähinnä rajaa olevista kylistä takimmaisena rajana seuraavat kylät kaikki mukaanluettuina.

Vammelsuu (joen itäpuolinen osa) – Raivola – Jalkala – Lintula – Ronnunkylä – Holttila – Saaramaa – Siiranmäki – Vehmainen – Korpikylä – Vaittila – Ylläntölä – Orjanjsaari – Maanselkä – Riikola – Hatakkala – Saaroinen.

Evakuoimisen suorittaa lääninhallitus II Armeijakunnan komentajan määräämien sotilasviranomaisten avustamana. Evakuoiminen käsittää sekä väestön että sellaisen irtaimen omaisuuden, jonka jättäminen alueelle voisi tuoda viholliselle huomattavia etuja.

2. Sisäasiainministeriön kirjelmä 25.10.1939 lääninhallitukselle:

Salmin kunnasta seuraavat kylät: Kaunoselkä, Käsnäselkä, Manssila, Rajaselkä, Virtala.

Suojärven kunnasta: Vegarus

Evakuointi suoritetaan lääninhallituksen toimesta sotilasviranomaisten avustuksella.

3. Sisäasiainministeriön kirjelmä 30.10.1939 Viipurin lääninhallitukselle:

Valkjärven pitäjän Saijanjoen länsipuolella oleva Halssin kylä ja siitä etelään Kivennavan rajaan olevat talot.

Evakuoiminen suoritetaan lääninhallituksen toimesta sotilasviranomaisten avustuksella.

4. Sisäasiainministeriön kirjelmä 23.11.1939 Viipurin lääninhallitukselle:

Seiskari, Peninsaari, Lavansaari, Tytärsaari, Pien-Tytärsaari.

Evakuoiminen tapahtuu lääninhallituksen toimesta ja kaikille siirtyville saadaan antaa ilmainen väestönsiirtolippu.

5. Sodan ensimmäisenä päivänä 30.11.1939 sisäasiainministeriö lähetti vielä lääninhallitukselle kirjeen Karjalan kannaksella valtakunnan rajasta Käkisalmen, Räisälän, Vuoksenrannan, Antrean ja Viipurin maalaiskunnan luoteisrajaan ulottuvan alueen sekä Salmin, Impilahden, Harlun, Suistamon, Soanlahden, Korpiselän, Suojärven ja Kotkan evakuoimisesta.

Evakuoiminen tapahtuu lääninhallituksen toimesta sotilasviranomaisten avustamana.

Sodan alettua annettiin 1.12.1939 määräys Suursaaren, 11.12.1939

Kymin kunnan Viikarin saarten ja Pyhtään kunnan Kaunissaaren evakuoimisesta. Joulukuun 21. päivänä 1939 annettiin määräys Kaukolan kunnan ja Kirvun sekä Hiitolan rautatien eteläpuolella olevien kylien evakuoimisesta. Sitten pidettiin lähes kuukauden tauko. Tammikuussa määrättiin 26.1.1940 Virolahden Pitkäpaasi, Martinsaari ja Mustamaa, Vehkalahden kunnan Tammio, Kuorsalo ja Suurmusta sekä Kymin kunnan Kirkkomaansaari ja Kuutsalo evakuoitaviksi. Helmikuussa evakuoitava alue laajeni yhä, sillä 16.2.1940 määrättiin evakuoitaviksi Säkkijärvi, Vahviala ja Nuijamaa. Maaliskuun 2. päivänä oli Jääsken vuoro. Kun rauhanehdot selvisivät 13.3.1940, annettiin määräys, että väestö oli poistettava sotilasviranomaisten määräämässä kiireellisyysjärjestyksessä alueelta, joka on Paation saari (Virolahdella) – Enso – Värtsilä – Korpiselän kk -linjan (kaikki mukaan luettuna) kaakkoispuolella.

Moskovan rauha oli masentava niille yli 400 000 karjalaiselle, jotka menettivät kotinsa, kotiseutunsa ja kaiken, mikä liittyy käsitteeseen koti. Menetyksistä vain taloudelliset vahingot olivat luvuissa, markoissa ja pinta-aloissa mitattavissa ja arvioitavissa. Henkiset menetykset olivat paljon raskaampia kuin taloudelliset, eikä niitä voi näkyvillä mittapuilla mitata. Mutta tästä kaikesta huolimatta karjalaiset tervehtivät rauhan tekoa suurena helpotuksena. Merkitsihän Moskovan rauha sitä, että itsenäinen Suomi säilyi. Kun siirtoväki ilman epäröintiä valitsi maaliskuussa 1940 Suomen, se osoitti, että kotiakin arvokkaampi on vapaa isänmaa.

Karjalainen siirtoväki ei syyttänyt kotiseutunsa menetyksestä ketään. Se iloitsi muiden mukana siitä, että 105 päivää kestäneen sodan aikana Suomen kansa oli pystynyt kokoamaan voimansa. Koko kansa puolusti myös Karjalaa, mutta ylivoima oli liian suuri, sille emme voineet sodan puhjettua mitään. Jos arvostelua haluaisi esittää, se kohdistuisi meidän omaan politiikkaamme ennen sotaa, aina vuodesta 1918 lähtien. Mutta tästäkään ei keväällä 1940 kukaan arvostellut istuvaa hallitusta. Sama Rytin johtama hallitus, joka johti maata sodassa ja teki raskaan rauhan, jatkoi Moskovan rauhanteon jälkeen ja hallitusta uudistettiin vasta myöhemmin. Silloin rauhan vastustajat – myös Maalaisliiton Niukkanen ja Hannula – joutuivat syrjään. Niukkanen tuli vielä kerran takaisin hallitukseen kesällä 1953 ja valmisteli Kekkosen neljännen hallituksen eduskunnalle antaman ehdotuksen vuoden 1954 valtion tulo- ja menoarvioksi ns. »Niukkasbudjetin». Siinä Niukkanen päämi-

nisteri Kekkosen tukemana yritti supistaa valtion menoja kautta linjan 10 %:lla. Tämä vakavaksi tarkoitettu yritys kaadettiin Kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien toimesta.

Rauhan solmiminen maaliskuussa 1940 merkitsi luonnollisesti suurinta järkytystä karjalaisen siirtoväen kohdalla, mutta Karjalan luovutus oli koko maan kannalta suuri menetys. Se ei johtanut mihinkään poliittisiin muutoksiin. Hallituksen ydinvoima, Ryti, Tanner ja taustalla Mannerheim, piti edelleen valtaa käsissään. Presidentti Kallion sairaus johti siihen, että hänen vaikutuksensa asioiden ratkaisuihin väheni jatkuvasti keväästä 1940 lähtien.

Ei onneksi kestänyt pitkään, kun koko kansa ryhtyi sitkeään työhön menetetyn Karjalan valtaamiseksi takaisin typistettyjen rajojen sisäpuolelta. Suomen kansa oli vallinneissa oloissa pakotettu hyväksymään rauhanehtojen määräykset: Suomi oli edelleen, kuten syksyllä 1939 kansainvälisessä politiikassa aivan yksin, apua ei ollut saatavissa miltään taholta. Me valitsimme rauhansopimuksen allekirjoittaessamme oman tiemme, halusimme olla puolueettomia ja pysytellä suurvaltojen riitojen ulkopuolella, emmekä suostuneet ottamaan vastaan länsimaiden apua. Se ratkaisu oli varmasti oikea, länsivaltoihin turvautuminen olisi maaliskuussa 1940 ollut seikkailupolitiikkaa, jonka valitseminen olisi ilmeisesti varsin pian johtanut umpikujaan.

Toisaalta Suomen asema oli maaliskuussa 1940 vielä heikompi kuin syksyllä 1939, Suomen armeija oli kärsinyt suuria menetyksiä ja maa oli aineellisesti köyhtynyt. Suomen hallitus yritti keväällä 1940 uudestaan lähentyä Ruotsia ja Norjaa ja saada aikaan pohjoismaitten välisen puolustusliiton. Mutta kun Neuvostoliitto yhä näytti punaista valoa, Ruotsi pelästyi eikä lähtenyt mukaan. Suomen hallituksella oli ehdotuksen tehdessään mielessään *status quon* säilyttäminen Pohjolassa – ei Moskovan rauhassa määrättyä rajaa muuttamalla, vaan sitä noudattamalla. Pohjoismaiden puolustusliiton rauhanomaisia tarkoituksia vahvisti vielä se, että kaikki osapuolet sitoutuivat välttämään sotaa, mikäli ei ollut kysymyksessä yhteinen puolustautuminen hyökkääjää vastaan.

Vastustaessaan pohjoismaista puolustusliittoa Neuvostoliitto toimi omia etujaan vastaan ja paransi Hitlerin edellytyksiä hyökätä Tanskaan ja Norjaan. Diplomaattipiireissä kerrottiin jo kesällä 1940, että Englannin Moskovan-lähettiläs Sir Stafford Cripps olisi puhunut pohjoismaiden puolustusliiton puolesta Moskovassa, mutta Stalin ei häntä kuunnellut.

Kevät ja kesä 1940 muodostuivat Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa uudestaan jännityksen lisääntymisen kaudeksi. Neuvostoliitto tunsi asemansa vahvistuneeksi, kun Hitler oli sitonut Saksan voimia Tanskaan ja Norjaan ja suunnitteli suurhyökkäystä länteen. Moskova esitti kesäkuun 2. päivänä vaatimuksen, että Karjalan luovutetulta alueelta ja Hangosta pois siirrettyjä laitoksia olisi palautettava. Saman kuun lopussa vaadittiin järjestelyjä Petsamon Nikkelin osalta siten, että Neuvostoliitto pääsisi yhtiöön mukaan ja ennen saman kuun loppua vaadittiin, että Ahvenanmaa oli joko demilitarisoitava tai Suomen oli yhdessä Neuvostoliiton kanssa ryhdyttävä sitä varustamaan. Suomi katsoi, että kaikki nämä vaatimukset olivat rauhansopimuksen vastaisia, mutta tästä huolimatta hallitus oli valmis neuvottelemaan niistä.

On selvää, että tämä neuvostotaholta tullut painostus lisäsi Suomen kansan keskuudessa epäluottamusta, jopa vihamielisyyttä, naapurikansaa kohtaan. Suomen hallitus pyrki mahdollisimman pitkälle ymmärtämään toisen osapuolen vaatimuksia, mutta samalla ryhdyttiin päättäväisiin toimenpiteisiin puolustusvalmiutemme vahvistamiseksi. Rajojen puolustus oli järjestettävä uudestaan, uusia aseita oli nopeasti hankittava ja asevelvollisuusaikaa pidennettiin yhdestä kahteen vuoteen. Nyt eduskunta oli valmis lisäämään puolustusmäärärahoja, eikä yksikään puolue enää asettunut määrärahalisäyksiä vastustamaan.

Kesän 1940 kiristyneistä suhteista on vielä mainittava, että Tanner, jota jo silloin pidettiin Moskovassa persona non gratana, erosi hallituksesta ja »Neuvostoliiton ystävyysseura» järjesti Helsingissä väkivaltaiseksi muodostuneita mielenosoituksia. Kun mielenosoitukset hajotettiin, naapurimaamme lähettiläs esitti pääministerille jyrkän vastalauseen.

Jos Suomessa ei silloin ollut erityistä ymmärtämystä Neuvostoliittoa kohtaan, täytyy sanoa, että kyllä Moskovakin teki jatkuvasti virheitä politiikassaan. Vaikka se oli tunnustanut Suomen laillisen hallituksen Moskovassa maaliskuussa 1940 allekirjoitetussa rauhansopimuksessa eikä sen jälkeen puhunut sanaakaan Kuusisen hallituksesta, se tuki melko avoimesti Suomen kommunistien toimintaa Suomen hallituksen kaatamiseksi.

Neuvostoliiton painostuskausi Suomea vastaan jatkui aina syksyyn 1940 saakka. Silloin Molotov teki kuuluisan Berliinin-matkansa, jonka aikana hän oli vaatinut »vapaita käsiä» Suomeen nähden. Tähän Hitler ei kuitenkaan suostunut, hänellä oli jo sil-

loin valmisteilla uusi suunnitelma, jonka mukaan Saksan hyökkäyksen pääsuunta olikin kääntymässä itään. Se muutti kaiken. Jos Hitler olikin elokuussa 1939 antanut Neuvostoliitolle »vapaat kädet» Suomen suunnalla, silloinkaan ei ilmeisesti koko Suomeen vaan ilmeisesti lähinnä maan kaakkoisosiin, nyt ei ollut enää varaa antaa Stalinille vapaita käsiä miltään osin Suomen suunnalla. Sen jälkeen Suomi alkoi hengittää vapaammin, sillä tietoja Molotovin matkasta alkoi vuoden 1940 loppuun tultaessa tihkua Suomessa myös suuren yleisön tietoon.

Näissä epävarmoissa oloissa oli jo keväällä niin pian kuin mahdollista aloitettava yli 400 000 henkeä käsittävän siirtoväen sijoittaminen suomalaiseen yhteiskuntaan. Se olisi normaalioloissakin ollut valtava tehtävä. Nyt siitä muodostui koko valtakunnalle kohtalon kysymys.

Yleisarvio syksyn 1939 ja vuoden 1940 evakuoinnista

Väestöä ja omaisuutta siirrettäessä vuosina 1939–40 todettiin, että tärkein siirtojen onnistumiseen vaikuttava tekijä oli *aika.* Jos aikaa on riittävästi käytettävissä, evakuoiminen sujuu yleensä tyydyttävästi, mutta mitä vähemmän aikaa on, sitä enemmän evakuoiminen epäonnistuu. Käytettävissä oleva aika taas riippuu sotatapahtumien kehityksestä. Onneksi talvisodan aikana tempo meidän syrjäisellä rintamallamme oli suhteellisen hidas. Tästä johtuen viranomaiset saivat koko ajan pidetyksi evakuoimisen johtolangat käsissään. Meillä ei päässyt muodostumaan sellaisia sekasortoisia tilanteita kuin monissa muissa maissa, joissa jouduttiin vuosina 1939–45 suorittamaan väestönsiirtoja. Yleisenä havaintona voitaneenkin näin jälkeenpäin todeta, että väestönsiirrot onnistuivat meillä ennen talvisotaa, sen aikana ja heti sen jälkeen varsin hyvin. Väestö saatiin eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta pelastetuksi kotialueelle eikä se jäänyt sodan jalkoihin. Ainoastaan Hyrsylän mutkan asukkaat joutuivat vangiksi ja pääsivät vasta talvisodan jälkeen palaamaan kotimaahan.

Meillä voidaan siten puhua järjestelmällisestä väestönsiirrosta eikä paniikinomaisesta pakenemisesta sodan jaloista, kuten tapahtui monessa muussa maassa. Omaisuuden evakuoiminenkin onnistui monin osin hyvin, kuten edellä on esitetty. Mutta kiin-

teämmällä organisaatiolla, asianmukaisilla valmisteluilla ja eri viranomaisten paremmalla yhteistyöllä olisivat tulokset ilmeisesti olleet paljon parempia.

Perustuslakivaliokunnan arvio vuosien 1939–40 evakuoinnista

Eduskunnan perustuslakivaliokunta antoi 17.12.1941 mietintönsä syksyn 1939 ja talven 1940 väestönsiirroista. Väestönsiirtoja koskeva mietinnön osa liittyi valiokunnan hallituksen toimenpiteistään vuonna 1940 antaman kertomuksen johdosta antamaan mietintöön. Valiokunta lausui asiasta näin:

»Talvisotaan liittyvät väestönsiirrot tapahtuivat kolmessa vaiheessa, ennen sodan syttymistä, sodan aikana ja rauhanteon jälkeen. Ennen sotaa määrättiin tyhjennettäväksi Karjalan kannaksella kapea rajavyöhyke ja eräitä kyliä Laatokan koillispuolella sekä Suomenlahden saaria. Evakuoinnin suppeus saa selityksensä siitä yleisestä käsityksestä, että uskottiin rauhan säilyvän, mutta siitä oli seurauksena, että laajoilla rajaseudun alueilla jouduttiin sitten sodan puhjetessa suorittamaan evakuointi varsin kiireellisesti ja osittain vihollisen tulen allakin. Omaisuutta tuhoutui tai joutui vihollisen käsiin. Jatkettaessa sodan aikana evakuointia tuottivat vaikeuksia kuljetusvälineiden ja työvoiman puute sekä vihollisen uudistuvat ilmapommitukset. Haitallisesti vaikuttivat myös valmistavien, varsinkin omaisuutta koskevien ennakkosuunnitelmien puuttuminen ja viranomaisten välisen yhteistyön vaillinainen järjestely. Alueilla, joilta väestö oli jo siirtynyt pois, mutta jotka vielä olivat puolustusvoimiemme hallussa, olisi edelleen valiokunnan käsityksen mukaan voitu käyttää siellä olevia tarvikevarastoja, kuten rehuja, armeijan tarpeisiin tehokkaammin ja joustavammin kuin todellisuudessa tapahtui ja siten välttyä vastaavilta kotialueelta tapahtuvilta kuljetuksilta sekä varastojen jäämiseltä viholliselle.

»Rauhanteosta johtuvat väestönsiirrot oli pakko suorittaa verrattain lyhyessä ajassa. Niiden yhteydessä ei näin ollen voitu välttää virheitä ja epäkohtia, mutta olisi eräissä tapauksissa, kuten Sortavalan kaupungin evakuoimisessa, parempi yhteistoiminta eri viranomaisten välillä ja päättävämpi esiintyminen heidän taholtaan ollut tarpeellista. Kun rauhan solmiminen oli etukäteen tiedossa,

olisi alemmille viranomaisille ilmeisesti myös voitu aikaisemmin antaa määräys valmistavien evakuointisuunnitelmien laatimisesta.»

Perustuslakivaliokunnan mietinnössä esitetty kuvaus evakuoinnista vastaa suunnilleen omaa yhteenvetoani. Valiokunta perusti käsityksensä lähinnä kuulemiensa asiantuntijoiden lausuntoihin. Näitä olivat sotilasviranomaisista silloiset everstit Mäkinen ja Gustafsson, myöhemmin molemmat kenraaleja, sekä everstit Salmio ja Pipping. Siviiliviranomaisia olivat siirtoväen asutustoiminnan johtaja Sulo J. Teittinen, Maataloudellisen rajaseututoiminnan johtaja agronomi A.E. Korhonen sekä agronomi Johannes Virolainen.

Valiokunta ei mietinnössään muistuttanut evakuoimisesta, joskin se katsoi, että »olisi alemmille viranomaisille ilmeisesti voitu aikaisemmin antaa määräys valmistavien evakuoimissuunnitelmien laatimisesta». Tämä huomautus ei mielestäni perustu tosiasioihin. Minulla on koko ajan ollut sellainen käsitys, että rauha 12.3.1940 tuli yllättäen myös ylemmille viranomaisille. Miten he olisivat silloin voineet antaa alemmille viranomaisille määräyksiä evakuoimissuunnitelmien laatimisesta? Valiokunta ei mietintönsä perusteluissa selosta tätä asiaa sanallakaan, minkä vuoksi sen huomautus ihmetyttää. En ole myöhemminkään saanut miltään taholta tietoa siitä, että edes Kannaksen Armeijan esikunnan korkeat upseerit olisivat saaneet ennakkotietoja Moskovassa 12.3.1940 allekirjoitetusta rauhansopimuksesta ja siinä sovitusta rajasta ennen sanottua päivää. Kun tilanne oli tämä, ei ollut myöskään mitään mahdollisuuksia laatia ennakkoon evakuointisuunnitelmia sellaisten alueiden – kuten esimerkiksi Sortavalan – osalta, jotka sijaitsivat varsin kaukana rauhanteon aikana kulkeneista rintamalinjoista.

VI Sellainen oli Karjala 1918–40

Yrittäessäni antaa yleiskuvaa menetetystä Karjalasta tiedän olevani lähes ylivoimaisen tehtävän edessä. Karjala oli taloudellisesti ja henkisesti monipuolinen ja alueellisesti vaihteleva maakunta. Kun se oli yli 400 000 ihmisen koti ja kotimaakunta, on selvää, ettei yksi kirjoittaja yhdessä kirjoituksessa pysty antamaan sen kaikista puolista ja kärsityistä menetyksistä kaikkien hyväksymää kuvaa. Lisäksi ei ole olemassakaan ihmistä, joka olisi tuntenut riittävän perusteellisesti tämän aktiivisen ja monella tavalla erikoislaatuisen maakunnan kaikkia puolia. Yksinomaan Karjalan kauniin ja monivivahteisen luonnon kuvaaminen vaatisi alan asiantuntijaltakin paljon enemmän tilaa kuin minulla on käytettävissäni. Minun on sen vuoksi pakko keskittyä muutamiin välähdyksiin Karjalan taloudesta ja kulttuurista. Siinä yhteydessä puutun joihinkin sellaisiin kysymyksiin, jotka olivat ominaisia vain Karjalalle, erityisesti Karjalan kannakselle. Näitä olivat erityisesti venäläinen huvila-asutus sekä venäläiseltä ajalta peräisin oleva lahjoitusmaakysymys.

Muilta osin tyydyn esittämään pääasiassa tilastotietoja menetetyn alueen taloudellisesta kehityksestä, sen kulttuurista, sosiaalihuollosta, sen kunnista ja seurakunnista ja siitä mitä tämän kaiken menettäminen merkitsi Suomelle.

Karjalan saavutukset 1920- ja 1930-luvuilla

Karjala ehti ennen talvisotaa kehittyä hyvin nopeasti joka suhteessa muun Suomen rinnalle, jopa mennä ohikin eräillä aloilla. Se

oli vuonna 1918 kieltämättä eräissä suhteissa selvästi jäljessä muun maan kehityksestä.

Karjalan maataloudessa tapahtui aivan ilmiömäinen kehitys 1920- ja 1930-luvuilla. Sen peltoala laajeni nopeammin kuin maassa keskimäärin, sen peltoviljely monipuolistui, mm. kevätvehnän viljely laajeni, ja korkean ammattitaidon puhuvin osoitus oli sokerijuurikkaan viljelyn aloittaminen. Antrean raakasokeritehdas ehti juuri ennen talvisotaa aloittaa jalostustoimintansa.

Kotieläintalous meni myös kovalla vauhdilla eteenpäin. Karjalan kannakselle perustettiin suuri määrä maidonmyyntiosuuskuntia, jotka keräsivät kylistä maidon ja kuljettivat sen osuusmeijereihin. Niiden toiminta ulottui 1930-luvun lopulla jo jokaiselle tilalle. Karjalan kannaksen sikatalous, erityisesti porsastuotanto, oli koko maan kuulu.

Viljelijöiden ammattitaitoa kohotti voimakas maatalouden järjestötyö ja samoin maataloudellinen ja kotitaloudellinen koulutus, joka Karjalan luovutetuilla alueilla laajeni ja monipuolistui 1920- ja 1930-luvuilla.

Karjalassa kehittyi itsenäisyysajan ensimmäisillä vuosikymmenillä voimakkaasti myös teollisuus. Maan suhteellisesti metsärikkaimmalla alueella, missä kulkuyhteydet mereen olivat erinomaiset, metsäteollisuus laajeni itsenäisyyden kahden vuosikymmenen aikana. Vuoksenlaaksosta Enson tärkeä teollisuuskeskus joutui alueluovutuksessa Neuvostoliitolle. Samoin Viipurin seudulla ja Laatokan Karjalassa metsäteollisuus oli laajentunut vuoteen 1939 tultaessa ja maan ainoa sillaa tuottava tehdas sijaitsi Jääskessä luovutetulla alueella. Laatokan Karjalassa laajeni myös kaivostoiminta sekä metalliteollisuus.

Tärkein Karjalan vesivoimanlähde oli ja on edelleen Vuoksi, johon ennen sotia oli valmistunut kaksi suurvoimalaitosta, Imatralle ja Rouhialaan. Metsäteollisuuden ja voimatuotannon osuus kokonaiskapasiteetista oli Karjalan luovutetun alueen osalta huomattavasti suurempi kuin luovutetun alueen osuus muuten maan keskiarvoista.

Karjala oli maan suurimpia pienyritteliäisyyden, käsi-, koti- ja pienteollisuuden alueita. Karjalaiset olivat käteviä, heillä oli perinteitä ja luovaa mielikuvitusta, ja nehän ovat elinvoimaisen pienteollisen tuotannon välttämättömiä edellytyksiä. Pien-, koti- ja käsiteollisuus oli laajaa ja monipuolista. Ehkä kuuluisimpia olivat Valkjärven kiesit, rattaat ja reet, Kurkijoen piiskat ja Muolaan

Kyyrölän saviastiat. Myös naisten käsityötaito oli korkealla tasolla, erityisesti karjalaiset värikkäät liinat ja muut kudonta- ja neuletuotteet olivat tunnettuja kautta maan.

Kauppaa on totuttu pitämään perinteisesti karjalaisten omana, ehkäpä omimpana alana. Kun suomalaisista yleensä voitaneen sanoa, että olemme parempia hyvien laatutavaroiden tuottajia kuin niiden myyjiä, tämä ei vanhastaan ole pitänyt paikkaansa karjalaisiin nähden. Tämän ominaisuuden pohjana on ilmeisesti karjalaisen herkempi, liikkuvampi, seurallisempi ja iloisempi luonteenlaatu kuin hitaiksi moitittujen muiden suomalaisten. Historiallinen kehitys on myös vaikuttanut tähän, sillä jo varhaisina aikoina, keskiajan alkupuolella, tärkeät kansainväliset kauppatiet kulkivat idästä länteen ja lännestä itään Karjalan halki. Päätie kulki Viipurista nyt maanpinnan kohoamisen vuoksi jo osittain umpeen menneitä vesiteitä Käkisalmen kautta Laatokalle ja sieltä edelleen Olhavanjokea pitkin pohjoisen Venäjän suureen kauppakeskukseen Novgorodiin. Sitä väylää pitkin Karjala välitti tavaroita omasta ja muun Suomen, osittain Ruotsinkin, puolesta. Ei edes mahtava Hansaliitto kyennyt kontrolloimaan, vielä vähemmän estämään, tätä kauppaa yrityksistään huolimatta. Karjala jatkoi kaupankäyntiä idän kanssa satojen vuosien ajan ja loi siten kiinteitä yhteyksiä itäiseen kulttuuripiiriin.

Sen jälkeen, kun itäraja käytännöllisesti katsoen sulkeutui vuonna 1918, Karjalan yhteydet itään jatkuivat jossakin määrin, vaikka luonnollisesti rajoittuneina.

Rajan sulkeutuminen oli Karjalalle paljon suurempi järkytys kuin muulle Suomelle. Pietarin läheisyys ja sinne suuntautunut kauppa sekä suurkaupungin tarjoamat erilaiset työtilaisuudet, sen synnyttämä huvila-asutus, kalastus, merenkulku ja muu rajan yli tapahtuva kanssakäyminen synnytti tuhansia työpaikkoja ja antoi vielä suuremmalle väestömäärälle sivuansioita. Nämä toimeentulon lähteet loppuivat kuin leikaten kun raja sulkeutui. Lähinnä Pietaria sijaitsevat Karjalan rajaseudut joutuivat silloin erittäin suuriin vaikeuksiin, jotka eivät olleet vielä 1939 kokonaan loppuneet. Luonnollisesti Karjalan talouselämän oli etsittävä uusia markkinoita. Lännen kauppa alkoi jo 1920-luvulla kasvaa ja nimenomaan Viipurin merkitys maan suurimpana puutavaran ja metsäteollisuustuotteiden vientisatamana – sen ulkosataman Uuraan kautta – kasvoi nopeasti. Vaikka länsikauppa lisääntyi ja korvasi menetettyjä idän markkinoita, karjalaisissa eli koko itsenäi-

syytemme kahden vuosikymmenen ajan toive saada kauppatiet myös itään avatuiksi. Muistan hyvin, miten idän kaupan kehittäminen synnytti 1930-luvulla ylioppilasmaailmassa kiihkeitä väittelyjä äärioikeistolaisten voimien kanssa. He lähtivät siitä, ettei idän kauppaa pitänyt laajentaa, koska siitä ei olisi Suomelle hyötyä, päinvastoin siitä olisi vahinkoa ja siihen sisältyisi suuri vaara, koska Neuvostoliittoa tällä poliittisella taholla pidettiin jatkuvasti epäluotettavana naapurina, jonka sanaa ei saanut ottaa vakavasti, kauppaa ei pitänyt ylläpitää, eikä missään tapauksessa laajentaa.

Vuonna 1936 osakuntaamme perustettu »Kannas-kerho» teki mm. talvella 1938 puhujamatkoja Kannaksen kansanopistoihin ja maatalousoppilaitoksiin. Uudenkirkon maamieskoulun johtaja – silloin IKL:n kansanedustaja – piti minulle kiukkuisen oppitunnin, miten vaarallisella tiellä olin, kun puhuin välttämättömyydestä avata kauppaa itään. Katsoin, että se olisi nimenomaan Kannaksen talouden kehittämisen kannalta tärkeää. Samoin jouduin omassa tiedekunnassani kunnioitetun opettajani nuhdeltavaksi samasta asiasta. »Se Maalaisliitto olisi kyllä muuten kannatettava puolue, mutta on kaksi asiaa, joissa se on väärässä. Ensimmäinen on yhteistyö marxilaisten sosialistien kanssa ja toinen se, että se kannattaa kauppateiden avaamista itään.» Hän piti näitä molempia pyrkimyksiä isänmaalle vahingollisina ja vaarallisina.

Suomi joutui yleismaailmallisen talouspulan kouriin 1920-luvun lopulla itsenäisyysajan alkuvuosien räjähdysmäisten kehitysvuosien jälkeen. Tiukan ajan vaikutukset tuntuivat myös Karjalassa. Monet maatilat, jotka olivat tehneet liiaksi velkaa, investoineet peltoalan laajentamiseen, rakennusten kohentamiseen ja hankkineet kotieläimiä sekä maatalousirtaimistoa, joutuivat vaikeuksiin, kun hinnat romahtivat, korko nousi ja raha oli kireällä. Tuhansilla tiloilla kuulutettiin pakkohuutokauppoja ja monilla ne ehdittiin panna toimeen, ennen kuin valtiovallan elvytystoimet vaikuttivat.

Työttömyys kasvoi, köyhä kansa menetti työpaikkojen ohella toimeentulomahdollisuutensa ja kaupunkipaikoissa alettiin jakaa ilmaista ruokaa. »Soppajonot» ilmestyivät silloin ensimmäisen kerran vuoden 1918 jälkeen myös eräisiin karjalaisiin asutuskeskuksiin. Poliittinen levottomuus, niin vasemmalla kuin oikealla, alkoi silloin ravistella Suomea. Karjalassa ei ollut huolta kommunisteista, suurin piirtein kaikki, rannikon köyhintä kalastajaa myöten, olivat suojeluskuntalaisia ja elävän puolustushengen

edustajia. He eivät kallistaneet korvaansa vallankumouksen suunnittelijoiden houkutuksille. Mutta äärioikeisto sai Karjalasssakin jonkin verran jalansijaa. Lapuanliike kommunismin vastaisilla julistuksillaan oli monen mielestä oikealla asialla, mutta kun se lähti laittomuuden tielle, se menetti kannatuksensa Karjalassa.

Karjalaiset eivät silloinkaan menneet mukaan mihinkään repäisevään, harkitsemattomaan uhoamiseen itäistä naapuria vastaan. »Karhun ärsyttäminen» ei ollut vain tarpeetonta, se oli tyhmää. Varsinkin Karjalan kannaksella olivat lahjoitusmaa-aikojen kokemukset ja muistot vielä 1920–30-lukujen vaihteessa elävinä vanhemman polven mielissä. Miksi hankkia tahallisesti ikävyyksiä? Äärimiesten puheet savijaloilla seisovasta jättiläisestä olivat pötypuhetta, vakaa kansa tunsi naapurin voiman, se halusi elää rauhassa Neuvostoliiton kanssa.

Karjalan edustajat olivat mukana säätämässä kommunisminvastaisia lakeja 1930, mutta kun lapuanliike muuttui IKL:ksi, se menetti alkusuosionsa. Vielä vuoden 1933 eduskuntavaaleissa uusi puolue yritti pitää kovaa ääntä. Urho Kekkonen oli silloin ensimmäistä kertaa ehdokkaana Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä. Hän kävi rajun kampanjan nimenomaan Viipurin seudulla, yökausia jatkuivat kiivaat väittelyt IKL:n vaaliryhmien kanssa. Kekkonen käytti kovaa kieltä, hän rusikoi vastustajiaan ja pääsi yleensä väittelyssä »niskan päälle». Hänen vastustajansa – suureksi osaksi nuoria, ylioppilaita ja puoluetoimitsijoita – syyttivät häntä »takin kääntämisestä», sillä Kekkonen oli vasta vuotta aikaisemmin Mäntsälän kapinan aikoihin liittynyt Maalaisliittoon. Äärioikeiston äänekäs vastarinta saattoi vaikuttaa siihen, että Kekkonen näissä vaaleissa jäi varamieheksi. Pääsyynä oli kuitenkin varmaan se, ettei maakunta tuntenut häntä vielä silloin kyllin hyvin.

Seuraavissa vaaleissa vuonna 1936 yleinen tilanne oli jo aivan toinen ja Kekkonen valittiin vaaliliittonsa suurimmalla äänimäärällä eduskuntaan. IKL:n uutuudenviehätys oli loppunut, Kokoomus oli tiivistänyt rivejään ja IKL:n kannatus supistui noin 7–8 %:iin. Viipurissakin näitä mustapaitoja näki enää puolueen ylläpitämässä Kultaisen Karhun ravintolassa, mihin he iltaisin kokoontuivat laulamaan – oluen siivittämänä ja tukemana – Horst-Wesseliä.

Karjalainen presidentti Lauri Kristian Relander joutui poliittisessa kriisitilanteessa suuriin vaikeuksiin. Mutta hän selvisi niistä paljon paremmin kuin yleensä on haluttu esittää. Hänellä ei ollut

mahdollisuutta asettua liian jyrkästi äärioikeistoa vastaan, sillä siihen aikaan äärioikeistoa ymmärrettiin ja kannatettiin niin suojeluskuntien kuin armeijankin keskuudessa. Ne heti vapaussodan jälkeen liikkeelle lähteneet »myöhäisaktivistit», jotka keväällä 1918 katsoivat, että vapaussota oli jäänyt kesken ja ajoivat aina syksyyn 1918 Saksan romahdukseen saakka Suomen kuninkaaksi saksalaista prinssiä, katsoivat, että lapuanliike ja sen työn jatkaja Isänmaallinen Kansanliike tarjosivat mahdollisuudet jatkaa siitä, mihin keväällä 1918 oli lopetettu. Näiden piirien toiminta ei tarkoittanut vain kommunismin hävittämistä Suomesta. Heidän mielestään oli aloitettava leppymätön taistelu »marxilaisuuden ruttoa vastaan». Siksi he panivat käyntiin laittomat kyyditykset ja muun ulkoparlamentaarisen toiminnan. Tämän toiminnan huippu oli presidentti Ståhlbergin kyyditys syksyllä 1930 – sen jälkeen kun Ståhlberg oli ilmoittanut asettuvansa ehdokkaaksi seuraavassa tammikuussa pidettäviin presidentin valitsijamiesvaaleihin.

Presidentiksi valittiin Svinhufvud – tavallaan karjalainen hänkin, sillä hän oli ollut Luumäellä kihlakunnantuomarina ja asunut suuren osan elämästään Kotkaniemen tilaa. Luonteeltaan hän oli juureva, jähmeähkö ja peräänantamaton – ja häneen lapualaiset luottivat. He kokivat tosin keväällä 1932 syvän pettymyksen, kun presidentti lopetti Mäntsälän kapinan yhdellä radiopuheellaan: suojeluskuntalaiset menkää kotiin!

Risto Rytin kova, liian kireä rahapolitiikka puri pula-aikana myös Karjalassa, ja näin jälkeenpäin voidaan hyvällä syyllä sanoa, että vähempikin kireys pankkipolitiikassa olisi riittänyt. Kansa ei olisi silloin joutunut kestämään niin rankkaa kuuria. Mutta yllättävän nopeasti pulasta sittenkin toivuttiin. Vuoteen 1934 tultaessa oli pahin ohitettu, ja 1935 oli jo selvää nousun aikaa.

Vielä tänään minun sukupolveni edustajat muistelevat 1930-lukua niin Karjalassa kuin koko maassa »hyvänä aikana». Nimenomaan vuosia 1934–39 pidetään sellaisena ajanjaksona, jolloin ihmisillä oli työtä ja kaupoista sai kaikkea tavaraa kohtuuhinnoilla. Silloin työnteko kannatti, kansa teki halukkaasti työtä – ja kansan laajojen kerrosten elintaso nousi ennennäkemättömällä vauhdilla. Sodan päättymisen jälkeen, kun meillä ei ollut mitään tai juuri mitään, muistelimme kaihoten näitä 1930-luvun hyviä vuosia, eräänlaista »onnen aikaa», jota Suomen kansa sai elää ja kokea omassa maassaan. Silloin alettiin vähitellen päästä irti niistä raskaista kaunoista ja muistoista, jotka liittyivät itsenäisyyden alun si-

säisiin kiistoihin. Puheet punaisista ja valkoisista alkoivat loppua. Ja kun oli vuonna 1936 päästy irti Kivimäen hallituksesta, joka ei oikeastaan ollutkaan poliittinen hallitus vaan jota hoitivat talousmiehet sosiaalidemokraattien, ennen muuta Väinö Tannerin tuella, maassa alkoi myös poliittisesti todellisen kansanvallan, suomalaisen demokratian aikakausi.

Ihminen näkee usein menneisyyden kauniiden muistojen kultaamana aikana, »ei silloin tehty niin väärin kuin nyt tehdään», »kyllä silloin oikea oli oikeaa ja väärä väärää», »silloin ei ollut työttömyyttä, ei yrittäminen silloin ollut kannattamatonta», jopa kesätkin olivat todellisia kesiä ja talvet talvia. On luonnollista, että menneitä »hyviä aikoja» helposti liioitellaan, mutta minun sukupolvelleni jäi joka tapauksessa Karjalassa viettämistämme vuosista 1930-luvun lopulla niin voimakkaasti mieliin painuneet muistot etteivät ne ole unohtuneet eivätkä unohdu. Vastakohtaisuus, joka äkkiä syntyi syksyllä 1939 juuri eletyn ja muodostuvan tilanteen välillä, jatkui aina 1960-luvulle saakka. Ero oli niin suuri, että se aivan pakosta teki 1930-luvusta »menneen hyvän ajan» aikakauden.

Tämä menneen 1930-luvun eräänlainen ihannointi ei ole koskenut vain Karjalaa, se on koskenut koko Suomea. Milloinkaan aikaisemmin ennen toista maailmansotaa Suomen kansa ei ollut kokenut yhtä hyviä aikoja kuin silloin. Vasta pari vuosikymmentä sodan jälkeen päästiin suunnilleen samalle tasolle kuin 1930-luvun lopulla. Viimeisten kahden vuosikymmenen aikana on menneen hyvän ajan elintaso ja silloinen yleinen hyvinvointi reilusti ylitetty.

Kannaksen huvila-asutus

Helsingin–Pietarin rautatie valmistui vuonna 1870. Viime vuosisadan lopulla, erityisesti 1890-luvulla, tämän radan varteen alkoi Suomen puolelle syntyä laajaa pietarilaista huvila-asutusta. Liikenne rataosalla kasvoi niin paljon, että se Pietarista Perkjärvelle saakka rakennettiin kaksiraiteiseksi vuosisadan vaihteessa.

Suomen hallitus suosi 1880- ja 1890-luvuilla venäläisen huvila-asutuksen syntymistä ja laajenemista rajakunnissa, erityisesti Terijoella, Kivennavalla ja Uudellakirkolla. Terijoelle arvellaan synty-

neen kokonaista 5000 huvilaa, Uudellekirkolle ja Kuolemajärvelle yhteensä noin 2000, Kivennavalle muutamia satoja ja kaukaisimpaan huvilapitäjään Muolaaseenkin viitisensataa. Yksin Terijoen pitäjässä vietti kesäänsä tämän vuosisadan alussa, vuoteen 1918 saakka yhteensä noin 80 000–100 000 kesävierasta, joista pääosa oli venäläisiä, mutta suomalaistenkin luku kasvoi vuosi vuodelta. Huvila-asutuksen keskus oli Terijoki – se oli todellinen metropoli. Vai mitä sanotaan siitä, että Terijoelta lähti joka päivä 78 junaa Pietariin. Sen asemalla seisoi viisisataa kannakselaista ajuria.

Kannaksen kaunis luonto ja erinomainen ilmasto olivat ne tärkeimmät tekijät, jotka houkuttelivat epäterveen suoilmaston huuruissa ja sumuissa elävän suurkaupunkilaisen muuttamaan kesäksi maalle, Suomeen, joka venäläisen sivistyneistön mielissä oli jo pitkään ollut »eksoottinen» ja »villi».

Kun huvila-asukkaiden joukossa oli Venäjän vallankäyttäjien huippuedustajia, he vasta Suomeen tultuaan havaitsivat, että Suomessa vallitsi aivan oma järjestelmä: oma lainsäädäntö, oma kieli ja omat tavat. Niinpä heitä hämmästytti, ettei venäläinen saanut ostaa Suomesta pientä huvilatonttiakaan ilman keisarin erikoislupaa, omaa alkoholiakaan ei saanut vapaasti tuoda maahan, vaan siitä oli rajalla maksettava tulli ja rupla oli vaihdettava markoiksi.

Tämä Pietarin rikkaitten Kannakselle levittäytynyt asutus tarjosi paikallisille asukkaille tuhansia työtilaisuuksia. Kun rahdinajo Pietariin loppui, avautui omissa kotikylissä riittävästi toimeentulomahdollisuuksia. Rahantulo muodostui suurissa huvilakylissä liiankin helpoksi. Seurauksena oman tilan hoito jäi vähemmälle, pienet pellot alkoivat rappeutua. Näille kylille samoin kuin Suomenlahden rannikon ja ulkosaarien kalastajille rajan sulkeutuminen 1918 oli tuhoisa. He menettivät kerralla toimeentulomahdollisuutensa. Kalastajien vesialueet supistuivat, sillä Suomen aluevesiraja vedettiin 2800 metrin päähän rantaviivasta, ja varsinaiset kalastusalueet olivat kauempana.

Mutta karjalainen talonpoika ei jäänyt aikailemaan, hän kävi tiukasti ja kovin ottein kiinni lähellä olevaan maahan. Vanha laulu »rehelliselle työnteolle allergisesta karjalaisesta parisniekasta» osoittautui olevan väärä. Karjalainen talonpoika osasi tehdä lujasti ja taitavasti työtä. Vuosina 1918–39 hän osoitti työnsä tuloksilla, että käsissä oli voimaa ja aivoissa älyä. Monet lännempänä uskoi-

vat tämän vasta Moskovan rauhan jälkeen, ensin vuosina 1940–41 ja sitten uuden Moskovan välirauhan jälkeisinä jälleenrakennuksen vuosina.

Kannaksen lahjoitusmaat

Isonvihan aikana 1710-luvulla keisari Pietari Suuri lahjoitti suuria maa-alueita valtaamastaan Karjalasta omille suosikeilleen, pääasiassa sotapäälliköilleen. Jo vuonna 1710, vaikka rauhaa Ruotsin kanssa ei vielä ollut tehty, tsaari lahjoitti venäläisille suuren osan Muolaata sekä alueita Sakkolasta, Raudusta, Kurkijoelta ja Hiitolasta. Aluksi oli tarkoitus antaa uusille isännille vain veronkanto-oikeus, mutta rauhanteon jälkeen lahjoitettiin lääninherroille myös alueen talonpojat, sielut, kuten sanonta kuului.

Ennen vuotta 1812, jolloin »Vanha Suomi» palautettiin muun Suomen yhteyteen, noin kolmannes alueen talonpojista oli joutunut lääninherrojen alaisuuteen. Palautuksen jälkeen tilanne huononi, sillä Nikolai I antoi kaikkien lahjoitusmaiden talonpojat niiden tilojen omistajille »ikuisiksi ajoiksi». Ei ole ihme, että lahjoitusmaatalonpojat osoittivat tyytymättömyyttään vastustamalla tilanherroja, jopa kapinoimalla heitä vastaan. Mutta ylivoima oli liian suuri, levottomuudet tukahdutettiin kovalla kädellä, talonpoikia karkotettiin, vietiin Venäjälle ja piestiin. Kannaksella oli vielä 1920-luvun alussa jäljellä »piiskapetäjiä», joihin niskuroivia talonpoikia sidottiin ja kartanoiden voudit piiskasivat heitä lyömällä rangaistukseksi määrätyt ruoskaniskut talonpoikien selkään.

Lahjoitusmaita oli myös Laatokan Karjalassa, jossa Suojärven, Salmin ja Korpiselän pitäjät lähes kokonaan ja osa Ruskealaa – lähes Uudenmaan läänin kokoinen alue – kuuluivat yhdelle venäläiselle maanomistajalle.

Yrityksistä huolimatta ei onnistuttu lakisääteisesti parantamaan lahjoitusmaatalonpoikien asemaa ennen kuin vasta Aleksanteri II:n koolle kutsumilla valtiopäivillä vuonna 1867. Silloin päätettiin, että valtio ryhtyisi välittämään lahjoitusmaiden lunastamisessa. Tästä syntyi pitkä, vuosikymmeniä kestänyt tapahtumasarja: talonpojilta pakolla riistetyt maat oli ostettava rahalla takaisin – ja talonpoikien oli itse maksettava hinta. Valtio antoi onneksi edul-

lisia lainoja, joita entiset lahjoitusmaatalonpojat maksoivat takaisin vielä maan itsenäisyysaikana.

Palautettaessa venäläisten talonpojilta ryöstämiä maita Suomen valtio omaksui vain välittäjän osan. Se oli mukana säätämässä lakeja ja järjesteli kyllä lainoja lahjoitusmaatalonpojille, jotta he voisivat ostaa omat tilansa – tai heidän esi-isiltään pakolla otetut tilat takaisin – mutta valtio ei ottanut osaa tilan hinnan maksuun puhumattakaan siitä, että olisi palauttanut tilat ilman maksua niiden viljelijöille ja entisille omistajille.

Suomen valtio menetteli tässä samaan tapaan kuin torpparien vapautuksessa 1920-luvulla. Kartanoiden torpparien oli lunastettava kovalla rahalla viljelemänsä lain mukaan itsenäistyneet tilat. Useat olivat jo pitkäänkin viljelleet niitä, mutta eivät – eräitä suuria kartanoita lukuun ottamatta – milloinkaan omistaneet. Tosin Ruotsin kuninkaatkin olivat luovuttaneet sotapäälliköilleen suuria maa-alueita, joihin liitettiin paikallisten talonpoikien maita, mutta torppia voitiin perustaa ja perustettiin myös sellaisten talonpoikien maille, joihin ei ollut liitetty toisten talonpoikien maita.

Lahjoitusmaita talonpojille luovutettaessa Suomen valtio oli muutenkin kitsas. Kaikkia metsiä ei myyty talonpojille, vaan osasta muodostettiin valtion kruununpuistoja. Karjalaiset talonpojat kävivät koko itsenäisyyden ajan oikeustaistelua siitä, että nämäkin laajat alueet olisi myytävä entisille lahjoitusmaatalonpojille samoilla ehdoilla kuin muutkin maat. Mutta valtio ei luopunut omistuksestaan ja talonpojat epäonnistuivat pyrkimyksissään. Ei ole ihme, että Kannaksen talonpojat epäilivät valtiovaltaa ja yleensäkin »herroja». Eräs muualta Kannakselle muuttanut rakennusmies ryhtyi maanviljelijäksi ja saavutti väestön niin suuren luottamuksen, että hänet valittiin ennen ensimmäistä maailmansotaa eduskuntaan. Hänen hautajaisissaan paikallinen kunnallismies totesi: »Tämä vainaja ei ollut syntyperältään talonpoika, mutta hän omaksui siinä määrin kannakselaisen talonpojan ajattelutapaa, että 'hän aina epäili herroja'!»

Lahjoitusmaapitäjien talonpojat vapautuivat aika myöhään ja ehtivät itsenäisesti omistaa ja viljellä tilojaan vain viitisenkymmentä vuotta, eräät huomattavasti lyhyemmän ajan. Lahjoitusmaajärjestelmä ehti jatkua Uudenkaupungin rauhassa 1721 Venäjään liitetyssä Karjalassa pitkälti yli sata vuotta. Tällä järjestelmällä, joka oli lähellä maaorjuutta, mutta käytännössä vaihteli hyvinkin paljon maanomistajasta riippuen, oli kehitystä hidastava ja jopa

estävä vaikutus. On selvää, että se vaikutti voimakkaasti näiden lahjoitusmaiden yleiseen kehitykseen.

Oliko sillä pysyvää vaikutusta itse väestöön ja sen käyttäytymiseen, on kysymys, jota me karjalaiset olemme paljon pohtineet. Ilmeisesti sillä oli vaikutusta eräiden Karjalan kannaksen pitäjien talonpoikien käyttäytymiseen. Lahjoitusmaatalonpojan piti olla jatkuvasti varuillaan. Hänen piti kaikin tavoin välttää ärsyttämästä kartanonherroja. Oli parasta myöntyä, vaikka talonherra esitti sellaista, jota hänen alustalaisensa ei missään tapauksessa voinut hyväksyä. Jos panit vastaan, jouduit vaikeuksiin, jopa ruoskittavaksi. Eräät Kannakselta kotoisin olevat Karjalan Liiton työssä mukana olleet 1880–90-luvuilla syntyneet miehet kertoivat, että heidän isänsä olivat joutuneet piinapetäjissä joskus 1840–60-luvuilla ruoskittaviksi.

Tällainen näennäinen myöntyvyys ei voinut olla vaikuttamatta lahjoitusmailla asuvien karjalaisten yleiseen elämänasenteeseen: oli parempi myöntyä kuin asettua vastarintaan ylivoimaa vastaan. Tulokseen pääsi paremmin yrittämällä sovitella ja olemalla sopivassa tilanteessa hiljaa ja rettelöimättä kuin haastamalla riitaa. Jos vertasi esimerkiksi kirvulaisia, jotka ovat aina olleet talonpoikia, muolaalaisiin, jotka asuivat lahjoitusmailla aina viime vuosisadan lopulle saakka, heidän käyttäytymisessään saattoi helposti havaita eroja. Kirvulainen oli suoranuottinen, hänellä oli varmat mielipiteet asioista eikä hän helpolla antanut periksi. Muolaalainen oli varovainen, hän oli hiljainen sovinnonrakentaja ja osallistui harvoin riitaan. Totta kai hän epäili itseään ylempiä, herroja, mutta eihän niille mitään voinut. Ehkä näiden tyypillisiä edustajia olivat Juho Niukkanen ja Emil Luukka. Molemmat olivat lahjakkaita karjalaisia ja merkittäviä vaikuttajia. Mutta luonteeltaan ja käyttäytymiseltään he olivat niin erilaisia kuin kaksi ihmistä vain voi olla. Niukkanen karski, suorapuheinen, tarvittaessa ärsyttäväkin. Luukka taitava asioiden sovittelija, aina vastapuolen kanssa yhteisiä näkökohtia hakeva neuvottelija: mitäs myö riiellää, ko ollaa sammaa mieltä.

Vapaussodan jälkeinen kehitys oli entisillä lahjoitusmaa-alueilla ehkä vieläkin nopeampaa ja voimakkaampaa kuin muualla. Näiden alueiden viljelijöille tarjoutui vasta nyt todellinen vapaus hoitaa omia asioitaan. Ei pitkä alistamisen kausi sittenkään ollut vienyt heiltä aktiivisuutta ja aloitteellisuutta tehdä työtä omien tilojensa kehittämiseksi ja maataloustuotannon kohottamiseksi.

Viipurin läänin Neuvostoliitolle 12.3.1940 luovutettu alue

Mitkään numerot eivät voi täysin kuvata luovutetun Karjalan asemaa ja merkitystä Suomelle. Muuta keinoa kuin lukujen ja numeroiden esittäminen ei kuitenkaan ole osoittamaan, mitä karjalaiset ja koko valtakunta menettivät, kun Moskovan rauhassa maaliskuussa 1940 Suomen itäraja vedettiin suunnilleen samalle linjalle kuin Uudenkaupungin rauhassa 1721, yli kaksisataa vuotta aikaisemmin.

Viipurin läänin Moskovan rauhassa Neuvostoliitolle luovutetun osan pinta-ala oli yhteensä 22 988,76 km², joka muodosti noin 74 % Viipurin läänin maa-alasta ja 6,6 % koko maamme pinta-alasta.

Kokonaan Neuvostoliiton puolelle jäivät Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan kaupungit, Koiviston ja Lahdenpohjan kauppalat sekä Antrean, Harlun, Heinjoen, Hiitolan, Impilahden, Jaakkiman, Johanneksen, Kanneljärven, Kaukolan, Kirvun, Kivennavan, Koiviston, Kuolemajärven, Kurkijoen, Käkisalmen, Lumivaaran, Metsäpirtin, Muolaan, Pyhäjärven, Raudun, Ruskealan, Räisälän, Sakkolan, Salmin, Soanlahden, Sortavalan, Suistamon, Suojärven, Terijoen, Uudenkirkon, Valkjärven, Viipurin, Vuokselan, Vuoksenrannan ja Äyräpään pitäjät sekä osa Virolahden, Säkkijärven, Ylämaan, Vahvialan, Lappeen, Nuijamaan, Jääsken, Ruokolahden, Rautjärven, Simpeleen, Parikkalan, Saaren, Uukuniemen ja Korpiselän pitäjiä.

Osittain luovutetuista pitäjistä Säkkijärvi, Vahviala, Jääski ja Korpiselkä menettivät alueensa lähes kokonaan. Uukuniemi menetti suurimman osan alueestaan, Rautjärven, Simpeleen ja Parikkalan kunnat menettivät alueistaan noin puolet, samoin Nuijamaa. Virolahti joutui luovuttamaan noin kolmanneksen alueestaan. Sen sijaan Ylämaa, Lappee, Ruokolahti ja Saari menettivät vain vähäisiä osia alueistaan. Virolahti, Ylämaa, Lappee, Ruokolahti, Nuijamaa, Rautjärvi, Simpele, Parikkala, Saari ja Uukuniemi jatkoivat toimintaansa itsenäisinä kuntina, sen sijaan muiden jäljelle jääneiden kuntien alueet liitettiin naapurikuntiin. Lisäksi Neuvostoliitolle luovutettiin Lavansaaren, Seiskarin, Suursaaren ja Tytärsaaren kunnat niihin kuuluvine ulkosaarineen sekä Veh-

kalahden kuntaan kuuluvat Somerin saaret ja Virolahden kuntaan kuuluva Narvin saari.

Evakuoidun alueen asukasmäärä oli vuoden 1939 lopussa henkikirjojen mukaan 418 202 henkeä, joka muodosti noin 67 % läänin väestöstä ja 11,5 % koko maan väestöstä. Luovutetun alueen väestöstä asui kaupungeissa 81 336 henkeä eli 19,6 %, kauppaloissa 4278 henkeä eli 1,0 % ja maalaiskunnissa 332 588 henkeä eli 79,4 %.

Väestön ammatillinen jakautuminen

Eri elinkeinojen merkitys luovutetun Karjalan taloudessa ilmenee osittain väestön ammatillisesta ryhmittymisestä.

Seuraavassa on vuoden 1930 tilaston perusteella Karjalan luovutetun alueen väestön jakautuminen ammatteihin vuonna 1938. Eri kuntien väestömäärät on saatu henkikirjoituksen perusteella ja ammattijaotus on laskettu olettaen eri ammatinharjoittajien prosentuaalinen osuus samaksi kuin vuonna 1930.

Luovutetun alueen väestöstä toimi ammateissa yhteensä 380 000 (perheenjäsenet mukaan luettuina) henkeä. Nämä jakautuivat eri ammattien kesken seuraavasti:

	Väestöä	% ammatissa toimineista
maatalous sivuelinkeinoineen	223 300	58,8
teollisuus	63 000	16,6
liikenne	17 500	4,6
kauppa	13 600	3,6
julkinen toiminta	16 200	4,3
muut ammatit	7 800	2,0
sekalaiset työt	27 900	7,3
väestö ilman eri ammattia	10 700	2,8
	n. 380 000	100,00

Asetelmasta havaitaan, että pääosa alueen väestöä sai toimeentulonsa maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista, joita ovat lähinnä

kalastus ja metsätalous. Myös teollisuusväestön sekä absoluuttinen määrä että suhteellinen osuus oli varsin huomattava. Maatalous- ja teollisuusväestön yhteinen lukumäärä muodosti noin 75 % eli kolmeneljäsosan koko ammatissa toimineesta väestöstä.

Karjalan tuotantotoiminnan merkitys Suomen talouselämässä

Karjalan maatilatalous

Neuvostoliiton puolelle jääneen Viipurin läänin yksityisomistuksessa olleet viljelmät jakautuivat vuosina 1929–1930 yleisen maataloustiedustelun mukaan peltoalan perusteella muodostettuihin suuruusluokkiin seuraavasti:

Suur.lk. peltoalan mukaan ha	Viljelmiä kpl	% viljelmien luvusta	% koko maan viljelmistä
0,25–0,50	1191	3,3	
0,50–1	2195	6,1	
1–2	4682	13,0	
2–3	4604	12,8	
3–5	7573	21,0	
5–10	9854	27,4	
10–15	3677	10,2	
15–25	1713	4,7	
25–50	419	1,2	
50–100	74	0,2	
100–	29	0,1	
Yhteensä	36 011	100,0	n. 12 %

Esitetyt luvut ovat vuosilta 1929–30. On ilmeistä, että viljelmien luku on vuonna 1939 ollut jonkin verran suurempi kuin edellä

mainittuina vuosina. Mitä viljelmien suuruussuhteisiin vuonna 1939 tulee, on luultavaa, että viljelmien prosentuaalinen jakautuminen eri suuruusluokkiin on ollut suunnilleen sama kuin vuosina 1929–30, sillä toisaalta viljelmien ala on pienentynyt jakotoimitusten kautta, mutta toisaalta taas niiden ala on noussut uudisraivausten ja lisämaiden hankinnan kautta.

Luvut osoittavat, että pääosa alueen viljelmistä – yhteensä 83,9 % niiden lukumäärästä – oli pienviljelmiä, joiden peltoala on korkeintaan 10 ha. Alue olikin maamme yhtenäisimpiä pienviljelysalueita. Varsinaisten yli 100 peltohehtaarin suurtilojen luku oli hyvin pieni.

Viljellystä maasta varsinaiset maanviljelijät omistivat suurimman osan. Valtion, kuntien, seurakuntien, yhtiöiden ja muiden yhtymien omistaman viljelysmaan ala oli vähäinen, mistä voidaan päätellä, että maanomistusolot olivat terveellä pohjalla.

Metsämaa taas jakautui eri suuriin metsälöihin seuraavasti:

Suuruus metsälöiden mukaan ha	Metsälöitä kpl	% metsälöiden luvusta	% koko maan metsälöistä
0,25–2	6202	17,2	
2–5	3096	8,6	
5–10	4572	12,7	
10–20	7451	20,7	
20–30	5165	14,3	
30–50	4821	13,4	
50–100	3335	9,2	
100–200	837	2,3	
200–300	149	0,4	
300–500	96	0,3	
500–750	27	0,1	
750–1000	15		
1000–2000	11		
2000–3000	5		
3000–4000	2		
4000–5000	2		
tuntematon	282	0,8	
Yhteensä	36 068	100,0	n. 13 %

Pääosa metsälöistäkin oli alaltaan pieniä. Sellaisia, joiden pinta-ala oli alle 50 ha ja jotka lasketaan kuuluviksi ns. pienmetsälöihin, oli yhteensä 31 307 kpl eli 87,3 % metsälöiden luvusta.

Luovutetun Karjalan metsäalan suuruus oli yhteensä noin 2 miljoonaa hehtaaria. Tämä muodosti noin 10 % koko maan kasvullisesta metsäalasta. Pääosa metsäalasta oli kasvullista metsämaata. Alueen metsien puumäärä oli myös noin 10 % koko maan metsien kasvusta.

Luovutetun alueen maatalous oli pääasiassa pienmaataloutta ja metsätalous pienmetsätaloutta. Ne antoivat koko alueen taloudellisille oloille oman erikoisleimansa.

Viipurin läänin luovutetun alueen peltoala oli vuonna 1938 noin 260 000 ha, eli noin 10 % koko maan peltoalasta. On syytä huomauttaa, että alueen peltoala oli maamme itsenäisyyden aikana lisääntynyt hyvin voimakkaasti. Lisäyksen suuruus oli vuosina 1920–38 yhteensä noin 95 000 ha eli 57 % ensiksi mainitun vuoden peltoalasta. Peltoalan lisäys jakautui verraten tasaisesti alueen eri osien kesken, joskin eräissä Karjalan kannaksen ja Laatokan Karjalan kunnissa lisäys oli suhteellisesti suurempi kuin keskimäärin. Niinpä Muolaassa peltoalan lisäys oli mainittuina vuosina noin 125 % ja Impilahdella noin 130 %. Peltoalan lisäys oli nopeampaa kuin väestön. Tästä johtuen peltoala yhtä asukasta kohden oli vuonna 1939 huomattavasti suurempi kuin vuonna 1920. Kun peltoala asukasta kohden oli vuonna 1920 noin 40 aaria, se oli vuonna 1939 noussut 62 aariin. Peltoalan lisäys aiheutti kokonaissatojen nousun ja myös maataloustuotteiden omavaraisuusasteen lisääntymisen. Vielä 1920-luvun alkupuolella Karjala oli maataloustuotteiden alituotantoaluetta, mutta vuonna 1939 luovutetuista maalaiskunnista 73 % oli omavaraisia tai ylituotantoalueita.

Alueen maatalouden nopeata kehitystä kuvaa mm. kevätvehnän viljelyalan kasvu. Kun mainitun viljan viljelyala vuonna 1929 oli noin 1100 ha, se oli vuonna 1938 noin 17 000 ha, joten lisäys oli noin 15-kertainen.

Tärkeimpien viljelyskasvien pinta-alat ja kokonaissadot sekä niiden osuudet koko maan vastaavista oloista ja sadoista olivat vuonna 1939 seuraavat:

Viljelys-kasvi	Ala ha	% koko maan vast. alasta	Sato milj. kg	% koko maan vast. sadosta
ruis	27 760	12,1	41,0	12,4
vehnä	17 000	12,6	25,8	11,4
ohra	8 400	6,8	11,4	5,9
herne	880	7,5	1,2	7,2
kaura	43 440	8,8	70,9	8,9
peruna	11 880	12,8	180,0	11,5
juurikasvit	3 070	11,5	72,3	11,8
heinä	146 810	12,6	432,8	13,2

Karjalan luovutetuilta alueilta vuonna 1939 korjatun sadon suuruus oli yhteensä noin 415 miljoonaa rehuyksikköä eli noin 11 % koko maan rehuyksikkösadosta.

Esitetyt luvut osoittavat siten, että menetetyn Karjalan sato oli eri viljelyskasvien kohdalla varsin merkittävä. Kun leipäviljaksi lasketaan ruis, vehnä, ohra ja herne sekä puolet kaurasadosta, saadaan alueen leipäviljasadon suuruudeksi vuonna 1939 yhteensä 114,4 miljoonaa kg. Tämä määrä vastasi koko kansamme noin kolmen kuukauden säännösteltyä leipäviljan kulutusta.

Myös heinä- ja perunasadon suuruus oli suhteellisen suuri, mikä ilmenee mm. siitä, että Karjalan heinäsato oli noin kolme kertaa niin suuri kuin puolustuslaitoksen vuotuinen heinäntarve.

Sadon arvo oli vuonna 1938 noin 800 miljoonaa markkaa.

Luovutetun Karjalan pienviljelyvaltaisessa maataloudessa kotieläintalous muodosti maatalouden päätuotantosuunnan. Kotieläinten, varsinkin nautakarjan, luku peltohehtaaria kohden oli suuri ja viljelmien rahatuloista saatiin kotieläintuotteiden myynnistä suurempi osuus kuin peltoviljelystuotteiden myynnistä.

Eri kotieläinten lukumäärä ilmenee seuraavasta taulukosta:

Kotieläin-laji	Kpl	100 peltohehtaaria kohden	Koko maan vastaava luku	% maan vastaavien kotieläinten määrästä
Hevoset	40 000	15,4	14,8	11
Nautaeläimet	180 000	69,0	74,5	10
Siat	65 000	25,0	19,2	15
Lampaat	108 000	41,0	39,0	10
Siipikarja	160 000	61,5	106,0	

Maidontuotannon on vuonna 1939 laskettu olleen noin 1750 kg lehmää kohden vuodessa eli yhteensä noin 240 miljoonaa kg, joka vastasi noin 9 % koko maan maidontuotannosta.

Lihantuotannon on mainittuna vuonna arvioitu olleen seuraava:

	Kg	% koko maan tuotannosta
sianlihaa	6,2 milj.	10,9
naudanlihaa	7,2 »	13,8
lampaanlihaa	0,6 »	12,8
muuta lihaa	0,2 »	7,0
Yhteensä	14,2 milj.kg	12,3 %

Lihantuotannosta tuli markkinoille sianlihaa noin 2,9 miljoonaa kg, naudanlihaa noin 4,2 miljoonaa kg ja lampaanlihaa noin 0,2 miljoonaa kg eli noin 13 % koko maan myyntimääristä.

Munien tuotanto oli Karjalan evakuoidulla alueella yhteensä noin 0,7 miljoonaa kg.

Evakuoinnin aikana alueen siat, lampaat ja siipikarja jouduttiin kokonaan ja nautakarjasta pääosa teurastamaan. Ainoastaan noin 30 000 evakuoidulta alueelta siirrettyä nautaeläintä saatiin säilytetyksi.

Koko maan kotieläintalous kärsi, kuten esitetyt luvut osoittavat, Karjalan evakuoimisen ja luovutuksen johdosta suhteellisesti yhtä suuren menetyksen kuin peltoviljelykin. Nautakarjan teurastuksen vuoksi menetettiin pääosa niistä monikymmenvuotisen karjanjalostustyön tuloksista, joita Karjalassa oli saavutettu. Kuten tunnettua, karjalaiset maanviljelijät olivat jo vanhastaan harrastaneet innokkaasti karjanjalostusta. Alueella oli päästy sekä maatiaisrodun, joka oli itäsuomalaista, että ayrshirekarjan jalostustyössä huomattaviin tuloksiin.

Maatalouteen liittyi Karjalassa läheisesti kalastus, joka monin paikoin oli väestön tärkein tulolähde. Koko maan merikalastusta harjoittavista ruokakunnista oli vuonna 1938 Viipurin läänissä noin 39 %. Viipurin läänin kalastajista taas pääosa asui evakuoidulla alueella Virolahden, Säkkijärven, Vahvialan, Viipurin, Johanneksen, Koiviston, Kuolemajärven, Uudenkirkon ja Terijoen kunnissa sekä Suomenlahden ulkosaarilla.

Luovutettu Suomenlahden itärannikko oli maan toiseksi suurin talvisilakan pyyntialue. Viipurin läänistä vuonna 1937 saadun silakan määrä oli yhteensä 5 miljoonaa kg eli noin 30 % maan koko silakkasaaliista. Myös joki- ja järvikalastuksella oli luovutetulla alueella tärkeä merkitys.

Luovutetun Karjalan teollisuus

Vuonna 1939 luovutetulla alueella sijainnutta teollisuutta koskevat tiedot perustuvat siihen selvitykseen, joka on esitetty alueen teollisuuden elvyttämistä käsitelleen komitean mietinnössä.

Jäljempänä esitettävään taulukkoon on merkitty luovutettuun Karjalaan jääneiden teollisuuslaitosten luku teollisuuslajeittain. Toisessa sarakkeessa on teollisuustyöväen lukumäärä ja lukujen viereen on merkitty, montako prosenttia se muodosti koko maan samaan alaan kuuluvien teollisuuslaitosten työläisten lukumäärästä. Lisäksi taulukosta käy ilmi teollisuuslaitosten vuosituotannon bruttoarvo sekä sen osuus koko maan vastaavan alan teollisuuden vuosituotannon arvosta.

LUOVUTETUN KARJALAN TEOLLISUUS

Teollisuuslaji	Työpaikkoja kpl	Työläisten luku kpl	% koko maan vast.luv.	Tuotannon arvo mk	Bruttoarvo % maan vast.luv.
Sulatot ym. metallien jalostuslaitokset:					
Sähköuunit	1	47	5,5	5 550 400	4
Marttiinilaitokset	1	90	21,1	22 951 700	39,9
Valssilaitokset	1	136	24,5	28 795 100	12,5
Naula- ja rautalanka tehtaat sekä metallikutomot	2	330	29,1	57 909 700	31,4
Vaski-, läkki- ja levysepän tehtaat	5	127	9,0	6 432 200	7,7
Taidetakomot	3	42	14,6	976 100	6,3
Kultasepän työpajat	3	48	5,8	1 853 200	3,3
Yhteensä	16	820		124 432 400	

Teollisuuslaji	Työ-paikkoja kpl	Työläisten luku kpl	% koko maan vast.luv.	Tuotannon arvo mk	Bruttoarvo % maan vast.luv.
Konepajat:					
Valimot, konepajat ja rautalaivaveistämöt	11	1020	5,1	49 028 100	3,2
Sähkökone- ja laitetehtaat	2	46	2,8	2 295 800	1,6
Sähkölaitt. asennus- ja korjausliikkeet	1	39	8,5	3 364 800	8,1
Putkijohtojen asennusliikkeet	7	209	12,0	16 324 400	7,7
Autokorjaamot	10	187	11,2	8 367 500	10,0
Itsenäiset korjauspajat	8	401	11,8	16 624 500	10,2
Muiden tehtaiden yhteydessä olevat korj.pajat	18	689	12,6		
Yhteensä	57	2591		96 005 100	
Hienompi koneteollisuus:					
Muut soitintehtaat	1	47	6,2	1 205 000	1,9
Kivi-, savi-, lasi- ja turveteollisuus:					
Kivilouhimot	3	44	8,3	841 000	8,4
Kivenhakkaamot ja hiomot	3	30	2,0	973 000	1,5
Kalkkikivi ja marmorilouhimot	1	234	18,6	3 971 500	6,7
Kalkkitehtaat	2	138	15,2	16 089 000	23,4
Vuolukivi (-talkki) myllyt	1	23	100,0	1 893 600	100,0
Erityisainetehtaat	1	9	4,7	1 230 400	6,4
Tiilitehtaat	12	411	12,5	9 923 100	9,6
Sementtivalimot	5	95	19,4	5 169 000	17,4
Lasinleikkaamot ja kuvastintehtaat	2	12	8,7	839 200	6,9
Turvepehkutehtaat	1	16	2,9	174 600	5,0
Yhteensä	31	1012		41 104 400	

Teollisuuslaji	Työ- paikkoja kpl	Työläisten luku kpl	Työläisten luku % koko maan vast.luv.	Tuotannon arvo mk	Bruttoarvo % maan vast.luv.
Kemiallinen teollisuus:					
Lakka-, väri- ja vernissatehtaat	3	30	7,6	8 390 400	6,9
Kynttilätehtaat	1	42	52,5	5 625 000	49,1
Saippua- ja suopatehtaat	1	82	29,8	25 002 000	27,7
Luujauhotehtaat	1	37	57,8	3 932 000	52,8
Sysien valmistuslait.	4			300 700	4,4
Klooritehtaat	2	73	61,9	16 260 100	53,1
Veslasiitehtaat	1	15	75,0	4 700 000	95,7
Lääke- ja teknokemialliset tehtaat	1	20	3,0	294 600	0,4
Yhteensä	14	299		64 504 800	
Nahka-, kumi- ym. teollisuus:					
Nahkatehtaat ja nahkurin työpajat	3	23	1,3	1 539 100	0,6
Jalkinetehtaat	2	47	1,0	2 649 000	0,9
Salkku- ja laukkutehtaat	1	37	9,3	1 861 000	7,2
Hansikas- ym. pukutavaratehtaat	1	80	12,8	3 621 100	8,8
Kumitavaratehtaat	1	133	5,4	10 834 200	5,2
Kumitavarakorjaamot	1	5	4,9	274 700	5,1
Yhteensä	9	325		20 779 100	
Kutomo- ja vaatetustarviketeollisuus:					
Villatehtaat	2	173	2,4	7 833 800	1,9
Tekosilkkitehtaat	1	634	100,0	30 707 000	100,0
Trikoo- ja sukankutomot	7	375	6,6	12 725 100	3,7
Paita- ym. tehtaat	3	70	2,7	2 399 200	1,6
Kureliivitehtaat	1	5	2,0	199 900	1,4
Pukutehtaat ja räätälin työpajat	10	633	13,3	47 715 700	12,9
Ompeluliikkeet	3	50	4,9	1 649 500	3,0
Lakkitehtaat	4	332	31,5	16 549 900	31,3
Huopatavara- ym. tehtaat	7	209	39,9	6 768 500	48,1
Tilke- ja täpetehtaat	1	5	3,7	355 100	3,7
Kierrekaihdintehtaat	1	5	8,9	250 000	5,7
Värjäämöt	1	6	2,0	163 500	1,5
Yhteensä	41	2497		127 317 200	

Teollisuuslaji	Työ-paikkoja kpl	Työläisten luku kpl	% koko maan vast.luv.	Tuotannon arvo mk	Bruttoarvo % maan vast.luv.
Paperiteollisuus:					
Puuhiomot ja pahvi-tehtaat	7	715	15,4	97 609 700	11,5
Sulfiittiselluloosatehtaat	5	1330	25,5	415 286 600	24,4
Sulfaattiselluloosatehtaat	2	634	21,0	234 535 100	26,4
Paperitehtaat	5	338	7,1	66 259 400	5,4
Asfalttihuopatehtaat	1	44	34,1	13 592 700	44,4
Kirjekuori- ja paperi-pussitehtaat	2	34	10,6	1 519 700	6,1
Rasia-, laatikko- ja kotelotehtaat sekä kirjansitomot	6	666	20,0	14 721 000	12,0
Tekokukkatehtaat ja seppelesitomot	1	21	32,8	319 700	14,9
Yhteensä	29	3782		843 843 900	
Puuteollisuus:					
Sahat ja höyläämöt	65	3918	12,8	287 072 300	12,7
Erilliset höyläämöt	4	16	14,4	3 157 500	7,0
Halkosahat	4	35	16,0	9 268 700	28,0
Lastuvillatehtaat ja pärehöyläämöt	4	34	31,8	1 087 600	26,7
Faneeritehtaat	4	1420	14,4	71 395 200	14,7
Puulaiva- ja vene-veistämöt	2	28	10,9	961 500	10,4
Puusepän ja huonekalu-tehtaat	24	597	10,7	25 160 300	10,4
Rullatehtaat	1	111	6,0	2 390 300	4,5
Muut sorvaustehtaat	2	113	38,2	2 260 800	34,4
Autokoritehtaat	2	42	5,3	2 366 900	4,1
Laatikkotehtaat	4	326	14,1	26 975 500	15,1
Yhteensä	116	6640		432 096 600	
Ravinto- ja nautintoaineteollisuus:					
Jauho- ja suurimomyllyt	9	314	29,9	215 489 900	30,6
Väkirehumyllyt	1	3	3,2	2 579 700	5,0
Mallastehtaat	1	13	12,9	2 440 000	6,3
Perunajauho- ja tärkkelys-tehtaat	2	82	30,4	7 606 000	35,2

Teollisuuslaji	Työ-paikkoja kpl	Työläisten luku kpl	% koko maan vast.luv.	Tuotannon arvo mk	Bruttoarvo % maan vast.luv.
Leipätehtaat ja leipomot	33	574	14,8	60 188 900	13,2
Makaronitehtaat	4	77		6 979 000	
Margariinitehtaat	2	16		10 978 900	
Makkaratehtaat	7	184		38 583 100	
Säilyketehtaat	2	34		1 067 700	
Raakasokeritehtaat	1	307	63,4	39 410 800	41,0
Makeistehtaat	3	271	14,0	13 838 400	9,0
Kahvipaahtimot	3	20	6,1	8 790 600	3,0
Sikaritehtaat	1	18	6,0	488 100	15,3
Kivennäisvesi- ja virvoitusjuomatehtaat	7	65	14,4	3 336 200	9,6
Viini- ja mehutehtaat	1	5	3,5	664 500	2,6
Mallasjuomapanimot	5	173	10,4	18 196 600	10,3
Hiiva- ja väkiviinatehtaat	1	9	2,8	4 126 200	3,8
Tupakkatehtaat	1	45	2,8	4 948 000	1,2
Yhteensä	84	2210		439 712 600	
Valaistus-, voimansiirto- ja vesijohtoteollisuus:					
Kaasutehtaat	4	31	7,3	6 949 500	8,1
Sähkölaitokset	31	399	14,3	34 822 100	10,5
Vesijohtolaitokset	3	10	4,4	7 443 900	10,1
Yhteensä	38	440		49 215 500	
Graafinen teollisuus:					
Kirjapainot	17	523	9,5	24 060 200	7,7
Eri teollisuuslajit					
Yhteensä	453	21 196		2 261 076 800	n. 10 %

Esitetyt yksityiskohtaiset tilastonumerot osoittavat, että Karjalan luovutetulla alueella oli yhteensä 453 teollisuuslaitosta, joissa työskenteli yhteensä yli 21 000 työntekijää. Teollisuuden tuotannon arvo oli 2,26 miljardia markkaa vuodessa. Sekä työntekijöiden määrä että tuotannon kokonaisarvo vastasi noin kymmenettä osaa koko maan luvuista.[1]

Karjalainen mies ei siten vuonna 1939 ollut enää se Topeliuksen kuvaama liukas ja suulas kauppamies, joka ei ottanut rehellis-

tä työntekoa kovin vakavasti, vaan pyrki enemmänkin elämään toisten kustannuksella. Perustuotanto niin maatilataloudessa kuin teollisuudessa kehittyi itsenäisyyden kahden alkuvuosikymmenen aikana Karjalassa nopeammin kuin maassa keskimäärin ja molemmilla aloilla tuotanto vastasi ennen talvisotaa maakunnan suhteellista osuutta koko maan saavutuksista.

Karjalan mukana menetetyn teollisuuden osuus vaihteli huomattavasti eri aloilla. Karjalassa oli eräitä teollisuuslaitoksia, jotka muodostivat pääosan koko maan tuotannosta ja monia, joiden osuus koko tuotannostamme ei ollut kovin merkittävä.

Ensiksi on mainittava, että alueella sijainneiden sähkövoima-asemien teho nousi 170 680 kW:iin vastaten noin 17 % koko maan voima-asemien tehosta. Yksistään Jääskessä sijaitsevan Rouhialan voimalaitoksen osuus tästä oli noin 100 000 kW.

Sulatoista ja metallien jalostuslaitoksista huomattavimmat olivat Värtsilä-Yhtymä Oy:n omistamat marttiinilaitokset, jotka edustivat 39,9 % koko maan tuotannosta sekä naula- ja rautalankatehtaat, joiden osuus oli 31,4 % maan saman alan tuotannosta. Alueella sijaitsi Oy Ferraria AB:n tehdaslaitos, joka valmisti noin 50 % maan pulttituotannosta.

Kivi-, savi-, lasi- ja turveteollisuus oli evakuoidulla alueella myös varsin huomattava. Tämä johtui suureksi osaksi siitä, että raaka-aineen saantimahdollisuudet olivat suhteellisen hyvät. Niinpä alueen kalkkitehtaat käsittävät 23,4 % ja sementtivalimot 17,4 % koko maan vastaavien alojen kokonaistuotannosta, jonka lisäksi alueella sijaitsi maan ainoa vuolukivimylly, joka valmisti eräitä lasitehtaille tärkeitä tuotteita.

Alueen kemiallinen teollisuus käsitti useita maalle tärkeitä teollisuuslaitoksia. Viipurissa toimineen Havi Oy:n saippua- ja suopatehtaan tuotanto muodosti 27,7 % koko maan vuosituotannosta. Tehdaslaitoksen yhteydessä oli maan ainoa glyseriinin puhdistamo. Sama osakeyhtiö omisti Viipurissa myös kynttilätehtaan ja luujauhotehtaan, joista edellisen tuotanto muodosti 49,1 % ja jälkimmäisen 52,8 % saman alan kokonaistuotannosta. Tähän ryhmään kuuluneista teollisuuslaitoksista on vielä mainittava Enso-Gutzeit Oy:n Ensossa ja Pitkäranta Oy:n Impilahdella omistamat klooritehtaat, joiden tuotanto oli 53 % ja vesilasitehtaiden 95 % maan tuotannosta.

Kutoma- ja vaatetustavarateollisuus oli Karjalassa varsin voimakkaasti kehittynyt. Tärkein tämän teollisuuden laitoksista oli

Jääskessä sijainnut Kuitu Oy:n omistama, maan ainoa tekosilkkitehdas. Tähän ryhmään kuuluvat myös puku- ja huopatavaratehtaat, joista ensiksi mainitut edustivat 12,9 % ja jälkimmäiset 48,1 % koko maan tuotannosta. Tähän teollisuusryhmään sisältyvistä tuotantolaitoksista mainittakoon vielä lakkiteollisuus, jonka tuotannon arvo oli 31,3 % koko maan vuosituotannosta.

Maan tuotantoarvoltaan suurimman teollisuuslajin, metsäteollisuuden, menetykset muodostuivat evakuoinnin ja luovutuksen johdosta varsin raskaiksi. Alueen puuhiomoiden ja paperitehtaiden tuotanto muodosti 11,5 % koko maan vastaavasta tuotannosta. Sulfiittiselluloosatehtaiden vuosituotannon arvo oli yli 400 miljoonaa markkaa, eli 24,5 % koko maan sulfiittiselluloosan vuosituotannon arvosta ja sulfaattiselluloosan vuosituotannon arvo oli noin 235 miljoonaa markkaa, joka vastasi 26,4 % maan kokonaistuotannosta. Varsinaisten paperitehtaiden tuotanto oli selluloosan tuotantoon verrattuna suhteellisen vähäinen, noin 5,4 % maan paperitehtaiden tuotannon kokonaismäärästä. Jalostusaste metsäteollisuudessa oli vuonna 1939 alhainen. Tähän ryhmään kuuluneista teollisuuslaitoksista on vielä mainittava Viipurissa toiminut Tienhaaran Kattohuopatehdas, jonka tuotanto yksin vastasi 44,4 % maan asfalttihuopatuotannon arvosta.

Puuteollisuuden ryhmään kuuluneista teollisuuslaitoksista olivat tärkeimpiä sahat ja höyläämöt, joiden tuotanto oli 12,7 % koko maan vastaavan tuotannon arvosta. Alueen vaneritehtaiden tuotanto muodosti 14,3 % maan kokonaistuotannosta. Luovutetulla Karjalan alueella toimi huomattava määrä laatikko- ja huonekalutehtaita.

Luovutetun alueen ravinto- ja nautintoaineteollisuus edusti huomattavaa osuutta koko maan vastaavasta tuotannosta. Olihan alueen myllyteollisuuden tuotannon arvo 30,5 % koko maan po. teollisuuden vuosituotannosta, ja Viipuri oli maan myllyteollisuuden tärkeimpiä keskuksia. Alueella sijaitsi kaksi perunajauhotehdasta, joiden tuotanto oli 35,2 % valtakunnan tuotannosta. Antreassa sijainneen, vuonna 1938 valmistuneen raakasokeritehtaan tuotanto taas vastasi 41 % koko maan raakasokerin tuotannosta.

Vielä on syytä mainita, että luovutetulla alueella sijaitsi eräitä varsin huomattavia makaroni- ja margariinitehtaita.

Palvelujen merkitys Karjalassa

Kauppa, liikenne ja terveyden- sekä sairaanhoito

Karjalaiset ovat kautta historian olleet tunnettuja aktiivisina kaupankävijöinä niin omassa kotimaakunnassa, kotimaassa kuin maan rajojen ulkopuolellakin. Kaupan keskukset olivat pääosaltaan Viipurissa, missä oli suuria kauppahuoneita, joista osa harjoitti myös laajaa meriliikennettä. Viipuri ja sen ulkosatama Uuras olivat maan merkittävimpiä vienti- ja tuontisatamia.

Ennen vallankumousta yhteydet Venäjälle olivat vilkkaat, maantie- ja rautatieyhteydet sekä laivayhteydet Suomenlahden ja Laatokan kautta.

Luovutetussa Karjalassa oli kolme kaupunkia, Viipuri, Käkisalmi ja Sortavala sekä kaksi kauppalaa, Koivisto ja Lahdenpohja.

Näissä viidessä liikekeskuksessa asui yhteensä noin 85 000 henkeä, joista huomattava osa sai toimeentulonsa kaupasta ja liikenteestä.

Vuoden 1930 ammattitilaston perusteella tehdyn arvion mukaan noin 14 000 henkeä sai kaupasta toimeentulonsa, joka muodosti noin 3,6 % ammatissa toimineiden kokonaismäärästä. Liikenteen palveluksessa työskennelleitä oli vuonna 1939 vuoden 1930 ammattitilaston perusteella suoritetun arvion mukaan noin 17 500 eli noin 4,6 % ammatissa toimineesta väestöstä. Näin ollen kaupasta ja liikenteestä toimeentulonsa saaneita oli yhteensä noin 31 500 henkeä eli noin 8,2 % ammatissa toimineesta väestöstä.

Alueen kauppaliikkeiden kokonaislukumäärästä enempää kuin niiden vuosimyynnin kokonaisarvostakaan ei ole käytettävissä yksityiskohtaisia tietoja. Suomen Vähittäiskauppiasliiton antamien tietojen mukaan toimialueella oli vuonna 1939 yhteensä 993 yksityistä vähittäiskauppiasta, joista 705 oli maaseudulla ja 288 kaupungeissa.

Lisäksi siellä oli 48 sellaista Yleiseen Osuuskauppojen Liittoon kuulunutta osuuskauppaa, joiden alue menetettiin kokonaan ja 7 sellaista, joiden alueesta osa joutui Neuvostoliitolle. Näillä kaupoilla oli yhteensä 430 myymälää sekä muutamia tuotantolaitok-

sia. Niiden jäsenmäärä oli vuonna 1939 yhteensä noin 40 000, myynnin arvo noin 400 miljoonaa markkaa, rahastojen arvo noin 46 miljoonaa markkaa ja niiden menettämän omaisuuden arvo noin 140 miljoonaa markkaa.

Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon kuuluneista Karjalan osuusliikkeistä kymmenen menetti toimialueensa kokonaan ja neljä osittain. Näiden jäsenmäärä oli yhteensä noin 32 000, toimipaikkojen luku 263, liikevaihdon suuruus vuonna 1939 noin 230 miljoonaa markkaa ja niiden menettämän omaisuuden arvo noin 117 miljoonaa markkaa.

Luovutetun alueen liikennekeskuksista Viipuri oli tärkein. Sen asema oli edullinen, sillä se sijaitsi Saimaan kanavan suussa ja Karjalan radan päätepisteessä ja sillä oli hyvä syväsatama Uuras, mihin Viipurista johti myös rautatie. Viipurin satama olikin ennen talvisotaa maan suurimpia ja puutavaran vientisatamana maan suurin. Viipurin kautta vietiin esimerkiksi vuonna 1937 tavaroita noin 1880 miljoonan markan arvosta eli enemmän kuin minkään muun maamme sataman kautta. Tuonti oli vastaavasti kolmanneksi suurin, Helsingin ja Turun jälkeen. Viipuri-Uuraan lisäksi alueella oli kaksi muuta syväsatamaa, Makslahti ja Koivisto, jotka molemmat olivat huomattavia puutavaran vientisatamia.

Mainittujen satamien lisäksi Laatokan rannikolla oli Lahdenpohjan, Sortavalan ja Sortanlahden satamat. Näistä ensiksi mainittu toimi jälleenlastaus- ja keräilysatamana, mistä tavarat lähetettiin rautateitse vientisatamiin. Sortavalan satama oli lähinnä paikallisen matkustajaliikenteen keskus ja Sortanlahden satama toimi kalastus- ja hätäsatamana.

Evakuoidun alueen liikenneväylistä on vielä erityisesti mainittava Saimaan kanava. Tämän kanavan välityksellä koko se laaja Itä-Suomi, joka rajoittuu Vuoksen vesistöön, oli suoranaisessa yhteydessä mereen. Saimaan kanavan kautta kulki esimerkiksi vuonna 1937 yhteensä 7526 alusta eli enemmän kuin minkään muun maamme kanavan kautta mainittuna vuonna. Samana vuonna Saimaan kanavan kautta kuljetetun tavaramäärän suuruus oli yhteensä 887 181 tonnia, joka oli suurempi kuin minkään muun maamme kanavan läpi kuljetettu tavaramäärä. Kanava katkesi siten, että sen eteläpää Räihän sululta Viipuriin joutui Neuvostoliitolle. Tämä aiheutti sen, että niiden Suomen puolelle jääneiden alueiden, joiden tavaroita oli ennen kuljetettu kanavan kautta, oli

turvauduttava suurempia kuljetuskustannuksia vaativiin reitteihin.

Luovutetun Karjalan rautatie- ja maantieverkko oli varsin tiheä. Alueen rautateiden pituus oli yhteensä noin 1000 km, eli noin viidesosa koko rataverkostostamme. Tällä alueella oli useita suuria asemia ja ratapihoja, joista mainittakoon Viipuri, Koivisto, Terijoki, Rajajoki, Sortavala ja Elisenvaara. Rautateistä tärkein merkitys oli Karjalan radalla, jonka kautta alueen puunjalostusteollisuuden tuotteista huomattava osa kuljetettiin vientisatamiin.

Maanteitä oli luovutetussa Karjalassa yhteensä 3551 km. Näiden lisäksi alueella oli kunnan teitä 720 km ja kyläteitä 2557 km, joten teiden koko pituus oli 6828 km. Osittain tiheästä maantieverkostosta johtuen alueen moottoriajoneuvoliikenne oli varsin vilkas ja autoliikenteen merkitys kasvoi vuosi vuodelta.

Voidaankin todeta, että menetetyn Karjalan liikennesuhteet olivat suotuisat ja alueen liikennereittien menettäminen muodostui koko maallemme suureksi tappioksi.

Luovutetun alueen muillakin kuin talouselämän aloilla kärsittiin huomattavia menetyksiä. Näiden suuruutta ei läheskään joka suhteessa konkreettisesti määritellä. Sen vuoksi seuraavassa onkin rajoituttu vain muutamiin mainintoihin.

Luovutetun alueen kuntien ylläpitämiä laitoksia oli runsaasti. Suuri määrä kunnalliskoteja ja kunnansairaaloita, lastenkoteja ja kuntien toimitaloja menetettiin alueen mukana. Samoin menetettiin huomattava määrä valtion sairaaloita, joista mainittakoon Viipurin sotilassairaala, Viipurin lääninsairaala ja Sortavalan sairaala sekä Halilan ja Patrun keuhkotautiparantolat. Näiden lisäksi huomattavia olivat Viipurin ja Sortavalan diakonissalaitoksen sairaalat, Viipurin naistensairaala ja muutamat muut. Alueen sairaaloissa oli yhteensä noin 2800 sairassijaa, joista noin 700 oli keuhkotautipotilaita varten. Näin muodostuneiden taloudellisten menetysten suuruutta voidaan arvioida, kun tiedetään, että sairaaloiden rakennuskustannukset olivat vuonna 1939 keskimäärin noin 100 000 markkaa sairassijaa kohden.

Karjalan kaksi kansankirkkoa: evankelis-luterilainen ja kreikkalaiskatolinen ortodoksinen kirkko ja niiden kärsimät menetykset

Luovutetulla alueella oli vuonna 1939 yhteensä 46 evankelis-luterilaista, 17 kreikkalaiskatolista seurakuntaa ja kolme luostaria. Ortodoksisessa kirkossa oli Karjalassa noin 54 000 jäsentä, pappeja oli tämän kirkon palveluksessa luovutetulla alueella 44, kirkkoja 75, rukoushuoneita 76 ja hautausmaita 50. Molempien kansankirkkojen omistamat kirkot, rukoushuoneet ja muut rakennukset sekä maa- ja metsäomaisuus menetettiin kokonaan. On arvioitu, että evankelis-luterilaisten seurakuntien menettämän omaisuuden arvo oli noin 300 miljoonaa markkaa ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien noin 500 miljoonaa markkaa.

Erityisesti ortodoksiselle kirkolle Karjalan menetys oli kohtalokas, sillä pääosa tämän kirkon seurakunnista sijaitsi itäisellä rajaseudulla ja sen työn pääkohde oli Laatokan Karjalassa ja Raja-Karjalassa, alueilla, jotka ennen vuoden 1617 Stolbovan rauhaa kuuluivat Käkisalmen lääniin. Samoin ortodoksinen kirkko menetti kaikki luostarinsa ja sille jäi jäljelle jääneen Suomen alueelle – Pohjois-Karjalan eräitä seurakuntia lukuun ottamatta – lähinnä ne seurakunnat, jotka oli muualle Suomeen perustettu tsaarin armeijan sotilaita varten.

Myös kumpaankin kansankirkkoon kuulumattomat vapaakirkolliset järjestöt ja muut hengelliset yhdistykset ja yhteisöt kärsivät suuria taloudellisia menetyksiä, koska niiden rukoushuoneita, muita kiinteistöjä sekä kaupunkitaloja sijaitsi luovutetulla alueella.

Karjalan koulut ja muut oppilaitokset

Luovutettu Karjala oli vanhastaan tunnettu aktiivisena koulutuksen edistäjänä. Siellä oli vuonna 1939 28 oppikoulua, joiden yh-

teinen oppilasmäärä oli noin 7000, ja yli 500 kansakoulua, joissa oli noin 16 000 oppilasta. Sitä paitsi alueella toimivat Sortavalan ja Suistamon seminaarit ja Kanneljärven, Räisälän, Jamilahden ja Itä-Karjalan kansanopistot sekä Sairalan evankelinen ja Jaakkiman kristillinen kansanopisto. Näissä oli vuosina 1938–1939 yhteensä 430 oppilasta, mikä muodosti kahdeksannen osan koko maan kansanopistojen oppilasmäärästä.

Alueen sivistyselämää kuvaa osaltaan myös se, että siellä ilmestyi vuonna 1939 kahdeksan sanomalehteä, joista *Karjala*, *Maakansa* ja *Kansan Työ* sekä *Viborgs Nyheter* Viipurissa, *Käkisalmen Sanomat* Käkisalmessa ja *Laatokka* Sortavalassa. Lisäksi alueella ilmestyi lukuisia pitäjänlehtiä ja eräitä aikakausjulkaisuja.

Kulttuurihistoriallisesti yksinomaan Viipuri menetys oli korvaamaton. Viipuri oli ennen sotaa taide- ja kulttuuriharrastuksiltaan Suomen vilkkaimpia kaupunkeja, jolle mesenaattien toiminta ja vanhojen sukujen sivistysharrastukset olivat luonteenomaisia. Viipurin teatteri oli maan vanhimpia, sillä se oli perustettu jo vuonna 1899, ja teatteritalo oli 100-vuotias. Kaupungin taidemuseo ja taidekoulu samoin kuin kaupungin kirjastot, erityisesti Alvar Aallon 1930 suunnittelema kirjasto, olivat arkkitehtonisina luomuksinakin huomattavia. Viipurissa oli lisäksi arvokas maakunta-arkisto, historiallinen museo, maan parhaimpiin kuulunut musiikkiopisto ja kirkkomusiikkiopisto sekä runsaasti taidekokoelmia.

Karjalaisten kotien tuhoutuminen – korvaamattomat arvot

Kaikkein raskaimpina kohdistuivat alueluovutuksen aiheuttamat menetykset alueen väestöön, jonka kymmenet tuhannet kodit tuhoutuivat kokonaan, osa jo sodan aikana, osa taas jouduttiin luovuttamaan lähes täydessä kunnossa rauhanteon jälkeen. Näin menetettiin huomattava määrä erilaista koti-irtaimistoa, vaatteita, huonekaluja, astioita, taideteoksia ja muuta arvokasta omaisuutta. Samalla menetettiin näiden kotien rikkoutuessa myös paljon sellaisia arvoja, jotka on laskettava sivistysmenetyksiksi.

Alueluovutuksen elinkeinoelämän eri aloilla aiheuttamien me-

netyksien kokonaisarvoa on vaikea määritellä eikä niiden yksityiskohtainen selvittely ole mahdollistakaan. Joka tapauksessa voidaan todeta, että menetysten arvo kohosi erittäin suureksi. Vuonna 1940 annetun korvauslain mukaan oli tarkoitus korvata vähäisin rajoituksin muiden paitsi valtion luovutetulla alueella menettämä omaisuus. Korvauksen saamista varten jokaisen korvausta anovan tuli jättää viranomaisille erityinen korvausanomus. Näiden korvausanomusten loppusumma nousi vuoden 1939 hintojen mukaan noin 30 miljardiin markkaan. Tähän summaan ei sisälly, kuten edellä jo mainittiin, valtion omaisuus, josta yksinomaan menetettyjen rautateiden, ratapihojen ja asemien arvo muodosti useita miljardeja markkoja. Kun tiedetään, että valtion tulo- ja menoarvion kokonaismäärä oli normaalivuosina noin 5–6 miljardia markkaa, havaitaan, että menetetyn omaisuuden arvo oli noin 5–6 kertaa niin suuri kuin valtion tulo- ja menoarvion loppusumma.

Menetysten suuruutta voidaan verrata myös kansantulon suuruuteen. Suomen kansantulon suuruus oli vuonna 1938, ilman palkatonta kotitaloustyötä, 31,3 miljardia markkaa. Menetysten arvo oli siis suunnilleen yhtä suuri kuin koko kansantulomme.

Omaisuusveron alainen omaisuus oli koko maassa vuonna 1938 yhteensä noin 63 miljardia markkaa, mikä osoittaa, että menetysten arvo oli lähes puolet omaisuusverolain mukaan verotetusta omaisuudesta.

Vuoden 1938 tulo- ja omaisuusverotuksessa oli verotetun omaisuuden arvo evakuoidun alueen osalta 5034 miljoonaa markkaa. Tämä summa on ainoastaan noin kuudesosa edellä mainitusta menetysten kokonaisarvosta. Ero johtuu siitä, että vain osa alueella sijainneesta omaisuudesta joutui omaisuusverotuksen kohteeksi. Vaikka otettaisiinkin huomioon, että korvausanomukset, joiden perusteella korvattavien menetysten kokonaismäärä edellä on määritelty, olisivat jossain määrin liioiteltuja ja lisäksi sekin, että korvattavaan omaisuuteen sisältyi myös muiden luovutettujen alueiden kuin Karjalan omaisuutta, on kuitenkin ilmeistä, että Karjalan evakuoimisen ja luovutuksen maallemme aiheuttamien taloudellisten menetysten kokonaisarvo nousi noin 30 miljardiin silloiseen markkaan.

Karjala – muistojen maa

Yksi kuva puhuu enemmän kuin sata sanaa – tosiasia, joka pitää paikkansa myös menetetyn Karjalan osalta. Karjalan Liitto julkaisi syksyllä 1940 laajan kuvateoksen menetetystä kotiseudustamme. Sen olivat toimittaneet Olavi Paavolainen ja Maija Suova. Kirjaa varten koottiin valokuvia menetetyn Karjalan kaikista pitäjistä, ja niitä saapui kirjan tekijöille ja Karjalan Liittoon niin paljon, että vain osa voitiin käyttää.

Olavi Paavolainen vastasi kirjan tekstiosasta, jossa oli lyhyt yhteenveto menetetyn Karjalan kulttuurin merkityksestä ja taloudellisista menetyksistä. Mutta pääasiallisin merkitys oli ja on edelleen teoksen kuvituksella, joka tuo esiin karjalaisen väestön elämän arjessa ja juhlassa, elämän vaihtelevat edellytykset menetetyn maakunnan eri osissa ja ennen muuta Karjalan luonnon ainutlaatuisen kauneuden.

Tohtori Martti Haavio kirjoitti vuonna 1940 teoksesta arvostelun eräässä pääkaupungin lehdessä. Se on mielestäni kiinnostavimpia ja kauneimpia kuvauksia Karjalasta ja karjalaisuudesta. Se kuvaa erinomaisella tavalla myös niitä tunnelmia, jotka talvisodan jälkeen valtasivat muidenkin suomalaisten kuin karjalaisten mielet. Haavio sanoo kirjoituksensa alussa, että hän yrittää artikkelissaan kuvata teoksen hänessä herättämiä vaikutelmia. Kuvatessaan omia vaikutelmiaan Haavio tulee esittäneeksi laajan yhteenvedon Karjalasta ja kun se mielestäni on kirjoitettu loistavalla tyylillä ja vilpittömällä antaumuksella, on kaikki syy painaa se vielä uudestaan lähes viidenkymmenen vuoden kuluttua.

Näin sanoo Martti Haavio teoksen *Karjala – muistojen maa* hänessä herättämistä vaikutelmista:[2]

> »Karjalan kannas, joka kesävierastietoisuudessa oli hiekkarantaa ja laakeata, osaksi raiskattua kanervikkometsää, osoitetaan siksi, mitä se todellisuudessa oli: hymyilevien järvien, aavan Laatokan kumpumaisemien, korkeiden mäkien ja peltoaukeamien vaihtelevaksi maaksi. Raja-Karjala taas paitsi jylhien salojen, korpijärvien ja sinertävien vaarojen romanttiseksi seuduksi, myöskin edistyväksi suurteollisuuden ja metsätalouden maaksi. Metsäpirtti – ottaakseni verraten umpimähkään esi-

merkin yksityisestä pitäjästä – on kuvattu juuri sellaiseksi kuin muistan sen eräältä suviselta päivältä v. 1921: sen loputtoman latolakeuden yllä on hieman alakuloista auerta; yksinäinen mänty, juuret puolittain maan päällä uhmaamassa. Taipaleenjoen suun hedelmätöntä hiekkaa; kalaveneet, purjeet levällään lähdössä Saaroisten satamasta; kirkonkylän aukea täynnä kihupyhän viettäjiä. Taipaleen muinaislinnan jäännökset viittaavat seudun historiaan; muistoja tämän seudun – ja koko Kannaksen – synkistä vuosista liittyy lahjoitusmaatalonpojille pystytettyyn patsaaseen; ja Järisevän patterin mainitseminen johdattaa mieleemme noiden seutujen osan viimetalvisessa kunniakkaassa vapaustaistelussamme. Mutta nykyajan elävä ja hyödyllinen arkihyörinä käy Koskivaaran talossa... Näin voimme tuntea seutu seudulta Kannaksen pitäjäyksilöt: Valkjärven Mutajoen laakson valtavasta viljelysaukeastaan; Kuolemajärven hiekkamaistaan ja suurraivaaja Taavetti Inkisestä.»

(Taavetti Inkinen Kuolemajärven Karjalaisten kylästä kaivoi lapiolla kilometrimääriä viemäriä ja kuivatti kylän lähellä olleen suuren suon. Näin peltoala laajeni ja kylästä muodostui eräs pitäjän johtavia maatalouskyliä.)

»... Terijoen kylpyläelämästään, Kivennavan, tuon sotien ja rajakahakoiden karkaiseman rajapitäjän, historiallisista muistoistaan ja laajoista näköaloistaan; Koiviston satamastaan, verkoistaan ja veneistään, Sakkolan porsaistaan, Muolaan Kyyrölästään – kaikki nuo pitäjät, joiden muisto lähtemättömästi on painunut myöskin niiden satojentuhansien, muualtakin Suomesta kotoisin olevien miesten mieliin, jotka viime syksyn ja talven ankarissa vaiheissa joutuivat juuri näiden seutujen piirissä isänmaata puolustamaan.

Laatokan pohjoispuolelta valitsen esimerkiksi Salmin. Jos minä, joka en ole salmilainen, en voi liikutuksetta katsella noita tuttuja, elämää uhkuvia kuvasivuja, miten sitten salmilainen! Miinalan pienessä tsasounassa pappi lukee praasniekkarukousta, jota ukot ja eukot kädet ristissä kuuntelevat. Itkijäeukko, käsi silmillä, is-

tuu suuren puuristin juurella, jonka läpi auringon säteet valahtavat. Helena Kovero leipoo piirakkaa. Varpakylän karja palaa kotiin. Pellavaa levitetään Miinalan joen rannalle. Siinä on se 'sinisen kukan maa', josta Olavi Paavolainen puhuu todella runollisesti teoksen tekstiosastossa. Korpiselkä, tuo paljon valokuvattu harju- ja suoidylli, on sekin saanut oivan edustuksen: ja edustuksen, joka ei ole tavanomainen: se on juuri tarpeeksi kansatieteellinen osoittaakseen, että pitäjä on muinainen karhunkaatajien, kanteleensoittajien, runonlaulajien ja taiteellisten kyläkirkkojen eldorado; sen maisemakuvissa on sitä karuutta ja tenhoa, joka viekoitteli sen matkailumajoihin yhä lisääntyvän turistien virran; mutta sen siistit kyläkujat ja säännöllissarkaiset viljelysmaisemat ikään kuin lieventävät sen pelkkää nähtävyysluonnetta.

Yleensäkin voidaan sanoa, että teos (Karjala – muistojen maa) pikemmin koettaa tehostaa luovutetun Karjalan uudenaikaisuutta kuin kaihtaa sitä; se valitsee mieluummin kulttuurin kuin luonnon. Kuvien laatuun on, varmasti teoksen onneksi, ollut vaikuttamassa Olavi Paavolaisen tunnetusti kulttuurihistoriallinen silmä ja tunne. Vaikkakin hän on ennen kaikkea halunnut tuoda esiin uudenaikaisen Karjalan, hän ei kuitenkaan ole voinut olla näkemättä sitä menneisyyden iltaruskoa, joka häämötti sen salojen yllä ja joka vierasseutulaiselle ja ulkomaalaiselle oli noiden seutujen suurin viehätys. Niinpä näemmekin teoksessa joukon kansatieteellisiä kuvia; sarvensoittajan, kupparin, piirakanleipojan, salmilaisen kyläkunnan yhteisen paimenen lehmikarjoineen, kivennapalaisen 'kuolema'-hahmon, joka saapuu joululeikkipirttiin, suistamolaisen kanteleensoittajan, korpiselkäläisen loitsijan, legendankertojan, itkijäeukon, Valkjärven kuuluja kiesejä ei ole unohdettu, mukana ovat Suojärven tyylikkäät novgorodilaistalot ja Kannaksen solakat kokot, ukkokokko, akkakokko ja poikakokko; Vahvialan uhripetäjä sekä Harlun kakrakivi. Edustettuina ovat niin ikään Raja-Karjalan maiseman kaikkein juhlavimmat erikoisuudet, kalmistokuusikot, jotka ikään kuin yllättäen valtasivat Karjalan mai-

ta vaeltavan matkamiehen ja siirsivät hänet tuhansien vuosien takaiseen suomalais-ugrilaiseen muinaisuuteen ja jotka paikkakuntalaisille olivat niin pyhät, ettei oksaakaan niiden ikuisista puista saanut murtaa.

Mutta sitä runsaammin on kuitenkin uhrattu tilaa uuden kulttuurin monimuotoisille ilmauksille. Maanviljelys ja karjanhoito, Karjalan valtava teollisuus, alkaen Pitkärannan mineraaleista ja päättyen Pölläkkälän suursahoihin, Suojärven tukkityömaihin ja lukuisiin muihin teollistuvan Karjalan laitoksiin, on saanut runsaan kuvamäärän. Toimittajat ovat myöskin osanneet suhtautua ainoalla oikealla tavalla kirkon keskeiseen asemaan karjalaisen maaseudun kulttuurissa: kirkon kuva on jokaisen pitäjän kohdalla edustavalla paikalla. Mutta myöskin koulut, kunnalliset virastot, nuorisoseurat, suojeluskunnat, maatalousseurat, laulukuorot ja monet muut Karjalassa niin elinvoimaiset sivistysilmiöt on huolekkaasti punottu mukaan muistojen filmiin. Näemme Kivennavan kuoron, joka oli Karjalan etevimpiä, marssivan Viipurin maakuntajuhliin, näemme hyvin tyypillisen, hieman naivin historiallisen kulkueen Kirvun maatalousnäyttelyssä, Kauksamon ainutlaatuisen kyläkirjastotalon, laulutervehdyksiä sankaripatsaalla, suojeluskuntalipun vihkiäisiä, voimistelunäytöksiä, opintokerhotyötä, nuorisoseuran kesäjuhlia – paljon noita vilpittömän, määrätietoisen, isänmaallisen toiminnan vuosittain uudistuvia muotoja, jotka Karjalassa olivat jo osa perinnäistapaa, traditiota.

Paljon huomiota on osoitettu Kannaksen sotilaalliselle merkitykselle: näemme manöövereitä ja harjoituksia, kasarmeja ja joukko-osastoja, ja ikään kuin kaiken symbolina on kuva Suomenlahden kivikkoisella rannalla auringonkiloiselle merelle tuijottavasta jäyhästä suomalaisesta sotilaasta, taikka kuva Rajajoen rannalla toimitetusta sotilaan rajakasteesta.

Oman laajan osastonsa muodostavat kaupungit, joiden merkittävimmät nähtävyydet on esitetty. Ja todella harvinaisia kuvia on karjalaisesta kartano- ja hovikulttuurista, nimenomaan Viipurin ympäristön arkkitehtuuriltaan useinkin sanomattoman kauniit kartanot

> johdattavat mieleen sen patriarkaalisen säätyläiselämän, jota esim. Aino Kallas on teoksessaan Katinka Rabe kuvannut.
>
> Teokseen on kerätty talteen myös kirjallisuushistoriaamme tavalla tai toisella liittyvät Karjalan muistot. Siten on kuvattu Katinka Raben kartano, Unto Seppäsen Markun tapahtumatalo, Kersti Bergrothin Anun ja Mikon alkuperäinen näyttämö, Edith Södergranin hautapatsas, Elma Soinin, Aleksanteri Aavan ja Ilmari Pimiän kodit. Ja eräs teoksen kauneimpia sivuja on se, johon on jäljennetty sisäkuva Iivo Härkösen Äimäjärven talosta: siinä on ikään kuin hienostuneena paljon siitä sisustuskulttuurista, mikä oli yleistä Raja-Karjalan piirteille anno 1939.
>
> Tässä Karjala-teoksessa Raivolan jättiläismäiset lehtikuusimetsät humisevat, Sortavalan iki-ihanan saariston harvinaiset kasvit tuoksuvat, Räisälän vedet solisevat solisemistaan, Äyräpään tuhannet linnut kirkuvat; Laatokan ja Vuoksen aallot vyöryvät teoksen sivuilla. Ja ikään kuin jäähyväisiksi vanha bysanttilainen Valamo – joka teoksen ainutlaatuisissa 'pyhissä' kuvissa on kuin salaperäinen korulipas – toivioretkien saavuttamaton päämäärä.
>
> Kirjan tekijät korostavat, että heidän luomansa teos haluaa olla asiallinen ja mahdollisimman totuudenmukainen kuvakertomus maasta, joka jäi itsenäisen Suomen uuden kaakkoisrajan taa, sellaisena kuin se muistoissamme iäti on säilyvä, iloineen ja suruineen, arkiuurastuksineen ja juhlahetkineen.»

Lainattuaan tämän Haavio katsoo, että tekijät ovat vieneet tavoitteensa loistokkaaseen päätökseen.

> »Jos pelkkä taiteilija olisi laatinut teoksen, siitä olisi voinut tulla valokuvauksellisesti vielä 'kauniimpi', mutta silloin siitä ei olisi tullut sitä, mitä se nyt on, se on 'elegia Tyrtaioksen tapaan' juhlallinen, ylväs, lennokas, esiisien töistä kertova Karjalan runoelma. Tämä teos johdattaa meidät tuskallisten aikojen taa, maille, jotka nyt nukkuvat ja joista me näemme unia. Sen kosketus on

> monelle ehkä liian kipeä. Mutta sen tyyni, asiallinen kuvakertomus ja niukka, mutta ylevä ja hellään paatokseen kohoava teksti ikään kuin valavat meihin uuden ymmärtämyksen ja entistä syvällisemmän rakkauden Karjalaan, muistojen maahan.»

En ole tavannut toista yhtä hienoa kuvausta Karjalasta ja karjalaisten sisimmistä tunnelmista vuonna 1940 kuin on tämä Martti Haavion kirja-arvostelu. Kun vielä tiedetään, ettei tässä ole kysymys omahyväisyydestä – kirjoittaja ei ole karjalainen, joita aina syytetään siitä, että kehuvat liikaa omaansa, vaan syntyperäinen länsisuomalainen – on suorastaan yllättävää, että hän on niin syvällisesti oivaltanut karjalaisen maiseman sisäisen olemuksen maakunnan eri osissa, missä luonto vaihtelee mitä suurimmassa määrin.

Haavion loistava esitys antaa osaltaan aineksia kuvaan siitä, minkälainen luovutettu Karjala oli. Elämänsä loppuvuosina akateemikoksi kohonnut Martti Haavio oli kirjoituksestaan päätellen herkästi tuntenut Karjalan ja karjalaisen osuuden merkityksen suomalais-kansallisessa kulttuurissa, ja Karjalan menetys oli henkisesti riipaissut myös häntä.

Me saimme Karjalan tilapäisesti takaisin kesällä 1941 ja elimme siellä uudestaan aktiivista toivon aikaa aina kesään 1944 saakka. Silloin äkkilähtö oli lopullinen ja nyt – kuten Haavio sanoi jo 1940 – me matkaamme uudestaan ja uudestaan näille ihanille kotiseuduille, jotka nukkuvat mutta jotka ovat jatkuvasti elävinä ja todellisina – unissamme.

VII Välirauhan vaikea aika

Karjalan luovutus ja yli 400 000 henkeen nousseen karjalaisen väestön siirtyminen kotiseuduiltaan isänmaamme supistuneiden rajojen sisälle ja tämän väestön integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan oli häviöön päättyneen talvisodan menetyksistä kaikkein raskain. Oli ennakolta odotettavissa, että tämän jättiläisongelman selvittäminen niin sodassa köyhtyneen maan kannalta kuin itse siirtoväenkin kannalta tulisi olemaan erityisen vaikeasti ratkaistava kysymys.

Sodan aikana kansamme oli ilahduttavan yksimielinen, ja Moskovan rauhan jälkeen kaikilta tahoilta vakuutettiin valmiutta ja auliutta ratkaista karjalaiskysymys mahdollisimman nopeasti ja siten, ettei herkkä karjalainen väestö tuntisi itseään millään tavoin syrjityksi. Pian oli kuitenkin havaittavissa, että siirtoväen sijoittaminen muun Suomen kansan koteihin, sen aiheuttama hankaluus ja siitä johtuvat kustannukset nostaisivat tyytymättömyyttä sijoitusalueiden väestössä. Johan evakuoimisen aikana sodan alettua monet kotialueen viranomaisetkin olivat haluttomia toimimaan riittävän aktiivisesti.

Välirauhan aika maaliskuusta 1940 kesäkuun loppuun 1941 muodostui karjalaisen siirtoväen kohdalta yllättävän vaikeaksi, jopa raskaaksi ajaksi. Jo siirtoväen tilapäinen sijoittaminen kotialueelle, asuntojen varaaminen karjalaisille, siirtoväen mukanaan pelastamien kotieläinten sijoittaminen ennestään täynnä oleviin karjasuojiin ja rehujen varaaminen näille eläimille sekä monet muut siirtoväen sijoittamiseen liittyvät ongelmat vaikeutuivat päivä päivältä.

Vielä vaikeammaksi tilanne muodostui, kun siirtoväki piti sijoittaa pysyvästi siten, että sille luotiin työpaikat. Siirtoväen enem-

mistö, lähes 60 %, oli saanut toimeentulonsa maatilataloudesta, se oli asutettava, mutta asutus oli mahdollista vain ottamalla maata maanomistajilta. Sodan aikana ja heti sen jälkeen osoitettu yksimielisyys ja uhrimieli hävisivät nopeasti, kun tuli käytännössä uhrausten aika. Itsekkyys alkoi nostaa päätään, ja se ilmeni sitä voimakkaampana mitä vauraammista seuduista ja rikkaammista taloista oli kysymys.

Muun kuin maataloussiirtoväen sijoittuminen riippui kokonaan siitä, miten nämä ihmiset onnistuivat saamaan uuden työpaikan. Kun maataloussiirtoväelle laadittiin pika-asutuslain mukaan erityinen sijoitussuunnitelma, ei muilla aloilla työskenteleviä ja asutuskeskusten väestöä varten laadittu mitään sijoitussuunnitelmaa, vaan tämän väestön oli itse hakeuduttava uusiin työpaikkoihin ja sen perusteella valittava myös uusi asuinpaikkansa.

Rauhanteon jälkeen siirtoväen väliaikaisen ja pysyvän sijoituksen ohella nousi heti esille alueluovutuksen johdosta menetetyn omaisuuden korvauskysymys. Maan johtavat talousekspertit, erityisesti myös silloinen pääministeri Ryti katsoivat, ettei sodan johdosta kärsityistä menetyksistä kyetä maksamaan varsinaisia korvauksia, milloinkaan ei hävityn sodan jälkeen missään maassa ole kyetty maksamaan korvauksia sodasta kärsimään joutuneelle väestölle. Valtiovalta pystyi suorittamaan tälle väestölle korkeintaan vähäistä sosiaalista avustusta ja siten tukemaan hakeutumista tuottavaan työhön.

Heti Moskovan rauhan jälkeen pääosa kodeistaan siirtyneistä karjalaisista joutui turvautumaan valtion maksamaan siirtoväen huoltoavustukseen, jonka maksaminen aloitettiin jo syksyllä 1939 evakuoimisen alettua. Se ei ollut varsinaisesti sosiaalista avustusta, luovutetulla alueella sosiaaliavustusta saaneet saivat myös evakuoimisen jälkeen sitä sosiaaliviranomaisilta. Mutta tätä siirtoväen huoltoavustusta, joka oli valtion siirtoväelle maksamaa korvausta siitä että oma koti ja työpaikka oli menetetty maan vapauden lunnaiksi, maksoivat sisäasiainministeriö ja sen alaiset viranomaiset. On selvää, että siirtoväen tilapäistä huoltoa varten perustetun Siirtoväen huollon keskuksen ja sen alaisten lukuisten viranomaisten työssä oli jatkuvasti epäkohtia, joiden korjaamista siirtokarjalaiset vaativat.

Välirauhan jälkeen keväällä 1940 tulivat siten ensi sijassa esille mainitut kolme siirtoväkipolitiikan pääongelmaa: siirtoväen tilapäinen sijoittaminen ja siihen liittyvä siirtoväen huolto, siirtoväen

pysyvä sijoittaminen eli asuttaminen sekä menetetyn omaisuuden korvauskysymys.

Näiden kolmen ongelman ympärille keskittyi keväästä 1940 aina kesäkuun loppuun 1941 se toiminta, monta kertaa kova taistelu, jota siirtoväki, sen järjestöt ja poliittiset edustajat joutuivat käymään, jotta siirtokarjalaiselle väestölle olisi saatu elintilaa rajoiltaan supistuneessa Suomessa. Itse olin tässä työssä aktiivisesti mukana, ja voin vakuuttaa, että monessa tapauksessa elintilan valtaaminen siirtoväelle oli hyvin kovan työn takana. Lyhyenä välirauhan aikana luotiin perusta sodan siirtoväen ongelmien nopealle ja tulokselliselle ratkaisulle Suomessa. Vuoden 1940 aikana siirtoväen majoitusolot paranivat, sen luovutetulta alueelta pelastetut kotieläimet saatiin pidetyksi hengissä sekä yli kevättalven 1940 että yli seuraavan talven. Tärkein lainsäädäntö siirtoväen pysyväksi sijoittamiseksi saatiin säädetyksi jo alkukesästä 1940, kun siirtoväen pika-asutuslaki valmistui eduskunnasta kesäkuussa 1940. Kovin taistelu jouduttiin käymään korvauslaista. Hallituksen suorastaan kelvoton esitys saatiin eduskunnassa täydellisesti muutetuksi, ja hyväksytyn lain mukaan karjalainen siirtoväki olisi saanut varsin tyydyttävän korvauksen.

Pika-asutuslain mukaan ehdittiin muodostaa yhteensä noin 8000 tilaa ja vajaalle puolelle näistä ottaa asukkaat ennen kesäkuuta 1941, jolloin uuden tilanteen synnyttyä lain toimeenpano keskeytettiin. Korvauslain mukaan ei ehditty suorittaa yhtään korvausta. Mutta se työ, joka tehtiin välirauhan aikana, oli perustavaa laatua. Silloin saatiin luoduksi se luja pohja, jolle siirtoväen tasaarvoisen aseman turvaavat peruslait voitiin pääosiltaan rakentaa syksyn 1944 jälkeen, kun Karjala oli lopullisesti menetetty ja oli säädettävä uudestaan lait siirtoväen asuttamiseksi ja menetetyn omaisuuden korvaamiseksi.

Näitä ongelmia koskeva selostukseni kohdistuu lähinnä välirauhan aikana tehtyihin ratkaisuihin. Syksyn 1944 jälkeen ei enää yritettykään panna sodan aiheuttamia rasituksia yksipuolisesti siirtoväen kannettavaksi, kuten oli yritetty tehdä keväällä 1940. Hallitus oli todennut, ettei suurta karjalaisväestöä voitu syrjiä. Sillä oli pitkässä parlamentissa – joka joutui myös uudet lait säätämään – niin voimakas edustus, että se jo takasi tämän suuren väestöryhmän oikeudenmukaisen ja tasapuolisen kohtelun.

Siirtokarjalaisten yhteistyö

Valmistavia toimenpiteitä voimien kokoamiseksi

Välirauhan aika osoitti, että karjalaisongelmia ratkaistaessa karjalaisten oma toiminta ja ennen muuta kaikkien karjalaisten yhteistyö sekä vahva edustus maan politiikasta päättävissä elimissä, ennen muuta eduskunnassa, vaikuttivat ratkaisevalla tavalla tehtyihin päätöksiin. Onneksi karjalaiset itse oivalsivat tämän ja jo sodan aikana alkoivat koota hajallaan olleita voimiaan yhteen.

Talvisotaa oli jatkunut vasta vähän yli kuukauden, vihollinen oli pysäytetty Mannerheim-linjalle ja yleistilanne maassa oli rauhoittunut. Neuvostoliitto oli siihen mennessä kyllä vallannut jo huomattavasti suuremman osan Karjalan kannasta kuin mitä Stalin oli vaatinut loka–marraskuussa 1939, mutta Suomessa ja Karjalassakin mielialat olivat toivorikkaita. Arveltiin, että rintama jähmettyisi paikoilleen ja elämä voisi kevään tultua Karjalassakin jatkua.

Syksyllä 1918 Etelä-Karjalan Nuorisoseuran vuosikokouksessa asetetun Karjalan kannaksen komitean työn tuloksena oli muodostettu Karjalan kannaksen kuntien edustajisto, joka kutsui 10. tammikuuta 1940 koolle neuvottelukokouksen pohtimaan poikkeuksellisten olojen synnyttämiä ongelmia. Kokous pidettiin Toijalassa ja siellä olivat mukana siirtoväen sijoittamisesta vastaavan Siirtoväen huollon keskuksen johtaja tohtori Urho Kekkonen ja sisäasiainministeriöstä kunta-asioista vastaava hallitusneuvos Erkki Mantere sekä suuri joukko karjalaisia kansanedustajia, edustajiston puheenjohtaja Juho Hietanen ja kuntien edustajia.

Osoituksena mielialojen toivorikkaudesta oli se, että siellä päähuomio kiinnitettiin sodan Karjalan kannaksella aiheuttamien vaurioiden korjaamiseen. Paavolainen ja Luukka olivat laatineet käsittelyn pohjaksi luonnoksen siirtoväkipolitiikaksi, jota olisi alettava toteuttaa heti sodan päättymisen jälkeen. Keskustelun jälkeen kokous päätti lähettää valtiovarainministeriölle kirjelmän, jossa anottiin varoja Karjalan kannaksen ja muiden itärajan kuntien jälleenrakennustyötä varten. Kirjelmässä esitettiin, että hallitus asettaisi komitean tekemään selvityksen siitä, mihin toimenpiteisiin olisi ryhdyttävä sodan hävittämän maakunnan jäl-

leenrakentamiseksi. Seuraaviin kysymyksiin oli kokouksen mielestä kiinnitettävä päähuomio:

1. menetetyn omaisuuden inventoiminen,
2. mielialan valmistaminen siihen, että hävitetylle alueelle voitaisiin väestö palauttaa vain viranomaisten valvonnan alla, järjestelmällisesti ja säännöstellen,
3. asutussuunnitelman laatiminen,
4. uusjaon mahdollisuuksien selvittäminen,
5. rakennusten tarkoituksenmukainen suunnittelu,
6. rakennustarpeiden ja -työvoiman saannin turvaaminen,
7. jälleenrakennustyön kustannuslaskelmat,
8. luottokysymysten järjestely.

Kirjelmän sisältö jo osoittaa, että kokouksen osanottajien mieliala oli optimistinen, uskottiin sotaonnen kääntyvän. Talvisota kuitenkin päättyi aivan toisin kuin Toijalan kokouksen osanottajat tammikuussa 1940 kuvittelivat, mutta Paavolaisen ja Luukan siirtoväkiohjelma ja ehdotetut toimenpiteet Karjalan jälleenrakentamiseksi olivat aivan paikallaan, kun Karjala puolentoista vuoden kuluttua vallattiin takaisin. Silloin päästiin aloittamaan todellinen jälleenrakennustyö hävitetyssä ja raiskatussa kotimaakunnassa.

Kokouksessa käydyssä keskustelussa tuotiin voimakkaana esiin vaatimus, että valtiovallan toimenpiteet siirtoväen hyväksi oli suunniteltava ja toteutettava siten, että ne nojautuivat väestön omatoimisuuteen ja yrittämiseen. Hallintotehtävissä olisi kautta linjan, ylhäältä alas saakka, käytettävä hyväksi väestön omia luottamushenkilöitä, koska näin luotaisiin alusta lähtien luottamuksellinen yhteistyö siirtoväen ja viranomaisten kesken. Tätä Luukan voimakkaasti esiintuomaa ajatusta pyrittiinkin sittemmin vuosina 1940–50 noudattamaan mahdollisimman pitkälle.

Toijalan kokouksessa valittiin väliaikainen toimikunta seuraamaan asioiden kehitystä ja tarvittaessa kutsumaan uusi neuvottelukokous koolle. Mutta helmikuun puolivälissä nähtiin yleisesti, että sota tulisi päättymään Karjalalle onnettomasti. Sen vuoksi alettiin suunnitella kaikkien siirtokarjalaisten voimien kokoamista samaan taistelurintamaan. Kun eduskunta palasi Kauhajoelta Helsinkiin, Toijalan väliaikainen toimikunta otti yhteyttä Helsingin Karjalaisten Seuraan ja karjalaisiin kansanedustajiin ja kutsui uuden neuvottelukokouksen koolle jo rauhantekoa seuraavana

päivänä, 14.3.1940, Helsinkiin. Kokouksessa pohdittiin uuden tilanteen vaatimuksia ja valittiin neljän hengen lähetystö saattamaan maan hallituksen tietoon siirtokarjalaisten ajatuksia. Lähetystöön tulivat kenraali Aarne Sihvo, kansanedustajat Emil Luukka ja Erkki Paavolainen sekä hallitusneuvos Viljo Linni.

Valittu lähetystö jätti 19.3.1940 hallitukselle kirjelmän, jossa kiirehdittiin siirtoväen sijoittamiseen liittyviä toimenpiteitä, sekä taloudellisen toimeentulon järjestämistä että henkisen sopeutumisen tärkeyttä. Kirjelmässä ehdotettiin, että olisi perustettava siirtoväkeä edustava toimikunta, joka olisi jatkuvana yhteydenpitoelimenä siirtoväen ja valtiovallan välillä. Se voisi saattaa siirtoväen tarpeet ja toiveet heti valtiovallan tietoon ja helpottaa luottamuksen syntymistä siirtokarjalaisten ja muiden kansalaisten välillä. Ehdotus ei johtanut toimenpiteisiin.

Helsingin Karjalaisten Seura saattoi maaliskuussa 1940 julkisuuteen voimakkaan vetoomuksen karjalaisen siirtoväen puolesta, jossa sanottiin mm.: »Suurin osa Karjalan heimosta on raskaan rauhanteon johdosta menettänyt ikimuistoiset asuinsijansa, ne tantereet, joita se oli vuosisadan toisensa jälkeen viljellyt ja puolustanut. Vaikka kova kohtalo on kohdannut lähinnä tätä väestömme osaa, se on yhdessä kestettävä sekä koko maan ja kansakunnan kesken mahdollisuuksien mukaan tasattava. Siirtyneelle väestölle on järjestettävä elämisen ja toiminnan edellytykset lähinnä pitäen silmällä niitä oloja, joissa se oli siihen saakka elänyt ja toiminut.» Tämä osoittaa, että karjalaiset eivät vähääkään viivytelleet, heti raskaan rauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen pantiin yhteistyö käyntiin ja muistutettiin valtiovaltaa sen velvollisuuksista siirtoväkeä kohtaan ja samalla vedottiin koko kansaan, että karjalaisten uhri annettiin koko isänmaan puolesta.

Nämä karjalaisten ajatukset ja esitykset menivät silloin hyvin julkisuuteen, jota auttoi vielä se, että maakunnan päälehti *Karjala* alkoi jo maaliskuussa 1940 ilmestyä Helsingissä.

Mielialat rauhanteon jälkeen olivat todella matalalla. Oli suorastaan mahdotonta käsittää, että naapurivaltio ylivoimaansa turvautuen ja väkivaltaa käyttäen anastaa suuren maakunnan, Karjalan, ja saattaa satoja tuhansia asukkaita kodittomiksi ja turvattomiksi. Mutta vaikka mielissä oli suuri tyytymättömyys, jopa viha naapurimaata kohtaan, ei koston ajatuksia ollut. Karjalaiset eivät ole milloinkaan olleet revanšisteja. He olivat ehkä paremmin kuin kauempana itärajalta asuneet suomalaiset tunteneet Venäjä-

Neuvostoliiton voiman silloin kun olot siellä olivat normaaleja.

Isäni oli suorittamassa asevelvollisuuttaan vuosina 1896–98 Viipurin tarkkampujatapataljoonassa, ja pataljoona oli kesällä 1897 ja 1898 leirillä Krasnoje Selossa lähellä Pietaria. Leiri päättyi paraatiin, jonka itse tsaari Nikolai II otti vastaan. Se oli suuri tapaus, kertoi isäni. Miehet valittiin tarkasti: pituus piti olla vähintään 175 cm, jonka isäni juuri ylitti, hyvä ryhti ja mieluummin tuuhea huuliparta. Kapteeni oli sanonut isäni kohdalla: »Virolainen kyllä muuten kelpaisi erinomaisesti, vain viikset ovat harvahkot ja liian vaaleat, mutta kelpaatte kyllä mukaan.» Paraatissa oli valtava määrä sotilaita, ja kun keisari valkoisella ratsullaan ratsasti kentälle ohi pitkien rivistöjen ja sotilaat tervehtivät häntä uraa-huudoilla, näytti siltä kuin suuri valtameri olisi aaltoillut, kun rivistöt liikahtelivat. »Minulle tuli silloin sellainen käsitys», sanoi isäni, »että Venäjän tsaarin valta on ikuinen, niin komealta ja lujalta kaikki silloin näytti.» Eikä kulunut kuin kaksikymmentä vuotta, kun tsaarin valta kaatui. Mutta siellä katselmuksessa näyttäytyi suuri, mahtava ja voimakas Venäjä, se näkymä säilyi mukana olleiden mielessä kautta elämän. Ei sen kanssa sopinut leikitellä, se oli vakava asia.

Kukaan ei voi eikä halua toisaalta kieltää sitä, että talvisodan jälkeen mieliimme jäi salainen toive: jospa tämä lähtö ei kuitenkaan olisi lopullinen. Maailmansota jatkui eikä sen lopputuloksesta silloin keväällä 1940 kukaan osannut esittää varmaa ennustetta.

Kevään 1940 tilanne oli joka suhteessa erittäin edullinen kaikkien karjalaisten voimien yhteenkokoamista varten. Siirtokarjalaiset eivät jääneet kädet ristissä odottelemaan valtiovallan tai muitten apua, joskin he pitivät alusta lähtien tiukasti kiinni oikeuksistaan: olemme joka suhteessa tasa-arvoisia toisten suomalaisten kanssa emmekä alistu toisten edessä.

Maan eteläisissä osissa varsinaisilla kartanoalueilla syntyi jo keväällä 1940 ristiriitoja talojen isäntien ja siirtolaisviljelijöiden välillä. Monet lähisukulaiseni joutuivat evakkoon linjalle Tampere–Pori satakuntalaisiin pitäjiin. Eräs kova maalaisliittolainen sijoitettiin IKL:oon kuuluneen isännän taloon. Huhtikuussa isäntä alkoi ehdotella tälle karjalaiselle pienviljelijälle: »Rupea talooni muonamieheksi, maksan sinulle normipalkan.»

Karjalainen talonpoika suorastaan loukkaantui ehdotuksesta: »Ehä mie muonamieheks rupea, mie oo isäntä – niiku siekii.»

Tähän isäntä: »Mikä isäntä sinä olet, eihän sinulla ole aariakaan maata.»

»Ei oo nyt», vastasi karjalainen, »mutta maalaisliitto antaa miul maata ja uuve tila. Ja siks toiseks, ehä mie voi muonamieheks ruveta ko nää talo muonamiehet o kaik kommunistii, sie oot tehnt heist tyytymättömii.»

Tällä karjalaisisännällä, kuten suurella osalla siirtoviljelijöitä, oli se käsitys, että uudet tilat saataisiin heti, käden käänteessä. Jo tulevana kesänä luultiin päästävän omia tiloja viljelemään.

Näin nopeasti eivät asiat keväällä 1940 sujuneet. Oli koottava voimat yhteen, jotta olisi saatu omaa elintilaa jäljelle jääneeseen Suomeen.

Siksi eräät karjalaisten johtomiehet panivat todella tuulemaan. Maaliskuun 30. päivänä 1940 järjestettiin Viipurilaisen osakunnan huoneistossa uusi neuvottelukokous. Sinne pyrittiin saamaan mukaan kaikki mahdolliset karjalaisvoimat. Erkki Paavolainen oli tämän kokouksen johtava henkinen voima. Hän esitti katsauksen tilanteesta ja teki varsin yksityiskohtaisen ehdotuksen kaikkien siirtokarjalaisten järjestöjen yhteistyöstä, joka oli käynyt aivan välttämättömäksi siinä erittäin vaikeassa tilanteessa, johon yli 400 000 henkeä käsittävä siirtokarjalainen väestö oli joutunut.

Paavolainen korosti erityisesti, että valtiovallan on pääosin kustannettava jälleenrakennustyö, mutta karjalaisten on itsensä tehtävä siinä tarvittava työ ja heidän on oltava aktiivisesti mukana edessä olevan jättiläistehtävän kaikissa vaiheissa.

Paavolainen teki tässä kokouksessa täsmällisen ehdotuksen siitä, että olisi viipymättä muodostettava sellainen koko luovutettua Karjalaa edustava keskusjärjestö, joka voisi toimia heimon puolestapuhujana. Sitä varten olisi kutsuttava koolle kaikkia karjalaisia yhteisöjä edustava kokous ja sen tehtävänä olisi perustaa tämä uusi keskusjärjestö. Kokous hyväksyi yksimielisesti Paavolaisen ehdotuksen ja asetti toimikunnan valmistelemaan suurta kokousta, suunnittelemaan kokouksen ohjelmaa, laatimaan sääntöehdotusta perustettavaa keskusjärjestöä varten, määrittelemään järjestön toimialaa, sen erilaisia tehtäviä ja rahoittamista.

Toimikunta asetettiin ja sen kokoonpano oli seuraava: kansanedustajat Erkki Paavolainen, Emil Luukka, Matti Pitkänen, Toivo Ikonen ja Arno Tuurna, talousneuvos Juho Hietanen, maanviljelijät A. Rämö, Tuomas Rautiainen, Tahvo Tahvola ja Eno Pusa, agronomi Väinö Huuhtanen, kauppalanjohtaja Yrjö Ervola, kau-

punginjohtaja A. Häyhä, kenraali Aarne Sihvo, kirjailija Iivo Härkönen, maisteri V. Anttilainen ja kunnankirjuri Paul Tulehmo.

Karjalan Liitto – »itsenäisten ja itsepäisten karjalaisten taistelujärjestö»

Toimikunta teki kuumeisella kiireellä valmisteluja siirtokarjalaisten suurkokouksen koollekutsumiseksi. Tämän kokouksen tärkein tehtävä oli kaikkien karjalaisten voimien kokoaminen yhteen keskusjärjestöön, jonka myötävaikutusta nyt kipeästi tarvittiin. Vain yhtynein voimin pystyisi hajalle lyöty heimo puolustautumaan ja vetoamaan poliittisiin päättäjiin, ennen muuta maan eduskuntaan ja hallitukseen. Eikä nyt riittänyt vetoaminen, ratkaisuissa oli otettava huomioon siirtoväen näkökohdat. Erityisesti Erkki Paavolainen oli aktiivisesti mukana näissä valmistelutöissä. Hän oli silloin edelleenkin Kanneljärven kansanopiston johtaja ja kansanedustaja. Hän tunsi velvollisuudekseen ryhtyä kaikkiin mahdollisiin toimenpiteisiin oman heimonsa oikeuksien puolustamiseksi, ja hän oli valmistavia toimenpiteitä tehtäessä eräs »kirjoitustaitoisia» johtomiehiä, minkä vuoksi hänen taitojaan jouduttiin jatkuvasti käyttämään.

Huhtikuun 4. päivänä 1940 toimikunta julkaisi maan sanomalehdissä kehotuksen, jossa se ensin lyhyesti selosti Karjalan luovutuksen synnyttämää tilannetta todeten mm., että se suurenmoinen kehitys, joka itsenäisyytemme aikana on Karjalassa tapahtunut, on mitä suurimmassa määrin perustunut siihen maakunnalliseen itsehallintaan, johon karjalaiset olivat vuosikymmenien kuluessa kouliutuneet. Toisaalta ratkaisevaa oli ollut väestön omaaloitteisuutta todistavien elinvoimaisten vapaiden järjestöjen toiminta. Oli välttämätöntä, että karjalaisten oloja järjestettäessä omilla itsehallintaelimillä sekä vapaalla, oma-aloitteisella kansalaistoiminnalla olisi edelleenkin määräävä sananvalta valtiovallan toiminnan ohella ja tukena. Tämä oli mahdollista vain sillä edellytyksellä, että omat itsehallintaelimet ja vapaa järjestötoiminta saataisiin muuttuneissakin oloissa säilytetyksi Karjalan väestön omissa käsissä.

Tästä ilmenee ratkaisevan tärkeä oivallus ja periaate: siirtokarjalaiset halusivat itse olla aktiivisesti mukana päättämässä omien asioittensa järjestämisestä ja he halusivat jatkaa omien yhteisöjensä (lähinnä kunnat ja seurakunnat) sekä vapaitten järjestöjensä toimintaa aivan uusissa oloissa. Tämä periaate ajettiin nopeasti läpi ja sillä oli sodan siirtoväen ongelmaa Suomessa ratkaistaessa arvaamattoman suuri merkitys. Sen periaatteen toteuttaminen johti myös siihen, että siirtoväen ja viranomaisten suhde muodostui läheisemmäksi ja luottamuksellisemmaksi kuin mitä muuten olisi tapahtunut.

Lisäksi siirtoväen edustajat katsoivat, että kun saadaan muodostetuksi oma voimakas ja yhtenäinen keskusjärjestö, se pystyisi kaikkein tehokkaimmin tuomaan esiin siirtoväen yhteisen tahdon.

Esittäessään kutsun saapua siirtokarjalaisten suurkokoukseen toimikunta esitti, että kokouksessa tulisivat esille seuraavat kysymykset:

1. karjalaisten maakunnallinen järjestäytyminen,
2. asukkaiden väliaikaisen aseman järjestäminen,
3. menetetyn omaisuuden korvaaminen,
4. asutuskysymys,
5. hallinnollinen ja oikeudellinen asema,
6. työnhankinta,
7. kaupunkilaiskysymykset.

»Kokoukseen kutsumme kaikkien luovutettujen alueiden maalaiskuntien valtuustojen puheenjohtajat ja kunnallislautakuntien esimiehet sekä heidän ollessaan estyneenä heidän varamiehensä samoin kaikkien kaupunki- ja kauppalakuntien vastaavat toimihenkilöt», huomautti toimikunta tässä tiedotuksessaan. Kokoukseen kutsuttiin myös evankelis-luterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien edustajat. Samoin se kehotti kaikkia luovutetussa Karjalassa toimineita maanpuolustus-, valistus-, taloudellisia, ammatillisia ym. järjestöjä ja laitoksia, jotka tavalla tai toisella olivat toimineet menetetyn maakuntamme kehityksen hyväksi, lähettämään yhden tai kaksi edustajaa kokoukseen.

Toimikunnan kehotus tapasi voimakasta vastakaikua, sillä kokouksen alkaessa lauantaina huhtikuun 20. päivänä klo 10 Helsingin kaupunginvaltuuston juhlasalissa läsnä oli 340 edustajaa.

He edustivat 52 kuntaa, 14 seurakuntaa sekä 112 erilaista järjestöä. Kokous jatkui vielä seuraavana päivänä, joka oli sunnuntai. Mieliala oli innostunut ja toiveikas.

Väliaikaisen toimikunnan puolesta Paavolainen avasi tämän suurkokouksen ja teki puheessaan ehdotuksen siirtokarjalaisten keskusjärjestön perustamisesta. Keskustelun jälkeen kokous päätti yksimielisesti perustaa keskusjärjestön ja antoi sille nimeksi Karjalan Liitto.

Liiton säännöissä esitetään liiton tarkoituksena olevan »ylläpitää yhteyttä karjalaisten yhdyskuntien ja vapaiden järjestöjen kesken, tehdä tunnetuksi karjalaisten asiaa sekä heidän omatoimisuuttaan edistäen työskennellä alueluovutuksen kautta menetettyjen seutujen väestön elinehtojen parantamiseksi». Tästä ilmenee, että jo liiton säännöissä korostetaan väestön omatoimisuuden ratkaisevan tärkeää merkitystä. Sekin osoittaa, että siirtokarjalaisten lähtökohta oli suuressa määrin toisenlainen kuin esimerkiksi Lähi-idän pakolaisten. Karjalaiset lähtivät ensi sijassa itse parantamaan asemaansa ja odottivat luonnollisesti valtiovallan ja koko kansan tukevan heitä. Monissa muissa maissa pakolaiset jäivät leireille vuosikausiksi, jopa vuosikymmeniksi, ja pakolaiskysymyksestä tehtiin poliittisen taistelun välikappale. Näin ei Suomessa tapahtunut. Siirtoväki ei muodostanut keväällä 1940 eikä myöhemminkään omia poliittisia puolueitaan eikä muutenkaan eristäytynyt. Se kyllä puolusti omia oikeuksiaan, mutta yritti jo alun alkaen sopeutua suomalaiseen yhteiskuntaan. Karjalan Liiton osuus tässäkin työssä on ollut suuntaa antava.

Liiton jäsenyyttä koskevassa sääntöjen kohdassa sanottiin:

»Liiton jäseniksi ovat oikeutettuja pääsemään karjalaisten muodostamat kunnat, seurakunnat taikka muut itsehallintoyhdyskunnat sekä maakunnalliset rekisteröidyt keskusjärjestöt, jotka liiton hallitus on siihen kuuluviksi hyväksynyt.

»Liittoon voi kuulua myöskin yksityisiä henkilöitä kannattavina jäseninä, joilla liiton kokouksissa on puhe- mutta ei päätösvaltaa.»

Liittoa perustettaessa ei maassa ollut vielä yhtään karjalaisseuraa, joita alettiin jo vuoden 1940 aikana perustaa. Liiton sääntöjä muutettiinkin pian siten, että karjalaisseurat ja muut alueluovutuksen jälkeen perustetut karjalaisten seurat ja yhdistykset ovat voineet liittyä liiton jäseniksi. Kun luovutetun alueen kunnat ja seurakunnat muutaman vuoden kuluttua syksyn 1944 jälkeen lakkasivat (vuonna 1948), Karjalan Liitto on tänään noin viiden-

sadan karjalaisseuran ja muiden karjalaisia perinteitä vaalivan yhteisön keskusjärjestö. Näistä järjestöistä osa sijaitsee ulkomailla, Ruotsissa, Kanadassa, Yhdysvalloissa, jopa Australiassa saakka.

Liiton hallinto-organisaatio yritettiin tehdä mahdollisimman yksinkertaiseksi. Siksi päätettiin, että liiton ylimpänä elimenä on kerran vuodessa Kalevalan päivänä kokoontuva vuosikokous, joka valitsee käytännön asioita hoitamaan liiton hallituksen. Siihen kuuluu kolmeksi vuodeksi valitut kaksitoista varsinaista ja kuusi varajäsentä. Hallituksen jäsenistä vuosikokous valitsee yhden puheenjohtajaksi ja yhden varapuheenjohtajaksi. Varapuheenjohtajien luku lisättiin jo 1940-luvulla kahdeksi.

Liiton ripeää liikkeellelähtöä kuvaa myös se, että kun säännöt hyväksyttiin kokouksessa 21.4.1940, vielä saman kuun 26. päivänä säännöt merkittiin yhdistysrekisteriin ja näin ollen vahvistettiin.

Tämä liiton perustava kokous valitsi puheenjohtajat ja hallituksen. Puheenjohtajaksi valittiin Karjalan kannaksen kuntien edustajiston puheenjohtaja talousneuvos Juho Hietanen, entinen kotipaikka Uusikirkko, ja varapuheenjohtajaksi maanviljelijä Eno Pusa, entinen kotipaikka Viipurin maalaiskunta.

Hietanen hoiti puheenjohtajan tehtäviä aina vuoteen 1946, jolloin Emil Luukka tuli puheenjohtajaksi. Pusa oli varapuheenjohtajana vain parisen vuotta ja hänen tilalleen sosiaalidemokraatit vaihtoivat kansanedustaja Jussi Raatikaisen. Hän toimi varapuheenjohtajana kymmenisen vuotta. Pusa kyllä jatkoi aktiivista työtään liiton hallituksessa aina 1960-luvulle saakka.

Hallituksen kokoonpano muodostui seuraavaksi:

Varsinaiset jäsenet:

kansanedustaja, kunnallisneuvos Juhani Leppälä, ent. kotipaikka Sortavalan mlk

kansanedustaja, maanviljelijä Juho Niukkanen, ent. kotipaikka Kirvu

emäntä Helena Virkki, ent. kotipaikka Vuoksela

johtaja S.J. Pitkänen, ent. kotipaikka Sortavala

kansanopiston johtaja Väinö Kaasalainen, ent. kotipaikka Räisälä

agronomi Väinö Huuhtanen, ent. kotipaikka Vahviala

lääninrovasti V. Heinikainen, ent. kotipaikka Räisälä

kansanedustaja, päätoimittaja Jussi Raatikainen, ent. kotipaikka Sortavala

kansanedustaja, kaupunginjohtaja Arno Tuurna, ent. kotipaikka Viipuri
maanviljelijä Tahvo Tahvola, ent. kotipaikka Kirvu
Varajäsenet:
kansanedustaja, maanviljelijä Matti Pitkänen, ent. kotipaikka Sortavalan mlk
kansanedustaja, kunnankirjuri Emil Luukka, ent. kotipaikka Muolaa
kalastaja Kalle Pulli, ent. kotipaikka Koivisto
kansanedustaja, maanviljelijä Kaapro Huittinen, ent. kotipaikka Kurkijoki
kansanedustaja, maanviljelijä Toivo Ikonen, ent. kotipaikka Antrea
varatuomari J. Haltia, ent. kotipaikka Salmi

Hallituksen kokoonpanossa herättää huomiota se, ettei Paavolainen tullut hallitukseen, koska hänet oli tarkoitus valita liiton sihteeriksi ja toimiston johtajaksi, kuten tapahtuikin jo 22.4.1940. Luukka jäi hallituksen varajäseneksi, mutta hänet valittiin samassa hallituksen kokouksessa, missä Paavolainen tuli sihteeriksi (toiminnanjohtajaksi), liiton työvaliokunnan jäseneksi, johon puheenjohtajien Hietasen ja Pusan lisäksi valittiin Leppälä, Tuurna, Huittinen, Niukkanen ja Luukka.

Puheenjohtaja Hietanen edusti Maalaisliittoa ja Pusa sosiaalidemokraatteja. Hallituksen varsinaisista jäsenistä Leppälä, Niukkanen, Kaasalainen, Huuhtanen ja Tahvola olivat maalaisliittolaisia, Raatikainen sosiaalidemokraatti ja Virkki, Pitkänen, Heinikainen ja Tuurna kokoomuslaisia. Varajäsenet olivat kaikki maalaisliittolaisia Pullia lukuun ottamatta, joka oli sosiaalidemokraatti. Hallitusta koottaessa oli tärkeätä ottaa poliittisten voimasuhteiden ohella huomioon luovutetun alueen eri osat mahdollisimman tasapuolisesti. Jos alue jaetaan kahteen osaan, Karjalan kannakseen ja Laatokan Karjalaan, Raatikainen, Leppälä, molemmat Pitkäset, Huittinen ja Haltia edustivat Laatokan Karjalaa ja kaikki muut Kannasta. Viimeksi mainituilla oli näin ollen selvä ylivoima ja myös molemmat puheenjohtajat olivat etelästä.

Kaksi päivää kestänyt kokous käsitteli silloin lähes kaikkia ajankohtaisia karjalaiskysymyksiä ja antoi niistä julkilausumia.

Maatalousväestön asuttamista pidettiin erittäin kiireellisenä ja samalla korostettiin, että tämä väestö oli sijoitettava mahdollisim-

man yhtenäisinä asutusryhminä Etelä-Suomeen entistä kotiseutua vastaaviin olosuhteisiin. Tästä muodostui pika-asutusta toimeenpantaessa eräs suuntaa antava kysymys, sillä eräät maanomistajapiirit halusivat asuttaa maataloussiirtoväen maan pohjoisosien laajoille suoalueille, joita olisi raivattava pelloksi karjalaistiloja varten.

Kokous piti tärkeänä, että niin karjalaisten henkisen kuin ruumiillisen työn tekijöiden työnvälitystä tehostettaisiin ja että tässä tarkoituksessa saataisiin aikaan yhteistyötä valtiovallan, talouselämän järjestöjen sekä niin luovutetun alueen kuntien kuin myös siirtoväen sijoituskuntien ja kunnallisten keskusjärjestöjen välillä. Työpaikan saaminen voisi mitä suurimmassa määrin helpottaa kotiseutunsa menettäneen siirtolaisen elämää, ja se olisi omiaan rohkaisemaan häntä keskellä suuria vaikeuksia.

Tässä yhteydessä kokous kiinnitti huomiota siihen, ettei siirtoväen hädänalaista asemaa käytettäisi hyväksi polkemalla palkkoja, kuten eräillä paikkakunnilla oli tapahtunut. Siirtoväkeen kuuluvia työntekijöitä olisi sosiaalisesti suojeltava eivätkä toiset työntekijät saisi katsoa heitä karsaasti eikä pitää heitä kilpailijoina.

Siirtoväen majoitusoloja oli nopeasti parannettava. Kokous ehdotti, että nimenomaan maan eteläosissa luetteloitaisiin kiireellisesti kaikki asunnot ja parannettaisiin sen perusteella siirtoväen majoitusta lopettamalla vielä monin paikoin jatkuva joukkomajoitus. Tämä ehdotus ei johtanut toimenpiteisiin, mutta syksyyn 1940 tultaessa oli tehty ns. tasoitussiirtoja ja siirtoväki oli jakautunut maan eri osiin siinä määrin tasaisemmin kuin heti sodan jälkeen niin, että talvella 1940–41 majoitustilanne oli huomattavasti parantunut.

Kokous korosti sitä jo aikaisemmin esitettyä vaatimusta, että siirtoväen omien edustajien oli oltava mukana siirtoväkeä koskevien asioiden valmistelussa ja toimeenpanossa. Valtiovallan oli tämä otettava erittäin vakavasti huomioon.

Samalla tämä suuri kokous vetosi karjalaiseen siirtoväkeen pitäen välttämättömänä, että jokaisen työkykyisen velvollisuus oli hakeutua työhön, jos siihen suinkin oli mahdollisuutta, mutta siirtoväelle oli maksettava sama palkka kuin vastaavasta työstä paikkakunnalla maksettiin. Minkäänlainen keinottelu siirtoväen asemaa hyväksi käyttäen ei saanut tulla kysymykseen.

Karjalaiset olivat hyvin herkkiä reagoimaan, jos havaitsivat siirtoväkeä loukattavan. Kekkonen oli 7.5.1940 antanut johtamansa

Siirtoväen huollon keskuksen nimissä sanomalehdille vetoomuksen, jossa esitti, että Karjalan Liitto puhuisi sen puolesta että siirtoväkeä saataisiin maataloustöihin. Karjalaiset eivät pitäneet tällaisesta puheesta, ja liiton hallitus julkaisikin seuraavana päivänä *Helsingin Sanomissa* vastineen Kekkoselle: »Liitto on jo perustavassa kokouksessaan korostanut, että jokaisen karjalaisen on hakeuduttava tuottavaan työhön. Mutta syistä, jotka Siirtoväen huollon herra johtaja hyvin tuntenee, olemme samalla vaatineet, että siirtoväelle on maksettava sama palkka, mikä vastaavasta työstä ao. paikkakunnalla maksetaan. Siksi Liitto ei voi hyväksyä niitä palkkaohjeita, joita sisäasiainministeriö on antanut 25.4.1940 lähettämässään kiertokirjeessä. Nämä ohjeet ovat selvästi käypiä palkkoja alemmat. Tietoomme on tullut, että siirtokarjalaisille on tarjottu alempia palkkoja kuin muille työntekijöille, minkä vuoksi on ymmärrettävää, ettei vapaita karjalaisia ole tarjoutunut työpaikkoihin niin paljon kuin olisi ollut toivottavaa.»

Liitto osoitti tyytymättömyyttään Kekkosen johtamaa virastoa kohtaan, ettei SHK (Siirtoväen huollon keskus) ollut valvonut sitä, että siirtoväkeä joka suhteessa kohdeltaisiin tasapuolisesti. Tämä johtuu lähinnä siitä, ettei SHK ole aina käyttänyt siirtoväen omien edustajien asiantuntemusta riittävästi hyväksi. Liitto korosti lopuksi, että se oli aina valmis yhteistyöhön vaikean karjalaisongelman ratkaisemiseksi, sillä vain valtiovallan ja karjalaisten omien elinten yhteistyöllä voidaan saavuttaa kaikkien yhteiset tavoitteet.

Kuntien ja seurakuntien keskeinen merkitys siirtoväen oloja järjestettäessä kävi myös selvästi ilmi kokouksen kannanotoista. Se korosti, että luovutetun alueen viimeksi valittujen elinten oli jatkettava kuntien toimintaa niillä paikkakunnilla, mihin siirtokuntien toimistot nyt oli sijoitettu. Tarvittaessa elimiä oli itsehallintoperiaatetta noudattamalla täydennettävä ja valtion oli maksettava tästä aiheutuvat kustannukset. Näin tapahtui ja kunnat jatkoivat toimintaansa koko välirauhan ajan.

Seurakuntien toimintaa pidettiin myös niin tärkeänä, että kokouksen julkilausumassa katsottiin, että ainakin toistaiseksi siirtoseurakuntien toimintaa oli jatkettava. Näin myös tapahtui.

On luonnollista, että huomiota kiinnitettiin myös menetetyn omaisuuden korvauskysymykseen, josta keskustelu oli alkanut heti rauhanteon jälkeen. Kokous piti välttämättömänä, että kaikesta menetetystä omaisuudesta suoritetaan täysi korvaus vuoden

1938 hintatason mukaan. Samalla esitettiin, että, mikäli korvausta ei suoriteta luonnossa – kuten viljelijöille maana ja metsänä – korvaukset maksettaisiin pysyväarvoisilla maksuvälineillä. Korvauskysymyksestä syntyi ankara kiista vuosina 1940–41 ja juuri tätä kysymystä käsiteltäessä tuli esiin karjalaisten suuri poliittinen voima sekä Karjalan Liiton tehokas toiminta, sillä eduskunta kirjoitti hallituksen lakiesityksen kokonaan uudelleen ja paransi ratkaisevalla tavalla lain sisältöä.

Kokoukseen saapuneita satoja karjalaisia rohkaisi ja ilahdutti se, että tasavallan presidentti Kyösti Kallio otti ensimmäisenä kokouspäivänä vastaan kaikki osanottajat presidentin linnassa ja tarjosi siellä – raittiusmies kun oli – iltapäiväkahvit.

Kallio piti tässä tilaisuudessa siirtoväelle suurta ymmärtämystä osoittaen puheen, jossa hän lausui mm.: »Te olette teoissa näyttäneet, ettei turve eikä rakkainkaan kotiseutu voi korvata isänmaata, ellei sen turvana ole lainalainen vapaus ja kansallishengen elähyttämä yhteiskuntajärjestys, johon olemme kasvaneet kiinni. Näiden kahden perustekijän täytyy virrata kansan suonissa, joka pystyy sellaisiin tekoihin, mihin te, Karjalan kansa, olette pystyneet jättäessänne kotinne.» Puheessaan presidentti korosti, että niiden kansalaisten asema, jotka menettivät kotinsa, oli nyt keskeisin yhteiskuntaamme koskeva kysymys. Sen jälkeen hän toivoi, että asutus- ja korvauskysymykset kyettäisiin ratkaisemaan sen saman yksimielisyyden vallassa kuin mikä talvikuukausina vallitsi kansamme keskuudessa, mutta samalla hän korosti, että nämä olivat niin suuria ja vaikeita ratkaisuja, että ne vaativat perusteellista harkintaa. Vahinkoja ja menetyksiä oli tasattava, totesi Kallio, mutta kysymys oli siitä, mihin saakka kansakunnan voimat riittäisivät.

On selvää, että vastaanotolla mukana olleet siirtokarjalaisten edustajat antoivat suuren arvon tasavallan presidentin osoittamalle huomaavaisuudelle ja karjalaisten arvostamiselle. Presidentti Kallion lämmin myötätunto karjalaisia kohtaan kävi ilmi uudestaan kesällä 1940. Karjalan Liitto julkaisi loppukesällä ohjelmavihkosen karjalaisjuhlia varten. Liitto pyysi Kyösti Kalliolta tervehdystä tähän karjalaiselle kenttäväelle tarkoitettuun julkaisuun ja presidentti lausui antamassaan tervehdyksessä mm. seuraavaa:

»Olen sodan aikana ja rauhanteon jälkeen eri tilaisuuksissa ilmaissut käsityksenäni, että Karjalan heimo on viime kuukausien aikana raskaimmin saanut tuntea Suomen kansan kovat kohta-

lot. Samoin olen huomauttanut, että meidän kaikkien tulee voimiemme mukaan työskennellä siirtoväen vaikeuksien lieventämiseksi, tulevaisuudenuskon säilyttämiseksi ja lujittamiseksi.

»Ja puolueettoman arvostelijan on myönnettävä, että paljon on tehty, mutta paljon on yhä tehtävää. Pika-asutuslaki odottaa nyt toteuttamistaan, lukuisia määrärahaesityksiä on vireillä siirtoväen elämän elvyttämiseksi ja eduskunta käsittelee parhaillaan, missä määrin lainsäätäjät velvoittavat meitä kaikkia osallistumaan nykyisten rajojen sisällä uusien kotien pystyttämiseen menetettyjen tilalle (viittasi omaisuuden luovutusveroon).

»Karjalaa koskenut isku on syvin, mutta ei ainoa, sillä koko kansa oli mukana ja seisoi miehekkäästi vartiopaikallaan. Ei ollut kansamme kunnon puute, ettemme jaksaneet maamme koskemattomuutta suojata ylivoimaa vastaan. Kohtalonyhteys, kansallinen yhteistunto velvoittaa tukemaan niitä, joiden kodit jäivät rajan taakse muistoineen ja arvoineen, joita ei voi rahalla mitata.

»Mutta elämänusko, Suomen kansa ja meidän yhteinen kotimme, isänmaa on jäljellä. Siinä on yhteinen ankkurimme, joka rohkaisee ja velvoittaa ponnisteluihin. Se vaatii jokaiselta omakohtaista työtä», korosti tasavallan presidentti.

Hyvällä syyllä voidaan sanoa, että Karjalan Liiton perustaminen oli siirtoväen kannalta välirauhan ajan tärkeimpiä ratkaisuja. Järjestön perustamisen tarkoituksena oli koota karjalaisten voimat ja siinä onnistuttiin hyvin. Missään vaiheessa ei tälle keskusjärjestölle ole lähdetty suunnittelemaan, vielä vähemmän perustamaan, kilpailevaa rinnakkaisjärjestöä, kaikki karjalaiset ovat sen riveihin sopineet ja jokaisella on ollut riittävästi työtä. Varsinkin alkuvuosina aina 1950-luvun puoliväliin saakka Karjalan Liitto oli siirtoväen oikeuksia puoltava taistelujärjestö. Se iski monta kertaa lujasti ja sai myös ottaa vastaan iskuja. Varsinkin karjalaisten kaksi tärkeää kysymystä, maataloussiirtoväen asuttaminen ja menetetyn omaisuuden korvauskysymys muodostuivat suuriksi sisäpoliittisiksi kiistoiksi, joissa karjalainen siirtoväki, lähinnä Karjalan Liiton ja omien kansanedustajiensa avulla, loppujen lopuksi pääsi varsin tyydyttäviin tuloksiin, vaikka vastarinta ajan mukana kasvoi ja vahvistui.

Karjalaisten voimien kokoaminen oman keskusjärjestön piiriin oli osoitus heimon yhtenäisyydestä ja realiteettien tajusta. Kun tämä yhteinen voima sai tuekseen eduskunnasta suuren siirtokarjalaisten ryhmän, johon yli puoluerajojen liittyivät kaikki Viipurin

läänistä valitut kansanedustajat sekä myös eräitä Kuopion, Oulun ja Lapin läänien kansanedustajia, oli siirtoväellä käytettävissään merkittävä poliittinen voimaryhmä. Siirtoväen ongelmien ratkaisulle luotiin pohja eduskunnan ratkaisuilla. Ensin oli lainsäädännöllä saatava puitteet ratkaisuille, vasta sen jälkeen oli mahdollista lähteä käytännössä toteuttamaan niitä toimenpiteitä, joilla siirtokarjalaiset yritettiin sijoittaa rajoiltaan supistuneeseen Suomeen yhteiskunnan tasa-arvoisina kansalaisina.

Aivan yhtä suuri saavutus kuin oli voimien kokoaminen keskusjärjestöön oli käytettävissä olevien poliittisten voimien yhdistäminen ja yhteistyö niiden kesken. Vuosina 1940–41 ja sen jälkeen sodan jatkuessa sekä syksyn 1944 jälkeen jälleenrakennustyössä vuosina 1944–50 syntyi eduskunnassa yli puoluerajojen voimaryhmittymä: toisella puolen oli siirtoväki yli puoluerajojen, toisella muut. Puolueryhmittymät menivät todella silloin sekaisin ja siirtokarjalaisten omissa eduskuntaryhmissä saattoi olla siirtoväen pahimpia vastustajia.

Siirretyn väestön toimeentulon turvaaminen

Ennen syksyllä 1939 aloitettua väestön evakuoimista ei ollut suunniteltu, miten tämän väestön toimeentulo järjestettäisiin siirron aikana ja sen jälkeen, jos väestö ei pääsisikään palaamaan takaisin koteihinsa. Asian hoitamista varten ei myöskään ollut yhtenäistä ja tehokasta organisaatiota, johon edellä on jo viitattu.

Syksyllä 1939 perustettu kansanhuoltoministeriö joutui aluksi vastaamaan siirtoväen sijoittamisesta sekä sen huollosta yhdessä sijoitusalueiden lääninhallitusten kanssa. Kansanhuoltoministeriön päätehtävät kohdistuivat pääosiltaan muitten asioiden kuin siirtoväen huollon hoitamiseen, eikä sillä ollut edellytyksiä vastata näin suuret mittasuhteet saaneen ongelman ratkaisusta.

Loka–marraskuussa 1939 evakuoimisalueet olivat suhteellisen suppeita, mutta sodan puhjettua marraskuun lopussa 1939 siirrettävät väestömäärät lisääntyivät ja samoin pelastetut kotieläimet ja muu omaisuus nousivat niin suuriin määriin, että oli pakko

muodostaa erityinen organisaatio näiden kysymysten hoitamista varten.

Tammikuun 17. päivänä 1940 perustettiin sisäasiainministeriöön uusi osasto siirtoväen kysymyksiä hoitamaan. Se sai nimekseen Siirtoväen huollon keskus. Sen toiminta kohdistui alusta lähtien pääasiassa siirretyn väestön vastaanottamiseen, sijoittamiseen ja huoltamiseen. On selvää, että kun kodeistaan siirtynyt väestö menetti kaiken omaisuutensa sekä tilansa, yrityksensä ja työpaikkansa, se ei pystynyt selviytymään ilman valtion tukitoimenpiteitä.

Toisaalta oli otettava huomioon, ettei siirtoväen elämää voitu maaliskuussa tehdyn rauhan jälkeen jättää liian pitkäksi aikaa valtion toimenpiteiden ja tuen varaan, vaan oli kaikin keinoin yritettävä jouduttaa tämän väestön sijoittamista tuottavaan työhön. Maataloussiirtoväen asuttaminen ja kaikkia siirtoväkeen kuuluvia koskeneen menetetyn omaisuuden korvauskysymykset muodostuivat sen vuoksi kiireellisimmiksi tehtäviksi.

Sekä siirtoväki itse että sen edustajat, niin siirtoväen kansanedustajat kuin kuntia, seurakuntia ja eri järjestöjä edustava huhtikuussa 1940 perustettu Karjalan Liitto kiirehtivät jatkuvasti väestön sijoittamista tuottavaan työhön, jotta olisi päästy irti valtiovallan huollosta ja holhouksesta.

Siirtoväen huollon keskuksen tehtävät

Valtioneuvoston päätöksen mukaan sisäasiainministeriöön perustetun osaston tehtävänä oli:

1) huolehtia väestön ja omaisuuden siirtoa koskevien suunnitelmien laatimisesta;

2) johtaa väestön ja omaisuuden siirtojen suorittamista;

3) huolehtia siirtoväen ja siirrettävän omaisuuden sijoittamisesta ja huollosta;

4) ohjata ja valvoa niiden kuntien toimintaa, joiden alueilta väestö oli siirretty muualle;

5) käsitellä ne muut asiat, jotka johtuivat väestön siirtymisestä varsinaiselta kotiseudultaan sodan aiheuttamissa olosuhteissa. Osaston päälliköksi nimitettiin lakitieteen tohtori Urho Kekkonen.

Osaston yhteyteen perustettiin myös neuvottelukunta, jonka jäseninä oli siirtoväen luottamushenkilöitä. Se antoi yleisluonteisia lausuntoja osastolle siirtoväen huoltoa koskevissa asioissa.

Siirtoväen huolto ja siirretyn omaisuuden hoito kuuluivat kussakin läänissä lääninhallitukselle, joka palkkasi tarkoitusta varten tarpeellisen henkilökunnan. Lääninhallitus asetti niihin kuntiin, joihin siirtoväkeä oli sijoitettu, siirtoväen huoltojohtajan, jonka tehtävänä oli siirtoväen majoituksen ja huollon järjestäminen sekä siirretystä omaisuudesta huolehtiminen. Siirtoväen huoltojohtaja sai palkkion valtion varoista ja oli valtion viranomainen. Sekä lääninhallitus- että kuntaportaassa viranomaisten apuna oli siirtoväen luottamushenkilöitä asioita hoitamassa.

Siirtoväen huoltoviranomaisten tehtävät olivat varsin moninaisia. Väestön majoituksen ja muonituksen ohella oli ratkaistava mm. kotieläinten sijoitus ja rehujen saannin turvaaminen aikana, jolloin rehuista oli suurta puutetta. Edelleen viranomaisten täytyi turvata siirtoväen polttopuiden saanti, huolehtia tämän väestön sairaanhoidosta, työhönsijoituksesta, maan vuokrauksesta siirtoväelle, maksaa menetetystä omaisuudesta ennakkoavustuksia ja suorittaa korvauksia valtiolle otetusta omaisuudesta.

Siirtoväen huollon keskuksen perustaminen oli siirretyn väestön kannalta hyvin merkittävä edistysaskel. Siihen saakka kodeistaan siirretyt ihmiset tunsivat elämänsä turvattomaksi, heillä ei ollut mitään omia viranomaisia, jotka olisivat hoitaneet heidän asioitaan uusilla asuinsijoilla. Lääninhallitukset ja kunnat vastasivat kyllä virallisesti ennen tammikuun 17. päivää 1940 siirtoväen vastaanottamisesta ja sijoittamisesta, mutta ne olivat kaukana väestöstä ja varsinkin joulukuun 1939 aikana siirtoväki oli tyytymätöntä heille järjestettyyn vastaanottoon.

Kun siirtoväen asioihin keskittynyt ja niistä ylimpänä hallintoviranomaisena vastaava osasto ryhtyi hoitamaan tehtäväänsä, koko tämän suuren ja vaikean ongelman hoitaminen tehostui heti. Osaston päällikkö, entinen sisäministeri Kekkonen, otti tehtävänsä hyvin vakavasti. Hänet oli syrjäytetty edellisen joulukuun alussa muodostetusta hallituksesta, nyt hänellä oli tilaisuus tehdä työtä tärkeällä paikalla ja käyttää tehtävää hoitaessaan hyväksi niitä tietoja ja sitä kokemusta, joita hänellä oli.

Kekkonen teki jo tammikuussa 1940 laajan kiertomatkan Viipurin läänin evakuoiduille alueille ja sai viimeiset tiedot vallinneesta tilanteesta. Se tietysti osaltaan auttoi häntä vaikean tehtä-

vän hoitamisessa. Koko talvisodan hän piti kiinteää yhteyttä evakuoimista Viipurin läänissä hoitaviin viranomaisiin ja toisaalta huolehti siitä, että vastaanottavat lääninhallitukset ja niiden alaiset siirtoväen huollosta vastaavat viranomaiset eivät enää omalta osaltaan jarrutelleet evakuoitujen sijoittamista. Hyvällä syyllä voidaan sanoa, että siirtoväen ja sen asioiden hoidon kannalta oli suuri saavutus, kun Siirtoväen huollon keskuksen johtajaksi nimitettiin oman läänin kansanedustaja, lakitieteen tohtori Kekkonen.

Jouduin hänen kanssaan yhteistyöhön jo syksystä 1939 lähtien ja sittemmin Moskovan rauhan jälkeen keväällä 1940. Nimenomaan vaikeana välirauhan vuonna keväästä 1940 kesään 1941 Kekkonen toimi erittäin aktiivisesti siirtoväen oikeuksien puolesta. Hän asettui yleensä varauksetta puoltamaan siirtokarjalaisia, kun nämä joutuivat vaikeuksiin muiden viranomaisten kanssa. Hän tuki karjalaista siirtoväkeä erityisesti asutus- ja korvauskysymyksissä, kun siirtoväki ja sen edustajat olivat eri mieltä hallituksen ja sen eri ministerien kanssa.

Kun siirtoväen majoittaminen ja muut siirtoväen väliaikaiseen huoltoon liittyvät ongelmat varsin usein aiheuttivat kiistoja, ei ole ihme, että siirtoväki ja heidän keskusjärjestönsä Karjalan Liitto joutuivat usein arvostelemaan siirtoväen huollosta vastaavia viranomaisia, eikä arvostelulta aina välttynyt myöskään keskuksen johtaja tri Kekkonen. Mutta missään vaiheessa vuosina 1940–41 enempää kuin myöhemminkään sodan siirtoväen ongelmaa ratkaistaessa ei Kekkosen ja karjalaisen siirtoväen välille syntynyt epäluottamusta. Siirtoväki luotti Urho Kekkoseen ja hänen toimintaansa Siirtoväen huollon keskuksen johtajana. Hän hoiti tätä tehtävää kevääseen 1943 saakka.

Siirtoväen huolto-organisaation erityispiirre oli se, että siirtoväen omia edustajia oli sijoitettu hallintoon ylhäältä alas saakka, ministeriöportaaseen, lääninhallituksiin ja kuntiin. Vaikka nämä siirtoväen itse valitsemat edustajat eivät tehneet päätöksiä – vaalin suorittivat yleensä luovutetun alueen kuntien hoitokunnat – heidän vaikutuksensa asioiden ratkaisuihin muodostui huomattavan tärkeäksi, sillä he olivat asiantuntijoita, joiden mielipiteet otettiin huomioon. Tämä edisti yhteisymmärryksen syntyä ja yhteistyötä siirtoväen ja sen huollosta vastaavan hallintokoneiston kanssa. Kekkonen vaikutti hyvin merkittävästi siihen, että siirtoväen edustajia otettiin mukaan siirtoväen huoltoa koskeviin hallintotehtäviin.

Heti talvisodan jälkeen siirtoväen huoltohallinto oli varsin laaja, siihen kuului puolisentoista tuhatta toimihenkilöä. Sittemmin kesän 1941 jälkeen hallintokoneisto luonnollisesti supistui, kun väestö pääsi palaamaan kotiseudulleen. Uuden, kesän ja syksyn 1944 evakuoimisen jälkeen huolto-organisaatio oli laajimmillaan, siihen kuului vuoden 1944 lopussa noin 2500 henkeä. Sen jälkeen organisaatio alkoi nopeasti supistua ja 31.12.1948 sisäasiainministeriön siirtoväenasiainosasto lopetettiin ja koko siirtoväen huolto vuotta myöhemmin. Silloin vielä sosiaalihuollossa olleet luovutetuilta alueilta muuttaneet henkilöt siirrettiin sosiaaliministeriön alaisuuteen.

Siirtoväen majoitus

Evakuoitu siirtoväki sijoittui kotialueelle laadittujen sijoitussuunnitelmien mukaan, joita tehtäessä oli pidetty silmällä ensi sijassa rautatiekuljetusmahdollisuuksia ja väestönsuojelunäkökohtia. Sekä talvisodan että jatkosodan aikana varattiin maan eteläisistä lääneistä Helsingin, Turun ja Tampereen sekä eräiden muiden suurten asutuskeskusten mahdollisen tyhjentämisen varalta sijoitusalueita näiden keskusten väestölle, noin 600 000 hengelle. Tästä johtuen ei eteläisiin lääneihin siirtoväkeä juuri sijoitettu. Seurauksena oli, että siirtoväkeä ohjattiin erityisen paljon Vaasan lääniin. Rautateiden välittömässä läheisyydessä sijaitseviin kuntiin hakeutui väestöä enemmän kuin kauempana oleviin kuntiin, siirtoväen sijoitusrasitus muodostui siten hyvin epätasaiseksi maan eri osien ja samojenkin läänien eri kuntien kesken. Niissä kunnissa, joihin väestöä jouduttiin sijoittamaan keskimääräistä enemmän, syntyi suuria majoitusvaikeuksia.

Sijoitusrasituksen epäkohtia pyrittiin korjaamaan ns. tasoitussiirroilla sekä kesällä 1940 että talvella 1941. Tasoitussiirtojen tarkoitus oli saada maatalousväestö sijoitetuksi niihin kuntiin, joihin se oli määrä asuttaa vuonna 1940 annetun siirtoväen pika-asutuslain ja saman vuoden syksyllä vahvistetun sijoitussuunnitelman mukaan. Viipurin ja muiden asutuskeskusten siirtoväkeä eivät viranomaiset evakuoimisen jälkeen enää siirtäneet kunnasta toiseen. Tämä väestö hakeutui työpaikkoihin ja valitsi itse valtiovallan toimenpiteistä riippumatta sijoituskuntansa.

Siirtoväen majoituksessa lähdettiin siitä, että siirtoväelle oli kullakin paikkakunnalla yritettävä hankkia niin tyydyttävät asunnot kuin suinkin mahdollista. Siirtoväen huoltoviranomaiset olivat vastuussa siitä, että majoitusrasitus kohdistettiin tasapuolisesti kaikkiin majoituskelpoisiin rakennuksiin. Ellei asuntoja saatu vapaaehtoisesti, viranomaisilla oli oikeus käyttää lääninhallituksen luvalla pakkomajoitusta. Myös kotieläinten ja muun omaisuuden sijoittamisessa oli oikeus käyttää pakkokeinoja. Majoitus saatiin yleensä järjestetyksi vapaaehtoista tietä. Pakkokeinoihin ei tarvinnut turvautua kuin harvoissa tapauksissa. Kuitenkin on ilmeistä, että mahdollisuus käyttää pakkokeinoja helpotti majoituksen ja kotieläinten sijoituksen järjestämistä.

Siirtoväen oli itsensä huolehdittava vuokran maksamisesta. Jos oli kysymys huoltoavustusta saavasta henkilöstä, hänen tuli maksaa saamastaan huoltoavustuksesta asuntonsa vuokra. Välittömästi evakuoimisen jälkeen talvella 1940 jouduttiin siirtoväkeä sijoittamaan eräin paikoin suuriakin määriä yhteismajoitukseen, seurojentaloille, kansakouluihin jne. Mutta pyrkimyksenä oli saada ihmiset perheittäin taloihin ja tässä onnistuttiinkin verraten tyydyttävästi.

Suurimpia vaikeuksia tuotti asutuskeskusten siirtoväen majoittaminen kaupunkeihin ja muihin asutuskeskuksiin. Siirtoväen huoltoviranomaisilla oli myös kaupungeissa pakkomajoitusoikeus, mutta sitä käytettiin vielä harvemmin kuin maaseudulla. Huoneenvuokralautakunnat majoittivat siirtoväkeä kaupungeissa normaalia tietä. Eräissä lautakunnissa oli muutamina vuosina vasta vuoden 1944 jälkeen siirtoväen edustajia, mutta näiden mahdollisuudet saada asuntoja siirtoväelle olivat kaupunkien erittäin vaikean asuntopulan vuoksi varsin vähäiset.

Siirtoväen huoltoavustus

Valtio antoi siirtoväen huoltoavustusta henkilöille, jotka eivät kyenneet huolehtimaan toimeentulostaan oman omaisuutensa tai työtulojensa perusteella. Tämä avustus oli sotatilalain mukaan tarkoitettu vain majoitusta ja muonitusta varten. Huoltoavustuksen myöntämisestä päätti kussakin kunnassa siirtoväen huoltojohtaja. Syksystä 1939 kevääseen 1940 huoltoavustuksen suuruus

sai nousta enintään 12 markkaan aikuista ja 8 markkaan alle 15-vuotiasta lasta kohden vuorokaudessa. Se ei ollut sosiaalista tukea tai avustusta, Karjalassa sosiaaliavustusta saaneet saivat uusilla sijoituspaikoillaan edelleen sosiaaliviranomaisten kautta avustusta. Nimitys siirtoväen »huoltoavustus» oli sen vuoksi harhaanjohtava. Sen nimenä olisi pitänyt olla esimerkiksi »evakuoimiskorvaus», »siirtoväen erikoistuki» tai jokin muu nimitys, joka olisi sen selvästi erottanut normaalista huoltoavustuksesta. Eiväthän kotiseutunsa menettäneet olleet mitään sosiaalisia tapauksia. He olivat normaaleja, joka suhteessa omillaan toimeentulevia tasa-arvoisia Suomen kansalaisia, joilta sota ja alueluovutus riisti kodin, asunnon, työpaikan ja toimeentulon. Siirtoväen huolto kuului sisäasiainministeriön hoidettaviin asioihin tammikuusta 1940 aina vuoden 1949 loppuun saakka, mikä jo osoittaa ettei ollut kysymys sosiaalihuollosta. Mutta puhuminen »siirtoväen huollosta» oli omiaan sekoittamaan käsitteitä.

Huoltoavustus päivää kohden oli varsin alhainen, mutta sisäasiainministeriö totesi 23.2.1940 antamissaan ohjeissa, että nekin määrät olivat ehkä liian korkeita. Sen arvion mukaan tavanmukaiseen yksinkertaiseen majoitukseen ja muonitukseen kuuluvista eduista aiheutuneiden todellisten kustannusten oli todettu eri puolilla maata nousseen vain 6–8 markkaan henkeä kohden päivässä. Sen vuoksi maksimimääriä, 12 markkaa aikuiselle ja 8 markkaa alle 15-vuotiaille, ei saanut yleensä maksaa, vaan 6–8 markkaa päivässä oli pidettävä yleisinä ohjeina huoltoavustuksen suuruutta arvioitaessa.

Ei ainakaan voida väittää, että valtion varoja olisi tuhlattu siirtoväen »ylöspitoon».

Siirtoväen piti käyttää valtiolta saamiaan korvauksia – esimerkiksi puolustuslaitoksen YH:n ja sodan aikana ottamasta omaisuudesta maksamia korvauksia – ensi sijassa omaan elatukseensa. Jos siirtoväkeen kuuluva sai jostakin lähteestä korvauksia, huoltoavustus loppui tai sitä ainakin pienennettiin. Vasta silloin, jos mitään omaisuutta tai tuloa ei ollut, maksettiin huoltoavustusta.

Seuraavat luvut osoittavat, mikä huoltoavustuksen suuruus oli eri aikoina:

1939–40 aikuiset 12, lapset 8 mk/pv
1941–43 aikuiset 15, lapset 8 mk/pv
1945 aikuiset 30, lapset 25 mk/pv
1948 aikuiset 55, lapset 50 mk/pv

Lääninhallituksen päätöksellä huoltoavustusta voitiin nostaa 5–10 markalla henkeä kohden vuorokaudessa ja Siirtoväen huollon keskuksen päätöksellä niin suureksi kuin katsottiin tarpeelliseksi.

Oli luonnollista, että tämän poikkeuksellisen päivärahan turvin elävien määrä oli suurimmillaan heti Moskovan rauhan jälkeen. Seuraavat luvut osoittavat huollon varassa olleiden luvun vuosina 1940–41:

1.5.1940 345 000 henkeä
31.12.1940 165 000 henkeä
31.12.1941 79 000 henkeä
31.12.1943 12 000 henkeä

Lähes 350 000 hengestä, jotka joutuivat turvautumaan siirtoväen huoltoavustukseen 1.5.1940, luku oli laskenut saman vuoden loppuun mentäessä alle puoleen. Kun paluu Karjalaan pääsi käyntiin, huoltoavustusta nauttivien määrä putosi 12 000 henkeen.

Palautettuun Karjalaan oli 1.3.1944 mennessä muuttanut noin 61 % siellä vuonna 1939 asuneesta väestöstä, yhteensä noin 250 000 henkeä. Kun he joutuivat kesällä ja syksyllä 1944 lähtemään uudestaan, ei siirtoväen huoltoavustukseen turvautuvien luku noussut läheskään samassa suhteessa kuin siirtoväen luku kasvoi. Joulukuun lopussa 1944 siirtoväen huoltoavustusta sai yhteensä 76 000 henkeä, mikä osoittaa, että luku oli vuodessa lisääntynyt 64 000 hengellä. Se vastasi noin neljäsosaa Karjalasta kesällä ja syksyllä 1944 muuttaneista. Näin ollen kolme neljäsosaa väestöstä tuli nyt omillaan toimeen, kun talvisodan jälkeen lähes 80 % evakuoidusta siirtoväestä joutui turvautumaan valtion maksamaan huoltoavustukseen. Karjalaiset eivät tämän mukaan kovin mielellään turvautuneet valtion apuun.

Siirtoväen huoltoavustusta saavien luku aleni vuoden 1944 jälkeen nopeasti, heidän lukunsa oli 31.12.1945 noin 44 000, kahta vuotta myöhemmin enää 14 000 ja siirtoväenasiainosaston lakatessa 31.12.1948 11 000.

Siirtokarjalaisten poliittinen voima

Viipurin läänin itäinen vaalipiiri oli itsenäisyyden aikana Maalaisliiton valta-alueita. Kaikissa eduskuntavaaleissa vuosina 1919–1939 Maalaisliitto sai siellä enemmän kansanedustajia kuin kaikki muut puolueet yhteensä.

Viipurin läänin läntisessä vaalipiirissä Sosiaalidemokraattinen Puolue oli suurin puolue, mutta Maalaisliitolla oli myös tässä vaalipiirissä vahva asema.

Seuraava taulukko osoittaa puolueiden edustajamäärät vuosien 1919 ja 1939 vaaleissa:

	Viipurin läänin länt. vaalipiiri		Viipurin läänin it. vaalipiiri	
	1919	1939	1919	1939
Maalaisliitto	4	5	9	10
SDP	6	7	4	5
Kokoomus	4	4	1	2
Edistyspuolue	3	–	3	–
IKL	–	1	–	1
Yhteensä	17	17	17	18

Taulukko osoittaa, että Maalaisliiton kannatus oli vuosina 1919–39 kasvanut kolmestatoista viiteentoista ja sosiaalidemokraattien kymmenestä kahteentoista. Kokoomuksella oli kahteen suurpuolueeseen verrattuna varsin vaatimaton kannatus, se sai vuoden 1919 vaaleissa viisi ja kahtakymmentä vuotta myöhemmin kuusi kansanedustajaa. Edistyspuolue oli vuoden 1919 vaaleissa, jotka käytiin valtiomuototaistelun merkeissä, jopa suurempi kuin Kokoomus saaden kuusi edustajanpaikkaa Viipurin läänistä. Mutta vuonna 1939 se ei saanut enää yhtään edustajaa. IKL sai vuonna 1939 yhden paikan Viipurin läänin läntisestä ja samoin yhden itäisestä vaalipiiristä.

Kesällä 1939 valittu eduskunta, ns. pitkä parlamentti, joutui säätämään siirtokarjalaisten sijoittamista koskevat lait ensin välirauhan aikana 1940–41, sitten Karjalan takaisinvaltauksen aikana vuosina 1941–44 ja syyskuussa 1944 tehdyn Moskovan rauhan jäl-

keen aina maaliskuuhun 1945 saakka. Pitkän parlamentin merkitys siirtokarjalaisten kannalta oli näin ollen ratkaiseva.

Viipurin läänistä valitut kansanedustajat – joista suurin osa oli syntyperäisiä karjalaisia – muodostivat keväällä 1940 erityisen yhteistyöryhmän, joka paneutui tarkoin siirtoväen ongelmiin ja teki kaikkensa niiden oikeudenmukaisen ratkaisun edistämiseksi.

Tämä ryhmä oli kokoonpanoltaan seuraava:

Maalaisliitto:
Viipurin läänin itäinen vaalipiiri:
maanviljelijä Juho Niukkanen, Kirvu
maanviljelijä Matti Pitkänen, Sortavalan mlk
kunnallisneuvos Juhani Leppälä, Sortavalan mlk
maanviljelijä Kaapro Huittinen, Kurkijoki
maanviljelijä Matti Miikki, Ruokolahti
maanviljelijä Antti Halonen, Jaakkima
kunnankirjuri Emil Luukka, Muolaa
maanviljelijä Matti Pärssinen, Pyhäjärvi Vpl
maanviljelijä Juho Paksujalka, Hiitola
maanviljelijä Tauno Saukkonen, Parikkala
Viipurin läänin läntinen vaalipiiri:
lakit. tri, ministeri Urho Kekkonen, Helsinki
kunnallisneuvos Elias Tukia, Lappee
maanviljelijä Antti Kemppi, Viipurin mlk
maanviljelijä Aapo Inkinen, Kuolemajärvi
maanviljelijä Anton Suurkonka, Valkeala

Sosiaalidemokraattinen puolue:
Viipurin läänin itäinen vaalipiiri:
talonomistaja Juho Kuittinen, Enso
päätoimittaja Jussi Raatikainen, Sortavala
maanviljelijä Yrjö Velling, Kirvu
kirvesmies Toivo Nokelainen, Vuoksenniska
toimittaja Jussi Lonkainen, Viipuri
Viipurin läänin läntinen vaalipiiri:
tarkastaja Pietari Salmenoja, Helsinki
rouva Elsa Metsäranta, Kotka
lääket. lis. Oskar Reinikainen, Viipuri
kirvesmies Ville Kupari, Kymi
asutustilallinen Juho Pyy, Viipurin mlk

maalari Jere Juutilainen, Lappeenranta
sähkötyömies Kauko Andersson, Kymi

Kokoomus:
Viipurin läänin itäinen vaalipiiri:
insinööri Arvi Oksala, Helsinki
fil. maist., kansanopiston johtaja Erkki Paavolainen, Kanneljärvi
Viipurin läänin läntinen vaalipiiri:
toimitusjohtaja Antti Hackzell, Helsinki
rovasti Kaiku Kallio, Lappeenranta
kunnallisneuvos, toimittaja Kaapro Moilanen, Viipuri
kaupunginjohtaja Arno Tuurna, Viipuri

IKL:
Viipurin läänin itäinen vaalipiiri:
everstiluutnantti Paavo Susitaival, Helsinki
Viipurin läänin läntinen vaalipiiri:
fil. tri Vilho Annala, Helsinki

Edustajien luettelo osoittaa, että siirtokarjalaisilla oli vuosina 1939–45 eduskunnassa useita korkeatasoisia ja kokeneita edustajia. Maalaisliiton edustajista olivat jo vuonna 1939 yleisesti tunnettuja Niukkanen, Kekkonen ja Leppälä, joista kaksi ensiksi mainittua oli istuvan hallituksen jäseniä, Niukkanen puolustusministeri ja Kekkonen sisäministeri. Leppälä oli 1920-luvulla ollut parikin kertaa ministerinä. Luukka ei ennen vuotta 1939 eikä vielä pitkän parlamentin aikoina ollut ministerinä, mutta oli mukana jo elokuussa 1944 muodostetussa Hackzellin hallituksessa. Sen jälkeen hän oli 1944–62 keskeisimpiä siirtokarjalaisten edustajia ja oli mukana useissa hallituksissa. Samoin Matti Miikki nousi ministerin tasolle 1950-luvulla.

Kokoomuksen ryhmässä oli entisiä ministereitä kolme, Paavolainen, Oksala ja Hackzell. Paavolainen oli vuonna 1932 sosiaaliministerinä, Oksala puolustusministerinä vuosina 1932–37, Hackzell vuosina 1932–36 samoin kuin Oksalakin Kivimäen hallituksessa. Hän oli siinä ulkoministerinä sekä elokuussa 1944 pääministerinä. Pääministerin ura katkesi äkilliseen sairauskohtaukseen Moskovassa käytyjen rauhanneuvottelujen aikana. Oksala oli tunnettu talousmies ja toimi pitkään Keskuskauppakamarin

yliasiamiehenä. Tuurna oli Viipurin kaupunginjohtaja ja pitkäaikainen kansanedustaja, eduskunnassa tärkeän laki- ja talousvaliokunnan puheenjohtaja ja innostava puhuja.

Korkeatasoinen oli sosiaalidemokraattinenkin karjalaisryhmä, ministeritason miehiä olivat Reinikainen (myöhemmin lääkintöhallituksen pääjohtaja), Raatikainen (ministeri Fagerholmin I hallituksessa 1948) sekä Salmenoja (toinen kulkulaitosministeri 1939). Salmenoja toimi pitkän parlamentin aikana parisen vuotta tärkeän valtiovarainvaliokunnan puheenjohtajana ja hänet nimitettiin vuonna 1948 valtiontalouden tarkastusviraston pääjohtajaksi.

IKL:n Vilho Annala tuli hallitukseen vuonna 1941 toiseksi kulkulaitosministeriksi vuoteen 1943 saakka. Paasikivi nimitti hänet vuonna 1951 (Annala oli syntynyt 1888 ja oli nimitettäessä jo 63-vuotias) Helsingin yliopiston kansantaloustieteen professoriksi.

Täytyy sanoa, että Viipurin lääni oli lähettänyt eduskuntaan päteviä, korkeasti koulutettuja akateemisen tutkinnon suorittaneita sekä toisaalta pitkän parlamentaarisen ja yhteiskunnallisen kokemuksen omaavia edustajia. Heillä oli hyvät edellytykset puolustaa yli 400 000 henkeen nousevan karjalaisen siirtoväen oikeuksia.

Jouduin keväästä 1940 lähtien Karjalan Liiton edustajana varsin läheiseen yhteistyöhön tämän siirtokarjalaisten yhteistyöryhmän kanssa. Se piti kokouksiaan niin eduskuntatalossa kuin myös joskus Karjalan Liiton toimistossa, joka sodan aikana sijaitsi Uudessa ylioppilastalossa Viipurilaisen osakunnan kerhohuoneessa.

Viipurin läänistä valittujen kansanedustajien lisäksi tämän siirtoväkiryhmän kokouksiin ja toimintaan osallistui eräitä edustajia myös Kuopion läänin itäisestä vaalipiiristä sekä Oulun ja Lapin läänien vaalipiireistä. Mieleeni ovat jääneet Jalmari Väisänen (SDP) ja Matti Tolppanen (ML) Pohjois-Karjalasta, joka silloin kuului Kuopion lääniin. Samoin Oulun läänistä valittu edustaja U.A. Virranniemi (ML) Kuusamosta osallistui usein tämän ryhmän kokouksiin. Lapista valittu Matti Lahtela (ML) Kemijärveltä oli myös joitakin kertoja mukana kokouksissa ja muissa neuvotteluissa.

Havaitsin silloin, että jos oli esillä elintärkeä kysymys, kokouksiin osallistui suurin osa Viipurin läänistä valituista kansanedustajista. Eräät helsinkiläiset olivat kuitenkin aika passiivisia. Niinpä en muistaakseni kertaakaan tavannut näissä neuvotteluissa enempää Hackzellia kuin Oksalaakaan. Hackzellin tapasin henkilö-

kohtaisesti ensimmäisen kerran maaliskuussa 1940 heti rauhanteon jälkeen. Olin silloin evakuoimassa Ensoa. Hackzellilla oli maatila Jääskessä lähellä Ensoa, ja hän matkusti Helsingistä Jääskeen huolehtimaan tilan evakuoimisesta. Tällä matkallaan hän kävi toimistossani Ensossa ja kertoili käsityksiään silloisesta tilanteesta. Mieleeni jäi kuva selkeästi ajattelevasta, rauhallisesta ja realistisesta herrasmiehestä, joka tunsi aitoa huolta siirtoväen kohtaloista. Oman tilan menetys Jääskessä ei näyttänyt häntä erityisesti surettavan. Hän oli jo siihen mennessä hoitanut keskeisillä paikoilla suuria valtakunnallisia tehtäviä. Hän oli ollut Viipurin läänin maaherra, Suomen lähettiläs Moskovassa, ulkoministeri, STK:n toimitusjohtaja ja puunjalostusteollisuuden työnantajaliiton toimitusjohtaja. Lisäksi hän oli ollut lukemattomissa talouselämän luottamustehtävissä, mistä varmaan johtui se, ettei hänellä ollut aikaa liiemmälti keskittyä kansanedustajan tehtävien hoitamiseen. Sen kuitenkin totesin, ettei Hackzell missään vaiheessa asettunut vastustamaan siirtokarjalaisten ehdotuksia. Sen sijaan hänen ryhmätoverinsa Oksala, joka eduskunnassa ollessaan oli Keskuskauppakamarin yliasiamies, oli eräissä kysymyksissä – erityisesti maataloussiirtoväen asuttamista koskevissa ratkaisuissa – toisella kannalla kuin siirtokarjalaisten edustajat. Korvauskysymyksissä hän kyllä taitavasti puolusti siirtoväkeä. Oksala oli eduskunnan jäsen vuoteen 1949 saakka, ja 1940-luvun lopulla, kun käytiin kiivastakin keskustelua asutustoiminnassa tehdyistä virheistä, hän oli sitä mieltä, ettei maassa olisi pitänyt suorittaa niin laajaa asutusta kuin tapahtui. Hän näki virheitä karjalaisten asuttamisessa, mutta piti vielä paljon suurempana virheenä sitä, että Lappi jälleenrakennettiin. Eräässä puheenvuorossaan hän suositteli Lapin asukkaiden siirtämistä johonkin Etelä-Euroopan rannikolle, missä heidän täysihoitonsa tulisi valtiolle halvemmaksi kuin Lapin jälleenrakentaminen.

Oksala ei tyytynyt vain äänestämään puoluetoveriensa tekemien ehdotusten puolesta, hän teki itsekin ehdotuksi asutusmäärärahojen vähentämisestä. Esimerkkinä mainittakoon, että vuoden 1946 valtiopäivillä hänen ehdotuksestaan eduskunta vähensi siirtoväen maanvuokrausmäärärahoista 11 miljoonaa markkaa, joka käytännössä pysäytti sinä vuonna maiden vuokrauksen siirtoväelle. Kun maanhankintalain toimeenpano oli mainittuna vuonna vasta päässyt alkuun, olisi ollut hyvin tärkeää, että siirtoviljelijät olisivat odotusaikana saaneet käytettäväkseen vuokrapalstoja,

joilla olisivat voineet viljellä perunaa, vihanneksia ja muita tuotteita perhettään varten.

Oksalan esiintyminen vaikutti meistä siirtokarjalaisista aika tavalla yllättävältä, sillä hänet oli valittu eduskuntaan siirtokarjalaisten äänillä ja hän oli toiminut aina 1920-luvun alusta lähtien vuoteen 1937 saakka Sortavalassa ja Laatokan Karjalassa erilaisissa, lähinnä puutavaran uittoon liittyneissä tehtävissä. Siten hän tunsi tarkoin luovutetun Karjalan ja sen väestön olosuhteet. Mutta ehkä hänen tehtävänsä tärkeän taloudellisen järjestön johdossa pani hänet toimimaan tavalla, jota me toiset siirtoväen edustajat emme aina voineet ymmärtää.

IKL:n Annala enempää kuin Susitaivalkaan eivät aktiivisesti osallistuneet siirtoväen yhteistyöryhmän toimintaan.

Huhtikuussa 1940 perustettu siirtokarjalaisten keskusjärjestö Karjalan Liitto saattoi esityksiä tehdessään nojautua eduskunnassa oleviin »omiin edustajiin». Useat kansanedustajista tulivat alusta lähtien aktiivisesti mukaan liiton toimintaan. Kun järjestö perustettiin, sovittiin, että kaikki poliittiset ryhmät tulevat mukaan. Se edellytti, ettei mikään puolue lähtenyt hankkimaan »pisteitä» liiton avulla, vaan kaikki esitykset harkittiin ja tehtiin yhdessä. Liiton johto päätettiin miehittää siten, että siinä olisivat kaikki kolme suurinta karjalaispuoluetta voimasuhteittensa mukaan edustettuina. Puheenjohtajan paikka kuului suurimmalle puolueelle Maalaisliitolle, ensimmäisen varapuheenjohtajan paikka sosiaalidemokraateille ja myöhemmin perustettu toisen varapuheenjohtajan paikka Kokoomukselle. Tätä periaatetta on johdonmukaisesti noudatettu ja se on osoittautunut hyväksi. Kun liitto on tehnyt esityksiä, ne on siten tasapainotettu, että kaikki poliittiset karjalaisryhmät, ennen muuta mainitut kolme suurinta puoluetta, ovat voineet niihin yhtyä. Vain kerran tämä yhteinen ajtus oli vähällä kariutua, kun Karjalan Liiton vuosikokouksessa maaliskuun lopussa 1947 puheenjohtaja Emil Luukka heitettiin syrjään ja uudeksi puheenjohtajaksi valittiin Erkki Paavolainen. Kukaan ei voinut eikä voi kieltää Paavolaisen suuria ansioita Karjalan Liiton toiminnassa ja koko karjalaisrintamalla. Mutta hänen valitsemisensa liiton johtoon ja Luukan heittäminen pois oli vastoin liittoa perustettaessa tehtyä sopimusta. Kokouksen jälkeen syntyi kentällä valtava liikehdintä, ja toukokuun lopulla, vajaan kahden kuukauden kuluttua, pidettiin uusi kokous. Se uhkasi saada repivän sävyn ja hajottaa koko karjalaisen rintaman. Silloin Erkki Paavolai-

nen, kokousta seurattuaan, teki omat johtopäätöksensä: hän ilmoitti eroavansa ja ehdotti tilalleen Emil Luukkaa. Hän sai valtavat aplodit ehdotuksestaan, jonka kokous hyväksyi. Näin oli kriisi vältetty – eikä sen jälkeen ole yritettykään rikkoa hyvää sopimusta. Sitä on seurattava, vaikkei jäsenkirjoja tarvitsekaan tutkia. Kun vallitsevia voimasuhteita noudatetaan ja sen mukaan toimitaan, joukko pysyy koossa – kuten se on pysynyt pian viisikymmentä vuotta.

Jokaisesta suuresta puolueesta on alusta lähtien ollut liiton työssä eräitä muita aktiivisempia, taitavia ja aikaansaavia siirtokarjalaisia, jotka ovat uhranneet pääosan ajastaan Karjalan Liiton hyväksi. Näitä ovat erityisesti olleet Emil Luukka ja Erkki Paavolainen. Molemmat olivat Kannaksen kasvatteja, toinen oli syntynyt Kivennavalla, toinen Muolaassa. Ihmistyyppeinä he olivat hyvin kaukana toisistaan: Paavolainen oli syntynyt kauppiasperheeseen, hän edusti karjalaista »aatelia», mikä kuvastui kaikessa hänen esiintymisessään ja toiminnassaan. Hän oli pidättyvä, hän vaikutti kaukaiselta, hänen puheensa oli harkittua, asiallista. Harvoin hän käytti karjalaista huumoria, sutkauksia ja hauskoja juttuja. Miten toisenlainen olikaan muolaalainen kunnankirjuri Luukka: tosi kannakselainen leikinlaskija, juttujen kertoja, mies joka tuli toimeen kaikkien kanssa. »Ko myö ollaa vähemmistön tääl Länsi-Suomes, ei käyvä voimii mittelemmää, tehhää kauppa, sovitaa.» Tämänlaiset sanonnat olivat Luukan elämänohjeita.

Hänen koulutuksensa oli vähäistä: »Olen käynyt kotikylän kansakoulun ja lyhyen kunnankirjurikurssin, mutta olen jatkuvasti opiskellut elämänkoulussa», oli Luukan tapana sanoa, kun ihmeteltiin hänen suurta tietomääräänsä ja taitoaan hoitaa suuria asioita.

Luukan luonnetta kuvastaa hyvin hänen kertomansa tarina, miten häntä kotikylässä neuvottiin, kun hän lähti kesällä 1936 ensimmäistä kertaa eduskuntaan. »Sie jouvut nyt paljo herroi kans tekemissii», sanoi vanha kylän talonpoika. »Et sie saa niitä seuroi kiertää, siu pittää männä mukkaa. Mut ko herrat haukkuut talonpoikii, älä sie sano mittää, älä rupia hei kanssaa riitelemmää, heitäi sie hiljaa. Mut ko oot talonpoikii kans ja hyö haukkuut herroi, hauku sie ja. Sillo sie pärjäät molempii kans.» Entisen lahjoitusmaatalonpojan elämisen viisaus käy tästä selvästi ilmi. Sitä eivät kaikki ymmärtäneet, mutta se perustuu historian koviin opetuksiin.

Hän joutui monta kertaa tiukkoihin paikkoihin, mutta luontaisella älykkyydellään ja nokkeluudellaan hän selvisi vaikeistakin tilanteista. Kieltolaki kumottiin 1932 ja kun salakauppa haluttiin lopettaa, Alko laski kauppaan halpaa viinaa, joka sai nimekseen Karhuviina. Sen kulutus nousi äkkiä ja juuri ennen vuoden 1936 vaaleja päätettiin nostaa sen hintaa kulutuksen nousun pysähdyttämiseksi tai jopa laskemiseksi. Luukka kertoi, että kun hän piti ensimmäisiä vaalipuheitaan, tilaisuuksiin tuli viinamäen miehiä, jotka olivat ennen sitä »nauttineet» ja olivat tomeraa poikaa. Eräs yritti panna Emilin tiukalle ja julisti: »Ne herrat aikovat nostaa Karhuviinan hintaa. Jos sie Emil pystyt estämään sen, saat meiltä ja meiän kylästä kaikki äänet.» Heti perään puuttui puheeseen eräs naapurin emäntä julistaen: »Jos sie Emil vastustat sen Karhuviinan hinnan nostamista, et saa meilt etkä mei kyläst yhtää ääntä.»

Mitä tehdä kieltämättä hyvin hankalassa tilanteessa? Mutta Emilillä oli vastaus valmiina: »Kuuleha sie Mikko, jos ne herrat haluaat nostaa Karhuviinan hintaa, eihä myö sil mittää maheta. Jos ne ei saa nostaa hintaa, tiijät sie, mitä hyö tekkööt?»

»Ehä mie tiijä.»

»Kuule, ne alentaat rosenttii!»

»Jos sie Emil saat aikaa sen, ettei rosenttii alenneta, nii miekii äänestä sinnuu.»

Paavolainen analysoi Karjalan Liiton tarkoitusta, mitä olisi tehtävä siirtokarjalaisten hyväksi ja mitä voitaisiin tehdä, jotta tämä mieron tielle kodeistaan joutunut lahjakas, ahkera ja isänmaallinen väestö mahdollisimman nopeasti saavuttaisi joka suhteessa tasaveroisen aseman muiden suomalaisten kanssa. Paavolainen ajatteli, suunnitteli, kirjoitti ja puhui Karjalasta ja karjalaisuudesta. Hän oli monipuolisesti lahjakas Kannaksen poika. Ehkä hän hajotti liikaakin työtään ja harrastuksiaan: hän oli koulumies, nuorison kasvattaja, sanomalehtimies, poliitikko ja monilukuisten vapaiden järjestöjen johtomies. Hän oli peräänantamaton ja luja ajaessaan karjalaisuuden pyhää aatetta eteenpäin.

Luukka oli enemmän käytännön mies, ei hän ollut erityinen puhuja eduskunnassa tai sen ulkopuolella eikä hänen kirjoituksiaan juuri näkynyt. Mutta hän osasi ottaa ihmiset, hän osasi ajaa vaikeitakin asioita loppuun saakka. Luukka nimitettiin elokuussa 1944 hallitukseen erityiseksi siirtoväen ministeriksi, jonka tehtäviin kuuluivat sekä siirtoväen huoltoasiat että asutusasiat. Sen

vuoksi hän oli sekä toinen sisäministeri että toinen maatalousministeri. Tämä oli hyvin tärkeä ja onnistunut järjestely, sillä Luukan nimittämisestä alkoi käytäntö, jota jatkettiin aina siihen saakka, kunnes sodan siirtoväen ongelma oli saatu käytännöllisesti katsoen ratkaistuksi 1950-luvun alkupuolella.

Jo ennen Luukkaa hallituksessa oli ollut siirtokarjalaisten edustajia, ensin Toivo Ikonen Rangellin hallituksessa ja Linkomiehen hallituksen alkuaikana, hänen jälkeensä Väinö Kaasalainen talvesta 1944 elokuuhun samana vuonna, molemmat maalaisliittolaisia. Kun Niukkanen ja Kekkonen olivat poliittisista syistä joutuneet syrjään hallituksesta, Kekkonen jo 1.12.1939 ja Niukkanen talvisodan jälkeen, ei näitä karjalaista väestöä edustavia voimamiehiä käytetty hallitustehtävissä. Hyviä miehiähän Ikonen ja Kaasalainenkin olivat.

Luukan ministeriura alkoi elokuussa 1944 ja se oli jatkuvasti nouseva, hän oli viimeistä kertaa hallituksessa keväällä 1962 ja toimi silloin pääministerin sijaisena eli kansanomaisesti sanottuna »varapääministerinä».

Tultuaan ministeriksi Hackzellin hallitukseen elokuussa 1944 Luukka joutui heti ehkä elämänsä erään vaikeimman ongelman eteen. Leningradin motti oli juuri purkautumassa ja saksalaiset olivat vetäytymässä Baltiasta. Inkeristä oli edellisenä vuonna siirtynyt vapaaehtoisesti noin 65 000 inkeriläistä Suomeen. Puna-armeija uhkasi Viroa ja eräät suomalaiset – AKS:aa lähellä olevat heimojohtajat – olivat valmiit siirtämään vaikka koko Viron kansan Suomeen pelastaakseen heimoveljemme hyökkäävän kommunistivallan alta. He menivät Luukan luo ja esittivät laatimansa suunnitelman, miten varattaisiin laivoja virolaisten kuljettamiseen yli Suomenlahden ja heidät sijoitettaisiin suomalaisen siirtoväen kanssa jäljelle jääneeseen Suomeen. Pojat olivat käyneet asiaa jo Virossa valmistelemassa. Eikö ministeristäkin ole oikein, että Suomi suurempana veljenä tarjoaa apuaan tässä heimollemme vaarallisessa tilanteessa? he kysyivät.

Luukka kuunteli kärsivällisesti poikien ehdotuksia, tuumi hetken ja vastasi: »Ei kai myö, hyvät pojat, lähetä heitä kotoaan pois siirtämään!»

Sillä oli asia ratkaistu. Talonpoikaisjärjellään Emil Luukka oivalsi ongelman paremmin ja nopeammin kuin asiaa hänelle esitelleet akateemisia tutkintoja suoritelleet tuomarit, tohtorit ja professorit. Olisipa siitäkin syntynyt soppa, jos sodan viime vai-

heessa olisimme siirtäneet Suomeen vielä satoja tuhansia virolaisia!

Luukka joutui muutenkin erittäin vaikeissa oloissa syksystä 1944 maaliskuuhun 1946 hoitelemaan siirtoväen oikeuksia järjestelevää lainsäädäntöä. Silloin oli presidenttinä Mannerheim, joka ei ollut erityisen suopea asutustoiminnalle. Pääministerinä oli J.K. Paasikivi, joka suorastaan vastusti maan ottamista karjalaisille. Paasikivi pauhasi Luukalle usein: »Te karjalaiset teette minustakin keppikerjäläisen, kun sinä Luukka, otat minultakin pois Jukolan tilan Keravalta! Kun menin syksyllä 1939 Moskovaan, te Viipurin asemalla lauloitte suurella sakilla Kuullos pyhä vala . . . Ja mitään ei sitten vapaaehtoisesti luovuteta! Ei yhtään pitäjää, ei ulkosaarta, ei vedenalaista luotoakaan! Ja mikä oli lopputulos? Suuri tappio ja Karjalan menetys. Olisitte olleet silloin viisaampia, ei olisi näin huonoa rauhaa ollut pakko hyväksyä.»

Paasikiven asiantuntijana asutusasioissa oli tunnettu kokoomuslainen professori Kyösti Haataja. Häneltä Paasikivi kysyi neuvoja ja yritti niitä myös noudattaa. Haataja oli maa-asioissa konservatiivi, hän oli kiinnostunut Hitlerin toteuttamasta perintöpolitiikasta, jonka mukaan maatiloilla noudatettiin ns. yksinperimysjärjestelmää. Hän kävi sodan aikana Saksassa tutustumassa tähän saksalaiseen perintöjärjestelmään ja sitä koskevaan lainsäädäntöön. Hän asennoitui yleensä siirtoväen asutukseen vähintäänkin nihkeästi ja liittyi siihen Jänneksen, Pihkaloiden ja muiden tuottajien ryhmään, joka vastusti varsinkin valmiin pellon käyttämistä karjalaisten asutukseen.

Paasikivi uskoi siinä määrin Haatajaa maa-asioissa, että kun Teknilliseen korkeakouluun nimitettiin vuonna 1955 maanjakotekniikan professori, jota virkaa hakivat tohtorit Lappi ja Viiala, ja asiantuntijoiden lausunnot jakautuivat (puolet piti Lappia pätevämpänä kuin Viialaa ja puolet taas Viialaa pätevämpänä kuin Lappia), Haataja asetti Viialan ennen Lappia, minkä johdosta Paasikivi kovalla äänellä melkein huusi ennen presidentin istuntoa: »Kun kerran Haataja asettaa Viialan ensimmäiselle tilalle, nimitän Viialan, vaikka koko valtioneuvosto olisi Lapin kannalla.» Ja hän myös nimitti!

Lappi teki heti valituksen väittäen, että kun Viiala oli tullut hoitamaan professuuria väliaikaisesti professori Kokkosen jälkeen, hän olisi vienyt tämän kirjastosta melkein valmiin maanjakotekniikkaa käsittelevän teoksen ja julkaissut sen omalla nimellään.

Seuraavan perjantain istunnossa Paasikivi oli närkästynyt, jopa huolissaan. »Jos se Viiala on minua petkuttanut, se on heti erotettava!» Tähän pääministeri Kekkonen vastasi lyhyesti: »Ei presidentin päätöstä voi peruuttaa.» Siihen se asia jäi, vaikka siitä kyllä puhuttiin vuosikausia.

Kaikesta huolimatta Luukka onnistui erinomaisesti luotsaamaan maanhankintalain ohi näiden »hirviöiden, skyllan ja kharybdiksen», Mannerheimin ja Paasikiven. Hän kuunteli vaieten Paasikiven purkauksia, ja kun ukko hiukan rauhoittui, hän esitteli asian – ja esitys päätettiin antaa.

Luukka kertoi, että Mannerheimin kanssa hänellä oli erikoislaatuisia vaikeuksia. Kun tämä täyti 75 vuotta 4.6.1942 – jopa Hitler saapui Ruokolahden Immolan lentokentälle Mannerheimia onnittelemaan, ja sotapojille tarjottiin valtion puolesta votkapaukut – Suomen eduskunta kävi puhemiestensä Väinö Hakkilan, E.M. Tarkkasen ja Toivo Horellin välityksellä ilmoittamassa Marskille, että eduskunta lahjoittaa hänelle sen talon, missä hän asui Kaivopuistossa. Asiaan tuli kuitenkin pieni mutka. Talon omistajalta ei ollut kysytty mitään, ja kun myöhemmin kysyttiin, omistaja ei ollutkaan valmis myymään taloa.

Tuli aika nolo tilanne, ja kun Marskille asiasta ilmoitettiin, tämä halusi saada oikean maatilan. Maatalousministeriön asutusasiainosasto alkoi kovalla kiireellä etsiä sopivaa tilaa. Sen piti olla riittävän suuri, siellä piti olla hyvät metsästysmahdollisuudet, tilan piti sijaita järven rannalla ja suhteellisen lähellä Helsinkiä. Asutusputiikki ryhtyi työhön käskettyyn ja päätyi Lohjalla sijaitsevaan Kirkniemen kartanoon, jonka omisti tunnettu vapausaatteen ajaja ja myöhäisaktivisti Kai Donner. Mutta nyt nousi esiin uusi mutka. Lohjalla oli asianomaisen maanlunastuslautakunnan puheenjohtajana todella aktiivinen asutusmies, maanmittausinsinööri Harald Harras – »Harald Hirmuinen», kuten hänen tittelinsä kuului. Harras katsoi, että hänen päätehtävänsä oli muodostaa tiloja karjalaiselle siirtoväelle eikä suurille herroille. Hän sanoi, että tila on jo suunniteltu käytettäväksi asutukseen – ei siitä enää ylimääräisille riitä.

Mannerheimin maansaantia varten oli säädettävä erikoislaki – totta kai ylipäällikkö oli tilan ansainnut siinä kuin hänen sotilaansakin – ja laissa määrättiin, paljonko hän saa maata. Mutta käytännössä hankaluudet jatkuivat pitkään. Kun keskustelin Harraksen kanssa, hän valitteli, että homma on mennyt muuten hyvin, kar-

jalaiset ovat saaneet kymmeniä tiloja Kirkniemen kartanosta: on vain kaksi hankalaa tapausta, maansaajien puolelta eräs sinun sukulaisesi, jolle ei näy mikään kelpaavan ja marsalkka Mannerheim, joka on niin konstikas maansaaja, että meinaa hermot mennä. Loppujen lopuksi molemmat, niin kotikyläni siirtokarjalainen talonpoika kuin Mannerheim, saivat tilansa. Toinen heistä, Karjalais-Pekka rakensi talonsa muutamassa vuodessa ja pani poikiensa kanssa sen hyvään kuntoon. Mutta Mannerheimiltä jäi tilan kunnostus kesken – erottuaan presidentin virasta maaliskuun alussa 1946 ja jouduttuaan muuttamaan ulkomaille terveyttään hoitamaan. Hän tunsi kyllä suurta mielenkiintoa Kirkniemen kartanoa kohtaan ja suunnitteli päärakennuksen suurta remonttia. Piirustusluonnokset kulkivat monta kertaa Kirkniemen ja Sveitsin väliä. Mutta hänen aikansa loppui kesken. Hän ei enää itse ehtinyt nauttia kauniin tilan suomasta virkistyksestä, levosta ja rauhasta. Eduskunnan lahja jäi hiljalleen rappeutumaan, se joutui palvelemaan muita tarkoituksia. Vasta kesällä 1988 tämä arvokas historiallinen kartano julistettiin suojelukohteeksi.

Luukalla on suuret ansiot myös siinä, että hän oli ajamassa läpi siirtoväen korvausobligaatioiden indeksitakuuta ja erityistä holding-järjestelmää, jotka villin inflaation vuosina säilyttivät siirtoväen saamien korvauspapereiden reaaliarvon suhteellisen vakaana.

Luukka keskittyi 1940-luvulta lähtien aina uransa loppuun saakka työhön Karjalan Liitossa sen puheenjohtajana ja myös sen varojen hankkijana. Hänellä oli poliittisesti hyvät suhteet joka suuntaan ja erityisesti hänen harrastuksensa kohdistui kunnallisiin kysymyksiin. Olihan hän Karjalassa Muolaan kunnankirjuri – kuten kunnanjohtajia siihen aikaan vaatimattomasti kutsuttiin. Hän veti siirtoväen asioiden hallintoon mukaan kunnissa koulutuksensa saaneita miehiä ja naisia ja hänen aloitteestaan näitä kunnallismiehiä sijoitettiin mm. Karjalan palautuksen jälkeen jälleenrakennustyön johtotehtäviin kunnissa. Samoin syksystä 1944 lähtien, kun siirtoväkikysymysten hallinto oli keskitetty sisäasiainministeriön siirtoväenasiainosastoon Luukka ministerinä, Karjalan Liiton puheenjohtajana ja kansanedustajana pyrki aktiivisesti myötävaikuttamaan siihen, että siirtokarjalaisten omat luottamusmiehet hoitaisivat heitä koskevia asioita niin kentällä kuin ministeriö- ja keskusvirastoportaassa.

Tämä Luukan ajatus oli varmasti oikeaan osunut ja se vaikutti

merkittävällä tavalla siihen, että sodan siirtoväen ongelma saatiin Suomessa nopeasti ja hyvin ratkaistuksi. Emil Luukan toiminta kansanedustajana, ministerinä ja Karjalan Liitossa osoitti, miten huomattaviin tuloksiin lahjakas kansan mies voi päästä suurissa valtakunnallisissa tehtävissä. Eräs Luukan mielilauseita oli: Jos et mitä tiedä, kysy viisaammiltasi. He eivät siitä loukkaannu, he jopa pitävät siitä, että heiltä kysytään.

Toinen maalaisliittolainen kansanedustaja, joka keskittyi vuosina 1940–1950 siirtokarjalaisten kysymyksiin ja toimi aktiivisesti Karjalan Liitossa oli Juhani Leppälä, Uudellamaalla Nummen pitäjässä syntynyt, alkuaan Lindequist. Niukkanen kiusoitteli Juhani Leppälää ja hämäläissyntyistä Arno Tuurnaa, että on kahdenlaisia karjalaisia: oikeat, saunan kautta tulleet ja karjalaisiksi pyrkivät »hattu päässä» Karjalaan tulleet. Tuurna oli syntynyt Lohjalla. Kun sekä Leppälä että Tuurna yhteisissä kokouksissa pyrkivät joskus innostumaan enemmän kuin varsinaiset karjalaiset, heille siitä vähän hymyiltiin. Leppälä oli koulutukseltaan kansakoulunopettaja, mutta siirtyi jo varsin nuorena osuuskassajärjestön palvelukseen ja oli useaan otteeseen eduskunnan jäsenenä, ensin ensimmäisessä eduskunnassa vuosina 1907–08, sitten 1919–21 ja vuodesta 1927 lähtien aina vuoteen 1951 saakka.

Leppälä teki tuloksellisen elämäntyön paitsi Karjalan Liitossa ja eduskunnassa sekä osuuskassajärjestössä erityisesti siirtoväkeä sijoitettaessa Maatalousseurojen Keskusliiton asutusvaliokunnassa, joka vastasi niin pika-asutuslakia kuin maanhankintalakia toteutettaessa tilojen kuntoonpanosta sekä kuivatus- ja tietöistä. Leppälä oli tässä valiokunnassa siirtomaanviljelijöitä edustavana jäsenenä. Hänellä oli aina eläkevuosiin saakka voimakas kannatus Sortavalan seudun ja Raja-Karjalan maaseutuväestön keskuudessa.

Maalaisliiton johtomiehet Kekkonen ja Niukkanen olivat myös aktiivisesti myötävaikuttamassa siirtokarjalaisten ongelmien ratkaisuissa. Kekkonen toimi joulukuussa 1939 muodostetusta Rytin hallituksesta poisjätettynä talvella 1940 perustetun Siirtoväen huollon keskuksen johtajana aina kevääseen 1943 saakka. Tässä tehtävässään hän toimi tarmokkaasti karjalaisen siirtoväen oikeuksien puolesta, mutta joutui eräissä vaiheissa myös ristiriitoihin siirtoväen kanssa.

Niukkanen oli karjalaiskysymyksiä järjestettäessä voimakas »taustahahmo». Ryti ei pitänyt enempää Niukkasesta kuin Kekkosesta-

kaan, hänen aikanaan nämä molemmat karjalaisten edustajat syrjäytettiin hallitustehtävistä ja ministereiksi nimitettiin useita heitä heikompia miehiä. Mutta varsinkin Niukkanen esiintyi aina silloin, kun tarvittiin tavallista enemmän voimaa. Hän kuului kuolemaansa (1954) saakka Karjalan Liiton hallitukseen. Niukkanen ei erityisemmin »noteerannut» Luukkaa, joka nousi liian nopeasti ja liian korkealle. »Se o niitä Muolaa hölmöi» – millä nimellä muolaalaisia halveerattiin – Niukkanen nimitteli Luukkaa.

Toiset Maalaisliiton edustajat olivat tavallisia »rivikansanedustajia», jotka luonnollisesti tekivät uutterasti työtä omien heimoveljiensä hyväksi ja ajoivat osaltaan niitä asioita, joita yhdessä oli päätetty ajaa, mutta he eivät tulleet julkisuudessa erityisemmin esille.

Kokoomuksen toinen huomattava siirtokarjalaisedustaja oli kaupunginjohtaja Tuurna. Hän toimi usean vuoden ajan Karjalan Liiton toisena varapuheenjohtajana ja kiinnitti liiton työssä luonnollisesti päähuomion kaupunkilaissiirtoväen ongelmien ratkaisemiseen.

Sosiaalidemokraattien johtava persoonallisuus vuosina 1940–50 siirtoväkipolitiikassa oli Jussi Raatikainen, syntyperältään keskisuomalainen, mutta toiminut vuodesta 1936 lähtien sosiaalidemokraattisen lehden päätoimittajana Sortavalassa. Hän oli lahjakas poliitikko, esiintymiskykyinen ja taitava asioiden hoitaja. Hän toimi vuodesta 1941 lähtien Karjalan Liiton ensimmäisenä varapuheenjohtajana. Hän saavutti nopeasti yleisen luottamuksen karjalaisen siirtoväen keskuudessa ja oli useiden vuosien aikana tärkein yhdysmies liiton ja sosiaalidemokraattisen puolueen välillä. Hän kuului Fagerholmin ensimmäiseen hallitukseen vuosina 1948–50 ja toimi siinä ns. siirtoväen ministerinä, jolle kuuluivat sisäasiainministeriöstä ja maatalousministeriöstä siirtoväen asiat.

Hyvällä syyllä voidaan sanoa, että Luukka, Paavolainen ja Raatikainen olivat ne johtavat henkilöt, jotka loivat perinteet Karjalan Liitossa eri puolueiden väliselle yhteistyölle. He olivat jokainen tyypiltään erilaisia, mutta lahjakkaita, taitavia ja tarmokkaita asioiden hoitajia. He puolustivat siirtokarjalaisten oikeuksia, mutta eivät liioitelleet vaatimuksia eivätkä harjoittaneet puoluepropagandaa näiden kysymysten merkeissä. Näin he loivat sen lujan perustan, jolle liiton toiminta on lähes viidenkymmenen vuoden aikana voinut nojautua.

Sosiaalidemokraattien edustajista pitkässä parlamentissa oli

toinen huomattava vaikuttaja, lääkintöhallituksen pääjohtajaksi jo vuonna 1939 nimitetty viipurilainen lääkäri Oskar Reinikainen. Sen jälkeen kun hänet oli korkeaan virkaan nimitetty, hän jatkoi eduskunnassa kauden loppuun saakka, mutta ei voinut osallistua aktiivisesti enempää eduskuntatyöhön kuin siirtokarjalaisten ryhmän toimintaankaan.

Kolmas sosiaalidemokraatti, jolla valtiovarainvaliokunnan jäsenenä oli merkittävä asema siirtokarjalaisten ongelmia ratkaistaessa oli Yrjö Velling Kirvusta. Hän jäi kotipitäjässään Niukkasen varjoon, mutta tuli tunnetuksi päättävänä ja määrätietoisena kansanedustajana. Hän uskalsi asettua sekä oman puolueensa johtoa että yleistä mielipidettä vastaan. Niinpä ratkaistaessa 1930-luvulla eduskunnassa kysymystä Itä-Suomen raakasokeritehtaan sijoituspaikasta kirvulainen Velling ei kannattanut oman pitäjänsä Sairalaa sijoituspaikaksi, vaan äänesti naapurikunnan Antrean puolesta. Velling osallistui aktiivisesti siirtoväen ryhmän työhön.

Kuten edellä esitetystä luettelosta ilmenee, sosiaalidemokraattisten Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä valittujen kansanedustajien joukossa oli yksi helsinkiläinen ja viisi vaalipiirin läntiseltä laidalta ja Vuoksenlaaksosta valittua. Näin vain puolet sosiaalidemokraattisista edustajista oli kotoisin luovutetulta alueelta. Muualta valittuja eivät siirtoväen ongelmat kiinnostaneet siinä määrin kuin niitä, jotka itse olivat kokeneet siirtoväen kohtaloita. Tämä ilmeni myös näiden edustajien osallistumisesta siirtoväkeä edustavan ryhmän toimintaan. Tästä huolimatta sosiaalidemokraattinen eduskuntaryhmä tuki siirtoväen ryhmää siirtokarjalaisia koskevissa tärkeissä kysymyksissä.

Vaikka erityistä siirtoväen ryhmää ei vielä syksyllä 1939 Moskovan neuvottelujen aikana ollut muodostettu, Viipurin läänin kansanedustajien mielipide kyllä tuli riittävän selvästi ja voimakkaasti esille alueluovutuskysymyksissä. Ilmeisesti ei eri puolueita edustavien Viipurin läänin kummankaan vaalipiirin edustajien välillä ollut tässä suhteessa mitään erimielisyyksiä.

Siirtoväki on asutettava – mutta me emme anna maata

Siirtokarjalaisten keskusjärjestö järjestäytyi nopesti ja jo huhti–toukokuun vaihteessa 1940 se oli työ- ja taistelukuntoinen. Tilanteen kehitys osoitti, että voimakasta elintä tarvittiin välttämättä. Paavolainen johti käytännön työtä, mutta jo liikkeelle lähdettäessä palkattiin toimistoon Väinö Kaasalainen, entinen kansanedustaja, sittemmin myös ministeri ja kansanopiston johtaja, liiton propagandapäälliköksi. Hän ehti toimia liitossa vain muutamia kuukausia, sillä elokuun lopussa 1940 hän palasi kansanopistotyöhön.

Heti perustamisen jälkeen muodostettiin siirtoväen asutustoiminnan hoitamista varten liittoon asutusjaosto. Sen puheenjohtajaksi tuli maanviljelijä E. Pusa ja jäseniksi kansanedustaja Matti Pitkänen (myös Itä-Karjalan maataloustuottajien piiriliiton puheenjohtaja) sekä agronomit Paavo A. Viding (Itä-Suomen raakasokeritehtaan johtaja) ja E.R. Murole (Itä-Karjalan maanviljelysseuran sihteeri). Jaosto ei kuitenkaan ehtinyt aloittaa toimintaansa, kun se järjestettiin kesäkuun alussa uudelleen. Sen nimeksi tuli nyt maatalousjaosto ja sen kokoonpano muuttui siten, että Muroleen tilalle tuli Viipurin läänin maanviljelysseuran sihteeri Väinö Huuhtanen ja sihteeriksi keväällä muodostetun Etelä- ja Itä-Karjalan maataloustuottajien yhteisen toimikunnan sihteeri Johannes Virolainen. Luovutetulla alueella toimi ennen talvisotaa kaksi MTK:oon kuuluvaa tuottajien piiriliittoa, Etelä-Karjalan ja Itä-Karjalan piiriliitot. Itä-Karjalan toimisto sijaitsi Sortavalassa ja sen alue menetettiin Uukuniemen ja Korpiselän pieniä jäljelle jääneitä alueita lukuun ottamatta kokonaan. Etelä-Karjalan piiriliiton toimisto sijaitsi Viipurissa ja sen alueeseen kuului paitsi Karjalan kannas ja osa ns. Keski-Karjalan kunnista myös Suomen puolelle jääneet Viipurin läänin Vuoksenlaaksoon ja Kymenlaaksoon kuuluneet kunnat. Kun myös Etelä-Karjalan liiton alueesta suurin osa menetettiin, liiton edustajat pitivät välttämättömänä, että sen toiminnan pääpaino kohdistettiin maatalous-siirtoväen aseman järjestämiseen. Tätä varten nämä piiriliitot muodostivat keväällä 1940 yhteisen toimikunnan, jonka tehtäväksi tuli karjalaisten talonpoikien asuttaminen sekä muiden maata-

loussiirtoväen elinkysymysten seuraaminen ja esitysten tekeminen näistä kysymyksistä. Toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin Etelä-Karjalan piiriliiton puheenjohtaja, maanviljelijä, myöhemmin kunnallisneuvos Tahvo Tahvola ja varapuheenjohtajaksi kansanedustaja Matti Pitkänen. Toimikunta valitsi huhtikuussa 1940 minut sihteerikseen ja otin tehtävän vastaan toukokuussa 1940.

Toimipaikkani sijaitsi MTK:n talon ylimmässä kerroksessa Simonkatu kuudessa. Varsin pian kuitenkin huomasin, että MTK asettui kautta linjan jarruttamaan, jopa vastustamaan, karjalaisten talonpoikien nopeata asuttamista. Sen vuoksi siirryin jo kesäkuun alussa 1940 työskentelemään Karjalan Liittoon, jonka toimisto silloin sijaitsi Viipurilaisen osakunnan kerhohuoneessa.

Maatalousjaosto joutui heti hyvin vaikeiden ongelmien eteen. Vaikka rauhanteon aikoihin kaikki yhdestä suusta vakuuttelivat ymmärtämystä ja myötätuntoa karjalaisia kohtaan, tilanne muuttuikin aivan toiseksi, kun tuli tekojen aika.

Maatalousjaoston tärkeimmät tehtävät olivat pika-asutustoiminnan edistäminen karjalaisten asuttamiseksi mahdollisimman nopeasti ja siten, että karjalainen maatalousväestö pääsee taloudellisesti itsenäiseen asemaan. Samalla jaoston oli kaikin voimin yritettävä jouduttaa menetetyn omaisuuden korvauskysymyksen ratkaisua niin, että korvaukset maksettaisiin täysimääräisinä ja sellaisilla maksuvälineillä, jotka säilyttäisivät arvonsa.

Maan hallitusta ei voitu syyttää viivyttelystä, sillä kun se oli pyytänyt professori T.M. Kivimäeltä ehdotusta siirtoväen asuttamista koskevaksi lainsäädännöksi, Kivimäki teki ehdotuksen muutamassa päivässä ja hallituksen esitys siirtoväen pika-asutuslaiksi annettiin eduskunnalle huhtikuussa.

Lakiesityksen lähetekeskustelu käytiin 30.4.1940. Siinä käytti puheenvuoron pääministeri Ryti, joka ehkä tarkoitti puheenvuoronsa karjalaisia ymmärtäväksi ja puoltavaksi, mutta erehtyi käyttämään puheensa alussa sanontaa, joka loukkasi syvästi siirtokarjalaisia.

Ryti lausui puheensa alussa näin: »Siirtoväellä ei ole mitään lakipykäliin perustuvaa oikeutta vaatia ja saada korvauksia menetyksistään valtiolta tai Suomen muulta kansanosalta.» Vaikka Ryti puhettaan jatkaessaan lausui, että siirtoväellä on moraalinen oikeus odottaa, että Suomen valtio ja kansa tekevät voitavansa karjalaisten auttamiseksi uuden elämän alkuun, hänen lausumansa

siitä, ettei karjalaisilla ole mihinkään lakiin perustuvaa oikeutta, loukkasi ja ärsytti kotinsa ja kotiseutunsa juuri menettäneitä karjalaisia. He käsittivät Rytin puheen niin, että he olisivat menettäneet kansalaisoikeutensa Karjalan mukana. Totta kai he katsoivat itsellään olevan oikeuden saada korvausta siitä omaisuudesta, jonka he olivat Karjalassa menettäneet isänmaan vapauden puolesta.

Tämä Rytin sanonta oli suuri erehdys ja karjalaiset kantoivat pitkään kaunaa hänelle ja pelkäsivät, ettei Ryti ymmärrä siirtokarjalaisten vaikeaa asemaa. Tämä pelko osoittautui kyllä suuressa määrin aiheelliseksi.

Ryti yritti parantaa mainettaan siirtokarjalaisten keskuudessa, sillä kesäkuun 29. päivänä 1940 Kaivopuiston kallioille karjalaisten sotaorpojen ammattikasvatuksen hyväksi järjestetyssä juhlassa pääministeri Ryti piti juhlapuheen, jossa antoi tunnustuksen karjalaisille todetessaan: »Sodan kovissa koettelemuksissa on isänmaanrakkaus yksituumaisessa Suomen kansassa kohonnut korkeimpaan kukoistukseensa. Mutta suurimpana kaikista esiintyi se teissä karjalaisissa silloin, kun teitte päätöksenne rauhanteon jälkeenkin liittää kohtalonne isänmaan yhteiseen kohtaloon.»

Tässä juhlassa V.A. Koskenniemi esitti ensimmäisen kerran kirjoittamansa runon, jolle hän oli antanut nimeksi »Karjala».

Olin itse mukana tuossa tilaisuudessa, joka pidettiin kauniina kesäiltana. Kaivopuiston kallioille oli saapunut runsaasti yleisöä ja edessä aukeni laaja meren ulappa, tunnelma oli herkkä ja Koskenniemen runo »Karjala» meni meidän karjalaisten sydämiin. Se kuvasi silloin erinomaisella tavalla sitä asemaa ja merkitystä, jonka menetetty Karjala oli saanut koko kansan mielissä. Meidän mielestämme runoilijamestarimme oli onnistunut erinomaisesti, hänen sanomansa ilmensi hienolla tavalla aikaa ja tunnelmaa:

V.A. Koskenniemi: Karjala

Oi Karjala, Sua vailla Suomen koti
ois vailla ainoisinta armaintaan!
Miss' Suomen aura kynti, säilä soti
ja kannel viritteli kaikujaan
ne kaikki kertoo, kuinka rinnallamme
sa astuit uskollisin askelin
ja kuinka yksin usein puolestamme
sa torjuit käyrämiekan Bysantin.

Sun laulupuusi kohos korkealle,
kun soiton unhotti jo Suomi muu
ja vuosisatain viestin maailmalle
vei kerran runottares sulosuu.
Nyt lauluttomiks muuttuu Suomen rannat
ja kaiuttomiks maassa kantelet.
Sa joka heimon ristinpuuta kannat
et laula, valita, sa vaikenet.

Oi Karjala, sa vanhin Väinön suvun,
ken mittaa vaivat sinun vaiheissas,
ken laskee taistojes ja tuskais luvun,
sa ihmisyyden uljas sotilas,
sen ihmisyyden, kahleittensa painoon
jok' uupuu eteen orjain tyrannein,
sen ihmisyyden, joka turvan ainoon
sai rinnas urhojen ja marttyyrein.

Oi Karjala, nyt Suomen sydämessä
sa asut niinkuin koskaan ennen et,
ja päiväin, viikkoin, vuotten vieriessä
sa siellä kasvat vain ja suurenet,
sun auras kyntää, miekkas lyö, ja siellä
sa soitat lohdun suurta sanomaa:
mik' osamme lie elämämme tiellä,
yks on ja jakamaton isänmaa!

Eduskunnan maatalousvaliokunta antoi toukokuussa mietintönsä. Maatalousvaliokunta teki eräitä muutoksia hallituksen esitykseen. Niiden tarkoituksena oli lisätä uudisraivausta ja vähentää valmiin pellon käyttöä asutukseen. Lisäksi eräät valiokunnan jäsenet – Ruotsalaisen Kansanpuolueen ja Kokoomuksen edustajat – katsoivat, että siirtoväen asutus olisi suunnattava maan pohjoisosiin huomattavasti suuremmassa määrässä kuin hallitus oli esittänyt. Siirtoväen edustajat vastustivat tällaisia pyrkimyksiä, koska se olisi merkinnyt asutustoiminnan hidastumista ja siirtoviljelijöiden sijoittamista paljon heikommille alueille kuin missä he olivat ennen Karjalassa maataan viljelleet.

Karjalan Liiton maatalousjaosto pääsi nyt vaikuttamaan lain sanamuotoon ja antoi 30.5.1940 oman lausuntonsa asiasta. Se teki

useita muutosehdotuksia maatalousvaliokunnan mietintöön. Jouduin itse laatimaan tämän Karjalan Liiton lausunnon, jonka myös Etelä- ja Itä-Karjalan maataloustuottajain toimikunta allekirjoitti. Lausunto painatettiin ja jaettiin kaikille kansanedustajille sekä maan hallituksen jäsenille. Lisäksi liiton edustajat kävivät henkilökohtaisesti selvittämässä karjalaisen siirtoväen kantaa eri eduskuntaryhmien edustajille.

Monet esittämämme muutosehdotukset olivat karjalaisten kannalta elintärkeitä. Lakiesityksen ensimmäiseen pykälään ehdotimme muutosta, jonka mukaan perikunnille annetaan aina, milloin sen jäsenet haluavat, tila, johon voidaan antaa tiluksia enemmän kuin 15 hehtaaria maatalousmaata, ei kuitenkaan enempää kuin perikunta oli omistanut luovutetulla alueella. Tämä ehdotus tuli eduskunnassa hyväksytyksi. Toisaalta ehdotimme, että henkilölle, jolla oli suuri perhe ja jolla oli luovutetulla alueella asutustilan suurinta kokoa suurempi tila, annettaisiin nyt entisen tilan suuruinen tila. Tätä ehdotusta eduskunta ei hyväksynyt.

Lakiesityksen neljänteen pykälään ehdotettiin muutos, jonka mukaan maansaajalle voitaisiin antaa myöhemmin lisää metsämaata, jos hänen saamaansa tilaan ei voida antaa niin paljon metsää kuin mitä hänellä oli luovutetulla alueella. Tämän muutoksen perusteella olisivat varsinkin Laatokan Karjalan metsärikkaiden alueiden viljelijät saaneet uusiin tiloihinsa riittävästi metsämaata, mutta valitettavasti eduskunta ei tätäkään ehdotusta hyväksynyt.

Tekemiemme muutosehdotusten tärkeimpiä oli lakiesityksen 33. pykälään ehdottamamme lisäys, jonka mukaan asukkaat on sijoitettava ensi sijassa sellaisille alueille, jotka luonnonolosuhteittensa ja taloudellisten edellytystensä puolesta lähinnä vastaavat heidän entisiä asuinalueitaan. Eduskunta hyväksyi tämän lisäyksen. Lakiin tehty lisäys vaikutti ratkaisevasti siihen, mille alueille siirtomaanviljelijät sijoitettiin. Jos tätä lisäystä ei olisi tehty, karjalainen maataloussiirtoväki olisi työnnetty kauas Pohjois-Suomen harvaan asutuille korpiseuduille, jotka eivät viljelyedellytyksiltään mitenkään vastanneet luovutetun Karjalan maatalousalueita. Lainmuutoksen merkitys kävi selvästi ilmi saman vuoden syksyllä, kun maatalousministeriö laati ehdotuksen maataloussiirtoväen sijoitussuunnitelmaksi. Sen mukaan huomattava määrä uusia tiloja olisi muodostettu Oulujoki-linjan pohjoispuolelle. Me siirtoväen edustajat maatalousministeriön neuvottelukunnassa asetuimme

päättävästi tällaista suunnitelmaa vastustamaan lain 33. pykälään vedoten ja tuloksena oli, että liian pohjoiseen suunnitellut tilat poistettiin suunnitelmasta ja eteläisten läänien siirtotilojen lukua vastaavasti lisättiin.

Karjalan Liiton maatalousjaosto piti karjalaisen maataloussiirtoväen sijoittamista erittäin tärkeänä kysymyksenä, ja me pystyimme turvaamaan tämän väestön sijoittamisen pääosiltaan sellaisille alueille, jotka suurin piirtein vastasivat sen entisiä asuinalueita Karjalan kannaksella ja Laatokan Karjalassa.

Hallituksen esityksessä ja maatalousvaliokunnan siitä antamassa mietinnössä lähdettiin voimassa olleen asutuslain pohjalta, jonka mukaan asutustilojen asukkaat ovat varsin pitkälle menevien valtion holhoustoimenpiteiden alaisia. Me korostimme, että koska asutettavat karjalaiset olivat itsenäisiä viljelijöitä, heitä ei saanut asettaa liiallisen holhouksen alaisiksi, siihen ei ollut aihettakaan, koska itsenäiset talonpojat pystyivät vastaamaan omista asioistaan. Samalla ehdotimme, että karjalainen viljelijä saisi käyttää osan valtiolta saamastaan menetetyn omaisuuden korvaussummasta maatalousirtaimiston hankkimiseen eikä koko summaa tarvitsisi käyttää kiinteistön hinnan maksamiseen. Eduskunta otti vain osittain huomioon ehdotuksemme ja lievensi holhousmääräyksiä. Sellaisen muutoksen kuitenkin saimme pikaasutuslakiin, että jos tilan saaja maksaa tilan kauppahinnan kokonaan, hän vapautuu heti kaikesta holhouksesta.

Karjalan Liitto ja sen maatalousjaosto sai pika-asutuslakiin eräitä hyvin merkittäviä muutoksia ja parannuksia, mikä johtui suuressa määrin siitä, että eduskunnassa toimi aktiivisesti keväästä 1940 lähtien ns. siirtoväen eduskuntaryhmä, jonka kanssa läheisessä yhteistyössä Karjalan Liitto työskenteli. Kun laki astui voimaan 28.6.1940, me karjalaiset panimme siihen suuria toiveita, uskoimme, että jos eivät aivan kaikki niin ainakin kansan suuri enemmistö ymmärtäisi ja tukisi karjalaisia ja olisi valmis sijoittamaan siirtoväen mahdollisimman nopeasti.

Lain toimeenpanoasetusta valmisteltaessa pidimme edelleen tärkeänä, että karjalaisten viljelijöiden toimintavapauden rajoittamista tarkoittavat määräykset saisivat mahdollisimman lievän sanamuodon eikä mitään sellaisia määräyksiä otettaisi asetukseen, joita laki ei nimenomaan määrää. Tässäkin pyrkimyksessä onnistuimme vain osittain.

Lain toimeenpano alkoi kesällä 1940. Karjalan Liiton maata-

lousjaosto seurasi erittäin valppaasti lain toimeenpanon valmisteluja, ja kun maatalousministeriön asutusasiainosastoon asetettiin heinäkuun lopulla erityinen neuvottelukunta käsittelemään pika-asutuslain toimeenpanoon liittyviä laajakantoisia kysymyksiä, maatalousjaosto saattoi käytännössä myötävaikuttaa jo asioiden valmisteluun. Neuvottelukuntaan nimitettiin kolme maatalous-siirtoväen edustajaa, kunnallisneuvos Juhani Leppälä, maanviljelijä Eno Pusa ja agronomi Johannes Virolainen. Tämän neuvottelukunnan kautta karjalaisten mielipiteet tulivat aktiivisesti esille, mitä Karjalan Liiton perustavassa kokouksessa oli niin voimakkaasti korostettu.

Maatalousjaoston toiminta kohdistui kesän 1940 aikana aktiivisesti pika-asutustoimikuntiin asetettujen siirtoväen edustajien koulutukseen. Sitä varten järjestettiin maan eri puolilla neuvotteluja, joissa maatalousjaoston edustajat selostivat toimikuntien jäsenille pika-asutuslain tärkeitä kohtia ja korostivat karjalaisen maatalousväestön näkökohtien tasapuolista huomioon ottamista kenttätyössä.

Elokuun alussa 1940 laadittiin maatalousministeriön asutusasiainosastossa alustava suunnitelma maataloussiirtoväen sijoittamisesta maan eri osiin. Ministeriö pyysi suunnitelmasta Karjalan Liiton lausunnon.

Laajassa ja varsin yksityiskohtaisessa lausunnossaan maatalousjaosto totesi ensin, että siirtoväki omisti luovutetussa Karjalassa yhteensä noin 300 000 ha maatalousmaata, josta peltoa noin 260 000 ha, maatalouskelpoista maata suunnilleen saman verran kuin maatalousmaatakin, ja metsämaata noin 1,4 miljoonaa ha.

Siirtoväelle olisi muodostettava yhteensä noin 36 000 tilaa, joista 2 ha:n asuntotiloja 2500, 6 ha:n sekamuotoistiloja 9300, 8 ha:n viljelytiloja 1000, 10 ha:n viljelytiloja 7600, 15 ha:n viljelytiloja 13 530 ja yli 15 ha:n viljelytiloja 2235. Näin muodostettaviin tiloihin tarvittiin maatalous- ja maatalouskelpoista maata yhteensä noin 380 000 ha ja metsämaata 6 peltohehtaarin sekamuotoistiloille 40 km^3:n lisäkasvun vuodessa tuottava ala ja 15 peltohehtaarin tiloille sekä sitä suuremmille viljelytiloille niin suuri metsäala tilaa kohden, että se tuottaisi 60–75 km^3:n lisäkasvun vuodessa. Liiton ehdotus merkitsi sitä, ettei Karjalan eräillä alueilla ollutta kääpiötila-asutusta pitäisi siirtää muualle maahan, eikä alle 5 peltohehtaarin tiloja pitäisi ollenkaan muodostaa, vaan viljelytilojen peltoalan pitäisi olla vähintään 8–10 hehtaaria.

Tiloihin käytettävä maa olisi Karjalan Liiton lausunnon mukaan otettava ensi sijassa valtion ja yhteisöjen maista ja varsinaista talonpoikaismaanomistusta säästettävä. Liiton mielestä pääosa siirtomaanviljelijöistä olisi sijoitettava maan eteläisiin ja keskisiin osiin eikä pakolla olisi ketään vietävä linjan Ii, Haukipudas, Kiiminki, Yli-Kiiminki, Utajärvi, Säräisniemi, Paltamo, Ristijärvi, Sotkamo, Kuhmo, Pielisjärvi pohjois- ja koillispuolelle. Liitolla ei kuitenkaan ollut mitään sitä vastaan, jos siirtoviljelijät vapaaehtoisesti halusivat hakeutua tämän rajan toiselle puolelle.

Maatalousministeriö pyysi Karjalan Liiton lausunnon johdosta lausuntoa MTK:lta, joka antamatta yksityiskohtaista lausuntoa ainoastaan totesi, että laki määrää ne puitteet, joiden mukaan sijoitus on järjestettävä.

Karjalan Liiton lausunnon jälkeen maatalousministeriön neuvottelukunta päätti laatia uuden ehdotuksen sijoitussuunnitelmaksi ja siinä noudattaa asutuksen pohjoisrajaa Karjalan Liiton esityksen mukaisesti. Se tarkoitti sitä, että Karjalan kannaksen kuntien siirtoviljelijöitä sijoitettaessa lähdettiin Helsingistä, ja siitä pohjoiseen, länteen ja itään siirryttäessä pyrittiin siirtokunnat sijoittamaan suunnilleen samoille etäisyyksille ja suunnilleen siinä järjestyksessä kuin ne Karjalassa olivat sijainneet Viipuriin nähden.

Laatokan Karjalan kuntia sijoitettaessa otettiin keskukseksi Jyväskylä ja siitä eri suuntiin siirryttäessä pidettiin perusteena kuntien asemaa Sortavalaan nähden.

Mutta asia ei ollutkaan tällä päätöksellä selvä. Uusi ehdotus valmistui syyskuun puolivälissä ja joutui neuvottelukunnan uuteen käsittelyyn. Silloin siirtoväen edustajat havaitsivat, ettei tehtyä päätöstä Karjalan Liiton ehdotuksen mukaisesta sijoitussuunnitelmasta läheskään joka kohdassa ollut noudatettu. Maan eteläisistä lääneistä ehdotettiin otettavaksi asutusmaata huomattavasti vähemmän kuin liiton esityksessä oli edellytetty. Niinpä Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneistä oli yhteensä ehdotettu otettavaksi maata yli 60 000 hehtaaria vähemmän kuin Karjalan Liitto oli ehdottanut. Jos tämä olisi hyväksytty, se olisi merkinnyt tuhansien karjalaisviljelijöiden joutumista idän ja pohjoisen harvaan asutuille erämaaseuduille.

Kokouksessa kävi ilmi, että asutusasiainosasto oli neuvottelukuntaa kuulematta antanut pika-asutustoimikunnille ohjeet, joiden mukaan maanottoprosentit olivat huomattavasti alempia

kuin mitä neuvottelukunta oli edellyttänyt. Samoin kävi yllättäen ilmi se, että ns. harrastelijamaanomistajia, jotka eivät asuneet tiloillaan tai saivat pääosan toimeentuloaan muista ammateista kuin maataloudesta, oli kohdeltu samoin kuin varsinaisia viljelijöitä. Neuvottelukunta päätti korottaa luovutusprosentteja kautta linjan ja tehdä vielä erityiskorotuksen harrastelijoiden osalta.

Korotus koski kuitenkin vain sellaisia tiloja, joilla oli maatalous- ja maatalouskelpoista maata vähintään 75 ha.

Korotusprosentit olivat seuraavat:

maatal.- ja maatal.- kelpoista maata	ministeriön luovutus-%		korotettu luovutus-%
75–100 ha	20	75–100 ha	21
		100–150 ha	25
150–400 ha	25	150–300 ha	31
		300–500 ha	38
400–700 ha	30	500–700 ha	45
		700–900 ha	52
yli 700 ha	35	yli 900 ha	60

Samalla nostettiin myös harrastelijaviljelijöiden luovutusprosentteja ja päätettiin antaa siitä ohjeet pika-asutustoimikunnille. Tämän jälkeen päätettiin, että Oulun läänistä vähennetään maata 10 000 ha siitä, mitä asutusasiainosasto oli ehdottanut ja vastaava määrä otetaan suurilta tiloilta lähinnä Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneistä.

Asutusasiainosaston alkuperäinen ehdotus olisi merkinnyt neljän karjalaisen kunnan viljelijöiden siirtämistä po. eteläisistä lääneistä pohjoisemmaksi, nyt näiden siirrettävien kuntien luku supistui kahteen. Joka tapauksessa lopullisessa sijoituksessa eräät kunnat joutuivat huomattavasti pohjoisemmaksi ja heikommille alueille kuin Karjalan Liitto oli omassa lausunnossaan ehdottanut. Näitä olivat erityisesti Vuoksenrannan, Metsäpirtin, Hiitolan, Jaakkiman ja Lumivaaran kuntien viljelijät. Karjalan Liitto esitti esim. Vuoksenrantaa Hämeen lääniin, mutta se joutui Kuopion lääniin, Hiitolaa Porin ympäristöön, mutta se joutui Vaasan lääniin jne.

Sijoituskysymys saatiin lopullisesti ratkaistuksi syyskuun lop-

puun tultaessa, ja siitä annettiin virallinen tieto lokakuun alussa. Se ei läheskään joka suhteessa vastannut karjalaisten toiveita ja katsoimme, että eräiden kuntien osalta sijoitus oli ristiriidassa lain 33. pykälän kanssa. Karjalan Liitto ja sen edustajat saivat siis asian käsittelyn aikana useita parannuksia suunnitelmaan, mutta toisaalta maanluovuttajien vastarinta oli jo silloin niin voimakas, että parempaan tulokseen ei päästy.

Tiloja muodostettaessa Karjalan Liiton edustajat korostivat, että kun lain mukaan tilojen suurin koko vastasi vain viittätoista hehtaaria maatalous- ja maatalouskelpoista maata, olisi sellaisille viljelijöille, jotka omistivat Karjalassa suuria metsäaloja, annettava enemmän metsämaata. Nämä ehdotukset pyrittiin ottamaan huomioon siten, että syrjäseuduille perustettiin yleensä vain suurinta kokoa olevia tiloja ja metsämaatakin annettiin ohjeiden ylärajaa vastaava määrä. Sitä ei kukaan kuitenkaan voi kieltää, että muodostettiin myös liian paljon liian pieniä tiloja.

Valtiovalta yritti lisätä karjalaisten vapaaehtoista sijoittumista Oulun ja Lapin lääneihin antamalla sinne hakeutuville viljelijöille erityisetuja. Maa ja rakennuspuut sekä kasvava metsä eräin rajoituksin päätettiin antaa näihin lääneihin asettuville siirtoviljelijöille ilmaiseksi. Tämä ei kuitenkaan sanottavassa määrin lisännyt pohjoisiin lääneihin hakeutuvien siirtoviljelijöiden määrää.

Viranomaiset ottivat jo vuonna 1940 huomioon Karjalan Liiton esittämiä ehdotuksia ja kannanottoja. Se osoittaa, että valtiovalta antoi arvoa siirtoväkeä edustavalle vapaalle järjestölle ja tunnusti sen karjalaisen siirtoväen valtuuttamaksi edustajaksi käsiteltäessä tätä väestöä koskevia tärkeitä kysymyksiä.

Ehkä tärkein vuoden 1940 aikana liitolta pyydetty lausunto oli edellä selostettu siirtoväen sijoitussuunnitelmaan liittyvä. Myöhemmin syksyllä asutusasiainosasto pyysi Karjalan Liitolta lausuntoa samana vuonna perustetun Pellonraivaus Oy:n tekemistä ehdotuksista. Tämä lähinnä Etelä-Suomen suurmaanomistajia edustava järjestö suunnitteli lakia, joka olisi määrännyt asutukseen käytettäville maatalouskelpoisille maille raivauspakon. Samalla yhtiö ehdotti, että pika-asutustoimikunnat inventoisivat kaiken valtakunnan alueella olevan raivauskelpoisen maan.

Yhtiö oli perustettu lähinnä MTK:n puheenjohtajan professori Jänneksen aloitteesta. Hän oli jyrkimpiä valmiin pellon käytön vastustajia ja erityisen innostunut uuden pellon raivaukseen, jolloin etelän suuria tiloja ei olisi tarvinnut käyttää pika-asutukseen.

Antamassaan lausunnossa Karjalan Liitto ei hyväksynyt raivauspakon määräämistä siirtoviljelijöille eikä myöskään asettunut kannattamaan sitä, että pika-asutustoimikunnat olisivat lähteneet maanlaajuisesti inventoimaan raivauskelpoisia maita. Sellaisen suuren tehtävän antaminen toimikunnille olisi hidastanut niiden varsinaista työtä, uusien tilojen muodostamista.

Pellonraivaus Oy:n perustaminen oli eräs osa siitä jarrutuksesta, johon eräät MTK:n johtohenkilöt ryhtyivät keväällä 1940. Pellonraivaus Oy raivasi suuria alueita pelloksi ja oli siten osaltaan lisäämässä nyt kaikkien tuomitsemaa maatalouden ylituotantoa, kasvattamassa vilja-, voi- ja lihavuoria. Yhtiön toiminta-ajatus on sittemmin muuttunut ja se kuuluu tänään Perusyhtymä-nimisenä maan suurimpiin rakennusyrityksiin.

Ryti syrjii siirtokarjalaisia

Talvisodan puhjettua maahan muodostettiin uusi hallitus, jonka pääministeriksi tuli maan huomattavimpiin talous- ja pankkimiehiin kuulunut pääjohtaja Risto Ryti. Hän ei ottanut hallitukseensa Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä valittua Urho Kekkosta, joka jäi hallituksen ulkopuolelle koko Rytin valtakaudeksi, joka päättyi kesällä 1944.

Kekkosen poisjättäminen hallituksesta oli siirtokarjalaisten kannalta suuri menetys. Moskovan rauhanteon jälkeen Ryti muodosti toisen hallituksensa maaliskuun lopulla 1940. Kun Niukkanen ja Hannula olivat vastustaneet rauhantekoa ja pyytäneet heti eroa hallituksesta, eroa ei heille myönnetty, mutta Ryti jätti heidät molemmat pois uudesta hallituksestaan. Niukkasen mukana hallituksesta jäi pois koko siirtoväen edustus. Maalaisliitto sai Rytin toiseen hallitukseen vain kolme ministeriä, Kukkosen opetusministeriksi, Heikkisen maatalousministeriksi ja Koiviston toiseksi maatalousministeriksi. Tiedossani ei ole, minkä vuoksi Ryti ei ottanut hallitukseensa, joka joutui keskeisesti hoitamaan vaikeita siirtoväkeä koskevia kysymyksiä, yhtään karjalaisen siirtoväen edustajaa. Se oli suuri virhe, sillä alusta lähtien siirtoväki tunsi epäluottamusta Rytiä kohtaan. Tämä johtui osaksi siitäkin, että

Ryti oli pulakaudella 1930-luvun alussa johtanut kovaa ja kylmää rahapolitiikkaa, joka ajoi tuhansia talonpoikia konkurssiin ja pois tiloiltaan. Näitä tilansa menettäneitä talonpoikia oli myös luovutetussa Karjalassa.

Ryti menetteli kumpaakin hallitustaan muodostaessaan varsin omavaltaisesti. Hän ei neuvotellut eduskuntaryhmien kanssa, vaan »noukki» hallitukseensa eri puolueista henkilöitä, joihin tunsi mieltymystä. Niukkasesta hän oli lausunut käsityksenään, »ettei Niukkasen moraaliin voinut luottaa». Tämä Rytin menettely herätti varsinkin maaliskuun lopussa 1940, kun hän muodosti toisen hallituksensa, Maalaisliitossa suurta tyytymättömyyttä. Myös eräät Sosiaalidemokraattisen Puolueen johtomiehet, mm. J.V. Keto, arvostelivat Rytiä siitä, että hän syrjäytti eduskuntaryhmät hallitusta muodostaessaan. Tanner sen sijaan puolusti Rytin menettelyä. Ryti oli ilmoittanut Kyösti Kalliolle, että hän suostui jatkamaan pääministerinä vain sillä edellytyksellä, että sai itse vapaasti valita ministerit.

Ryti puolusti menettelyään vetoamalla siihen, että hän otti hallitukseensa ministereitä eri eduskuntaryhmistä, mutta näiden lisäksi tunnettuja »talouselämän edustajia» ja muita johtavia persoonallisuuksia eduskunnan ulkopuolelta, joita siinä tilanteessa tarvittiin. Rytin syrjintä keväällä 1940 kohdistui paitsi siirtoväkeen myös koko Maalaisliiton eduskuntaryhmään.

Hänellä ei ilmeisesti koskaan ollut erityisen hyvää käsitystä Maalaisliitosta ja sen politiikasta. Hänen sanomakseen on väitetty lausetta »Maalaisliitto on Kokoomuksen hansikas», jota Ryti olisi käyttänyt 1920-luvulla ollessaan Edistyspuolueen kansanedustaja.

Ryti vastusti jatkosodan aikana vuonna 1943 Tyko Reinikan tuloa pääministeriksi, mutta nimitti Reinikan Linkomiehen hallituksen jäseneksi. Reinikka tuli tuomituksi sotasyyllisenä. Reinikka suhtautui hyvin myönteisesti siirtoväkeen ja nautti sen luottamusta.

Mikä mahtoi olla syynä siihen, että Maalaisliitosta nimitettiin Rytin toiseen hallitukseen korvausasioita hoitamaan heinäkuussa 1940 laitilalainen »säästöpankkimies» J.E. Pilppula ja jo maaliskuussa 1940 pika-asutusta hoitamaan eteläpohjalainen Juho Koivisto Kurikasta? He olivat hyviä ja kokeneita miehiä molemmat, mutta kun heillä ei ollut omakohtaista Karjalan olojen tuntemusta, heidän asemansa muodostui erittäin vaikeaksi.

Varsinkin korvausasioiden käsittely oli hankalaa Pilppulan ollessa toisena valtiovarainministerinä niistä hallituksessa vastaamassa. Karjalaiset joutuivat hänen kanssaan jatkuvaan kiistaan. Hän oli kannattamassa erittäin huonoa korvauslakiesitystä eduskunnassa. Täysi korvaus olisi maksettu vain 10 000 markkaan nousseesta vahingosta. Hän ei suostunut muuttamaan valtiovarainministeriön antamia, meidän mielestämme täysin kohtuuttomia ohjeita menetetyn omaisuuden arvioimiseksi. Karjalan Liitto järjesti vuoden 1940 aikana varsinaisten kokoustensa lisäksi useita ylimääräisiä kokouksia. Liitto teki niin korvausasioissa kuin asutusasioissakin näille kahdelle maalaisliittolaiselle ministerille esityksen toisensa perästä. Koivisto otti jossakin määrin huomioon esityksiämme, mutta Pilppula oli kylmä kuin kivi ja kuunteli välinpitämättömän näköisenä. Eduskuntaryhmässä alettiin sen jälkeen nimittää kaikkia siirtokarjalaisiin välinpitämättömästi suhtautuvia »säästöpankkimiehiksi» – Pilppula oli oman pitäjänsä johtavia säästöpankkimiehiä.

Siirtoväen asema parani Rytin toisen hallituksen aikana merkittävästi, kun Heikkinen nimitettiin Kuopion läänin maaherraksi heinäkuussa 1940 ja Kalliokoski tuli hänen tilalleen. Kalliokoski tunsi mielenkiintoa karjalaisten ongelmia kohtaan ja teki parhaansa niiden nopean ratkaisun hyväksi. Hän nautti siirtoväen luottamusta ja ollessaan suuren valiokunnan puheenjohtaja hän vaikutti ratkaisevalla tavalla siihen, että hallituksen kelvoton esitys korvauslaiksi sai siirtoväkeä tyydyttävän sisällön. Kun Rytin toisessa hallituksessa oli alussa vain kolme maalaisliittolaista ministeriä, heidän lukunsa nousi heinäkuussa neljään. Vasta tammikuussa 1941 muodostettuun Rangellin hallitukseen nimitettiin siirtokarjalaisten edustaja.

Tämä ensimmäinen karjalainen ministeri kevään 1940 jälkeen oli maanviljelijä, kansanedustaja Toivo Ikonen Antreasta. Rangellkaan ei neuvotellut eduskuntaryhmien kanssa ministereitä valitessaan ja Maalaisliitossa, varsinkin siirtoväen ryhmässä nimenomaan Niukkanen oli tästä jatkuvasti tyytymätön. Ikonen oli ministerinä aina kevättalvelle 1944 saakka, yli kolme vuotta. Kun omat olivat häneen tyytymättömiä, hänen tilalleen nimitettiin talvella 1944 Linkomiehen hallitukseen kansanopiston johtaja maisteri Väinö Kaasalainen, joka oli Linkomiehen hallituksessa sen eroon saakka, elokuuhun 1944.

Kallion kuolema nosti Rytin presidentiksi ja karjalaiset havaitsi-

vat, että suuri muutos oli tapahtunut, kun presidentti vaihtui. Kallio kantoi koko ajan suurta huolta maasta ja karjalaisista ja hän sortui sodan ja raskaan rauhan painon alle. Ryti oli varmasti erittäin lahjakas persoonallisuus ja pätevä talousmies. Mutta siirtoväkeen hän meidän mielestämme suhtautui kovin etäisesti ja vain yhden kerran osoitimme hänelle suosiotamme keväällä 1940 Kaivopuiston kallioilla suuressa karjalaisten sotaorpojen juhlassa.

Pika-asutuksen vastustajat

Muste Moskovassa 12.3.1940 tehdyn rauhansopimuksen allekirjoituksista oli tuskin ehtinyt kuivua, kun Suomessa alkoi kiistely siitä, mihin »evakot», yli 400 000 henkeen nouseva siirtokarjalaisten joukko, josta yli puolet maatalousväestöä, saataisiin sijoitetuksi. Sehän oli ilman muuta selvää, että Suomeen heidät oli saatava sopimaan, mutta mieluummin naapurikuntaan ja naapurin maalle.

Kun Kivimäki oli laatinut ehdotuksen pika-asutuslaiksi, sanottiin: totta kai karjalaiset on asutettava, mutta Kivimäen ehdotus on aivan mahdoton. Jo keväällä alkoi vastustajien rintama muotoutua. Siihen kuului erilaisia piirejä, ruotsalaisia maanomistajia, MTK:n eräät johtomiehet ja yleensä etelän suurten tilojen omistajat.

Meistä karjalaisista oli yllättävää, että oma etujärjestömme, Maataloustuottajain Keskusliitto, ainakin sen virallinen johto, asettui tiukasti jarruttajien rintamaan. Se unohti vaikeuksiin joutuneet järjestönsä siirtoviljelijät ja alkoi aktiivisesti vastustaa heidän nopeata asuttamistaan.

Ehkä ensimmäisiä tämän järjestön toimihenkilöiden esiintymisiä oli järjestön myöhemmän toiminnanjohtajan Eero J. Korpelan esitelmä Agronomien yhdistyksen kevätkokouksessa 29.4.1940. Kokousselostuksen mukaan Korpela kertoi niistä suuntaviivoista, joille eduskunnan käsiteltävänä oleva pika-asutuslaki rakentui. Samalla hän esitti painavia huomautuksia lakiesityksen sisällöstä.

Esitelmä aiheutti yli kaksi tuntia kestäneen keskustelun. Oltiin yksimielisiä siitä, että siirtoväen asuttamiskysymys oli kiireellinen

ja välttämätön toimenpide, mutta toiselta puolen oli suotavaa, asian ollessa vielä suunnitteluasteella, että suunnitelmiin voitiin julkisuudessa suunnata myönteistä kritiikkiä, jotta vältyttäisiin kohtalokkailta virheiltä.

Tämä oli sittemmin koko karjalaisen siirtoväen sijoittamisen aikana asutusta vastustavien maanomistajapiirien tuttu sävel: asia on kiireellisesti hoidettava, se on välttämätön toimenpide, mutta eihän sitä näin voi tehdä, meiltä ei saa ottaa maata!

Vastustajat unohtivat tarkoituksellisesti, ettei karjalaisia voitu asuttaa ilman maata, maata tarvittiin ja sitä oli saatava nopeasti. Vaikka kaikki olivat sitä mieltä, että valtio oli ensisijainen maanluovuttaja, oli toisaalta aivan selvää, että jos pääosa siirtoviljelijöitä sijoitetaan maan eteläosiin, oli myös yksityisiltä suurtiloilta otettava maata.

Korpelan esitelmästä kävi ilmi vastustajien pääväite: jos asutukseen käytetään valmista peltoa, maan elintarvikehuolto vaarantuu, eräät menivät niin pitkälle, että puhuivat nälänhädästä. Jotta etelän suurtiloilta ei tarvitsisi ottaa peltoa, olisi siirtoviljelijöiden pääosa sijoitettava maan itä- ja pohjoisosien laajoille viljelykelpoisille soille.

Agronomien yhdistyksen kevätkokous 1940 oli Korpelan kanssa samaa mieltä siitä, että peltoja pitäisi säästää ja tilat olisi perustettava viljelykelpoisille alueille, silloin saataisiin peitetyksi se vajaus, jonka Karjalan peltojen menetys oli maalle aiheuttanut, kun noin 260 000 ha peltoa oli jäänyt itärajan taa. Kokous korosti lopuksi, ettei sen tarkoituksena suinkaan ollut viedä karjalaisia viljelijöitä kauas korpiin ja vain syrjäisille seuduille. Kun kysymyksessä oli poikkeuksellisen laajan ongelman ratkaisu, olisi suoritettava perusteellinen selvitys, jotta saataisiin tarkka tieto siitä,

1. kuinka moni siirtoviljelijä haluaa saada maata,
2. kuinka paljon maata pika-asutukseen tarvitaan ja kuinka paljon maata on maan eri osista saatavissa.

Vasta kun tällainen perusteellinen selvitys olisi suoritettu, voitaisiin lähteä toteuttamaan asutusta.

Noin kuukauden kuluttua Korpelan pitämän esitelmän jälkeen professori Rurik Pihkala piti kansantaloudellisen yhdistyksen kokouksessa 22.5.1940 esitelmän pika-asutuksen haitallisista vaikutuksista elintarviketuotantoon ja maataloutemme asemaan yleensä. Hän väitti, että viljan hehtaarisadot olisivat suurilla tiloilla huomattavasti korkeampia kuin pienillä.

Toisaalta Pihkala pelotteli asutuskeskusten väestöä sillä, että kun siirtoviljelijöillä oli yleensä keskimääräistä suuremmat perheet, tulisi muodostettavilta pientiloilta huomattavasti vähemmän kauppaan ja kuluttajille tuotteita kuin suurilta. Karjalan Liitto joutui torjumaan tällaisia kestämättömiä väitteitä. Kirjoittamassani vastineessa todistelin, etteivät suurtilojen hehtaarisadot yleensä ole suurempia kuin pienten. Mutta jos verrataan koko maan keskiarvoja, tulos muodostuu toiseksi, sillä suurtilojen pääosa sijaitsee etelässä, mutta pienet karjanpitotilat maan itä- ja pohjoisosissa. Etelässä sadot ovat parempia kuin pohjoisessa. Jos vertailu suoritetaan alueittain, tulokset muuttuvat aivan toisenlaisiksi.

Esimerkkinä esitin tulokset Lounais-Suomen kirjanpitotiloilta vuodelta 1935:

tilan koko		hehtaarisato kiloja			
		kev.vehnä	ruis	ohra	peruna
peltoa alle	10 ha	2 195	1 545	1 508	18 996
	10–25	2 148	1 628	1 436	17 453
	25–50	2 040	1 704	1 378	17 962
	50–100	2 104	1 822	1 373	17 703
	yli 100	2 203	1 550	1 309	14 621

Esittämäni luvut osoittivat, että kevätvehnän ja rukiin hehtaarisadot erikokoisilla tiloilla olivat vuonna 1935 samalla tasolla, mutta ohran ja perunan pientiloilla selvästi korkeammat kuin suurilla.

Siinä kokouksessa 22.5.1940, missä professori Pihkala piti pika-asutussuunnitelmia jyrkästi kritisoivan esitelmänsä, oli läsnä myös lakiesityksen »isä» professori T.M. Kivimäki. Hän torjui pääosan Pihkalan väitteistä ja piti niitä liioiteltuina ja harhakuvina. Hän sanoi käyttämässään puheenvuorossa, että tarkoituksena oli lakiesitystä valmisteltaessa saada vuoden 1940 aikana asuttavaan kuntoon jo 10 000 viljelystilaa. Tämän edellytyksenä kuitenkin oli, että uusien tilojen paaluttamiseen olisi ryhdytty jo toukokuun puolivälissä ja laki olisi valmistunut sitä ennen. Tämä kaikki olisi hänen mielestään voitu tehdä hyvällä tahdolla. Mutta kun lakiesityksen käsittely päättävissä elimissä siirtyy viikosta viikkoon, se mer-

kitsee sitä, ettei lakiesitystä voida antaa ajoissa eduskunnalle.

Pihkala sai kuitenkin runsaasti ymmärtäjiä ja kannattajia. Hänen ja Korpelan sekä vähän myöhemmin Jänneksen esittämä arvostelu ja pelottelu sai osaltaan aikaan sen, ettei pika-asutus alusta lähtien edistynyt niin nopeasti kuin nimenomaan professori Kivimäki ja karjalaiset olivat ajatelleet.

Paine asutusta vastaan oli koko välirauhan ajan niin voimakas, että Karjalan Liitto joutui lähes päivittäin torjumaan siirtoväen asutusta vastaan suunnattuja hyökkäyksiä ja oikomaan vastustajien esittämiä virheellisiä tietoja. Professori Pihkala oli eräs uuden pellon raivauksen voimakkaimpia kannattajia. Erityisesti hän oli innostunut Pohjois-Suomen hyvälaatuisten soiden raivaukseen ja osaltaan sai aikaan sen, että valtiolle hankittiin suuria kokeilualueita Lapin ja Oulun lääneistä. Siellä raivattiin laajoja alueita pelloksi ja aloitettiin valtion varoilla niiden viljeleminen. Tiedossani ei ole, mikä niiden kohtalo mahtaa tänään olla, siirtokarjalaiset eivät niille alueille muuttaneet.

Professori Ihamuotila on äskettäin selostanut tutkimusta, joka on tehty Sallan kuntaan vuoden 1944 jälkeen perustetuista viidestäsadasta kylmästä tilasta.[1] Ne perustettiin Sallan kunnan luovutetulta alueelta siirtynyttä maatalousväestöä varten. Niihin ei käytetty peltoa, vaan ne raivattiin kaikki korpeen. Siinä noudatettiin Pihkalan ja Jänneksen ohjeita eikä vanhaa peltoa tuhlattu aariakaan. Tilat saatiin rakennetuksi ja niiden uudet pellot raivatuksi 1950-luvun loppuun mennessä.

Kolmekymmentä vuotta myöhemmin lähes kolmannes perustetuista tiloista oli jo täysin autiona. Noin puolella tiloista asuttiin vielä ja vajaalla viidenneksellä tiloista tuotanto jatkui yhä.

Tämä esimerkki osoittaa, ettei pellon raivaus pohjoisille alueille ollut edes omassa kunnassa onnistunut keino siirtoväen kysymyksen ratkaisemiseksi. Tiloja on jäänyt myös etelässä asumattomaksi, mutta jos karjalaista maatalousiirtoväkeä olisi viety suuria määriä pakolla pohjoisille alueille, olisi asutustoiminnan tulos varmaan ollut paljon huonompi kuin miksi se muodostui ensin vuosina 1940–41 ja sitten vuoden 1944 jälkeen, kun karjalaisten edustajat eivät hyväksyneet karjalaisen maatalousiirtoväen vientiä pohjoisen viljelykelpoisille syrjäseuduille.

Ruotsalainen Kansanpuolue asettui pika-asutuslain eduskuntakäsittelyn aikana vastustamaan lakiesitystä siinä muodossa kuin hallitus oli sen Kivimäen ehdotuksen pohjalta laatinut. Puolueel-

la oli maatalousvaliokunnassa kaksi uusmaalaista edustajaa, maanviljelijät Henrik Kullberg Itä-Uudeltamaalta, Ruotsinpyhtäältä, ja agronomi, maanviljelijä Uno Hildén Länsi-Uudeltamaalta, Inkoosta. He esittivät valiokunnan mietintöön jättämässään vastalauseessa, että siirtomaanviljelijät olisi sijoitettava vain sellaisiin kuntiin, joiden kielisuhteet olisivat samat kuin Karjalassa. Silloin ruotsinkieliset ja kaksikieliset kunnat olisivat jääneet pika-asutuksen ulkopuolelle. Tätä ehdotusta eduskunta ei hyväksynyt.

Kullberg oli näistä kahdesta edustajasta aktiivisempi. Hän kuului maatalousministeriön asutusasiainosaston neuvotteluelimiin ja ruotsinkielisen maataloustuottajajärjestön puheenjohtajana hän puolusti 1940-luvulla menestyksellisesti ruotsinkielisten maanomistajien oikeuksia. Hän toimi Tuomiojan hallituksessa syksyllä 1953 toisena maatalousministerinä.

Teoksessa *Den nya snabbkolonisationslagen* hän arvosteli voimakkain sanoin pika-asutusta ja totesi, ettei Suomessa Kaarle XI:n jälkeen ole suoritettu niin radikaalia maanjakoa kuin oli tarkoitus tehdä pika-asutusta toimeenpantaessa.[2]

Hän arvosteli asutukseen otetun maan ja muun omaisuuden hinnoitteluperusteita, joiden mukaan hinnaksi oli määrättävä se arvo, joka luovutetulla omaisuudella oli katsottava olleen keskimäärin vuosina 1934–38. Hän huomautti kuitenkin samalla, että karjalaisille maksettiin korvaus menetetystä omaisuudesta ja samoin kannettava omaisuudenluovutusvero määrättiin vuosien 1934–38 keskimääräisen arvon perusteella.

Kullberg ei hyväksynyt myöskään sitä, että siirtoväen yhteismetsiä varten voitiin pika-asutuslain mukaan lunastaa alueita yksityismetsistä. Hän sanoo tehneensä kaikkensa tämän estämiseksi, sillä hän ei pitänyt sitä oikeana eikä kohtuullisena. Mutta sosiaalidemokraatit vastustivat valtion metsien liian suurta käyttöä ja maalaisliittolaiset olivat valmiit käyttämään myös yksityisten omistamia metsämaita karjalaisten asutukseen.

Hän tuli kirjassaan siihen tulokseen, ettei pika-asutuslakia voida toteuttaa, sillä laki ei merkitse sopimusta maanomistajan ja asutettavan, vaan valtion ja asutettavan välillä. Hän pelkäsi, että jos lakia toteutetaan radikaalisti, seurauksena on suuri työttömyys, joka kohdistuu ennen muuta suurten tilojen työläisiin. Siksi Kullberg oli sitä mieltä – kuten suomenkielisetkin suurtilanomistajat – että asutus olisi suunnattava pääasiassa viljelyskelpoisille alueille – olisi aloitettava suurisuuntainen uuden pellon rai-

vaus, jotta valmis pelto voitaisiin säästää. Vain näin menetellen voimme vallata takaisin sen, minkä menetimme 12.3.1940 ja vain siten kohotamme omavaraisuuttamme.

Jos lähdetään toiselle tielle, totesi Kullberg, se johtaa niiden arvojen tuhoutumiseen, jotka vuosisatojen työ on luonut ja joita yhteiskunnan on valvottava. Yhteiskunnan perusteita ei saa järkyttää, varsinkaan hätäaikoina.

Kullberg ja Hildén eivät edustaneet vain ruotsinkielisiä maanluovuttajia, he edustivat oman puolueensa, Ruotsalaisen Kansanpuolueen ja koko ruotsinkielisen vähemmistön kantaa pika-asutuksessa. Puolue lähti siitä, että jos ruotsinkielisiin ja sellaisiin kaksikielisiin kuntiin, joiden enemmistö oli ruotsinkielisiä, sijoitetaan suomenkielisiä siirtokarjalaisia, kuntien kielisuhteet muuttuvat. Sen vuoksi oli löydettävä keinoja, joilla voitaisiin estää siirtoväen asuttaminen näihin kuntiin.

He onnistuivat jo eduskuntakäsittelyn aikana ajamaan pika-asutuslakiin määräyksen, jonka mukaan meren rannikolle ja ulkosaaristoon kalastustiloja muodostettaessa oli otettava huomioon, etteivät alueelle tulevat uudet kalastajat vaikeuta siellä olevien entisten kalastajien toimeentuloa. Tällä määräyksellä kyettiin melkein kokonaan estämään kalastustilojen perustaminen. Lähes 1300 kalastajaperhettä anoi lain mukaan oikeutta saada kalastustila, mutta niitä muodostettiin sekä pika-asutuslain että myöhemmin maanhankintalain mukaan siirtokalastajille yhteensä vain nelisensataa.

Yrittäessään suojella ruotsalaismaata karjalaisasutukselta ja korostaessaan uudisraivauksen merkitystä pellon luovutuksen sijasta Kullberg ja Hildén saivat jo maatalousvaliokunnassa kannatusta useilta Kokoomuksen edustajilta. Niinpä edustaja Kalle Soini, tunnettu karjanjalostusmies Tampereelta, sekä hänen ryhmätoverinsa Hj. Pilkama Kuusankoskelta kannattivat uudisraivauslinjaa. He olivat ruotsalaisten kanssa samaa mieltä siitä, että uudisraivauspalkkioita olisi nostettava siitä, mitä hallitus oli esittänyt. Näin houkuteltaisiin siirtoviljelijöitä ottamaan vastaan tiloja, joilla olisi runsaasti maatalouskelpoista maata ja saataisiin heitä siirtymään pohjoiseen. Kun pellon raivauksesta maksettaisiin palkkiota ja siirtoviljelijä suorittaisi itse raivaustyön, hän saisi omalla tilallaan tekemästään työstä valtiolta korvausta.

Maatalousvaliokunta muutti hallituksen esitystä ja nosti raivauspalkkion 1000–3000 markasta hehtaaria kohden aina 5000

markkaan saakka, jonka suuruinen palkkio maksettaisiin maan itä- ja pohjoisosissa.

Eduskunnan uudisraivaajat saivat voimakasta tukea MTK:n johtokunnan puheenjohtajalta, professori Juho Jännekseltä. Hän oli jyrkimpiä valmiin pellon käytön vastustajia. Hän oli hyvin aktiivinen persoonallisuus, hän puhui ja kirjoitti pika-asutuksen virheistä. Hän julkaisi lukuisia artikkeleita ja pari kirjasta, joissa esitti argumenttejaan. Vuoden 1940 lopussa hän kirjasessaan *Pika-asutus elintarviketilanteen kannalta* suuntasi pääkritiikin valmiin pellon käyttöä vastaan.[3] Hän katsoi, että jos siirtoviljelijät asutetaan pääosiltaan maan etelä- ja länsiosiin, kauppaan tulevat viljamäärät ja samoin kotieläintuotannon kokonaismäärät laskevat. Hän perusteli väitteitään vetoamalla siihen, että suurtilat myyvät hehtaaria kohden tuotteita enemmän kuin pienet. Näin onkin asianlaita, mutta ratkaisevaa ei ole tuotteiden myytävä määrä tilaa kohden, vaan tuotteiden kokonaismäärä, jossa ei ole sanottavia eroja eri suurten tilojen välillä. Karjataloustuotteita, nimenomaan maitotaloustuotteita, pientilat tuottavat jopa enemmän kuin suuret. Vastineessani Jännekselle esitin kirjanpitotiloilta tilaston, joka osoitti, että 5–20 peltohehtaarin tiloilla tuotettiin vuosina 1934–36 maitoa 845 l/ha, mutta yli 50 ha:n tiloilla vain 440–680 litraa hehtaaria kohden. Jännes toisti syksyllä 1940 samoja argumenttejä kuin Pihkala esitti keväällä.

Jännes arvosteli pika-asutuslakia myös sen vuoksi, että hänen mielestään karjalainen viljelijä hyötyy pika-asutuksessa sen vuoksi, että hän saa vaihtaa entisen Karjalassa sijainneen halvan peltonsa etelästä saamaansa kalliiseen peltoon. Jos pellon todellinen hinta on noin 12 000 mk/ha ja karjalainen viljelijä saa sen 4000 markalla hehtaaria kohden, hän hyötyy 8000 mk/ha eli 15 peltohehtaarin tilaa kohden 120 000 mk, esitti Jännes.

Tätäkään väitettä en voinut hyväksyä, vaan huomautin, että tilanne oli useiden menetetyn Karjalan kuntien osalta aivan päinvastainen: siirtoviljelijä saa menettämästään pellosta keskimäärin vain 2500–3000 mk/ha, mutta pika-asutustiloihin liitetyn pellon keskihinta on koko maassa noin 6300 mk/ha. Siirtoviljelijä kärsii suuria menetyksiä eikä suinkaan hyödy. Siksi me karjalaiset vaadimme, että hehtaariarvojen pitäisi olla samoja, kun samanarvoista peltoa arvioidaan korvauslain, pika-asutuslain ja omaisuudenluovutusverolain mukaan.

Jännes esitti kirjasensa lopuksi käsityksenään, että karjalaisten

maanviljelijöitten etujen mukaista olisi hidastaa pika-asutusta ja odottaa, kunnes puolueeton tutkimus osoittaisi, miten nykyisen suunnitelman mukaan toteutettu pika-asutus vaikuttaa kansantalouteen ja yksityistalouteen. Tutkimus voisi olla niin perusteellinen, että se vakuuttaisi isänmaan etua ajattelevat karjalaisetkin!

Arvostelin luonnollisesti aika kirpeästi tällaisia ehdotuksia, joiden päätarkoituksena me karjalaiset näimme halun hidastaa ja jarruttaa pika-asutusta, jonka toimeenpano alkoi heinäkuussa 1940 mutta joka edistyi erittäin hitaasti. Marraskuussa valittiin vasta ensimmäiset 13 siirtolaisviljelijää omille tiloilleen. Kun MTK:n puheenjohtaja ehdotti, että tämän hitaan myllyn pyöriminen pysäytettäisiin kokonaan, se herätti katkeruutta, jopa suuttumusta siirtoviljelijöissä. He kysyivät, minkä vuoksi viljelijöiden oman järjestön johto hylkäsi karjalaiset ammattiveljensä, ja puolustaessaan harvalukuisia yksityisiä suurten tilojen omistajia keksi verukkeen toisensa jälkeen hidastaakseen kärsimättömien siirtoviljelijöitten omien tilojen saantia. MTK järjesti kesän ja syksyn 1940 aikana kautta maan piiriliittojensa aloitteesta kansalaiskokouksia, joissa arvosteltiin pika-asutuslain toimeenpanoa ja tehtiin julkilausumia. Olin itse vuoden 1940 lopulla tällaisessa tuottajien suurkokouksessa Vanhalla ylioppilastalolla. Silloin jo oli tiedossa, että asutukseen käytettäisiin valmista peltoa noin 200 000 ha, eli noin 7 % maan silloisesta peltoalasta. Kun mainitussa kokouksessa MTK:n edustajat korostivat, että pellon käyttö voisi johtaa koko maan nälänhätään, nousin puhujakorokkeelle ja vakuutin, että eiväthän karjalaiset jätä saamiaan peltoja viljelemättä, vaan panevat syrjäiset ja uuvutetut pellot, joita he pääasiassa saivat, hyvin nopeasti tuottamaan. Ja jos he eivät voikaan myydä kaikkea tuottamaansa, he käyttävät sitä oman perheen kulutukseen ja vastaavasti kaupasta vapautuu muille enemmän. Vetosin kokouksen osanottajiin ja pyysin, että he muistaisivat veljiään, karjalaisia talonpoikia ja heidän vaikeuksiaan. Silloin nousi eräs tunnettu etelän tuottaja puhumaan ja julisti: »Ei pitäisi nuoren miehen, jonka korvantaustat eivät vielä ole kuivuneet, puhua sellaista arvovaltaista asiantuntijaa kuin professori Jännestä vastaan, hän kyllä tuntee tämän asian!»

Jännes oli ilmeisesti vakuuttunut siitä, että pika-asutuslain toteuttaminen johtaisi Suomen maatalouden umpikujaan. Eräät oikeistolaiset kansanedustajat menivät vielä pitemmälle kuin Jännes, he vaativat »hullutuksen» lopettamista ja vertasivat siirtoväen

asuttamista kieltolakiin, jonka toteuttaminen osoittautui mahdottomaksi. Kansanedustaja Korvenoja todisteli eräässä yhteydessä – Jännekseen ja Pihkalaan yhtyen – että keskikokoiset ja suuret tilat pystyvät takaamaan asutuskeskusten elintarvikehuollon varmemmin kuin pienet ja ne pystyvät tekemään sen paljon halvemmalla. Tästä on hänen mielestään esimerkkejä kaikkialta maailmassa, myös *Venäjältä.*

Vastikemaakysymys pika-asutuksessa

Pika-asutustoiminnan alkaessa kesän loppupuolella 1940 siirtoviljelijät alkoivat toivorikkaina odotella pääsyä omille tiloilleen. Heti Moskovan rauhan jälkeen luultiin, että Kivimäen ehdotuksen mukaan uusien tilojen muodostaminen kävisi helposti ja nopeasti. Syksyyn tultaessa pika-asutustoimikunnat panivat kenttätyön käyntiin ja alussa näytti siltä, että jo syksyllä 1940 useat tuhannet siirtolaiset saisivat omat tilansa. Mutta silloin nousi eteen yllättäen aivan uusi ongelma. Joku viisas oli keksinyt, että pika-asutuslain 22. pykälän 3. momentti tarjosi mahdollisuuden jarruttaa, jopa monessa tapauksessa pysäyttää asutustoiminta jonkin tilan osalta.

Tämän lainkohdan mukaan voidaan kiinteistö, josta lunastettavaa aluetta vastaava alue on toisesta kiinteistöstä vapaaehtoisesti luovutettu pika-asutukseen, valtioneuvoston suostumuksella vapauttaa pakkolunastuksesta.

Tätä keinoa käyttivät erityisesti ruotsalaiset maanomistajat ja yrittivät mainitun pykälän avulla vapautua luovuttamasta maata omista tiloistaan ja omista kunnistaan ostamalla muita tiloja muista kunnista ja luovuttamalla nämä maat omien tilojensa »vastikkeeksi». Näin syntyi yllättäen aivan uusi ongelma: kysymys siitä, mistä vastikemaa saatiin hankkia, kuinka pitkä aika sen hankkimiseen oli varattava ja miten muista kunnista hankitut vastiketilat vaikuttivat ruotsinkielisten kuntien ja ruotsienemmistöisten kaksikielisten kuntien asutukseen. Voiko vastikemaiden hankkiminen estää kokonaan suomenkielisen väestön sijoittamisen ruotsalaisalueelle vai ei? Tässä joukko kysymyksiä, joiden ratkaisu nosti esiin sellaisia pulmia, joita ei osattu pika-asutuslakia säädettäessä ollenkaan ottaa huomioon.

Vähitellen kysymyksestä nousi suuri poliittinen kiista. Toisella

puolella olivat ruotsinkieliset maanomistajat ja suuri osa eteläsuomalaisia kartanonomistajia, toisella puolen siirtokarjalaiset viljelijät ja kalastajat. Poliittisesti jakautuminen kulki suurin piirtein siten, että Kokoomus ymmärsi ruotsalaisia, koska myös suomalaiset maanomistajat voivat käyttää lain 22. pykälän 3. momenttia hyväkseen säästääkseen omat tilansa ja toisaalta sosiaalidemokraatit kannattivat vastikemaan hankkimista, mutta halusivat rajoittaa vastikemaan hankintaoikeuden vain ruotsalaisalueelle. Maalaisliitto yhdessä karjalaisen siirtoväen kanssa vastusti vastikemaahankintaa eikä suostunut missään tapauksessa laajentamaan sen hankintaoikeutta.

Joka ajankohdalla on omat ongelmansa ja on vaikea käsittää, että tästä muodostui poliittisesti äärettömän kuuma kysymys syksystä 1940 aina toukokuuhun 1941.

Pika-asutuslaissa ei määritelty, milloin vastikemaa on pika-asutukseen tarjottava, vaan tämän määrääminen jäi riippumaan valtioneuvoston päätöksestä. Lain toimeenpanopäätöksessä määrättiinkin, että vastikemaa on tarjottava neljän vuorokauden kuluessa sen jälkeen kun alkukatselmus tilalla on pidetty. Ruotsalaisten vaatimuksesta tätä määräaikaa kuitenkin myöhemmin pidennettiin marraskuun viidenteentoista päivään 1940 ja sen jälkeen vuoden 1940 loppuun. Määräysten mukaan kiinteistön omistajalla oli oikeus tarjota vastikemaata seitsemän vuorokauden aikana sen jälkeen kun alkukatselmustoimitus oli pidetty.

Vastikemaan hankinta-aikojen pidentäminen uhkasi viedä koko pika-asutustoiminnan nimenomaan ruotsinkielisissä ja kaksikielisissä kunnissa umpikujaan. Kun pika-asutustoimikunnat suunnittelivat tiloja jonkin luovutusvelvollisen maille, paaluttivat tilojen rajat, lukivat metsät ja tekivät muita valmistelutoimenpiteitä, maanomistaja saattoikin vasta toimituksen loppuvaiheessa ilmoittaa, että hän hankkiikin vastikemaata. Silloin toimitus oli heti keskeytettävä. Tilat jäivät muodostamatta, kun piti odottaa siihen saakka, kunnes valtioneuvosto olisi ratkaissut luovuttajan hakemuksen. Valtioneuvosto ei ryhtynyt syksyllä 1940 edes käsittelemään sille tehtyjä lukuisia anomuksia, sillä Ruotsalaisen Kansanpuolueen edustajat ehdottivat, että vastikemaan hankinta-aikaa pidennettäisiin lakisääteisesti ja käyttöoikeutta laajennettaisiin. Tämä ehdotus kulki von Bornin ehdotuksen nimellä.

Ehdotus tarkoitti lisämomentin hyväksymistä lain 22. pykälään. Lisämomentti oli sanamuodoltaan seuraava:

Jos 22 §:n 1 momentissa mainitussa katselmuksessa on määrätty yksityisen omistajan kiinteistön viljellyn maan alasta enemmän kuin 15 % ja muun omistajan viljellyn maan alasta enemmän kuin 50 % luovutettavaksi, eikä kiinteistö ole rappio- tai keinottelutila, saakoon maanomistaja, joka ei ole tehnyt anomusta maan vapauttamisesta pakkolunastuksesta 22 §:n nojalla, tai, jonka tekemä sanotunlainen anomus on hylätty, ennen 1 päivää syyskuuta 1941 tarjota valtiolle edellämainitun prosenttimäärän ylittävän alueen tai sen osan sijaan vastaavan alueen, mikäli siitä voidaan muodostaa vähintään sekamuotoistila, luovutettavaksi pika-asutukseen 1 päivään marraskuuta 1941 mennessä, taikka milloin katselmusta ei ole aloitettu ennen 1 päivää elokuuta 1941, kahden kuukauden kuluessa siitä, kun luovutettava alue on katselmuksessa määrätty, ei kuitenkaan ennen 1 päivää marraskuuta. Vastikemaaksi voidaan hyväksyä kahden tai useamman saman asutustoimikunnan alueella asuvan maan luovuttajan yhteisesti tarjoama alue, jos siitä voidaan muodostaa viljelys- tai sekamuotoistiloja. Valtioneuvosto voi määrätä, että vastikemaa, johon kuuluu pääasiallisesti viljelyskelpoista maata, on luovuttajan toimesta saatettava viljelyskuntoon 1 päivään marraskuuta 1942 mennessä.

Saadakseen käyttää edellä 1 mom. mainittua oikeutta tulee maanomistajan valtioneuvoston määräämän ajan kuluessa asianomaiselle pika-asutustoimikunnalle osoittaa olevansa oikeutettu 1 momentin perusteella vastikemaata tarjoamaan sekä samalla kirjallisesti ilmoittaa vapautettavaksi haluamansa alueen suuruuden.

Jos vastikemaa sijaitsee muussa kuin siinä kunnassa, missä vapautettava alue on, eikä se ole uudisviljelystä, vastaa maanhankkija siitä vuosina 1942 ja 1943 maksettavista kunnallis- ja kirkollisveroista.

Ellei säädetyn ajan kuluessa ole hankittu sellaista vastikemaata, jonka valtioneuvosto, huomioonottaen maan arvon sekä luonnonolosuhteet ja taloudelliset edellytykset, voi hyväksyä, eikä pätevää syytä laiminlyöntiin voida katsoa olevan, on maanomistaja velvollinen valtioneuvoston määräyksestä luovuttamaan pika-asutuk-

seen maata enintään 10 % omistamansa tilan viljellyn maan määrästä sen lisäksi, mitä edellämainitussa katselmuksessa on määrätty.

Tämän pykälän säännökset eivät koske pika-asutuslain perusteella valtiolle ostettuja alueita eikä alueita, joista viljelyssopimus uuden asukkaan kanssa tätä ennen on tehty.

Me karjalaiset pidimme tätä von Bornin ehdotusta hyvin vaarallisena ja katsoimme, että sitä ei missään tapauksessa pitäisi hyväksyä. Antamassani lausunnossa huomautin, että maanomistajalla oli jo lain mukaan oikeus elokuusta 1940 lähtien hankkia vastikemaata. Jos von Bornin ehdotus hyväksyttäisiin, se siirtäisi epämääräiseen tulevaisuuteen pika-asutuslain toimeenpanon ruotsalaisalueilla. Jos ehdotus tulisi laiksi, voitiin pitää varmana, että kaikki ne maanomistajat, joiden viljellyistä maista oli määrätty tai suunniteltu luovutettavaksi maata yli edellä mainittujen prosenttimäärien, käyttäisivät hyväkseen nyt suunniteltujen säännösten suomaa etua. Tämä merkitsisi sitä, että suurin osa jo tehdystä työstä menisi hukkaan. Kaikilla tällaisilla tiloilla olisi pidettävä uudet katselmukset, joissa jo paalutetuista tiloista olisi vähennettävä niin monta, että ei ylitettäisi edellä mainittuja viljellyn maan prosenttimääriä. Koska uudet tilat oli muodostettu määrätyn kokoisiksi, olisi monissa tapauksissa muodostetuista tiloista poistettava niin monta, että jäljelle jääviin tiloihin ei jäisi edes sitä prosenttimäärää, jota suunnitelluissa säännöksissä oli edellytetty. Esimerkkinä mainittakoon, että jos esimerkiksi 100 ha viljeltyä maata käsittävästä yksityisen tilasta olisi määrätty luovutettavaksi 25 ha viljeltyä maata, ja siitä muodostettu esimerkiksi 2 viljelystilaa, joihin kumpaankin olisi tullut 12,5 ha viljeltyä maata, tilojen luvusta olisi poistettava toinen tila, jolloin luovutusmäärä pakosta aleni 12,5 %:iin. Näin olisi varmaan tapahtunut pitkin linjaa. Tiloihin suunnitellut ja luetut metsät olisi tietenkin myös heti ollut jätettävä omistajan vapaaseen käyttöön. Siinä tapauksessa, että vastikemaata ei olisikaan saatu hankituksi, olisi uudelleen palattava tilalle lunastustoimitusta jatkamaan. Metsät olisivat silloin ehkä sellaisessa kunnossa, että niitä ei enää voitaisikaan käyttää asutustilojen metsämaiksi. Maat olisi joka tapauksessa uudelleen paalutettava ja metsät uudelleen luettava. Kaikki se suunnaton työ, joka tähän mennessä jo oli uhrattu täten poistettaviksi tulevien tilojen suun-

nitteluun, paalutukseen ja arvioimiseen, olisi hukkaan heitettyä ja työn jatkamisen edellytykset edellä mainitusta syystä olisivat entisestään vaikeutuneet.

Tähänastinen työ oli kohdistettu miltei yksinomaan ensisijaisten luovutusvelvollisten maihin. Kun työtä huhtikuussa jatkettaisiin, olisi ryhdyttävä aivan päinvastaiseen menettelyyn eli ryhdyttävä suorittamaan katselmuksia pääasiassa yksityisten omistamilla keskikokoisilla ja sitä pienemmillä talonpoikaistiloilla, eli sellaisilla tiloilla, joista viljeltyä maata ei otettaisi enempää kuin 15 %. Tämä olisi varmaan herättänyt kiusallista huomiota. Niistä tiloista, joilla työ saattaisi keväällä jossain muodossa jatkua, saataisiin kokoon siksi vähän maata, arviolta noin 50 000 ha viljeltyä ja viljelyskelpoista maata, että oli kyseenalaista, kannattiko siksi raskasta ja kallista koneistoa kuin pika-asutustoimintaa varten asetetut eri elimet olivat, lainkaan sinä vuonna pitää käynnissä.

En jatka pitemmälle oman lausuntoni selostamista. Lausuntoni vastasi Karjalan Liiton kielteistä kantaa suunnitelmille jatkaa vastiketilojen hankinta-aikaa ja sellaisen lain säätämiselle, joka oikeuttaisi tähän meidän mielestämme pika-asutuslain selvää kiertämistä tarkoittavaan menettelyyn. Se, mitä edellä esitin osoittaa jo, että jos esitys olisi hyväksytty, asutuksen vastustajat olisivat saavuttaneet tarkoituksensa, heidän »hullutukseksi» nimittämänsä pika-asutuksen toimeenpano olisi todellakin loppunut.

Mutta voimat vastikemaan käytön laajentamisen puolesta olivat suuret ja vaikutusvaltaiset. Hallitus pyysi tammikuussa 1941 von Bornin ehdotuksesta myös maatalousministeriön asutusasiainosaston neuvottelukunnan lausuntoa. Tähän neuvottelukuntaan kuuluivat pika-asutustoiminnan johtaja Teittinen puheenjohtajana ja jäseninä maanluovuttajien edustajina professori Pihkala, kansanedustaja Kullberg ja pääjohtaja Ahla sekä maansaajien edustajina kansanedustaja Leppälä, maanviljelijä E. Pusa ja agronomi Virolainen. Se oli ylin pika-asutustoimintaan liittyviä laajakantoisia kysymyksiä käsittelevä asiantuntijaelin, eikä sitä ainakaan voitu syyttää liiasta siirtoväkimyönteisyydestä. Neuvottelukunta tuli lausunnossaan siihen tulokseen, ettei von Bornin ehdottamaa muutosta olisi tehtävä. Jos se tehtäisiin, se hidastaisi arvaamattoman suuressa määrin pika-asutustoimikuntien tärkeintä tehtävää, uusien tilojen muodostamista.

Jokainen uusi tapaus, jossa vastikemaata tarjottaisiin, aiheuttaisi lisätyötä pika-asutustoimikunnalle, jonka oli suoritettava katsel-

mukset vastikemaiksi tarjotuilla alueilla sekä kirjoitettava katselmusten perusteella lausuntonsa. Kun ottaa huomioon, että kaikki se aika, joka kului katselmuksiin ja aikaa vievien lausuntojen laatimiseen, muutoin olisi voitu käyttää varsinaiseen tilojen muodostamiseen, ymmärtää hyvin, että tämä jo sinänsä hidastuttaisi asutustyötä. Suurin viivytys asutustoiminnalle aiheutui kuitenkin siitä, että katselmustoimitukset oli keskeytettävä kaikilla vähänkin suuremmilla tiloilla, kunnes oli käynyt selville, haluaisiko maanomistaja käyttää oikeuttaan vastikemaan hankintaan. Milloin vastikemaata tarjottiin, katselmustoimitus olisi ollut keskeytettynä siihen asti, kunnes asia oli lopullisesti valtioneuvostossa ratkaistu, mikä merkitsi sitä, että tällaisilla tiloilla ei sinä vuonna (1941) voitu sanottavasti työskennellä.

Neuvottelukunta päätyi tämän vuoksi siihen, ettei ollut mahdollista tehdä ehdotusta sellaiseksi puheena olevan lain 22. pykäläksi, joka olisi tehnyt mahdolliseksi pidentää vastikemaan hankinta-aikaa hidastuttamatta tai vaikeuttamatta siirtoväen pika-asutustoimintaa.

Tähän helmikuun puolivälissä annettuun lausuntoon yhtyivät kaikki neuvottelukunnan jäsenet Kullbergia lukuun ottamatta. Kullberg oli sitä mieltä, että von Bornin ehdotus olisi hyväksyttävä.

Hallitus ei juuri välittänyt siirtokarjalaisten kannanotoista, vaikka kysymys oli heitä mitä kohtalokkaimmalla tavalla koskeva kysymys. Satoja tuhansia ihmisiä käsittävä maataloussiirtoväki saisi odottaa edelleen oman tilan saantia, kun presidentti ja tammikuun alussa 1941 muodostetun Rangellin hallituksen johto kuvitteli, että vastikemaapykälällä voisi olla jotakin vaikutusta Ruotsiin päin – joka oli siinä tilanteessa kyseenalaista. Hallituksen into pika-asutuslain muuttamiseksi oli niin suuri, ettei se kuunnellut edes asettamansa asiantuntijaelimen suuren enemmistön mielipiteitä.

Kaikki nämä mielipiteet kaikuivat maan hallituksessa kuuroille korville. Hallitus ja presidentti antoivat eduskunnalle lakiesityksen pika-asutuslain 22. pykälän muuttamiseksi Ruotsalaisen Kansanpuolueen vaatimalla tavalla. Jos olisi haluttu suojella ruotsalaista maata, se olisi tietysti voitu tehdä siten, ettei koko toimintaa olisi ajettu umpikujaan. Paasikiven sodan jälkeen läpiajama kielipykälä oli paljon parempi keino suojella ruotsalaista maata, eikä se vaikuttanut alueen ulkopuolella siten kuin Rangellin hallituksen ajama pika-asutuslain muutos olisi vaikuttanut.

Tämä vastikemaaseikkailu osoittaa, miten tämäkin kysymys oli ennen muuta poliittinen. Se ratkaistiin korkeimmalla poliittisella tasolla, ja kun päättäjillä oli omat tavoitteensa, ne ylittivät kaikki asiallisuuden ja kohtuuden vaatimukset. Siirtoväellä oli silloin hallituksessa oma edustajansa, mutta hänellä ei ollut juuri mitään mahdollisuutta saada siirtokarjalaisten ääntä kuuluviin. Tämä olikin yksi syy siihen, että luottamus ministeri Ikoseen alkoi horjua.

Täytyy yhä korostaa, että onneksi siirtokarjalaisilla oli eduskunnassa niin voimakas edustus, että se pystyi torjumaan tämän vaarallisen hyökkäyksen siirtoväen asuttamista vastaan. Kun myös sosiaalidemokraatit katsoivat, että ruotsalaismaan vapauttaminen suuntaisi asutusta kauaksi pohjoiseen ja itään, mistä maa olisi ensi sijassa otettava valtion maasta, hekään eivät olleet innostuneita hallituksen lakiesityksestä. Lopputuloksena olikin, että pitkän ja kuuman taistelun jälkeen eduskunta hylkäsi hallituksen esityksen. Ruotsalaisen Kansanpuolueen edustaja, sisäministeri von Born, veti tappiosta poliittiset johtopäätökset ja erosi toukokuussa 1941 hallituksesta. Hänen tilalleen tuli Kokoomuksen Toivo Horelli.

Vastikemaakysymyksen eduskunnassa saama siirtokarjalaisille myönteinen ratkaisu otettiin siirtoväen keskuudessa vastaan tyytyväisin ja rauhoittunein mielin. Se osoitti, että vaikka maassa oli hallitus, joka ei pannut kovin suurta painoa siirtoväen ehdotuksille ja toiveille ja oli pitkin linjaa valmis jättämään siirtoväen tekemät ehdotukset huomiotta muiden, sen mielestä valtakunnan kannalta paljon tärkeämpien näkökohtien vuoksi, eduskunnan suuri enemmistö ymmärsi karjalaisen siirtoväen ongelmia ja sen vaikean aseman. Tämä lisäsi siirtoväen luottamusta eduskuntaan ja piti karjalaiset pois rettelöinnin ja kapinoinnin tieltä.

Siirtoväki oli tehnyt valintansa Suomen puolesta ja uskoi suurimpienkin vaikeuksien keskellä tehneensä oikeaan valinnan eikä missään vaiheessa menettänyt uskoaan.

Karjalaiset ja suomenruotsalaiset

Siirtoväen pika-asutuslakia toteutettaessa syntyi ikävä erimielisyys karjalaisen maataloussiirtoväen ja ruotsalaisten välillä erityisesti kalastajaväestön sijoittamisesta Etelä-Suomen, lähinnä Uuden-

maan rannikkoalueelle. Ehkä juuri rannikon ja Suomenlahden ulkosaarten kalastajien kohtalo muodostui ruotsalaisten vastarinnan vuoksi kaikkein vaikeimmaksi. Kun he eivät saaneet kalavesiä, heidän oli lopetettava entinen ammattinsa. He saivat poikkeustapauksissa kalastustiloja ja joutuivat, kuten edellä on jo viitattu, siirtymään muille aloille. On selvää, että tämä ärsytti sekä näitä kalastajia että Karjalan Liittoa ja siirtoväen kansanedustajia.

Lähinnä Ruotsalaisen Kansanpuolueen voimakkaasti esille ottama vastikemaakysymys ja heidän tunnetun johtajansa, pernajalaisen Ernst von Bornin ero hallituksesta keväällä 1941 osoitti, miten tärkeänä ruotsinkielisen vähemmistön edustajat pitivät yhtenäisten ruotsinkielisten kuntien säilyttämistä. Ruotsalaisten yritys laajentaa vastikemaan hankkimismahdollisuuksia ja pidentää hankinta-aikaa kyllä epäonnistui, mutta he eivät myöhemminkään luopuneet itse ajatuksesta säästää ruotsalaista maata hankkimalla suomenkielisistä kunnista vastiketiloja.

Karjalainen siirtoväki piti tällaista toimintaa lain kiertämisenä ja yrityksenä väistää velvollisuutta osallistua sodan jälkeensä jättämän taakan kantamiseen. Siksi eduskunnassa ja sanomalehdistössä käytiin vuosina 1940–41 kovaa keskustelua karjalaisen siirtoväen ja ruotsalaisten maanomistajien välillä.

Sodan jälkeen vuonna 1945 säädettyyn maanhankintalakiin Paasikivi ajoi läpi erityisen kielipykälän, jonka mukaan ruotsinkielisissä ja kaksikielisissä kunnissa, joissa ruotsi oli enemmistön kieli, kunnan kielisuhteet saivat asutuksen johdosta nousta enintään 2 %:lla. Tämä tietysti rajoitti suomenkielisten karjalaisten sijoittamista useisiin Uudenmaan rannikon sekä Turun ja Porin läänin eräisiin kuntiin.

Karjalan Liitto yritti saada muutoksia maanhankintalain kielipykälään, mutta kaikki sen yritykset epäonnistuivat. Sen jälkeen Niukkanen ja Pusa tekivät liiton puolesta lakialoitteen Merikoivisto-nimisen kunnan perustamisesta Pernajan kunnan alueelle. Lakialoitteen perusteluissa he huomauttivat, että mainitussa kunnassa oli seitsemän suurmaanomistaja, jotka omistivat yhteensä yli 9000 ha maata ja lisäksi laajoja vesialueita. Näin muodostettavaan Pernajasta erotettavaan kuntaan voitaisiin sijoittaa sekä siirtokalastajia että menetetyn Suomenlahden rannikon viljelijöitä.

Asiaa käsiteltiin pitkään eduskunnassa, siitä kiisteltiin ja käytettiin kovia puheenvuoroja puolin ja toisin, mutta aloite hylättiin. Ruotsinkielinen väestö katsoi tämän aloitteen vääräksi, jopa sopi-

mattomaksi, koska siinä yritettiin jakaa vanha ruotsalaispitäjä ja siten heikentää ruotsalaisen väestön perinteisiä asuinsijoja.

Paasikivi tuki syksystä 1944 lähtien varauksetta ruotsalaisten vaatimuksia ja korosti usein, että sodan jälkeen vallinneissa poikkeuksellisen vaikeissa oloissa Ruotsi oli sittenkin ainoa maa, joka meitä ymmärsi ja auttoi. Ruotsin mielenkiinto Suomen asioihin on sitä pienempi, arveli Paasikivi, mitä pienemmäksi suomenruotsalaisen väestön vaikutusvalta laskee. Ruotsalainen kulttuuri perustuu sekä Uudellamaalla että Pohjanmaan rannikolla suuressa määrin maanomistukseen. Jos maata otetaan ruotsalaisilta pois, heidän kulttuurinsa pohja saattaa arvaamattoman suuressa määrin heikentyä, esitti Paasikivi.

Me karjalaiset olimme 1940- ja vielä 1950-luvullakin toista mieltä. Me arvostelimme ruotsalaisia itsekkyydestä, jopa tilanteen häikäilemättömästä hyväksikäyttämisestä. Eduskunnassa palasimme kerran toisensa jälkeen kielipykälään, joka mielestämme oli väärä. Paasikivi katsoi tämän arvostelun kohdistuvan itseensä ja oli siitä kiukkuinen. Päiväkirjassaan hän lausuu minusta mm. näin: »Eduskunnassa hirmuisen laaja keskustelu välikysymyksestä, jonka vasemmistolaiset ovat tehneet maakysymyksestä. Monia kymmeniä lausuntoja. Ei mitään uutta. Ikäviä lausuntoja maalaisliittolaisten puolelta maanhankintalain 92 §:stä (ruotsalaispykälä). Eivät ymmärrä mitään politiikasta. Maalaisliittolainen Annala, pappi, puhui aivan sopimattomia. (Papit ovat epäintelligenttiä väkeä.) Myös toinen maalaisliittolainen, Virolainen, puhui ikäviä. Kovin on eduskunta heikko ja yksinkertainen.»[4]

Paasikiven tarkoittamassa puheenvuorossani arvostelin kielipykälää, mistä hän ei pitänyt.

Paasikivi piti ikävinä sellaisia puheenvuoroja, joissa me karjalaiset vuosina 1945–50 arvostelimme ruotsalaisen maan suojelemista karjalaisten asutukselta. Mutta meille kysymys oli myös hyvin vaikea, sillä mitä vähemmän etelästä saatiin maata, sitä pohjoisemmaksi karjalaisia oli asutettava.

Rytin ohella von Bornista tuli poliitikko, jota siirtoväki jatkuvasti epäili. Tämä ilmenee mm. siitä, että kun Moskovan välirauha solmittiin 19.9.1944, ja sisäministeri Ernst von Born piti vt. pääministerinä rauhansopimuksen johdosta radiopuheen Suomen kansalle, karjalainen siirtoväki näki tässäkin yliolkaisuutta, jopa vähättelyä. Viipurista Helsinkiin siirtynyt *Maakansan* seuraaja *Karjalan Sanomat* kirjoitti seuraavana päivänä katkerana:

»Von Bornin puhetta kuunnellessa tuntui karjalaisten mielissä kirvelyä muustakin syystä kuin Karjalan menetyksen johdosta. Karjalan luovutuksen mainitsemiseen ministeri ei tarvinnut monta sanaa, vaan tämä satojatuhansia kohdannut kotien menetys tuli kuitatuksi äärimmäisen lyhyesti ja arkisesti. Sen sijaan Porkkalan niemelle löytyi kauniita muistosanoja, mm. vanhasta kulttuuriseudusta. Niinpä ei kuulija voinutkaan vapautua vaikutelmasta kuin kaikki muut alueet olisivat Porkkalan rinnalla toisarvoisia. Karjalaisen mieltä se kirpaisi: eivätkö meidän kotikunnaamme kulttuuriseutuja olleetkaan?»[5]

Saatetaan sanoa, että puheen sisältö ja sävy näissä kohdin johtui siitä, että Karjalan menetystä tiedettiin odottaa, mutta Porkkalan vuokraamista sen sijaan ei. Olkoon niin, mutta pieni katkeruuden häivä karjalaisten mieliin joka tapauksessa jäi.

Ehkäpä ministeri itsekin huomasi särön puheessaan, sillä lehdissä julkaistussa asussa kyseellinen korostus oli poistettu.

»Muullakin tavalla Porkkala on edelleen hallitseva puheenaihe. Siitä on tehty melkeinpä suurempi kysymys kuin konsanaan Karjalan evakuoimisesta.

Ei ole lehdissä viime päivinä kaiketikaan rivilläkään muistettu niitä satoja tuhansia karjalaisia, jotka vasta nyt syyskuun aikana ovat joutuneet liittymään muiden evakkojen joukkoon. Emme kadehdi Porkkalan väestöä siitä huomiosta ja niistä järjestelyistä, joita se saa osakseen. Yhtä tuskallista ja murheellista sen on lähteä kodeistaan kuin meidänkin, mutta me toivomme, että karjalaisillekin riittäisi vastaavanlaista huomiota ja auliutta!»

Kiivas taistelu ruotsalaismaan suojelemiseksi siirtokarjalaisilta kyllä suurin piirtein onnistui 1940- ja 1950-luvuilla, vaikka 1950-luvulla jo eräät ruotsinkielisetkin maanomistajat alkoivat pitää sitä »Helsingin herrojen keksintönä». Mutta kun 1960-luvulla alkoi maan itä-, keski- ja pohjoisosien väestön »invaasio» etelään, eivät ruotsalaisalueetkaan tältä hyökkäykseltä säästyneet.

Sellaiset ruotsinkielisen väestön »linnoitukset» kuin Espoo,

Kirkkonummi, Helsingin maalaiskunta, Sipoo, Porvoon seutu ja myös suuri osa läntisen Uudenmaan ruotsalaisalueita suomalaistuivat muutamassa vuodessa. Silloin ei kukaan enää puhunut »kielipykälästä», jolla olisi estetty näiden alueiden teollistaminen ja suomalaisten työntekijöiden siirtyminen suurteollisuuden palvelukseen. Mutta 1940- ja 1950-luvuilla ruotsalaisalueiden suojeleminen näytti eräinä ajankohtina muodostuvan jopa tärkeämmäksi kuin karjalaisen siirtoväen nopea ja tehokas asuttaminen.

Vähitellen Suomen kansan suuri enemmistö, me karjalaiset mukaan lukien, on omaksunut Paasikiven kannan Suomen ja Ruotsin välisistä suhteista. Vaikka Ruotsi on historiamme lähes kaikissa vaiheissa loppujen lopuksi hylännyt Suomen ja kieltäytynyt käyttämästä resurssejaan meidän puolestamme, Ruotsi sittenkin on naapurimaistamme se, johon suhteemme kaikilla aloilla ovat läheisimmät ja luottamuksellisimmat.

Ruotsalaismaan suojelu Suomessa on menettänyt suurimman osan merkityksestään, mutta kaksikielinen kulttuuri on Suomelle rikkaus eikä rasitus. Tärkeintä on sopivilla toimenpiteillä turvata ruotsinkielisen kulttuurin elinvoima kansallisessa kulttuurissamme. Siinä työssä – uskon – myös karjalaiset haluavat olla voimiensa mukaan osallisena, vaikka vuosina 1940–50 kahden vähemmistön – karjalaisten ja ruotsalaisten – välit vaikuttivat turhankin tulehtuneilta.

Pika-asutustoiminnan tulokset

Pika-asutuslain toimeenpano alkoi heinäkuussa 1940 ja sitä ehdittiin toteuttaa vajaan vuoden ajan. Kesäkuussa 1941 sotatoimien uudelleen alkaessa lain toimeenpano keskeytyi, eikä sitä myöhemmin enää jatkettu. Tiloja ehdittiin muodostaa yhteensä 8422, joista viljelystiloja 5417, sekamuotoistiloja 603, kalastustiloja 68 ja asuntotiloja 2334. Niihin kuului peltoa 30 946 ha, niittyä 7456 ha, maatalouskelpoista maata (joka voitiin raivata pelloksi, laitumeksi tai niityksi) 41 120 ha ja metsämaata 128 911 ha sekä joutomaata 5421 ha, eli maata yhteensä noin 214 000 ha.

Pika-asutukseen käytetylle maatalous- ja maatalouskelpoiselle maalle sekä metsämaalle oli määrättävä se hinta, joka sillä katsottiin olleen keskimäärin vuosina 1934–38 siihen tarkoitukseen

käytettynä, johon se luovutettiin. Alueen omistajalla oli oikeus viedä pois alueella kasvaneet arvopuut, ja rakennuspuille, jotka jäivät tilan saajalle, määrättiin käypä hinta, joka ei kuitenkaan saanut olla korkeampi paikkakunnalla vuosina 1934–38 keskimäärin vallinnutta hintaa. Alueen mukana pakkolunastettaville rakennuksille ja sadolle sekä rakennusaineille ja maatalousirtaimistolle määrättiin käypä hinta. Jos tila perustettiin valtion maalle Oulun tai Lapin lääniin, voitiin maa ja rakennuspuut antaa ilmaiseksi, ellei alueella kasvanut metsä ollut erityisen arvokas. Lain mukaan oli maata kullakin paikkakunnalla otettava ensi sijassa valtion omistamasta maasta. Valtion maiden jälkeen tulivat kysymykseen kuntien, seurakuntien, yhtiöiden ja muiden yhteisöjen maat ja vasta sen jälkeen yksityisten omistamat maat. Maiden ottamisessa pika-asutuslain tarkoituksiin oli näin ollen noudatettava seuraavaa järjestystä:

1. valtion maat,
2. evankelisluterilaisten ja kreikkalaiskatolisten seurakuntien papiston ja kanttoriurkurien virkatalot,
3. edellä mainittujen seurakuntien maat,
4. kuntien maat,
5. yhtiöiden maat,
6. muiden yhtymien maat,
7. yksityisten henkilöiden omistamat maat.

Yksityisten henkilöiden omistamista tiloista maan luovutus kohdistettiin ensi sijassa keinottelu- ja rappiotiloihin. Muista tiloista otettiin maata ensi sijassa niistä, joiden viljelijä sai pääosan toimeentuloaan muusta ammatista kuin maataloudesta tai ei asunut tilallaan ja suurista tiloista, joiden oli luovutettava suhteellisesti enemmän maata asutukseen kuin pienempien tilojen.

Maatalousministeriön antamilla ohjeilla ei pakkolunastusta ensinkään kohdistettu niihin varsinaisten maanviljelijöiden tiloihin, joiden peltoala oli alle 25 ha tai kokonaisala alle 100 ha. Pakkolunastuksesta voitiin vapauttaa lisäksi tila, josta omistajan lapsille jaettuna ei riittänyt kullekin enempää kuin viljelystilan suurinta alaa (15 muunnettua peltohehtaaria) vastaava ala.

Lain toimeenpanon ylin johto kuului maatalousministeriön asutusasiainosastolle, ja pika-asutustoimikunnat muodostivat itse tilat. Pika-asutustoimikuntaan kuului puheenjohtaja ja neljä jä-

sentä. Puheenjohtajana toimi maanmittausinsinööri tai agronomi ja jäseninä agronomi ja metsänhoitaja, tai jollei näitä ollut käytettävissä, maanviljelysinsinööri, maatalousteknikko tai metsätalousneuvoja ja muina jäseninä asianomaisen kunnan asutuslautakunnan määräämä maanviljelijä ja asutettavan siirtoväen edustaja. Pika-asutustoimikunnan ratkaisuista voitiin valittaa tarkastusoikeuteen, johon kuului puheenjohtaja ja viisi jäsentä. Puheenjohtaja oli asutustuomari ja jäseninä agronomi, maanmittausinsinööri ja metsänhoitaja sekä asianomaisen kunnan valitsema maanluovuttajien edustaja ja asutettavan siirtoväen edustaja.

Tilojen raivaamisen ja rakentamisen johto ja valvonta kuului Maatalousseurojen Keskusliitolle. Sen tehtävänä oli laatia tarpeelliset tie-, kuivatus-, raivaus- ja rakennusssuunnitelmat sekä huolehtia siitä, että ne tulivat nopeasti ja asianmukaisesti toteutetuiksi.

Tilojen rakentaminen ja raivaaminen pantiin käyntiin, mutta siinä kohden ei ehditty saavuttaa erityisen huomattavia tuloksia ajan lyhyyden vuoksi. Mainittakoon kuitenkin, että syksyllä 1940 ja keväällä 1941 saatiin Ruotsista useita satoja ns. lahjataloja, jotka pystytettiin siirtoväen uusille tiloille lähinnä maan eteläosiin.

Siirtoväen pika-asutuslain aiheuttamat kustannukset olivat vuoden 1952 keskimääräisen rahan arvon mukaisiksi muunnettuina yhteensä noin 11 000 000 000 markkaa.

Asutuskeskusten siirtoväen sijoittaminen

Elintilan saaminen kaupunkilaisväestölle koki samanlaisia vaikeuksia kuin maatalousväestönkin sijoittaminen. Kaupunkilaiset pitivät tiukasti kiinni omastaan. Asuntoja oli erittäin vaikea saada. Siirtoväen edustajia saatiin jatkosodan jälkeen huoneenvuokralautakuntiin, mutta sosiaaliministeriö halusi poistaa ne jo vuoden 1947 loppuun mennessä.

Siirtoväellä oli teoriassa etuoikeus asuntojen saantiin kaupungeissa, mutta vain niillä, jotka olivat asuneet Karjalan menetetyissä kaupungeissa, kauppaloissa, asutuskeskuksissa tai niihin verrattavilla paikkakunnilla, kuitenkin vain sillä edellytyksellä, ettei ol-

lut aikaisemmin saanut toimeentuloaan maataloudesta ja siirtyi ensimmäisen kerran asutuskeskukseen. Käytännössä etuoikeutta toteutettiin harvoin.

Siirtoväen edustajilla huoneenvuokralautakunnissa ei ollut äänioikeutta. Sitä yritettiin eduskunnassa tehdyllä lakialoitteella saada aikaan, mutta aloite hylättiin vuoden 1947 valtiopäivillä.

Vuonna 1947 arvioitiin, että asutuskeskusten suuren asuntopulan poistaminen – kun siirtoväkeä hakeutui niihin yhä kasvavassa määrin, kun osa maatalousväestöstä luopui tiloista eivätkä kalastajat saaneet kalastusmahdollisuuksia – olisi normaaleilla toimenpiteillä kestänyt lähes parikymmentä vuotta. Tämä johtikin sittemmin Arava-järjestelmän toimeenpanoon, joka lievitti myös siirtoväen asuntojen saantia.

Virheitä sattuu – maalaismaiseman pilaaminen

Pika-asutustoiminnan ja sen jälkeen maanhankintalain tarkoituksena oli muodostaa karjalaiselle maataloussiirtoväelle ja muillekin maan saantiin oikeutetuille omia tiloja ja saada ne rakennetuksi mahdollisimman lyhyessä ajassa. Professori Kivimäkihän kuvitteli, että kesällä 1940 jo noin 10 000 uutta tilaa saataisiin muodostetuksi ja rakennetuksi. Kova kiire oli kaikkea työtä liikkeellepaneva voima. Tämä kävi ilmi myös siinä valtavassa rakennustoiminnassa, johon ryhdyttiin ensin hyvin suppeassa määrin pika-asutuslakia sovellettaessa ja joka jatkui sittemmin kesästä 1945 lähtien maanhankintalain mukaan.

Pika-asutustoiminnan käynnistyttyä Suomen Arkkitehtiliitto kiinnitti asiaan huomiota ja ilmaisi huolensa siitä, ettei rakennusten suunnittelussa oteta riittävästi huomioon asemakaavallisia näkökohtia. Sitä varten olisi maatalousministeriön asutusasiainosastoon asetettava yksi, tarvittaessa useampikin, asemakaava-asiantuntija valvomaan ennen muuta asuntotilojen ja taajaan sijoitettavien isompienkin tilojen asemakaavallista suunnittelua ja antamaan tarpeellisia neuvoja.

Liitto huomautti 4.4.1941 maatalousministeriölle lähettämäs-

sään kirjeessä, jonka olivat allekirjoittaneet liiton puheenjohtaja Otto I. Meurman ja sihteeri Hugo Harmia, ettei yksi henkilö ehdi puuttua niihin lukuisiin lohkomis- ja muihin toimituksiin, joilla uusia tiloja muodostetaan, mutta hän voisi antamillaan yleisohjeilla vaikuttaa siihen, että suurimmat virheet vältettäisiin. Jos hänelle alistettaisiin esimerkiksi ne suunnitelmat, joissa yhteen tiiviiseen ryhmään sijoitetaan vähintään 10 tilaa, hän voisi antaa ohjeita, joita noudattamalla saataisiin kauniita taajamia. Virheiden korjaaminen jälkeenpäin vaatii erittäin suuria kustannuksia. Maaseudun uudet asutusalueet saataisiin näin edes osittain kohotetuksi sille tasolle, jota maaseudun asujaimisto on oikeutettu valtion toimenpiteiltä vaatimaan.

Tässä Arkkitehtiliiton kirjelmässä ei puututa sanallakaan itse rakennusten suunnitteluun. Liitto kantaa huolta lähinnä asemaavallisista näkökohdista. Sekin oli luonnollisesti tärkeä näkökohta, mutta vielä tärkeämpää olisi ollut itse rakennussuunnittelun kohottaminen riittävän korkealle tasolle. Nyt sekä asemakaavallinen suunnittelu että itse rakennusten suunnittelu sai aikaan tuloksia, jotka kauan jälkeenpäinkin ovat rumentaneet suomalaisen maaseudun kasvoja.

Maaseudun maisemaan tyyliltään sopimattomien rakennusten syntyminen johtui lähinnä siitä, että asutustoiminnan johdossa olleet rakennusalan asiantuntijat vaativat rakentajia noudattamaan varsin tiukasti laadittuja tyyppipiirustuksia. Niistä ei saanut poiketa kuin aivan poikkeustapauksissa. Rakennustoimintaa ylimpänä viranomaisena johtanut arkkitehti Lappi-Seppälä perusteli tyyppipiirustusten käyttämistä korostamalla:

»Tyyppipiirustusten hyväksikäyttö on eräs maaseudun rakentamistoiminnan oleellisimpia ja samalla rationalisoiduimpia seikkoja. Suhteellisen pieni sekä tarkoituksenmukaisuuteen ja taloudellisuuteen pyrkivä rakennusyksikkö voidaan helposti tyypitellä, jonka kautta aikaansaadaan jo suunnitelmien laadinnassa suurta suhteellisen kallispalkkaisen suunnittelijakunnan työn säästöä. Kun maaseudun rakennustoimintaan ylipäänsä on ollut tavattoman vaikeata saada siirtymään päteviä arkkitehtivoimia, olisi niin suurisuuntaisen työn suorittaminen kuin on maanhankintalain mukainen rakentaminen – yksilöllisten, jokaista työtä varten erikseen laadittujen piirustusten mukaisesti – suoranainen mahdottomuus. Rakennusten tyyppipiirustuksia suunniteltaessa on koetettu kerätä kaikki ne kokemukset, mitä aikaisemmista suunnitel-

mista on saatu. Näin on aikaansaatu se tyyppipiirustusten lähes sata piirustusta käsittävä kokoelma, joka on rakentajien käytettävissä.»

Lappi-Seppälä myöntää, että »tätä kokoelmaa tarkasteltaessa näkee heti, että karu yksinkertaisuus, taloudellisuus ja tarkoituksenmukaisuus ovat sanelleet suunnittelijan tehtävän. Samalla on kuitenkin myös havaittavissa pyrkimys suhteiden avulla aikaansaada arkkitehtonisesti kauniita ja sopusuhtaisia luomuksia.»

Täytyy sanoa, että tyyppirakennukset kyllä olivat monessa suhteessa taloudellisia, karuja ja ehkä tarkoituksenmukaisiakin hintaansa verrattuna, mutta niistä oli kaukana arkkitehtoninen kauneus ja sopusuhtaisuus. Ne olivat päinvastoin rumia laatikoita, joita kohosi kautta maan, kummuille ja laaksoihin, missä ne kuutiomaisina, yleensä kaikki lähes samannäköisinä törröttivät ja pilasivat maiseman. Onneksi Lappi-Seppälä ei ollut innostunut tasakattoihin – siltä villitykseltä Suomen maaseutu säästyi asutustaloja rakennettaessa 1940- ja 1950-luvuilla. Mutta muuten nuo tötteröt seisovat vielä monin paikoin maisemaa pilaamassa.

Eikö olisi ollut mahdollista antaa asukkaille oikeutta poiketa tyypeistä ja rakentaa hiukan vaihtelevammin? Silloin olisi ehkä voitu jossakin määrin säilyttää vanhantyylisiä taloja ja maalaismaisemaa. Kun monet uudet karjalaistalot rakennettiin aivan asumattomille alueille, sinne olisi pitänyt kehittää oma rakennustyyppi eikä vain kylmästi monistaa samanlaisia tyyppipiirustuksia joka paikkaan maiseman luonteesta ja talon sijainnista riippumatta. Nyt ei näissä saman kaavan mukaan rakennetuissa taloissa todellakaan ollut jäljellä juuri mitään vanhasta karjalaisesta talonpoikaisesta rakennustyylistä, ei kannakselaista tyyliä eikä varsinkaan komeaa rajakarjalaista tyyliä, jonka pelastamiseen on ryhdytty vasta paljon myöhemmin. Pika-asutusta samoin kuin maanhankintalakia toteutettaessa rakennettiin näitä ikävännäköisiä tyyppitaloja jopa suurten kaupunkien, mm. Helsingin, liepeille sekä siirtoväelle että rintamamiehille. Virhe on vielä pitkään koko kansan nähtävissä.

Suomen arkkitehdit eivät ilmeisesti tunteneet vuosina 1940–45 suurtakaan mielenkiintoa maaseuturakentamista kohtaan. Vasta asutustoiminnan jälkeen ilmestyivät matalat tasakattoiset »lättähatut» myös maaseudulle, eivätkä nekään olleet omiaan parantamaan maisemia. Onneksi aivan viime vuosina on ryhdytty kiinnittämään näihin ongelmiin aivan erityistä huomiota.

Siirtoväen asutustoiminta vuosina 1945–50

Kesällä 1941 keskeytynyttä pika-asutusta ei enää jatkettu jatkosodan päättymisen jälkeen. Kun sodan aikana oli annettu erityisesti rintamalla taisteleville joukoille lupauksia maasta ja omista tiloista, oli pitkän parlamentin säädettävä ennen hajaantumistaan uusi laki sodanjälkeistä asutustoimintaa varten.

Uusi laki, joka sai nimekseen maanhankintalaki, vahvistettiin 5.5.1945 ja sen sisältö oli monessa kohdin suunnilleen sama kuin pika-asutuslain. Suurin ero oli siinä että siirtoväen lisäksi maata jaettiin nyt rintamamiehille, tiloilta poisjoutuville työmiehille ja vuokramiehille. Vaikka lupaukset oli annettu sillä edellytyksellä, että Suomi saisi sodan jälkeen vanhat rajansa, lupaukset oli sodan jälkeen täytettävä.

Silloisissa oloissa maansaantihakemuksia tehtiin yllättävän paljon, yhteensä noin 120 000, joista siirtoväen osuus oli noin 46 000 eli vajaat 40 %.

Siirtoväelle muodostettiin yhteensä noin 36 000 tilaa, joista noin 19 000 viljelystilaa, noin 7300 asuntoviljelystilaa, vain 451 kalastustilaa ja noin 9700 asuntotilaa ja asuntotonttia.

Siirtoväki sai tiloihinsa maata yhteensä noin 1,1 miljoonaa hehtaaria, eli hiukan yli puolet siitä, mitä se oli Karjalassa omistanut. Tästä oli peltoa noin 166 000 hehtaaria, raivattavaa maatalouskelpoista maata noin 125 000 hehtaaria ja loppu metsämaata. Vuoteen 1950 mennessä siirtoväki oli rakentanut tiloilleen yhteensä noin 26 000 asuinrakennusta, noin 18 500 kotieläinrakennusta sekä noin 30 000 muuta rakennusta. Myös uuden pellon raivaus oli edistynyt, vaikka siitä ei ole käytettävissä yksityiskohtaisia lukuja.

Yhteenvetona voidaan todeta, että siirtoväen asutus jatkosodan jälkeen saatiin toteutetuksi nopeasti ja ilman suurempia epäonnistumisia. Kielipykälä esti edelleen karjalaisen siirtoväen sijoittamisen ruotsalaisalueelle lähes kokonaan, mutta kiista kieliasiastakin hiljeni vähitellen ja loppui 1960-luvulle tultaessa. Jo 1950-luvun puolivälissä sodan siirtoväen ongelma oli maatalousväestön osalta siirtynyt pois päiväjärjestyksestä.

Kaikkien karjalaisten kohtalonkysymys – menetetyn omaisuuden korvaus

Ryti tarjoaa huoltoavustusta

Maataloussiirtoväen asuttaminen oli keskeinen siirtoväkiongelma, mutta se koski vain osaa, tosin enemmistöä, siirtoväestä. Alueluovutuksen johdosta menetetyn omaisuuden korvauskysymys koski jokaista karjalaista siitä riippumatta, missä ammatissa hän työskenteli. Se koski yhtä hyvin kaupunkilaisia ja maalaisia, yrittäjiä kuin työmiehiäkin. Sen vuoksi se oli vieläkin tärkeämpi kuin asutuskysymys, se oli suorastaan kohtalonkysymys karjalaiselle siirtoväelle.

Pitkä kevät oli odotettu hallituksen lakiesitystä, mutta kun se annettiin eduskunnalle kesäkuun alussa 1940, havaittiin, ettei se ollutkaan mikään korvauslaki. Pääministeri Ryti sanoi 4.6.1940 käydyssä lähetekeskustelussa käyttämässään puheenvuorossa, ettei täyden korvauksen periaatetta ollut mahdollista sovelluttaa, vaan tasoituksen tarkoituksena tuli olla pääasiallisesti sosiaalinen apu. Siksi tasoitus (sodan ja alueluovutuksen aiheuttaman rasituksen) ehdotettiin maksettavaksi siten, että ainoastaan pienimmät vahingot korvattaisiin täysin, suuremmista vähän ja suurimmista ainoastaan murto-osa, lausui pääministeri.

Hallituksen esityksen perustelut olivat karjalaisille murheellista luettavaa:

> »Siitä menetetystä omaisuudesta, joka jää korvauksenalaiseksi omaisuudeksi, on korvaus maksettava omaisuuden suuruudesta riippuen alenevan asteikon mukaan, siten että korvaus suoritetaan täysimääräisenä omaisuuden arvon ollessa enintään 10 000 markkaa (nykyrahassa 100 mk), mutta sitä suuremmista omaisuuksista osamääräisenä. Lisäksi on määrätty, että suurin yksityiselle henkilölle tai jakamattomalle kuolinpesälle suoritettava korvaus on 1 milj. markkaa ja muille korvaukseen oikeutetuille 5 milj. markkaa. Korvausta laskettaessa on otettava lukuun myös jäljelle jäänyt omaisuus siten, että 10 000 markkaa tai sitä suuremmasta korvausmäärästä on vähennettävä yhtä monta prosenttia kuin saa-

daan, kun jäljelle jääneen netto-omaisuuden markkamäärä jaetaan 10 000:lla. Jos jäljelle jäänyt netto-omaisuus on 100 000 markkaa, on vähennys 10 %, mutta jos se on 1 milj. markkaa tai suurempi, on vähennys 100 %, joten mitään korvausta ei silloin suoriteta.»

Ryti oli aivan oikeassa, kun hän piti tällaista esitystä »sosiaalisena apuna» eikä korvauksena. Lakiesityksen mukaan ei mitään korvausta suoriteta, jos korvauksenalaisen omaisuuden arvo oli 20 % tai sitä vähemmän jäljelle jääneen omaisuuden arvosta. Esityksen mukaan näistä mitättömistä korvauksista suoritettaisiin vain 3000 markkaa (nykyrahassa 30 mk) ja loppu viiden vuoden aikana lunastettavissa 4 %:n obligaatioissa.

Hallitus katsoi, ettei luovutetulle alueelle jääneestä julkisten yhdyskuntien (kuntien ja seurakuntien) samoin kuin yhdistysten, seurojen, säätiöiden sekä opetus- ja armeliaisuuslaitosten ja muiden sellaisten omaisuudesta suoritettaisi korvausta kuin siltä osin kuin niiden jäljelle jäänyt omaisuus ei riittäisi niiden sitoumuksiin. Poikkeuksena olisivat vain ne kunnat ja seurakunnat, joiden aluetta ei ollut kokonaan luovutettu. Niiden osalta valtioneuvosto voisi myöntää harkintansa mukaan korvausta enintään 50 % omaisuuden arvosta.

Puheessaan Ryti keskittyi arvostelemaan siirtokarjalaisia siitä, että kuntien hoitokunnissa siihen mennessä tehdyissä menetetyn omaisuuden korvausselvittelyissä oli päädytty aivan kohtuuttomiin arvoihin. Hän vertasi niitä ennen sotaa kannetun omaisuusveron pohjana olleisiin arvoihin ja tuli siihen tulokseen, että arviot olivat mahdottomia. Esimerkiksi Kurkijoen kunnassa verotuksen alainen omaisuus oli vuonna 1937 noin 58 miljoonaa markkaa, mutta hoitokunta arvioi menetysten arvon 751 miljoonaksi markaksi, siis yli kymmenkertaiseksi. Tällaiset arviot olivat Rytin mukaan täysin mielivaltaisia, eikä niiden perusteella voida korvauskysymystä ratkaista.

Kun Reinikan komitea oli ehdottanut, että korvauksiin käytettäisiin myös valtion omaisuutta, ensi sijassa metsiä, Ryti torjui tällaiset ehdotukset ja katsoi, että valtio tarvitsi kipeästi niitä tuloja, joita sen metsät antoivat.

Ryti maalaili synkin värein Suomen taloudellisen tulevaisuuden näkymiä ja korosti, ettei taloutemme kestäisi suurempien korvausten suorittamista siirtokarjalaisille.

Tämä oli jo toinen kerta keväällä 1940, kun Ryti piti eduskunnassa karjalaisia loukkaavan puheen. Siinä hän osoitti edelleen suurta ymmärtämättömyyttä, jopa ylimielisyyttä karjalaisia kohtaan, kylmä talousmies siinä teilasi kokonaisen kansanosan.

Puhuessaan omaisuuden verotusarvoista ja verratessaan niitä kuntien selvitysten osoittamiin menetetyn omaisuuden arvoihin hän yritti saattaa karjalaiset kunnallismiehet epäluotettaviksi miehiksi, jotka yrittivät käyttää syntynyttä tilannetta hyväkseen ja saada kohtuuttomia korvauksia.

Pääministerin puhe oli epäpsykologinen, se osoitti, ettei eteväkään pankkimies tajua syntyneen tilanteen vaatimuksia, jos häneltä puuttuu kyky ymmärtää tavallisten ihmisten ajatuksia ja tunteita. Alueluovutuksen synnyttämään tilanteeseen sisältyi muutakin kuin kylmiä etulaskelmia, se oli ennen muuta syvästi inhimillinen ongelma, jota markat eivät yksin ratkaisseet, olihan kysymys lähes puoleen miljoonaan nousseen kansanosan elämästä. Oli suorastaan typerää Rytin vihjailla, että siirtokarjalaiset yrittäisivät hyötyä.

Eduskunnassa on hyvin harvoin käyty niin pitkää ja ongelman eri puolia valottavaa lähetekeskustelua kuin korvauslain lähetekeskustelu oli 4.–5. päivinä kesäkuuta 1940. Puheenvuoroja käytettiin yhteensä 26, eikä niistä yhdessäkään asetuttu kannattamaan hallituksen esitystä.

On selvää, että siirtoväen omat edustajat olivat aktiivisimpia puheenvuorojen käyttäjiä ja heidän arvostelunsa oli kerta kaikkiaan esityksen joka suhteessa tyrmäävä. Mutta myös muiden alueiden edustajat tuomitsivat hallituksen esityksen paitsi epäoikeudenmukaiseksi myös harkitsemattomaksi ja sisäpoliittisesti vaaralliseksi. Kun hallitus aikoo panna sodan aiheuttamat menetykset yksipuolisesti siirtoväen kannettavaksi, ei ole ihme, jos sodan aikana syntynyt luja yksimielisyys nopeasti menetetään ja Suomen kansa sortuu sisäisiin ristiriitoihin, mistä 1920-luku tarjosi riittävästi esimerkkejä. Hallitus ei ollut tätä ajatellut antaessaan eduskunnalle esityksen, joka ei saanut minkään ryhmän eikä yhdenkään edustajan kannatusta. Pienimmän korvauksen kannalla olivat hallituksessa olleen pääministeri ja valtiovarainministeri Pekkalan lisäksi Tanner ja Waldén.

Kokoomuksen kansanedustaja Linkomies – keväästä 1943 syksyyn 1944 saakka pääministerinä – arvosteli puheenvuorossaan hallituksen menettelyä, tarkoittaen tällä myös Rytiä. Hän ei hy-

väksynyt vihjailua siitä, että siirtokarjalaiset yrittäisivät saada menetyksistään kohtuuttomia korvauksia. Kysymystä ei saanut hänen mielestään käsitellä sosiaalisena huoltokysymyksenä, se oli korvauskysymys ja periaatteessa kaikkien olisi pitänyt saada täysi korvaus niin pitkälle kuin se suinkin oli mahdollista. Linkomies korosti – aivan samoin kuin karjalaisetkin edustajat – että omaisuutensa menettäneen väestön oli vakuututtava siitä, että valtiovalta oli tehnyt kaikkensa korvatakseen vahingot, joita he ilman omaa syytään, mutta valtiovallan harjoittaman politiikan johdosta olivat kärsineet.

Kohdistaessaan arvostelunsa hallitukseen ja sen pääministeriin Linkomies lopetti puheensa toteamalla, että oikeudenmukaisen ratkaisun löytämiseksi ei riitä yksinomaan rahataloudellinen vastuuntunto, huolenpito valtion finansseista, vaan siinä vaaditaan ennen muuta poliittista vastuuntuntoa. Linkomies, samoin kuin useimmat muutkin puhujat, korosti, ettei hallituksen esitystä voida hyväksyä, eikä se tarjonnut edes pohjaa oikeudenmukaisen lain säätämiselle.

Useimmat puhujat totesivat, että esityksen hyväksyminen sälyttäisi koko kansaa kohdanneen onnettomuuden seuraukset täysin syyttömien, kovia kokeneiden karjalaisten kannettavaksi. Eräät puhujat kuvailivat siirtokarjalaisten synkkiä kohtaloita, jos esitys hyväksyttäisiin. Karjalainen talonpoikaisluokka häviäisi, koska siirtoviljelijät eivät pystyisi hankkimaan mitättömillä korvauksilla uusia tiloja, kaupunkikiinteistöjen omistajat menettäisivät omaisuutensa ja jos hankkisivat uusia kiinteistöjä, ylivelkautuisivat ja ajautuisivat konkurssiin. Karjalaiset kansanedustajat arvostelivat kovin sanoin myös sitä, että hallitus ei halunnut maksaa kunnille, seurakunnille ja vapaille järjestöille varsinaista korvausta, vaan ainoastaan niiden velkoja, jos jäljelle jäänyt omaisuus ei siihen riittänyt.

Varsinkin kreikkalaiskatolisen kirkon asema oli alueluovutuksen johdosta muodostunut niin vaikeaksi, että sen oli pakko saada korvausta yleisistä varoista.

Ryti seurasi lähetekeskustelua, mutta ei vastannut arvosteluun. Valtiovarainministeri Mauno Pekkala käytti pari lyhyttä vastauspuheenvuoroa ja selvensi hallituksen esityksen eräitä tulkinnanvaraisia kohtia. Pekkala viittasi myös Niukkasen hallituksen esitystä arvostelleeseen puheenvuoroon sanomalla, että jos edellinen hallitus olisi noudattanut hänen politiikkaansa (Niukkanen kan-

natti länsivaltojen avun hyväksymistä), nyt tuskin meillä olisi paljonkaan tasaamista. Niukkanen vastasi Pekkalalle samalla mitalla sanoen: »Ministeri Pekkala oli niitä ministereitä, jotka paniikkitunnelma oli eniten vallannut. Hän oli juuri niitä, joka oli valmis hyväksymään melkein minkälaiset alueluovutukset tahansa.»

Kekkonen käytti keskustelun lopussa pitkän puheenvuoron siirtoväen oikeudesta saada menetyksistään korvaus Suomen lakien mukaan. Samalla hän »potkaisi» Pekkalaa toteamalla: »Kun kuunteli herra valtiovarainministerin vastausta edustaja Niukkaselle, tuli pakostakin mieleen ajatus, kuinka antautuminen, kapitulaatio, alkaa ilmeisesti olla yhtä ihailtua kuin sotilaittemme teot viime talvena.» Muuten ei sananvaihtoa syntynytkään hallituksen ja edustajien välillä. Hallitus kuunteli, korvat punoittaen, yli puoluerajojen siihen kohdistettua arvostelua, mutta se ei Pekkalan paria heittoa lukuun ottamatta osallistunut varsinaiseen keskusteluun.

Lähetekeskustelun jälkeen oli selvää, ettei hallituksen esitystä hyväksyttäisi, kysymys oli vain siitä, kuinka paljon paremmaksi karjalaisten kannalta esitys valtiovarainvaliokunnassa ja ratkaisevassa eduskunnan toisessa käsittelyssä saataisiin.

Valtiovarainvaliokunta ehdotti hallituksen esitykseen suhteellisen vähäisiä muutoksia. Täyden korvauksen yläraja nostettiin 10 000 markasta 80 000 markkaan, rahana maksettava korvaus 3000 markasta 5000 markkaan ja arvioimislautakuntaan tulisi mukaan myös siirtoväen edustaja. Valiokunnan Ruotsalaisen Kansanpuolueen edustaja Hästbacka vastusti valiokunnan tekemiä parannusehdotuksia ja kannatti hallituksen esitystä. Kun valiokunta toisin kuin hallitus katsoi, että sotavahinkolait olisi pidettävä voimassa ja sen perusteella korvattava omien puolustusvoimien aiheuttamat vahingot, valiokunnan toinenkin Ruotsalaisen Kansanpuolueen edustaja Furuhjelm yhtyi Hästbackaan siinä, ettei muutosta pitäisi tehdä.

Sen sijaan puolueen huomattava edustaja Ralf Törngren – vuosina 1944–60 moninkertainen ministeri ja vuonna 1954 pääministeri – kannatti valiokunnan tekemiä parannusehdotuksia ja katsoi, että laki olisi laadittava oikeudenmukaiseksi karjalaisen siirtoväen kannalta.

Valiokunnan maalaisliittolaiset jäsenet Tarkkanen, Leppälä, Huittinen, Lohi, Pilppula ja Junes liittivät mietintöön laajan vastalauseen, joka lähti aivan toiselta pohjalta kuin hallituksen esitys.

Siinä ehdotettiin, että menetyksistä suoritettaisiin täysi korvaus aina 500 000 markkaan saakka, että yksityiselle ja jakamattomalle kuolinpesälle suoritettava korvaus olisi enintään 2 miljoonaa markkaa sekä muulle korvauksen saajalle 10 miljoonaa markkaa. Vastalause perustui edustaja Niukkasen tekemään aloitteeseen, jonka perussisältö taas oli Reinikan komitean esityksen mukainen. Tähän vastalauseeseen yhtyivät valiokunnan Kokoomuksen edustajat Moilanen, Soini ja Honka sekä IKL:n Annala.

Oli selvää, ettei valtiovarainvaliokunnan ehdotus tyydyttänyt siirtoväkeä. He panivatkin nyt toivonsa suureen valiokuntaan. Viime aikoina eduskunnan työmuotojen kehittämisestä ja uudistamisesta puhuttaessa on ehdotettu, että suuri valiokunta olisi tarpeettomana lopetettava. Sodan aikana ja sodan jälkeen suuri valiokunta oli juuri se elin, joka tarjosi viimeisen mahdollisuuden etsiä ja löytää sovitteluratkaisu tärkeissä kysymyksissä, joita käsiteltäessä erimielisyydet vielä ammattivaliokunnan jälkeenkin olivat suuret. Suuri valiokunta asetti silloin jaoston valmistelemaan kompromissia, joka ottaisi tasapuolisesti huomioon eri tahojen näkökohdat. Niin tapahtui myös korvauslain osalta. Vasta suuressa valiokunnassa saatiin aikaan ehdotus, joka otti huomioon ainakin tyydyttävässä määrin karjalaisen siirtoväen näkökohdat.

Valtiovarainvaliokunnan mietintö pani lakiesityksen ensimmäisessä käsittelyssä käyntiin pitkän keskustelun, jonka aikana toistettiin jo lähetekeskustelussa esitettyjä kannanottoja. Merkittävin oli pääministeri Rytin puheenvuoro. Hän avasi keskustelun ja lyhyessä puheenvuorossaan ilmoitti, että kun hallitus oli vakuuttunut siitä, että eduskunta ja suuri valiokunta käsittelevät näitä kysymyksiä asiallisessa, rakentavassa hengessä pitäen silmämääränään vain yhteistä hyvää, hallituksella ei ollut mitään muuta ambitiota kuin että asia saataisiin ratkaistuksi parhaalla mahdollisella tavalla. Tämä pääministerin puheenvuoro tulkittiin niin, että hallitus antoi lopultakin eduskunnalle vapaat kädet laatia sellainen korvauslaki, joka tyydyttäisi myös siirtokarjalaisia. Tämä oli jyrkkänä ja kylmänä tunnetulta pankkimieheltä suuri myönnytys. Se merkitsi käytännössä sitä, että Niukkasen tekemä lakialoite tuli suuren valiokunnan käsittelyssä määräämään pääasiallisesti uuden korvauslain sisällön. Ryti alkoi heinäkuun lopussa tajuta ratkaisun poliittisen merkityksen ja otti sen huomioon.

Lakiesityksen ensimmäisessä käsittelyssä sosiaalidemokraatit katsoivat, että valtiovarainvaliokunta oli tehnyt hallituksen esityk-

seen niin paljon parannuksia, että 60–70 % siirtoväestä saisi täyden korvauksen tai lähes täyden korvauksen. He katsoivat, että suurimmalla osalla siirtoväkeä ei ollut korvattavaa omaisuutta juuri yli 100 000 markan. Sen sijaan maalaisliittolaiset, kokoomuslaiset ja muut porvaripuolueiden edustajat vaativat, että täysimääräisenä korvattavan omaisuuden rajaa olisi nostettava 300 000—500 000 markkaan.

Valtiovarainministeri Pekkala käytti ensimmäisessä käsittelyssä pari kiukkuista puheenvuoroa, joissa hän arvosteli valtiovarainvaliokunnan lakiesitykseen tekemiä »huononnuksia». Hän katsoi, että valiokunnan tekemät muutokset nostaisivat korvattavaa summaa noin 4,1 miljardista markasta ainakin 1,7 miljardilla markalla, todennäköisesti enemmänkin, ehkä noin 3 miljardilla markalla, eikä näin suurta rahamäärää ole mistään löydettävissä. Pekkala arvosteli ankarasti maalaisliittolaisten ja muiden porvariedustajien vastalausetta, jonka toteuttaminen nostaisi kokonaiskorvauksen 8,5 miljardiin markkaan vastalauseen allekirjoittajien mukaan, mutta todellisuudessa, väitti Pekkala, valtiovarainministeriön laskelmien mukaan vähintään 12,5 miljardiin markkaan, kolme kertaa suuremmaksi kuin hallituksen esitys.

Samanaikaisesti kuin siirtoväen kansanedustajat yrittivät tehdä kaikkensa Rytin hallituksen kehnon lakiesityksen parantamiseksi, Karjalan Liitto toimi hyvin aktiivisesti omalta osaltaan. Liitossa ihmeteltiin sitä, että hallitus esitystä antaessaan syrjäytti niin täydellisesti Reinikan komitean mietinnön, ettei siitä sanallakaan edes mainittu hallituksen esityksen perusteluissa. Kun oli selvää, että hallituksen esitys herättäisi suurta levottomuutta siirtoväen keskuudessa, Karjalan Liitto saattoi kesäkuun 3. päivänä 1940 voimakkaan kannanoton julkisuuteen. Siinä korostettiin:

> »Hallituksen esitys laiksi sodan johdosta menetyn omaisuuden korvaamisesta on aiheuttanut suurta pettymystä ja kiihtymystä kaikkensa menettäneiden karjalaisten keskuudessa. Karjalaiset taistelivat sodassa ensimmäisillä linjoilla raskain veriuhrein kotiseutunsa ja isänmaansa vapauden puolesta. Sen lunnaiksi he jättivät kotinsa, isiltä perityn maan sekä toimeentulonsa ja katkaisivat kaikki siteensä esivanhempiensa perintöön. Suurempaa alttiutta isänmaan yhteisen asian puolesta on enää vaikea ajatella.»

Julkilausumassa viitataan siihen, että karjalaiset olivat toivorikkaina odottaneet pääsyä tasaveroisina muiden kanssa isänmaatamme jälleenrakentamaan, mutta hallituksen korvauslakiesitys murskasi nämä toiveet, se lupasi vain pienen murto-osan suuruisen korvauksen menetetyn omaisuuden arvosta. Jos hallituksen esitys tulisi laiksi, se tekisi karjalaisista köyhälistöä, joka edelleen jäisi valtion huollon varaan.

Tässä kesäkuun kolmannen päivän vetoomuksessa liitto kuitenkin uskoi, että hallituksen esitystä korjattaisiin niin, että korvauskysymys saisi oikeudenmukaisen ratkaisun.

Tilanne oli kentällä karjalaisen siirtoväen keskuudessa muodostunut niin hermostuneeksi, jopa kiihtyneeksi, että liiton hallitus palasi asiaan jo saman kuun yhdeksäntenä päivänä. Silloin Karjalan Liiton hallitus kehotti karjalaisia rauhallisuuteen ja luottavaisin mielin odottamaan asian ratkaisua. Liitossa oli edellisinä päivinä käynyt lukuisia lähetystöjä ilmaisemassa siirtoväen pettymystä, levottomuutta ja ärtymystä hallituksen huonon esityksen johdosta. Karjalan Liiton hallitus lohdutti kenttäänsä ilmoittamalla, että asiasta oli valmisteilla uusi ja oikeudenmukaisella pohjalla oleva esitys, joka karjalaisten kansanedustajien oli tarkoitus jättää eduskunnalle. Siksi liitto uskalsi vakuuttaa – vaikkei siitä luonnollisesti ollut siinä vaiheessa mitään varmuutta: Asiamme on oikea, sen täytyy voittaa, eikä hetkellisten vastoinkäymisten saa antaa karjalaisia masentaa!

Liiton lähetystö kävi 9.6.1940 presidentti Kallion luona ilmaisemassa maan korkeimmalle johdolle karjalaisten huolestumisen ja pettymyksen. Lähetystö vakuutti, että siirtokarjalaiset halusivat työskennellä yhdessä valtiovallan kanssa, mutta asutus- ja korvauskysymysten viipymistä emme ymmärrä ja ratkaisujen lykkäytyminen koituisi tuhoisaksi koko maalle. Presidentti sanoi täysin ymmärtävänsä karjalaisten levottomuuden ja painotti siirtoväkeä koskevien ongelmien ratkaisun suurta merkitystä koko maalle.

Karjalan Liitto oli jatkuvasti kiinteässä ja luottamuksellisessa yhteistyössä siirtoväen kansanedustajien kanssa, ja eduskunnalle jätettiin määräajassa lakialoite, joka vastasi siirtoväen toiveita. Liiton asiantuntijat olivat mukana tätä aloitetta laatimassa ja liiton edustajat pitivät yhteyttä kaikkiin eduskuntaryhmiin sekä olivat asiantuntijoina esitystä valiokunnissa käsiteltäessä.

Lakiesityksen ensimmäinen käsittely osoitti, että vihdoinkin alkoi näyttää siltä, että karjalaisten kansanedustajien esittämiä näkökohtia otettiin eduskunnassa yli puoluerajojen huomioon. Nyt pantiin toivo suureen valiokuntaan. Sen puheenjohtajana toimi kesä–heinäkuussa 1940 Viljami Kalliokoski (Halsualta), johon karjalaiset luottivat. Hän siirtyi ministeriksi vasta sen jälkeen, kun hänen johtamansa suuri valiokunta oli laatinut lopullisen lakiesityksen korvauslaiksi.

Esitellessään suuren valiokunnan mietintöä eduskunnassa 29.7.1940 Kalliokoski huomautti, että valiokunta teki valtiovarainvaliokunnan ehdotukseen huomattavan määrän muutoksia, jotka eivät olleet vain muodollista, vaan myös asiallista laatua. Samalla Kalliokoski kertoi, että valiokunta runsaan kahden viikon aikana, ja varsinkin sen jaosto, oli joutunut tiiviisti tekemään työtä ja ponnistelemaan. »Henkilökohtaisesti olen tuskin koskaan ottanut osaa yhtä vaikeasti ratkaistavaan, yhtä paljon ponnistuksia ja aherrusta kysyvään työhön kuin se, jonka suuri valiokunta tämän asian yhteydessä on suorittanut. On myös myönnettävä, että sellaisen ratkaisun löytäminen, jonka pohjalla olisi voitu saada aikaan edes jonkinlainen yksimielisyys, on ollut vaikea, niin vaikea, että se on pitkän aikaa työn alussa näyttänyt mahdottomalta.

»Kun jaosto kuitenkin pääsi ratkaisuun, jonka suuri valiokunta lähes sellaisenaan hyväksyi, se johtui siitä, että kaikilla oli yhteinen lähtökohta: siirtoväen oikeuden tunnustaminen. On käsitetty, että Suomen kansa on velvollinen yhteisvastuullisesti niiden kanssa, jotka sodan johdosta kaiken omaisuutensa menettivät, vastaamaan heidän tappioistaan ja korvaamaan heidän menetyksensä», korosti Kalliokoski.

»Toinen lähtökohta», jatkoi suuren valiokunnan puheenjohtaja, »on ollut pyrkimys saada korvaukset sellaisiksi, että uuden elämän alkaminen niiden turvin olisi mahdollista. Se väliaikaisuuden tila, joka siirtoväen elämässä nyt vallitsee, on saatava mahdollisimman pian loppumaan. On koetettava luoda edellytykset omintakeiselle yritteliäisyydelle ja mahdollisuudet alkaa uudelleen itsenäinen elämä ja elinkeino. Se ei ole vain siirtoväen edun, se on Suomen kansan edun mukainen.

»Suuri valiokunta oli selvillä siitä, että se väliaikaisuus, joka siirtoväen elämässä nyt vallitsee, ei ainoastaan alenna heitä, ei vain

kuluta heidän henkisiä voimiaan ja hävitä heidän taitoaan ja tahtoaan täyttää myöhemmässä elämässään velvollisuutensa, se on kansakunnalle taloudellisesti kallista ja vaikeuttaa normaalin elämän palauttamista kansamme keskuudessa. Väliaikaisuus tulee kalliiksi ja lainsäätäjällä on velvollisuus pyrkiä lopettamaan se mahdollisimman pian.

»Jos korvaukset ovat liian niukat, ettei elinkeinon uudelleen aloittaminen niiden turvin käy mahdolliseksi, suurin osa siirtoväestä jää jatkuvasti yhteiskunnan huollon varaan, joka tulee paljon kalliimmaksi kuin jonkin verran runsaammat korvaukset. Siksi suuri valiokunta on lisännyt huomattavasti korvausten määrää.»

Miten osuvasti tavallinen kansanmies, kouluakäymätön talonpoika kaukaa Keski-Pohjanmaan syrjäpitäjästä, Halsualta, pystyy esittämään karjalaisten korvauskysymyksen keskeisimmän sisällön ja merkityksen. Samaa ei voi sanoa silloisesta pääministeristä, korkeasti oppineesta talous- ja pankkimiehestä, jolta vei pitkän aikaa, ennen kuin hän vähitellen alkoi tajuta, mistä oli kysymys.

Kalliokoskelle on annettava suuri tunnustus siitä, että hän tasapuolisena ja taitavana valiokunnan ja sen jaoston puheenjohtajana sekä sydänjuuriaan myöten oikeudenmukaisena kansanedustajana myötävaikutti siihen, että asian eduskuntakäsittelyn viime vaiheessa suuressa valiokunnassa löydettiin ratkaisu, joka laukaisi sen kriisin, joka Rytin ja hänen johtamansa hallituksen toiminnan johdosta oli syntymässä ja osittain jo syntynyt karjalaisen siirtoväen ja hallitusvallan välillä.

Yhdeksän kaksipalstaista pöytäkirjan sivua käsittävässä puheenvuorossaan Kalliokoski selvitti perusteellisesti suuren valiokunnan tekemät muutokset valtiovarainvaliokunnan mietintöön. Tämän perusteella suuresta valiokunnasta tuli heinäkuun lopulla 1940 eduskuntaan toiseen käsittelyyn sekä muodoltaan että sisällöltään aivan toinen lakiesitys kuin se, jonka hallitus antoi ja jota pääministeri kovin sanoin puolusti kesäkuun alussa.

Tärkein muutos oli luonnollisesti se, että täysimääräisen korvauksen yläraja nostettiin 80 000 markasta 320 000 markkaan eli siihen, jota Reinikan komitea ehdotti. Suuri valiokunta teki muutoksia lähes jokaiseen lakiesityksen 31. pykälään. Korvaukseen oikeutetuiksi tulivat nyt myös aatteelliset yhdistykset ja opetus- sekä armeliaisuusjärjestöt, joille voitiin harkinnan mukaan myöntää korvausta enintään 50 % menetyksen arvosta. Kun kreikkalaiska-

tolisen kirkon korvausongelmat muodostuivat aivan erikoislaatuisiksi – menettihän tämä kirkko noin 75 % alueestaan – suuri valiokunta ehdotti, että sitä varten säädettäisiin eri laki.

Rahassa maksettavien korvausten määrä nostettiin valtiovarainvaliokunnan ehdottamasta 5000 markasta 10 000 markkaan ja korvausten maksamiseen käytettäisiin omaisuudenluovutusveron tuoton lisäksi kolmen miljardin markan arvosta valtion nimetyille henkilöille asetettuja obligaatioita, joiden korko olisi 2,5 % ja lunastusaika 25 vuotta. Korvausten kokonaismäärä nousisi suuren valiokunnan arvioiden mukaan noin 9–9,3 miljardiin markkaan. Korvausta määrättäessä ei jäljelle jäänyttä omaisuutta otettaisi huomioon, koska se vain sekoittaisi koko korvausongelman ratkaisun.

Kalliokoski ilmoitti samalla, että hänen johtamansa valiokunta tiedusteli ennen ratkaisevien muutosten tekoa sekä pääministerin että valtiovarainministerin mielipidettä, eikä näillä ollut huomauttamista. Näin ollen hallitus heinäkuun lopulla 1940 peräytyi kylmästä ja kohtuuttomasta asenteestaan, jota se ajoi kesäkuussa väellä ja voimalla. Useat siirtoväen edustajat lausuivat tunnustuksen suurelle valiokunnalle ja sen puheenjohtajalle, vaikka esitys ei täysin vastannutkaan karjalaisten toiveita. Karjalaisten tyytyväisyyden toi esille edustaja Tuurna lausuessaan:

> »Käyty sota ja sen uhraukset ovat ikimuistoisia osoituksia väkevästä puolustustahdostamme. Suuren valiokunnan mietintö on Suomen kansan oikeudentunnon ilmaus. Kuten oli vaara, on nyt vahinkokin yhdessä kannettava. Karjalaisena kansanedustajana sekä monien puolesta, jotka jännittyneinä, toiset toivottomina, toiset valtiovaltaan luottaen, ovat tämän asian käsittelyä odottaneet ja joiden elämän edellytykset tyystin riippuvat heidän omaisuutensa korvausperusteista, rohkenen esiintuoda tunnustukseni suuren valiokunnan puheenjohtajalle ja jäsenille, jakamattomasti puolueisiin katsomatta, siitä ratkaisevasta asenteesta, jonka suuri valiokunta tässä kansanvallan voimaa koetelleessa kysymyksessä on omaksunut.»

Voidaan sanoa, että siirtokarjalaisten päättäväinen esiintyminen, yhtenäisen rintaman säilyminen joka vaiheessa ja sen poliittis-

ten edustajien ja kentän tiivis yhteistyö olivat merkittävällä tavalla myötävaikuttamassa siihen, että tulos oli vähintään tyydyttävä.

Lain saama sanamuoto tyydytti ja rauhoitti myös karjalaisen siirtoväen kenttää. Sen luottamus eduskuntaa kohtaan vahvistui ja se totesi, että sen ääni kuului ja otettiin huomioon suomalaisen kansanvallan päättävissä elimissä.

Menetetyn omaisuuden korvauslakia käsiteltiin kesällä 1940 hävityn sodan luomissa poikkeuksellisen vaikeissa oloissa. Maan ulkopoliittinen asema oli erittäin vaikea ja epävarma, ja maata johti enemmistöhallitus, joka ei täysin käsittänyt sodan jälkeen syntyneen sisäpoliittisen tilanteen vakavuutta. Suomen eduskunta otti silloin asiat omiin käsiinsä. Se muutti ratkaisevasti hallituksen siirtoväen kannalta huonoa esitystä ja sai eduskunnassa aikaan yhteistyön yli puoluerajojen. Eduskunta tajusi hallitusta selkeämmin, miten tärkeätä oli pyrkiä oikeudenmukaisesti tasoittamaan sodan jälkeensä jättämää taakkaa ja onnistui tässä pyrkimyksessään varsin hyvin. Tämä oli osoitus Suomen parlamentaaris-demokraattisen järjestelmän voimasta.

Rytin johtama hallitus oli talvisodan aikana ja Moskovan rauhanteon yhteydessä syrjäyttänyt eduskunnan, mutta nyt eduskunta otti uudestaan paikkansa suomalaisen kansanvallan ylimpänä elimenä. Niin Cajanderin hallitus syksyllä 1939 kuin Rytin hallitus maaliskuussa 1940 pelkäsi eduskuntaa eikä tuonut riittävän ajoissa ja riittävän selkeästi eduskunnan tietoon syntynyttä kriisiä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Joutuu yhä kysymään, olisiko päästy parempaan tulokseen, jos hallitus olisi alusta lähtien pitänyt eduskunnan tapausten kehityksestä tietoisena ja yhdessä sen kanssa hakenut ratkaisuja.

Suuren valiokunnan yksimielinen esitys tuli eduskunnassa lähes yksimielisesti hyväksytyksi ja kolmas käsittely oli sen jälkeen vain loppupisteen merkitseminen pitkälle taistelulle, joka ehti kestää maaliskuusta 1940 aina elokuun 2. päivään saakka. Kolmannessa käsittelyssä esiintyi vielä – monen mielestä yllättäen – pääministeri. Hänellä ei kuitenkaan ollut enää mitään uutta esitettävänään. Hän käsitteli samoja »yleistaloudellisia realiteetteja» kuin lähetekeskustelussa käyttämässään puheenvuorossa. Hän huomautti puheensa aluksi, että tuskin milloinkaan on tapahtunut, että ankaran sodan jälkeen, joka lisäksi on päättynyt alueluovutuksiin, siviiliväestön kärsimät vahingot on voitu korvata. Hän

vetosi uudelleen hallituksen linjaan, joka oli ensi sijassa taloudellinen ja sosiaalinen. Mutta eduskunnan valiokunnat ovat olleet toista mieltä ja myös eduskunta näyttää olevan toista mieltä, se on päätymässä ratkaisuun, joka on taloudellisesti heikompi kuin hallituksen esitys, mutta poliittisesti parempi. Hänen puheenvuorostaan ei käynyt ilmi, minkä vuoksi hän sen vielä lain kolmannessa käsittelyssä piti, sillä puheenvuoronsa lopuksi hän esitti toivomuksen – vaikka eduskunta oli täysin poikennut hallituksen linjasta – että tärkeintä oli lain syntyminen mahdollisimman suuren yksimielisyyden merkeissä eikä kenelläkään ole syytä korostaa erimielisyyksiä. Tässä puheenvuorossaan hän näki Suomen talouselämän kehitysmahdollisuudet valoisampina kuin pari kuukautta aikaisemmin lähetekeskustelussa käyttämässään puheenvuorossa. Karjalaiselle siirtoväelle suoritettavien korvausten vaikutus maan taloudelliseen kehitykseen riippui paljon siitä, missä määrin korvauksensaajat onnistuivat saamansa korvauksen turvin luomaan itselleen pysyviä tuotanto- ja työmahdollisuuksia. Heidän uutteruutensa, taitonsa, yritteliäisyytensä ja lannistumattomuutensa antoivat tässä suhteessa kumminkin varsin hyviä toiveita, korosti pääministeri antaen siten tunnustusta siirtokarjalaiselle väestölle.

Ryti oli kärsinyt selvän tappion eduskunnassa, jonka laatima laki oli aivan muuta kuin hallituksen esitys. Eräs kansanedustaja sanoikin, että eduskunnan hyväksymän lain ja hallituksen esityksen erot olivat niin suuret, ettei niille parhaalla tahdollakaan löydä yhteistä juuri muuta kuin lain nimen – sitä eduskunta ei muuttanut, lähes kaiken muun se muutti.

Mutta Ryti nieli tappionsa eikä ryhtynyt ainakaan tässä asiassa enää kamppailemaan eduskunnan tahtoa vastaan.

Karjalan Liiton toiminnanjohtaja kansanedustaja Paavolainen totesi, että valmistuneen lain sekä hyviä että huonoja puolia oli eduskunnassa käydyssä keskustelussa liioiteltu. Lain saama muoto takasi kuitenkin sen, että sen kautta estettiin koko Karjalan heimoa uhannut tuho. Yhteiskuntamme oli vähällä joutua siihen tilaan, että sen keskuudessa ympäri maan siroteltuna asuva puolen miljoonan suuruinen kansanosa tyytymättömänä, jopa katkerana, olisi ollut heikentämässä koko valtiorakennettamme. Kun karjalaisilta ei nyt, lain saatua oikeudenmukaisen muodon, kukaan kieltänyt oikeutta saada korvausta menetetystä omaisuudesta, heidän luottamuksensa valtiovaltaan ja yhteiskuntajärjestel-

mämme oikeudenmukaisuuteen voitiin palauttaa. Tämä oli korvauslailla saavutettu arvokkain voitto, arveli Paavolainen.

Hänenkin sanansa vaikuttavat nyt jälkeenpäin liioittelulta mutta kesällä 1940 ne olivat täyttä totta. Paavolainen varoitti siirtoväkeä odottamasta, että korvausten suorittaminen voitaisiin pian aloittaa, koska vahinkojen arvioiminen vei oman aikansa ja jo hakemusten jättämiseen oli varattu kolmen kuukauden aika. Sen vuoksi hän arveli, että korkeintaan seuraavana keväänä voitiin odottaa ensimmäisiä korvauksia siirtoväelle. Toisaalta hän oli tyytyväinen siihen, että hallitukseen oli heinäkuun lopussa nimitetty ensimmäistä kertaa »korvausministeri», kun toiseksi valtiovarainministeriksi oli nimitetty maalaisliittolainen kansanedustaja Pilppula. Tämän johdosta Paavolainen totesi:

> »Se osoittaa, että hallitus puolestaan on tahtonut kiinnittää korvauskysymyksen toimeenpanoon ansaittua huomiota ja pyrkiä kaikella vakavuudella sen ratkaisuun. Minä puolestani toivotan kaikkea menestystä sille keskuudessamme tunnetulle miehelle, jonka tehtäväksi on jätetty tämän erinomaisen tärkeän, mutta samalla arkaluontoisen ja vaikean tehtävän suorittaminen.»

Ei Paavolainen elokuun alussa 1940 arvannut, että siirtoväki joutuisi Pilppulan kanssa jatkuvasti kiistelemään, sillä hän ei ottanut meidän ehdotuksiamme huomioon, kun hänen johtamansa valtiovarainministeriö antoi ohjeita menetetyn omaisuuden arvioimisesta. Paavolainen kiinnitti puheenvuoronsa lopussa huomiota siihen, että lain sanamuoto oli useissa kohdin tulkinnanvarainen. Hän uskoi kuitenkin, että uusi ministeri pitäisi huolen siitä, että laki saisi tapahtuneen nimityksen kautta oikeudenmukaisen täytäntöönpanijan ja karjalaiskysymyksen suuren yhteiskunnallisen sekä poliittisen merkityksen ymmärtävän henkilön. Tämä johtavan karjalaispoliitikon toive ei valitettavasti toteutunut.

Miksi hallitus ei noudata lakia?

Korvauslain toimeenpanoa varten viranomaiset ryhtyivät valmistelemaan ohjeita jo alkusyksystä 1940, mutta toiminta edistyi hy-

vin hitaasti. Valtiovarainministeriön ja Karjalan Liiton välillä syntyi heti kova kiista siitä, millä perusteella menetetty omaisuus olisi eri omaisuuslajien osalta arvioitava. Liitto pyrki siihen, että korvauksista päättäviin elimiin saataisiin riittävä karjalaisten edustus, jolloin olisi käytettävissä asiantuntemusta ja päästäisiin siirtoväen osalta mahdollisimman tasapuolisiin ja oikeudenmukaisiin tuloksiin. Liitto julkaisi korvauslomakkeiden täyttämisohjeita, jotka painettiin ja niistä otettiin 20 000 kappaleen suuruinen painos. Liiton toimisto ja sen alaiset paikalliset ohjaajat antoivat neuvoja korvauslomakkeiden täyttämistä varten.

Hallituksen esitys lähti siitä, ettei arvioimislautakuntiin nimitetä ollenkaan siirtoväen edustajia, mutta eduskunta muutti tässäkin esitystä, joten siirtoväki sai omat edustajansa arvioimislautakuntiin.

Vaikka taistelu korvauslaista päättyikin karjalaisen siirtoväen kannalta merkittävään voittoon ja karjalainen kenttä rauhoittui, levottomuus karjalaisten keskuudessa lisääntyi syksyllä 1940 uudestaan. Kummankin karjalaisen siirtoväen kannalta keskeisen tärkeän lain toimeenpano edistyi ärsyttävän hitaasti, ja varsinkin korvauslakia toteutettaessa Karjalan Liitto ja siirtoväen edustajat pyrittiin lain toimeenpanossa tarkoituksellisesti sivuuttamaan. Toisaalta tämä lisäsi Karjalan Liiton aktiivisuutta. Nähtiin taas kerran, että lain täytäntöönpanijat pystyvät aika pitkälle mitätöimään lain perustarkoituksen.

Valtiovarainministeriön virkamiehet olivat ilmeisesti saaneet molemmilta valtiovarainministereiltä – Pekkalalta ja Pilppulalta – ohjeet säästää korvauksia maksettaessa valtion varoja niin pitkälle kuin mahdollista. Karjalan Liitto järjesti vastalausekokouksia, teki aloitteita ja lähetti lähetystöjä ministerien ja virkamiesten puheille. Mutta yleisesti voi sanoa, ettei syksyllä 1940 vuoden loppuun mentäessä ollut saatu juuri mitään parannuksia tehtyihin suunnitelmiin eikä siirtoväen edustajia otettu sellaisiin valmisteluelimiin, joilla oli ratkaisuvaltaa nimenomaan korvauskysymysten osalta.

Vuoden 1941 alkukuukaudet eivät juuri tuoneet parannusta tilanteeseen, vaikka Rytin hallituksen tilalle tuli tammikuun alussa Rangellin hallitus, johon nimitettiin myös siirtoväen edustaja, kansanedustaja Toivo Ikonen. Tyytymättömyys oli keväällä 1941 kasvanut niin uhkaavaksi, että Karjalan Liitto järjesti ylimääräisen liittokokouksen 25.–26.5.1941. Korvauskysymys tuli tässä kokouk-

sessa voimakkaana esille. Niukkanen ilmoitti silloin, että kun hallituksen esityksen mukaan maksettavien korvausten kokonaismäärä olisi ollut vain noin 4 miljardia markkaa, se arvioimislautakuntien alustavien selvitysten mukaan nousisi noin 15 miljardiin markkaan. Puheessaan Niukkanen arvosteli ankarasti korvauslain toimeenpanoa ja väitti, että hallitus pyrki samaan tulokseen kuin alkuperäisellä esityksellään antamalla lain soveltamisohjeita, jotka eivät vastanneet hyväksyttyä lakia.

Hän kiinnitti erityistä huomiota valtiovarainministeriön 24.9.1940 antamiin ohjeisiin menetettyjen maatalouskiinteistöjen arvioimisesta ja totesi, että ne olivat kautta linjan – maapohjan, metsän, rakennusten ja koneiden osalta – selvästi ristiriidassa korvauslain kanssa. Näissä ohjeissa ministeriö määräsi mm., että pellon hinta saadaan kertomalla veroperusteina vuosien 1934–38 käytetty verotettava puhdas tuotto luvulla 20 ja näin lasketusta määrästä vähennetään harkinnan mukaan 2000–3000 markkaa hehtaaria kohden. Käytännössä tämä ohje johti siihen, että korvaushinnaksi peltohehtaaria kohden tuli eräissä kunnissa vain noin 2000 mk/ha ja harvoissa kunnissa 3000 mk/ha, vaikka raivauskustannukset po. vuosina olivat 3000–5000 mk/ha. Pika-asutuksessa pellon arvoksi tuli 5000–7000 mk/ha. Myös rakennusten arvioimisohjeet johtivat liian alhaisiin arvoihin, sillä ministeriö määräsi, että peltoalan suuruuden mukaan oli maatalousrakennusten käyväksi arvoksi määrättävä 2500–7000 mk peltohehtaaria kohden. Näin esimerkiksi 10 peltohehtaarin tilan maatalousrakennusten arvoksi tuli vain 45 000 markkaa, joka oli todellista arvoa huomattavasti pienempi.

Luovutetulla alueella sijainneiden maatalouskiinteistöjen arvioimiseksi Karjalan Liitto kokosi tietoja kiinteistöjen hinnoista sekä pellon raivauskustannuksista pitäjittäin. Liitto teki valtiovarainministeriölle varsin yksityiskohtaisen ehdotuksen, jonka mukaan maatalousmaan hinta olisi arvioitava. Metsän ja rakennusten hinnan selville saamiseksi ehdotettiin käytettäväksi paikallisten ammattimiesten ja asiantuntijoiden apua sekä pika-asutustoimikuntien olosuhteiltaan vastaavilla alueilla määräämiä hintoja.

Pilppula jäi pois hallituksesta tammikuun alussa 1941 ja hänen tilalleen tuli korvausministeriksi entinen hallituksen asutusministeri, kurikkalainen Juho Koivisto, joka otti hiukan enemmän huomioon karjalaisten esitykset kuin Pilppula.

Niukkanen kertoi puheessaan, että karjalaiset kansanedustajat

olivat useaan kertaan käyneet neuvottelemassa korvausohjeista sekä pääministerin että korvausasioita hoitavan Koiviston kanssa. Tulokset olivat olleet laihoja, kuten Niukkanen huomautti. Helmikuussa Koivisto oli ilmoittanut, että karjalaisen talonpojan menettämää peltoa ei saanut hinnoittaa 2500 mk/ha halvemmaksi ja vihdoin 4.4.1941 Koivisto lupasi, että Pilppulan 24.9.1940 antamat ohjeet maatalouskiinteistöjen arvioimisesta kumottaisiin ja annettaisiin uudet ohjeet. Ne eivät kuitenkaan paljon muuttaneet käytäntöä ja ne annettiin niin myöhään, että monet arvioimislautakunnat olivat jo saaneet työnsä valmiiksi.

Keväällä ja alkukesästä lähtien monet arvioimislautakunnat olisivat voineet aloittaa korvausten maksamisen, mutta silloin tilanne oli jo muuttunut. Niukkanen ei korvauskysymyksestä toukokuun lopussa 1941 puhuessaan ollut vielä uudesta tilanteesta tietoinen, emmekä me kukaan kokouksen osanottajista. Sen vuoksi Niukkasen johtopäätökset olivat: Meidän karjalaisten kansanedustajien asema ja tehtävä oli aivan erikoislaatuinen. Meille oli selvää, että edessämme oli pitkä ja sitkeä oikeustaistelu Karjalan onnettoman, mutta niin suurenmoisen kansan perusoikeuksien puolesta kuukausi kuukaudelta yhä viileämmäksi käyviä muuta Suomea edustavia mielipiteitä vastaan.

Niukkasen puheenvuoro toukokuun suurkokouksessa 1941 kuvasteli sitä levotonta tunnelmaa, joka siirtoväen keskuudessa silloin vallitsi. Kuukausi kuukaudelta tilanne näytti vain kiristyvän, suuret asiat eivät menneet eteenpäin ja karjalaiset tunsivat olonsa ja elämänsä vaikeaksi ja vaivautuneeksi.

Korvauskysymyksen myöhemmät vaiheet

Poikkeuksellisina vuosina 1939–44 Suomen tilanne muuttui lähes jatkuvasti. Juuri kun kuumin kamppailu korvauksista alkoi lähestyä loppuaan ja keväällä 1941 olisi voitu aloittaa korvausten maksaminen, tilanne muuttui täydellisesti, korvausten käsittely pysäytettiin eikä niiden maksamista toteutettu. Menikö taistelu korvausten oikeudenmukaisuuden puolesta hukkaan? Ei varmastikaan. Tämä taistelu osoitti toisaalta karjalaisen siirtoväen yhteenliittymisen voiman, toisaalta Suomen parlamentaaris-demokraattisen järjestelmän toimivuuden vaikeissakin oloissa. Valtio-

vallan ei tarvinnut ryhtyä maksamaan hallituksen mielestä suuria, jopa kohtuuttomia korvauksia, eikä siirtoväen ottaa vastaan menettämästään omaisuudesta mielestään riittämättömiä korvauksia. Nyt kesällä 1941 karjalaiset saivat täyden korvauksen, kun omat joukot valloittivat koko Karjalan sen vanhoja rajoja myöten takaisin.

Kesällä 1940 aikaansaatua korvauslakia ei tämän vuoksi ryhdyttykään toteuttamaan, kun ratkaistavaksi tulivat vielä suuremmat kysymykset, ennen muuta väestön palauttaminen kotiseudulle ja maakunnan jälleenrakentaminen.

Kun menetetty Karjala oli saatu takaisin, säädettiin uusi korvauslaki, joka vahvistettiin elokuun 13. päivänä 1942. Sen mukaan korvattiin sodan aiheuttamat vahingot, jotka olivat syntyneet syksyn 1939 ja toukokuun 31. päivän 1942 välisenä aikana. Vahingot arvioitiin vuoden 1939 lopussa vallinneen hintatason mukaan ja täyden korvauksen yläraja oli 500 000 markkaa. Tämän lain säätäminen »pitkässä parlamentissa» ei aiheuttanut sellaisia kiistoja, joita olisi voitu verratakaan pari vuotta aikaisemmin käytyyn kamppailuun. Enintään 20 000 markkaa korvauksesta maksettiin rahassa ja sen yli menevä osa 8 tai 25 vuoden aikana kuoletettavilla obligaatioilla, joiden korko oli 4 %.

Korvauksia maksettiin rahassa lähes 1,5 miljardia markkaa ja obligaatioissa lyhyempiaikaisina noin 6 miljardia markkaa ja pitempiaikaisina noin 2,2 miljardia markkaa. Kun valtion saatavia oli pidätetty noin 800 miljoonaa markkaa, oli korvausten määrä noin 10,5 miljardia markkaa.

Karjalan lopullinen luovutus syksyllä 1944 nosti taas kerran esille alueluovutuksen johdosta menetetyn omaisuuden korvauskysymyksen. Pitkä parlamentti joutui talvella 1945 ennen hajautumistaan säätämään vielä kolmannen korvauslain, joka sai nimekseen »toinen korvauslaki». Ensimmäinen oli talvisodan korvauslaki, mutta kun sitä ei ehditty toteuttaa, on ensimmäisenä korvauslakina pidetty elokuussa 1942 säädettyä lakia, ja 5.5.1945 vahvistettua lakia kutsutaan toiseksi korvauslaiksi. Eduskunnalla oli näin ollen jo riittävästi rutiinia, kun se käsitteli kolmatta kertaa oikeastaan samaa kysymystä. Tilanne oli talvella 1945 paljon vaikeampi kuin viittä vuotta aikaisemmin, kun Rytin hallitus aikoi panna sodan aiheuttamat vahingot yksipuolisesti karjalaisen siirtoväen kannettavaksi. Mutta tämä laki saatiin aikaan varsin suuren yksimielisyyden vallitessa ja sillä korvattiin luovutetulla ja

vuokratulla alueella 31.5.1944 jälkeen sattuneet vahingot, jotka aiheutuivat sodasta ja evakuoimisesta.

Korvaustaulukko oli täyden korvauksen alarajan kohdalta sama kuin ensimmäisessä korvauslaissa, eli 500 000 markkaan saakka annettiin täysi korvaus. Sen jälkeen korvaus aleni jyrkemmin kuin ensimmäisen korvauslain mukaan, 32 miljoonan markan yli menevästä omaisuudesta korvattiin ensimmäisen korvauslain mukaan 50 %, mutta toisen korvauslain mukaan vain 10 %.

Toisen korvauslain mukaan suurin yksityiselle henkilölle maksettava korvaus oli 3 miljoonaa markkaa ja muulle korvaukseen oikeutetulle enintään 3 miljoonaa markkaa kutakin osakasta kohden, ei kuitenkaan enempää kuin 15 miljoonaa markkaa.

Samoin kuin ensimmäisen korvauslain mukaan myös toisen korvauslain mukaan maksettiin rahassa 20 000 markkaa ja ylimenevä osa obligaatioina, joiden lunastusaika oli 10 vuotta (1946–1955) ja korko 4 % sekä holding-osuustodisteina. Obligaatioiden arvo sidottiin toisen korvauslain mukaan rahan arvon vaihteluihin siten, että niiden arvo nousi ja laski kotimaisten tavaroiden tukkuhintaindeksin mukaan. Tämä ns. »kultareunaisten» obligaatioiden saaminen oli siirtoväelle suuri voitto, sillä inflaatio lähti jo syksyllä 1944 voimakkaasti liikkeelle, mutta karjalaisten korvauspapereiden arvo säilyi – kunhan he ymmärsivät tehdä kaikkensa, että olisivat pystyneet pitämään omissa käsissään korvauspaperit mahdollisimman pitkään.

Holding-yhteisön osuustodistukset oikeuttivat saamaan osuuden korvausosakkeiden hallintoyhteisön voitosta. Tämä yhteisö hoiti korvaukseen oikeutetuille kuuluvia osakkeita, joita suuryhtiöt luovuttivat omaisuudenluovutusveronsa maksuksi. Sitä mukaa kuin yhtiöt lunastivat takaisin osakkeitaan tai niitä muulla tavalla muutettiin rahaksi, hallintoyhteisö kuoletti osuustodistuksiaan. Vuoden 1956 aikana yhteisö suoritti viimeisen kuoletuserän, ja yhtymä lopetti silloin toimintansa.

Siirtoväen eduskuntaryhmälle on annettava tunnustus siitä, että sen jäsenten suuri kokemus ja taitavuus auttoi talvella 1945 saamaan aikaan sellaisen korvauslain, joka teki siirtokarjalaisille oikeutta ilman, että sen saavuttamiseksi tarvitsi käydä sellaista kuumaa ja katkeraa kamppailua kuin keväällä ja kesällä 1940.

Toisen korvauslain mukaan maksettiin kunnille, kuntayhtymille, seurakunnille ja muille uskonnollisille yhdyskunnille sekä luostareille samoin kuin aatteellisille yhdistyksille, opetus-, taide,

armeliaisuus- yms. laitoksille sekä säätiöille korvausta valtioneuvoston harkinnan mukaan. Sellaisille kunnille ja kuntayhtymille, joiden alue menetettiin kokonaan, ei yleensä maksettu korvausta enempää kuin velkojen maksu edellytti. Sen sijaan muille edellä mainituille yhteisöille – erityisesti myös kreikkalaiskatoliselle kirkolle – myönnettiin yleensä korvausta samojen perusteiden mukaan kuin yksityisille henkilöille.

Syyskuussa 1944 luovutetun alueen vahingot arvioitiin varsin nopeasti vuosina 1945–46, ja korvaukset maksettiin vuoden 1948 loppuun mennessä. Näistä korvauksista maksettiin rahassa noin 4 miljardia markkaa, korvausobligaatioina noin 16,8 miljardia markkaa, holding-osuustodistuksina noin 5,2 miljardia markkaa sekä kunnille noin 333 miljoonaa markkaa. Samanaikaisesti oli maansaajilta pidätetty velkasitoumuksia noin 6,9 miljardia markkaa. Yhteensä korvauksia oli maksettu noin 33,5 miljardia markkaa vuoden 1953 alkuun mennessä. Korvausobligaatioiden indeksikorotukseen oli arvioitu vuoden 1953 alussa käytettävän yhteensä noin 61 miljardia markkaa, joten toisen korvauslain kokonaismenot olivat valtiolle yhteensä noin 99,4 miljardia, siis lähes 100 miljardia markkaa.

VIII Otamme omamme, meille kuuluvan Karjalan, takaisin

Tyytymättömät karjalaiset

Kovien taistelujen vuosi 1940 lähestyi loppuaan. Vuoden aikana eduskunta oli saanut valmiiksi lait, joiden perusteella pantiin käyntiin työ maataloussiirtoväen pysyväksi sijoittamiseksi sekä korvausten maksamiseksi menetetystä omaisuudesta.

Mutta sekä pika-asutuksen toimeenpano että korvausten maksaminen vain viipyivät viikosta viikkoon ja kuukaudesta kuukauteen. Karjalan Liitto yritti kaikkensa asioiden kiirehtimiseksi. Se järjesti syyskuussa ylimääräisen liittokokouksen, se myötävaikutti siihen, että karjalaiset kansanedustajat tekivät pika-asutuskysymyksestä Rytin hallitukselle vuoden 1940 lopulla välikysymyksen, johon vasta tammikuun alussa 1941 muodostettu Rangellin hallitus vastasi. Vielä keväällä 1941 toukokuun lopussa Karjalan Liitto joutui kutsumaan koolle ylimääräisen suurkokouksen, jossa taas kerran käytiin läpi kaikki tärkeimmät siirtoväen kysymykset, jotka asutus- ja korvauskysymysten ohella olivat: siirtoväen sijoittamisen kokonaisohjelman laatiminen ja hallinnon keskittäminen, siirtoväen huolto, siirretyn työväestön asema, teollisuuden ja liike-elämän elvyttäminen sekä yhteiskunnalliset ja seurakunnalliset kysymykset.

Tässä kokouksessa, jossa oli mukana 46 siirtokuntaa, 21 seurakuntaa, 26 karjalaista keskusjärjestöä, 36 Karjala-seuraa ja 18 karjalaista aseveliyhdistystä, tuli ensimmäisen kerran harvinaisen voimakkaana esiin kentän tyytymättömyys valtiovaltaa kohtaan sen vuoksi, että maan hallitus oli selvästi jarrutellut siirtoväen elinkysymysten ratkaisua.

Kokouksen laaja päätöslauselma saatettiin pääministeri Rangellin ja hallituksen siirtoväkiasioita hoitaneiden ministereiden tietoon ja esitettiin harvinaisen tiukkasanaisia vaatimuksia. Asioihin oli pantava vauhtia, sillä karjalaisen siirtoväen kärsivällisyys alkoi loppua!

Pääministerille esitettiin mm., että vasta noin kymmenesosa siirtoviljelijöistä oli saanut oman tilan, kukaan ei ollut vielä saanut korvausta menetetystä omaisuudesta, useat tuhannet siirtokarjalaiset olivat yhä vailla itsenäisen toimeentulon mahdollisuuksia, yleinen mielipide muuttui päivä päivältä vastahakoisemmaksi karjalaisia kohtaan eikä karjalaisia kohdeltu tasaveroisina muiden kansalaisten kanssa.

Tämän vuoksi kokouksen lähetystö esitti pääministerille ja hänen johtamalleen hallitukselle vakavan vetoomuksen. Valtiovallan oli omalta osaltaan tehtävä kaikkensa, jotta karjalaiset pääsisivät mahdollisimman pian omatoimiseen työhön yhteisen isänmaan hyväksi. Lopuksi lähetystö jopa uhmaten korosti: Karjalaiset jatkavat kaikkia laillisia keinoja käyttäen oikeustaisteluaan, kunnes tasapuolinen ratkaisu elinkysymyksissämme on saavutettu.

Tässä tiukkasävyisessä vetoomuksessa oli kuitenkin merkillepantavaa, että vaatimusten päätavoite oli, että karjalaiset halusivat työpaikkoja ja he halusivat jatkaa niin pian kuin mahdollista itsenäistä yrittäjätoimintaa niin maatilataloudessa kuin muilla aloilla. Karjalaiset eivät vaatineet valtion apua, huoltoapua ja holhousta, ainoa mahdollisuus oli päästä itsenäisesti vastaamaan omasta ja perheen toimeentulosta.

Ennen toukokuun suurkokousta olin liiton maatalousjaoston toimeksiannosta laatinut artikkelin, jossa käsittelin samoja ongelmia, jotka tulivat esille toukokuun suurkokouksessa:

> »Karjalan luovutuksesta on kulunut vähän yli vuosi. Viime vuoden maaliskuussa kansamme oli yksimielinen siitä, että siirtoväki on mahdollisimman nopeasti saatava sijoitetuksi tuottavaan työhön ja karjalaisten on päästävä joka suhteessa tasa-arvoiseen asemaan toisten Suomen kansalaisten kanssa. Suuren yksimielisyyden vallitessa säädettiin lait, joiden puitteissa jälleenrakennustyön ja karjalaisen siirtoväen sijoittamisen pitää tapahtua. Suomen kansalla oli vuosi sitten sellainen käsitys,

että vaikea aika ja yhteisen taakan kantaminen vaatii kansaltamme kieltäymyksiä ja uhrauksia, mikään uhri ei ole liian suuri, jotta maa ja kansa pelastuvat.

»Valitettavasti kuluneen vuoden aikana on havaittu, että niissä piireissä, jotka joutuvat luopumaan osasta omaisuuttaan karjalaisten elinkysymyksiä ratkaistaessa onkin asetuttu tarvittavia kiireellisiä toimenpiteitä vastustamaan. Tätä osoittaa mm. se, että karjalaisen maatalousväestön asuttaminen pika-asutuslain mukaan on edistynyt erittäin hitaasti. Tämä johtuu siitä tiukasta vastarinnasta, mitä erityisesti muutamat sadat suurmaanomistajat harjoittavat. Jo lakia säädettäessä yritettiin saada määräykset sellaisiksi, että pääosa karjalaista maataloussiirtoväkeä olisi viety Itä- ja Pohjois-Suomen asumattomiin korpiin. Silloin olisi Etelä-Suomen suurtilat voitu säästää. Karjalan Liiton aloitteesta saatiin lakiin kuitenkin selvä pykälä siitä, että uudet tilat on sijoitettava sellaisille alueille, mitkä vastaavat siirtoviljelijöiden entisiä olosuhteita.

»Kun lakien edellyttämiä uhrauksia vastustetaan, nousee mieleen helposti ajatus, että uhraukset on tehtävä yksinomaan karjalaisten vuoksi. Valittaen ovat karjalaiset panneet merkille, että sellaisissakin kansalaispiireissä, joilta odottaisi ymmärtämystä siihen, että on kysymys kansamme yhteisestä asiasta, lasketaan markoissa ja hehtaareissa tehtäviä uhrauksia karjalaisten vuoksi.

»Tilanne ei voi jatkua tällaisena», korostin. »Karjalaisten on saatava osakseen ymmärtämystä. Koko kansan on muistettava, mitä maaliskuussa 1940 tapahtui. Meidän kaikkien suomalaisten on pyrittävä vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen, jotta oikea henki kansamme keskuudessa säilyisi, karjalaisen siirtoväen vaikeata asemaa ymmärrettäisiin ja koko kansa yhdistäisi voimansa ongelmien ratkaisemiseksi.»

Syyskuusta 1940 lähtien vastasin Yleisradion avaamassa siirtoväen tunnissa kerran viikossa siirtoväen kysymyksiin. Kirjeitä tuli joka viikko satoja. Vain yksi kirje osoitti, että usko alkoi loppua. Eräs Laatokan Karjalasta siirtynyt, silloin Pohjois-Hämeeseen sijoitettu mies kirjoitti huhtikuussa 1941: »Minun mittani kuohuu jo yli,

olen vuoden ajan kuunnellut niitä 'syntejä', joita me karjalaiset siirtolaiset olemme tälle maalle aiheuttaneet. Minä en enää jaksa. Ilmoittakaa, hyvät Karjalan Liiton edustajat, miten saan perheeni takaisin kotikuntaani ja kotikylääni. Ei se elämä siellä voi sen inhottavampaa olla kuin täällä!»

Vastasin hänelle, että liitto auttaa häntä ja hänen perhettään, paluu Karjalaan ei ole mahdollista eikä se myöskään olisi ratkaisu hänen ongelmiinsa.

Tilanne muuttuu – murheet unohtuvat, pääsemme kotiin

Ei siirtoväen suurkokous toukokuun lopulla tilannetta juuri miksikään muuttanut. Mutta vajaan kuukauden kuluttua alkoi todella tapahtua. Kesäkuun 18. päivänä 1941 sain sisäasiainministeriöltä määräyskirjan, jonka olivat allekirjoittaneet ministeri Toivo Horelli ja toimistopäällikkö Aarne Tarasti. Tällä päätöksellä minut määrättiin Siirtoväen huollon keskuksen edustajana järjestämään ja valvomaan Lappeenrannan seudulla olevan armeijakunnan alueella alkavaa väestön, karjan ja omaisuuden evakuoimista.

Tarasti soitti minulle, ja menin ministeriöön keskustelemaan ministeri Horellin ja Tarastin kanssa. Ministeri oli hyvällä tuulella ja sanoi, että nyt tuntuu hyvältä, eiköhän sodan kulku meidän osaltamme muutu ja jos muuttuu, se kyllä tapahtuu nopeasti.

Sain tässä neuvottelussa kehotuksen matkustaa jo samana iltana Lappeenrantaan ja ottaa siellä yhteyttä armeijakunnan ilmasuojelupäällikköön. Siitä se sitten alkoi. Seuraavana päivänä tapasin Lappeenrannassa armeijakunnan komentajan kenraali Laatikaisen, sen paksun papan, kuten Kotilainen häntä nimitti marsalkalle soittaessaan. Tapasin nyt ensimmäisen kerran maaliskuun 1940 jälkeen myös vuorineuvos, everstiluutnantti V.A. Kotilaisen. Hän oli talvisodan aikana reservimajuri, nyt hänen kauluslaattansa olivat everstin laatat, mutta niissä oli toistaiseksi vain kaksi ruusuketta kummassakin laatassa.

Tavallisesti asioita hyvin tuntevat sotilaat kertoivat, että Marskil-

la oli tarkoitus nostaa Kotilainen majurista suoraan everstiksi, mutta joku hankala protokollaupseeri oli päässyt väliin – nyt tuli yhtä ruusuketta vähemmän everstin laattoihin. Samana syksynä tulivat puuttuvat ruusukkeet ja Kotilaisesta täyseversti.

Kotilainen toimi silloin ylipäällikön henkilökohtaisena edustajana sillä alueella, joka ulottui Virolahdelta Moskovan rauhan rajaa pitkin Parikkalaan saakka, ja hänen tehtävänään oli Marskin edustajana seurata evakuoimisen edistymistä ja raportoida siitä marsalkalle.

Kotilainen esitteli minut Laatikaiselle, joka oli leppoisa, hyväntahtoinen pyylevä herrasmies. Kotilainen otti suoraan yhteyttä alueella olleisiin sotilasviranomaisiin, ja havaitsin, että nämä kaikki suhtautuivat häneen suurella kunnioituksella. Kun hän tiesi, että olin jo talvisodan aikana joutunut tekemisiin evakuointikysymysten kanssa, hän otti minut eräänlaiseksi »adjutantikseen». Yhdessä me kiertelimme Imatran, Lappeenrannan, Luumäen ja Ylämaan rajoittamilla alueilla ja seurasimme tilanteen kehittymistä. Minun tehtäviini kuului evakuoimisen valmistelu ja Kotilaisen kanssa matkustaessani sainkin suoria yhteyksiä sekä alueen poliisiviranomaisiin että evakuoimisesta vastaaviin sotilasviranomaisiin.

Jo kesäkuun 16. päivänä oli aloitettu väestön ja omaisuuden evakuoiminen noin 20–30 kilometrin levyisellä vyöhykkeellä, joka ulottui Suomenlahden rannikolta aina Ilomantsiin saakka. Se oli minulle tuttua työtä, mutta keskustelu Kotilaisen kanssa tarjosi paljon mielenkiintoisempia tietoja kuin evakuoiminen. Hän kertoi avoimesti, että tämä evakuoiminen oli vain varotoimenpide siltä varalta, että tällä uudella rajalla alkaa pian »paukkua». Hän soitti komentajien esikunnista suoraan marsalkalle kertoen tähän tapaan: »Soitan täältä paksun papan luota ja olen korostanut hänelle, että kun meillä nyt ovat joukot, jotka ovat joka asiassa täsmällisiä, olen täällä painottanut, että koneiston on oltava kunnossa, kun kello alkaa käydä.»

Minulle hän jatkuvasti korosti, että »akseli» (Berliinin–Rooman) jatkuu sitten Tokioon saakka, se on erinomainen asia. Kaikki näyttää hyvältä, tuumi herra vuorineuvos, ja kun koneisto on viritetty valmiiksi, kyllä se siitä sujuu.

Olin luonnollisesti kuullut yhtä ja toista sodan valmisteluista, mutta vasta Kotilaiselta kuulin 19.–20. päivinä kesäkuuta, miten lähellä sodan aloittaminen Neuvostoliittoa vastaan oli.

Totta kai olin itsekin innostunut, kun kerrankin näytti siltä, että olimme menossa voittajan puolelle, tähän saakka olimme yleensä valinneet väärän puolen.

Sotatoimiyksikköjen esikunnissa vallitsi myös optimistinen mieliala. Jo ennen juhannusta kyseltiin, mitä tässä oikein viivytellään. Monet upseerit olivat intoa täynnä. Eräs vapaussodan veteraani kertoi meille nuoremmille pari päivää ennen juhannusta: »Heinäntekoon emme Karjalaan ehdi, mutta loppukesällä kyllä. Siksi on viikatteet tahkottava terävään kuntoon, että niillä pystyy niittämään kuloutunutta heinää.»

Saksan maine oli silloin niin korkealla, että kun pieni Suomi oli talvisodassa kamppaillut yksin jättiläistä vastaan, nyt oli takuumiehenämme sellaiset voimat, ettei tarvinnut enää pelätä.

Evakuoiminen oli alkanut 16.6., ja viikossa väki oli siirretty pois kapeilta järvikannaksilta. Kotilainen oli hyvin tyytyväinen minun työhöni, mutta kotialueella oli nimenomaan Imatran seudun evakkojen vastaanotto ollut vähän tylyä. Kuultuaan tästä Kotilainen soitti suoraan Mannerheimille ja kertoi, että se nuori luutnantti Virolainen on hoitanut erinomaisesti työnsä, mutta samaa ei voi sanoa tohtori Kekkosesta, joka vastasi vastaanotosta. Tähän Marski oli tuuminut: »Erotetaan se Kekkonen ja pannaan hänen tilalleen se nuori luutnantti.» Kotilaisen kerrottua tästä minulle sanoin, ettei se ollut Kekkosen syy, jos jossakin kunnassa siirtoväki otettiin huonosti vastaan – ja tähän asia jäi.

Hitlerin hyökkäys alkoi 22.6.1941 kello 2.30 yöllä. Olin silloin Kotilaisen mukana Laatikaisen esikunnassa, joka sijaitsi Luumäellä Kotkaniemessä Svinhufvudin talossa. Kuulimme aamuvarhaisella hetkellä radiosta, kun Hitler kireällä äänellään paasasi, että sotaretki itään oli alkanut ja julisti: »Kylki kyljessä suomalaisten toverien kanssa seisovat Narvikin valloittajat Pohjoisen Jäämeren äärellä. Saksalaiset divisioonat Norjan valloittajan johtamana samoin kuin suomalaiset vapaussankarit oman marsalkkansa johtamana suojaavat Suomen aluetta.»

En tiennyt silloin, että Hitler ilmoitti omilla valtuuksillaan suomalaisten olevan hänen rinnallaan, millä hän veti meidät mukaan hyökkäykseensä, mutta minussa nousi karjalaisena elävänä toivo: nyt saamme meiltä vääryydellä riistetyn maan takaisin – ja se on pääasia.

Minä en suinkaan ollut ajatuksineni yksin. Kansa oli innoissaan eikä sen toiveilla ollut mitään rajoja. Osoituksena lainaan eräästä

puolueettomasta talousjulkaisusta kirjoituksen, jossa kirjoittaja kuvaa tilannetta maassa tähän tapaan:[1]

> »Maaottelumarssi, jossa yli 1,5 miljoonaa suomalaista osoitti kuntonsa, muuttui sotaretkeksi. Sama vihollinen, joka runsaan puolen vuosituhannen kuluessa lyhyin väliajoin on yhteensä noin 100 vuotta hävittäen, murskaten ja murhaten käynyt sotia pientä kansaamme vastaan – niinkuin tasavallan presidentti lausui radiopuheessaan kesäkuun 26. päivänä – loukkasi röyhkeästi rajojemme koskemattomuutta kohta kun Saksa kesäkuun 22. päivänä klo 3 ap oli aloittanut sotatoimet Neuvostoliittoa vastaan. Huolimatta Moskovan pakkorauhan kohtuuttomuudesta oli kansamme halunnut elää rauhassa, korvatakseen sitkeällä työllä vuosien 1939–40 menetykset. Mutta kun Neuvostoliitto kesäkuun 25 p:nä laajoin pommihyökkäyksin lopullisesti aloitti sotatoimet, ei meillä ollut muuta mahdollisuutta kuin puolustautua kaikin käytettävissä olevin sotilaallisin keinoin. Siten vain vajaat 1,5 vuotta rauhanteon jälkeen olemme jälleen keskellä sotaa.
>
> »Mutta kuinka toisenlainen olikaan tilanne nyt kuin talvella 1939–40? Silloin saimme ypöyksin ottaa vastaan itäisen naapurijättiläisen rynnistyksen. Vaikka tämä yhdisti kansamme lujaksi kokonaisuudeksi, joka yhtenä miehenä nousi vainolaista vastaan sisäiset erimielisyydet unohtaen, oli ylivoima liian suuri. Moskovan rauha raskaine ehtoineenkin antoi hengähdystauon, joka käytettiin hyvin, vaikka elimmekin veitsenterällä vihollisen vaaniessa tilaisuutta kansamme lopulliseen tuhoamiseen. Näin puolustustaistelussamme meillä on ehkä paremmat mahdollisuudet onnistua kuin ehkä milloinkaan ennen – lausui Ryti mainitussa puheessaan kesällä 1941. Oma armeijamme on hyvin varustettu ja sen rinnalla taistelevat Saksan ensiluokkaiset, monissa voitokkaissa taisteluissa karaistut sotavoimat nerokkaiden päälliköidensä johtamina.[2]

Tämä kuvaa hyvin niitä tunnelmia, jotka vallitsivat kesä- ja heinäkuussa 1941. Kun venäläiset alkoivat pommittaa Helsinkiä kesä-

kuun 25. päivän aamuna, ihmiset suhtautuivat siihen välinpitämättömästi, jopa vähätellen.

> »Saattavathan nuo surmanlinnut jonkin aikaa lennellä, mikäli itse turmalta säästyvät, mutta pitkään ne eivät Suomessa lentele. Jos kotirintamamme säilytti talvisodan aikana luottamuksen tulevaisuuteen, nyt kansa on aivan horjumaton. Puhukoon Moskova miten uhkaavaa kieltä tahansa, tätä maata ja kansaa suojelevat korkeammat voimat. Ei täällä menehdytty isonvihankaan kiroissa, vaikka vuosikausia kestäneen sodan jälkeen kansastamme oli jäljellä vain noin 300 000 henkeä. Raskaitta uhreitta ei vapaustaistelua nytkään saada loppuun viedyksi, mutta meitä lohduttaa varmuus sen onnellisesta tuloksesta.»

Tästä puolueettoman aikakauslehden kirjoituksesta ilmenee silloin vallinnut palava usko voittoon, kesäkuun lopussa 1941 alkaneen sodan lopputulos oli tavalliselle suomalaiselle päivänselvä. Me voitamme, koska meillä on hyvin varustettu armeija, olemme yksimielisiä, meillä on liittolaisena Saksan voitokkaissa taisteluissa karaistuneet sotavoimat nerokkaiden päälliköiden johtamina ja meillä on suojanamme korkeimmat voimat.

Hitlerin aloittaessa hyökkäyksensä kesäkuun 22. päivän aamulla Suomen kansa olisi ollut valmis liittymään häneen heti, oltiin kärsimättömiä, jopa levottomia kun hallitus viivytteli. Hallitus odotteli, että venäläiset olisivat aloittaneet hyökkäyksen, kuten he tekivät 30.11.1939. Nyt venäläiset kyllä tekivät pommihyökkäyksiä niille Suomen alueille, joita saksalaiset joukot käyttivät pohjoisessa tukikohtinaan, joista he hyökkäsivät Neuvostoliittoon. Heillä oli silloin syytä pommittaa Suomen alueita ja suomalaisten selityksiltä, että Neuvostoliitto olisi ilman aihetta hyökännyt Suomen kimppuun, puuttui nyt todellisuuspohja. Me lähdimme liikkeelle aivan liian herkästi – ja innoissamme ylitimme vanhat rajat.

Silloin kesäkuussa 1941 todellakin kansakunnan toimia ohjasivat voimakkaat tunteet, joiden varassa ei milloinkaan pitäisi tehdä ulkopoliittisia ratkaisuja. Me teimme.

Epilogi

Talvisodan puhkeamisesta on ensi vuoden marraskuun viimeisenä päivänä kulunut jo viisikymmentä vuotta. Suurella osalla Suomen kansaa ei ole siitä juuri mitään käsitystä. Myös kesäkuussa 1941 alkaneen jatkosodan päättymisestä Moskovan välirauhaan 19.9.1944 on yli neljä vuosikymmentä. Näitä kaukaisia tapahtumia voidaan nyt tarkastella puolin ja toisin asiallisesti, tosiasiat esille ottaen, liioittelematta ja kiihtymättä.

Neuvostoliitossa on kuluvan vuoden aikana käyty avointa keskustelua talvisodan aloittamisesta. Kun Suomea aikaisemmin syytettiin hyökkäyksestä, nyt myönnetään, että he itse aloittivat sodan ja siitä syytetään Stalinia.

Meillä on myös täysi syy ottaa tarkastelun alaiseksi kesäkuu 1941 ja ne ratkaisut, jotka johtivat suomalaiset joukot yli vanhojen rajojen ja kauas Itä-Karjalaan suurten uhrausten hinnalla. Vaikka Mannerheim ei lähtenytkään Leningradia valloittamaan, suomalaiset joukot hyökkäsivät myös Leningradin suunnalla rajan yli ja miehittivät syksystä 1941 kesäkuuhun 1944 saakka lähellä Leningradia olevia alueita. Olemme tähän asti yrittäneet selittää, että meidän hyökkäyksemme syynä olivat kesäkuun lopussa 1941 tapahtuneet Neuvostoliiton ilmahyökkäykset. Se ei tänään enää yksin riitä selitykseksi.

Me voimme lohduttautua sillä, että talvisota oli meidän hyökkäyksemme perussyy. Ilman talvisotaa ei kesäkuu 1941 olisi muodostunut siksi innostuksen ja uhman ajaksi, joksi se muodostui. Kansan sieluun oli jäänyt niin voimakkaita paineita, että kun tuli ensimmäinen tilaisuus, ne purkautuivat. Siitä huolimatta meidän hyökkäyksemme kesällä 1941 oli virhe, ja vielä suurempi virhe oli vanhojen rajojen ylittäminen sekä tunkeutuminen vieraan valtakunnan alueelle, kuten tapahtui niin Itä-Karjalassa kuin Karjalan kannaksellakin.

Kysyttiinkö kansakunnan päättävältä elimeltä, eduskunnalta, mitään, ennen kuin tällaiset ratkaisut tehtiin? Ei varmastikaan sanaakaan kysytty.

Tapahtunutta ei voi muuttaa, mutta me olemme ottaneet oppia vuosien 1939–44 kokemuksista.

Tekemistämme virheistä olemme maksaneet kovan hinnan ja

kaikkein kalleimman hinnan ovat maksaneet karjalaiset, tuo vuosisatojen ajan itärajan seuduilla asunut heimo, joka kautta historian on saanut ottaa vastaan kovimmat kolhut ja olla Suomen kohtaloissa sijaiskärsijänä.

Niin kansana kuin karjalaisina voimme tänään varsin tyytyväisin mielin sanoa, että olemme kestäneet kärsimykset ja menetykset sortumatta. Sodan jälkeen olemme ensimmäisenä rakentaneet luottamuksen ja hyvän yhteistyön Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Samalla olemme ratkaisseet erinomaisella tavalla sodan siirtoväen ongelman. Meidän kansainvälinen asemamme on 1980-luvun lopulla vahvempi kuin milloinkaan ja meillä on hyvät edellytykset omalta osaltamme edistää idän ja lännen kanssa yhtyneen Euroopan rakentamista. Se Eurooppa ulottuu Atlantilta Uralille, ja vaikuttaa siltä, että siitä on vihdoinkin tulossa realiteetti.

Karjalaisten osalta toistan Genetz-Jänneksen sanat hänen upeasta runostaan *Karjala*:

Siel' elää kansa niin sitkeä, kuin vaahteran latva nuori,
se paljon saanut on itkeä, mut' vankkana on kuin vuori.
Se orjana ollut on ounaan herran, se vaivaa nähnyt on toisen verran
kuin Suomi muu.
Mut' hilpeä ja murtumaton se vieläkin on!

Lähdeviitteet

Teos perustuu pääosiltaan omiin muistiinpanoihini, jotka sijaitsevat Vironperän arkistossa (VA). Varsinkin ennen syksyn 1939 kehitystä kuvatessani olen käyttänyt Karjalan ja karjalaisten kohtaloihin liittyviä painettuja lähteitä ja eräitä julkaisemattomia asiakirjoja.

I luku. KARJALA JA SUOMEN ITÄRAJA

1. KIRKINEN, Heikki, Artikkeli »Karjalan vaiheet» teoksesta Karjalainen perinnekuvasto, s. 10–25, Helsinki, 1983.
2. Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston lehdistökatsaus nro 5, 11.11. 1952. Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki.
3. Neuvostoliiton kirjallisuus- ja kielitieteellisen osaston aikakauskirja nro 5, 1952. Ulkoasiainministeriön raportti. Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki.
4. JUTIKKALA, Eino – PIRINEN, Kauko, Suomen historia, Espoo, 1966 s. 106–107.
5. Arvi Korhosen käsitys Ruotsin ja Suomen muuttuneesta keskinäisestä asemasta Kustaa II Aadolfin aikana sisältyy Einar W. Juvan artikkeliin Historiallisessa Aikakauskirjassa 2/1941, missä hän s. 99–106 arvostelee Korhosen vuonna 1939 ilmestynyttä Hakkapeliittain historiaa, Helsinki, 1941.
6. ŠASKOLSKI, W., Ruotsin suurvalta-asema, suomalais- neuvostoliittolaisten historijoitsijoiden yhteisseminaari 1983, Helsinki, 1983, s. 16–.
7. ŠASKOLSKI, mt. s. 37.
8. JUTIKKALA–PIRINEN, mt. s. 37.
9. JUTIKKALA–PIRINEN, mt. s. 38.
10. Eirik Hornborgin käsitys Kaarle XII:sta on esitetty Jutikkala–Pirisen teoksessa s. 156.

III luku. TOISIAAN EPÄILEVÄT NAAPURIT

1. JAKOBSON, Max, Kuumalla linjalla, Suomen ulkopolitiikan ydinkysymyksiä 1944–1968, Helsinki, 1968 s. 19–20.
2. AHTI, Martti, Salaliiton ääriviivat, Espoo, 1987 s. 53–.
3. NURMIO, Yrjö, Suomen ulkopolitiikan suunnanmuutos syksyllä 1918 ja sen vaikutus kuningaskysymyksemme ratkaisuun. Poimintoja Lauri Ingmanin muistiinpanoista, Historiallinen Arkisto, Helsinki 1962, s. 381–416.
4. BLOMSTEDT, Yrjö, K.J. Ståhlberg, Helsinki 1969. s. 352–.
5. AHTI, mt.
6. AHTI, mt.
7. AHTI, mt.
8. VITIKKA, Hilkka ja Olli (toim.), Ester Ståhlbergin kauniit ja katkerat vuodet, Presidentin rouvan päiväkirja 1920–25, Helsinki, 1985, s. 8–18.

VITIKKA, Hilkka ja Olli, Ester Ståhlbergin voittojen ja tappioiden vuodet, Päiväkirja 1926–34, Helsinki, 1986.
9. AHTI, mt.
10. BLOMSTEDT, mt.
11. HYVÄMÄKI, Lauri, Akateeminen Karjala-Seura 1922–1937. Artikkeli teoksessa AKS:n tie, Helsinki, 1937, s. 11–70.
12. JUTIKKALA-PIRINEN, mt.
13. HYVÄMÄKI, mt.
14. KLINGE, Matti, Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta, Porvoo, 1972, s. 57–112.
15. KALLIA, R.G., AKS ja maanpuolustus. Artikkeli teoksessa AKS:n tie, Helsinki, 1937, s. 103–.
16. HYVÄMÄKI, mt.
17. ELO, Niilo, Suomen ulkopolitiikan perusteita. Artikkeli teoksessa AKS:n tie, Helsinki, 1937, s. 169–196.
18. ELO, mt., s. 192–195.
19. HELANEN, Vilho, Juhlapuhe AKS:n 20-vuotisjuhlissa Äänislinnassa helmikuun 22. päivänä, 1942. Suomen heimo – AKS:n äänenkannattaja, vuosikerta 1942, s. 125–126 Helsinki 1942.
20. HELANEN, mt.
21. KOSKENNIEMI, V.A., Artikkeli Valvoja – Ajassa, 13/1942, 1942, s. 99–102. Referaatti Suomen Heimossa, s. 151–153, Helsinki 1942.
22. HEISKANEN, V.A., Akateeminen Karjala-Seura 20-vuotias. Artikkeli Suomalaisessa Suomessa, Helsinki 1942, s. 87–89.
23. KORHONEN, Keijo, Naapurit vastoin tahtoaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan. I 1920–1932, Lahti, 1966.
24. MEDVEDEV, R., Stalin talvisodan aloittajana. Suomen yleisradion uutinen 22.6.1988 ja Helsingin Sanomat 23.6.1988.

IV luku. SUOMEN JA KARJALAN SYNKKÄ SYKSY 1939

1. JAKOBSON, Max, Diplomaattien talvisota, Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40, 5. painos, Helsinki, 1979, s. 42.
2. HOLSTI, Rudolf, Raportti Genevestä Kansainliitosta ulkoasiainministeriölle 2.7.1939. Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki.
3. HOLSTI, raportti 23.8.1939.
4. PALIN, E., Raportti Riiasta ulkoasiainministeriölle 14.9.1939. Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki.
5. HOLSTI, raportti 13.9.1939.
6. HOLMA, Harri, Raportit Pariisista ulkoasiainministeriölle 23.9. ja 26.9. 1939. Ulkoasiainministeriön arkisto.
7. Raportti ulkoministeri Eljas Erkon ja Saksan Helsingin-lähettiläs von Blücherin keskusteluista 29.9.1939. Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki.
8. NYKOPP, Johan, Paasikiven mukana Moskovassa, Helsinki, 1975.
9. NYKOPP, mt. s. 49–97.
10. Raportti Moskovan neuvotteluista 13.10.–6.11.1939. Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki.

Tässä luvussa oleva kartta on jäljennetty ulkoasiainministeriön arkistossa olevasta venäjänkielisestä kartasta, joka on liitteenä Moskovassa loka–marraskuussa 1939 käydyistä neuvotteluista laadittuun raporttiin. Ohto Mannisen mukaan (Suomen historia, 7. osa, Espoo, 1987, s. 279) kartan osoittama ensimmäinen rajaviivaehdotus olisi tehty 14.10.1939 ja toinen, eteläisempi, 23.10.1939. Ulkoasiainministeriön raportin mukaan ensimmäinen ehdotus olisi tehty 13.10. ja toinen jo seuraavana päivänä, eli 14.10., siis Paasikiven ensimmäisen matkan aikana. Olen kartassani käyttänyt po. päivämääriä. Kartta osoittaa myös Suomen hallituksen tekemät luovutusehdotukset. Ensin luvattiin vain ns. Kuokkalan mutka, sen jälkeen oltiin valmiit luopumaan ulkosaarten ohella Vammelsuuhun saakka ulottuvasta alueesta. Korkein sotilasjohto oli valmis menemään hiukan pitemmälle, sen ehdotus on merkitty karttaan katkoviivalla.

11. NYKOPP, mt. s. 49–59.
12. TANNER, Väinö, Selostus Moskovan neuvotteluista ja tilanteesta Maalaisliiton ryhmälle marraskuussa 1939. Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat syysistuntokaudella 1939. Maaseudun arkisto, Helsinki.
13. J.K. Paasikiven ja Mannerheimin esittämää arvostelua hallituksen idänpolitiikkaa kohtaan on mm. Max Jakobson selostanut teoksessaan Diplomaattien talvisota s. 273–. Paasikiven tyytymättömyyttä marraskuussa 1939 selostaa myös Nykopp, mt. s. 71.
14. LINKOMIES, Edwin, Vaikea aika, Helsinki, 1970.
15. LINKOMIES, mt. s. 46–.
16. HALSTI, Wolfgang, Artikkeli Seppo Keräsen ja Martti Häikiön teoksessa Kun sota syttyi 30.11.1939, Helsinki, 1979, s. 41–52.
17. HALSTI, mt.
18. Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat syysistuntokaudella 1939 syyskuun alusta 30.11.1939 saakka. Pöytäkirja kokouksesta 21.9.1939. Maaseudun arkisto, Helsinki.
19. Maalaisliiton ryhmäkokous 26.9.1939.
20. Maalaisliiton ryhmäkokous 5.10.1939.
21. Maalaisliiton ryhmäkokouksen päiväämätön pöytäkirja (ilmeisesti 10.10.1939).
22. HANNULA, Uuno, Me teemme mitä tahdomme, Helsinki, 1933.
23. Maalaisliiton ryhmäkokous 14.10.1939.
24. Maalaisliiton ryhmäkokous 15.10.1939.
25. Maalaisliiton ryhmäkokous 16.10.1939.
26. Maalaisliiton ryhmäkokous 16.11.1939.
27. Maalaisliiton ryhmäkokous 17.11.1939.
28. Maalaisliiton ryhmäkokous 21.11.1939.
29. Maalaisliiton ryhmäkokous 22.11.1939.
30. HALSTI, mt.
31. KANGAS, Lasse, Vihtori Vesterinen. Keskisuomalainen vaikuttaja, Helsinki, 1985 s. 149.

V luku. KARJALAINEN MURHENÄYTELMÄ

1. Nimimerkki TWT kirjoitti sanomalehti Karjalaan joulukuun 20. päivänä 1940

kuvauksen Viimeinen joulu Viipurissa. Nimimerkki tarkoitti ilmeisesti toimittaja T.W. Tirkkosta. Varmistusta tähän arveluuni en ole saanut.

VI luku. SELLAINEN OLI KARJALA

1. Tässä luvussa esitetyt numerotiedot perustuvat luovutetun alueen menetyksistä talvisodan jälkeen laadittuihin selvityksiin. Minulla ei ole jälkeenpäin ollut mahdollisuutta niiden tarkistamiseen.

2. HAAVIO, Martti, Arvostelu teoksesta Karjala – muistojen maa Uudessa Suomessa 1940. Julkaistu Aale Tynnin luvalla.

VII luku. VÄLIRAUHAN VAIKEA AIKA

1. Uusi Suomi 28.7.1988.
2. KULLBERG, Henrik, Den nya snabbkolonisationslagen, Helsingfors, 1940.
3. JÄNNES, Juho, Pika-asutus elintarviketilanteen kannalta, Helsinki, 1940.
4. J.K. PAASIKIVEN päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa, Helsinki, 1985.
5. Karjalan Sanomat 20.9.1944.

VIII luku. OTAMME OMAMME, MEILLE KUULUVAN KARJALAN, TAKAISIN

1. Suomen Osuustoimintalehti, heinäkuu 1941, Helsinki, 1941.
2. mt.

Talvisodan takia yli 400 000 karjalaista joutui jättämään kotinsa ja lähtemään evakkotielle. Keväällä 1941 osa väestöstä palasi kotiseuduilleen ja ryhtyi taas innolla rakentamaan Karjalaa, mutta Neuvostoliiton suurhyökkäys kesäkuussa 1944 lopetti kerralla jälleenrakennustyön, ja uusi lähtö oli vielä raskaampi kuin edellinen.

Talvisodasta puhuttiin maailmalla "Suomen ihmeenä". Karjalaisen siirtoväen sijoittuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ilman suuria järkytyksiä oli tähän ihmeeseen verrattava tapahtuma.

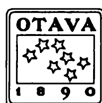
Johannes Virolainen oli mukana keskeisillä paikoilla kaikissa siirtokarjalaisten elämän vaiheissa noina raskaina vuosina ja vuodesta 1945 karjalaisten valitsemana kansanedustajana eduskunnassa. Itse Viipurin maalaiskunnassa syntyneenä hän jos kukaan on mies paikallaan kertomaan heimonsa koettelemuksista.

Teoksessa on mielenkiintoinen katsaus karjalaisten historiaan sekä Ruotsi-Suomen ja Novgorod-Venäjä-Neuvostoliiton rajaselkkauksiin Pähkinäsaaren rauhasta 1323 lähtien. Eniten huomiota saavat Moskovan alueneuvottelut syksyllä 1939. Oliko J.K. Paasikivi oikeassa arvellessaan, että Stalinin ehdottamiin aluevaihtoihin olisi pitänyt suostua?

Tohtori Virolaisen pohdinnot Suomen valtiomiesten rooleista näinä koko Suomen kohtalonhetkinä ovat suorasukaisen persoonallisia. Lukija tutustuu uudesta näkökulmasta esimerkiksi K.J. Ståhlbergin, marsalkka Mannerheimin, Lauri Ingmanin, Väinö Tannerin, Juho Niukkasen, Risto Rytin ja Emil Luukan tekemiin ratkaisuihin.

Johannes
Virolainen

Karjalaiset Suomen kohtaloissa

Helsingissä
Kustannusosakeyhtiö
Otava

JOHANNES VIROLAINEN

OTAVA

KARJALAISET SUOMEN KOHTALOISSA

Talvisodan takia yli 400 000 karjalaista joutui jättämään kotinsa ja lähtemään evakkotielle. Keväällä 1941 osa väestöstä palasi kotiseuduilleen ja ryhtyi taas innolla rakentamaan Karjalaa, mutta Neuvostoliiton suurhyökkäys kesäkuussa 1944 lopetti kerralla jälleenrakennustyön, ja uusi lähtö oli vielä raskaampi kuin edellinen.

Talvisodasta puhuttiin maailmalla "Suomen ihmeenä". Karjalaisen siirtoväen sijoittuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ilman suuria järkytyksiä oli tähän ihmeeseen verrattava tapahtuma.

Johannes Virolainen oli mukana keskeisillä paikoilla kaikissa siirtokarjalaisten elämän vaiheissa noina raskaina vuosina ja vuodesta 1945 karjalaisten valitsemana kansanedustajana eduskunnassa. Itse Viipurin maalaiskunnassa syntyneenä hän jos kukaan on mies paikallaan kertomaan heimonsa koettelemuksista.

Teoksessa on mielenkiintoinen katsaus karjalaisten historiaan sekä Ruotsi-Suomen ja Novgorod-Venäjä-Neuvostoliiton rajaselkkauksiin Pähkinäsaaren rauhasta 1323 lähtien. Eniten huomiota saavat Moskovan alueneuvottelut syksyllä 1939. Oliko J.K. Paasikivi oikeassa arvellessaan, että Stalinin ehdottamiin aluevaihtoihin olisi pitänyt suostua?

Tohtori Virolaisen pohdinnot Suomen valtiomiesten rooleista näinä koko Suomen kohtalonhetkinä ovat suorasukaisen persoonallisia. Lukija tutustuu uudesta näkökulmasta esimerkiksi K.J. Ståhlbergin, marsalkka Mannerheimin, Lauri Ingmanin, Väinö Tannerin, Juho Niukkasen, Risto Rytin ja Emil Luukan tekemiin ratkaisuihin.

Talvisodan takia yli 400 000 karjalaista joutui jättämään kotinsa ja lähtemään evakkotielle. Keväällä 1941 osa väestöstä palasi kotiseuduilleen ja ryhtyi taas innolla rakentamaan Karjalaa, mutta Neuvostoliiton suurhyökkäys kesäkuussa 1944 lopetti kerralla jälleenrakennustyön, ja uusi lähtö oli vielä raskaampi kuin edellinen.

Talvisodasta puhuttiin maailmalla "Suomen ihmeenä". Karjalaisen siirtoväen sijoittuminen suomalaiseen yhteiskuntaan ilman suuria järkytyksiä oli tähän ihmeeseen verrattava tapahtuma.

Johannes Virolainen oli mukana keskeisillä paikoilla kaikissa siirtokarjalaisten elämän vaiheissa noina raskaina vuosina ja vuodesta 1945 karjalaisten valitsemana kansanedustajana eduskunnassa. Itse Viipurin maalaiskunnassa syntyneenä hän jos kukaan on mies paikallaan kertomaan heimonsa koettelemuksista.

Teoksessa on mielenkiintoinen katsaus karjalaisten historiaan sekä Ruotsi-Suomen ja Novgorod-Venäjä-Neuvostoliiton rajaselkkauksiin Pähkinäsaaren rauhasta 1323 lähtien. Eniten huomiota saavat Moskovan alueneuvottelut syksyllä 1939. Oliko J.K. Paasikivi oikeassa arvellessaan, että Stalinin ehdottamiin aluevaihtoihin olisi pitänyt suostua?

Tohtori Virolaisen pohdinnot Suomen valtiomiesten rooleista näinä koko Suomen kohtalonhetkinä ovat suorasukaisen persoonallisia. Lukija tutustuu uudesta näkökulmasta esimerkiksi K.J. Ståhlbergin, marsalkka Mannerheimin, Lauri Ingmanin, Väinö Tannerin, Juho Niukkasen, Risto Rytin ja Emil Luukan tekemiin ratkaisuihin.